3

yeni

ÜLKE

1978

HALİT ÇELENK
12 MART HUKUKU

KENAN SOMER
LENİNİST DİKTATORA SORUNSALI ÜZERİNE
BİR İRDELEME GİRİŞİMİ

TEVFİK ÇAVDAR
TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE
YÖNELİK İLK HAREKETLER

MUZAFFER ERDOST
ULUSAL KÜLTÜR ÜZERİNE

VAHAP ERDOĞDU
12 MART VE 12 MARTI HAZIRLAYAN
İÇ VE DIŞ KOŞULLAR ÜZERİNE

İ Ç İ N D E K İ L E R

yeni ÜLKE

SAYI 3 NİSAN MAYIS HAZİRAN 1978

FAŞİZM Mİ, DEMOKRASİ Mİ?

Genel olarak, Türkiye'nin, tarihinin zor dönemlerinden birini yaşadığı söyleniyor. Bir bakıma doğru bir söz. Ama, Türkiye'nin devresel olarak zor dönemlerle her zaman karşı karşıya geldiği düşünülürse, aynı zamanda da eksik bir söz. Türkiye, Asya ile Avrupa arasındaki tek kara köprüsü, Karadenize açılan ülkeler ile Akdenize açılan ülkeler arasında tek boğaz köprüsüdür; ve dolayısıyla, Türkiye'nin devrimci yazgısı, jeostratejik bakımdan dünya ölçüsünde bir ülke olması nedeniyle, dünya devriminin yazgısı üzerinde birçok ülkeden daha fazla belirleyici bir öneme sahiptir. Doğaldır ki, her ülkede devrimci savaşım, dünya devrimci savaşımının bir parçasıdır; bundan daha önemli olan, bütün ile parça arasındaki ilişkinin önemidir; ve bu önemi, parçanın dünya devrimci hareketi üzerindeki rolünün derecesi belirler. Türkiye, dünya sosyalist sistemi ile dünya em-

peryalist sistemi arasında, emperyalist Avrupa ile sömürülen Asya (ve dolaylı olarak Afrika) arasında bir çıkar çatışmasının ağırlığını, üzerinde, her an ve her geçen gün artarak hissetmektedir. Türkiye'nin iç sorunlarını olduğu kadar, dış sorunlarını da bu uluslararası konumundan soyutladığımız zaman, tek başına ele alındığında ilerici ve devrimci gibi görünen bazı davranışların, bu uluslararası konumuyla birlikte ele alındığında, tutucu ve gerici olduğunu da görebiliriz, ya da tersi aynı ölçüde geçerlidir. Bu nedenledir ki, Türkiye'de, proleter devrimciler, sorunları bu bütünlükten soyutlamamak, bu bütünlük içersinde ele almak, davranışlarını ona göre belirlemek zorundadırlar.

Proleter devrimcilerin saptamak zorunda oldukları ikinci nokta, Türkiye'de verilen sınıf savaşımının bugünkü niteliğidir. Türkiye'de, kuşku yok ki, bugün, faşizm ile demokrasi arasında bir savaşım vardır, ve *bugün için* esas olan, belirleyici olan bu savaşımdır. Faşistlerin öne sürdüğü gibi, faşizm, mevcut burjuva hukuk devletini korumak değildir, mevcut devleti *yıkmak,* yerine *faşist devleti* kurmaktır. Gene biz biliyoruz ki, faşizm, finans-kapitalin, en şoven, en bağnaz, en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğüdür, ve dolayısıyla, bugün, Türkiye'de, faşizm, emperyalizmden, özellikle de Amerikan emperyalizminden soyutlanamaz. Emperyalizm ile faşizm arasındaki içsel bağ nedeniyle, faşizme karşı savaşım, emperyalizme karşı savaşımla bütünleşmiştir. Faşizm, finans-kapitalin en emperyalist unsurlarının açık kanlı diktatörlüğü olmakla birlikte, kendisi için bir kitle tabanı yaratmak, ve bu nedenle, geniş kitleleri, kır ve kent küçük-burjuvazisinden oluşan sınıf ve katmanları kendisine çekmek, işçi sınıfını ve öğrenci gençliği, kendi kitle tabanına katmak için, halk içine, hiç bir zaman kendi ideolojisiyle çıkmaz, daima küçük-burjuva ideolojilerle çıkar, hatta, işçi sınıfının ve devrimci gençliğin arasında kendisine yer açabilmek için, proletaryanın sloganlarını da kullanmakta duraksamaz. Bunun içindir ki, faşizm, *ikiyüzlüdür,* kitleleri aldatmak için demogojilere başvurur. Ve gene bunun içindir ki, faşizm, kitleleri yanıltacak, şaşırtacak her olaydan yararlanmaya çalışır. Proleter devrimcilerin görevi ise, faşizmin bu ikiyüzlülüğünü kitleler önünde sergilemek, onun, kır ve

kent küçük-burjuva yığınları kazanmasının önüne geçmek, işçi sınıfı ve gençlik arasında kendisine yer açmasına olanak bırakmamaktır. Ve gene proleter devrimcilerin görevi, küçük-burjuvaziyle ve onun ideolojisini temsil eden küçük-burjuva demokratlarla ittifak kurmak, bunları sağa itmek değil, sola çekmektir. Bütün bunların yanında, proleter devrimciler, faşizmin yararlanacağı, kitleleri yanıltan davranışlara, değil neden olmak, olanak sağlayacak eylemlerden de kaçınmak zorundadırlar. Bugün, Türkiye'de, bir hareketin ilerici ve devrimci niteliği, bu hareketi yapanların proleter devrimci ideolojiyi benimseyip benimsememeleriyle ölçülmez; öznel olarak ilerici ve devrimci öyle hareketler vardır ki, nesnel sonuçları bakımından, faşizmi güçlendirebilir; böyle bir hareket özünde ilerici ve devrimci bir hareket değildir, hemen terkedilmek gerekir. Bugün, Türkiye proleter devrimcisi, faşizme karşı savaşımda, kendini kitlelerden tecrit ediyor, bu kitlelerin faşizmin yanına itilmesine olanak sağlıyorsa, demokrasi cephesini bölüyor, küçük-burjuva demokratları sağa itiyorsa, kendisi ne denli proleter devrimci görünürse görünsün, özünde faşizme hizmet ettiğini bilmek zorundadır.

Somut olaylara bakalım: yeni siyasal iktidar, faşizm ile demokrasi savaşımında, faşizme karşı, demokrasiden yana bir iktidar olarak doğmuştur. Bu iktidarın, faşizme karşı, demokrasi yanında yer almış olan öğelerden oluştuğu bir gerçektir, ve yan kanatlarını sağa doğru açılan, ama pek genel ve kaba düzeyde de olsa, demokrasi anlayışında birleşen öğeler oluşturmaktadır. Esas gövdesi ise, burjuvazi ve proletarya arasında yayılan ve birbirinden farklı biçimde tabakalaşmış küçük-burjuva demokratlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, kendi içersinde soldan sağa doğru farklılaşan bir iç yapıya, soldan sağa doğru farklılaşan bir siyasaya sahip olması doğaldır. Bunların sağa çekilmeleri olasılığı da, sola çekilmeleri olasılığı da, sınıfsal yapılarından gelmektedir; ve proleter devrimci tutum, bu kitlelerin ve onların siyasal kadrolarının olumlu yönlerini geliştirmek, onları sola çekmektir; bu sol, kuşku yok ki, proleter ideoloji değildir, ama küçükburjuvazinin kendi soludur. Gündemde olan ve çözümlenmesi gereken temel sorun ise, Türkiye ölçüsünde büyük bo-

yutlara ulaşmış faşist örgütlenme ve faşistleşmiş kadrolar karşısında, demokrasiyi esenliğe çıkarmaktır. Bu, çetin ve o denli yüce ve onurlu bir görevdir. Kuşku yok ki, proleter devrimciler, kendi siyasal savaşımlarını, kendilerinin dışında bulunan, böyle bir iktidarın siyasası ile hiç bir şekilde özdeşleştiremezler, ve kendi savaşımının, bu iktidar tarafından yürütüleceğini bir an bile akıllarından geçirmezler. Kendi savaşımlarını sürdürürken, kendi ideolojik bağımsızlıklarını sıkı sıkıya korurken, bugün ana sorunun faşizm ile demokrasi arasındaki savaşım olduğunu da bir an olsun akıldan çıkarmazlar ve dolayısıyla, faşizme karşı oluşmuş bulunan siyasal iktidarın, faşizme karşı savaşımını, hem siyasal iktidarın bünyesinde güçleştirecek, hem faşizmle savaşım konusunda kitlelerin siyasal iktidara karşı umutsuzluğunu ve güvensizliğini yaygınlaştıracak davranışlardan özenle kaçınırlar. Öyle görülüyor ki, solda kendi içine kapalı bazı gruplar, kendilerini, Türkiye'nin genel konumundan ve özel koşullarından soyutlayarak, eylemlerini sürdürmekte, bu eylemlere hız vermeyi proleter devrimci davranış saymaktadırlar. Ama, bu eylemlerin, sonuçları bakımından, nesnel olarak, faşizme karşı demokrasi cephesini bölüp bölmediği, bir kanadıyla sağda da olsa demokrasi cephesinde yer alan siyasal iktidara karşı, kitlelerde umutsuzluk ve güvensizliği yaygınlaştırarak, faşizmin güçlenmesine yardımcı olup olmadığı gözden uzak tutulmaktadır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığından gelmiş bir milletvekili, iki ay kadar önce, CHP'yi sağa çekme girişimini yineledikten sonra, "aksi halde, diyordu, tüm ülke, suikastler, sabotajlarla başlatılacak bir iç savaşa hazır olmalıdır". Bugün, faşizmin bir iç savaş olarak başlattığı açık olan suikastler ve sabotajların amacı ilkin suikast ve sabotajdır ve her suikast ve sabotaj ile, faşizmin, siyasal iktidarı zayıf düşürmeyi amaçladığı gözden uzak tutulmamalıdır.

Soruna bir de dış siyasa açısından bakalım: Kuşku yok ki, bir ülkenin dış siyasasının yanlışlığı ya da doğruluğundan önce gelen sorun, o ülkenin kendi siyasasını kendisinin belirleyip belirlememesi sorunudur. Ancak, bu aşama aşıldıktan sonra, ülke, kendi siyasasının yanlışlarını doğruya çevirebilir, sağlıklı, yeni koşullara göre ülke çıkarı açısın-

dan değişebilen bir dış siyasanın temellerini atabilir. Türkiye, uzun yıllar, kendi dış siyasasını kendisi belirlememiş, bu siyasa, emperyalist devletler, özellikle Amerikan emperyalizmi tarafından belirlenmiştir. 1975'te, o günün (ve bugünün de) başbakanı, afyon kenti olan Afyon'da, Türkiye'nin afyon siyasasının bağımsızlaştırıldığını ilân ederken, Kıbrıs'ta, Amerikan emperyalizmi, özünde, Türkiye'de güçlenmekte olan bağımsızlık siyasasına darbe niteliğinde, bir darbe düzenledi. Olaylar, darbeyi düzenleyenlerin özlemlerini başaşağı çevirdi, ve emperyalizm, üstelik Yunan cuntasından da oldu. Bugün Türkiye, emperyalizmin daha ağır oyunlarıyla karşı karşıyadır. Türk ve Yunan başbakanlarının, Montreaux görüşmesi, iki ülke halkı arasında dostluk, kardeşlik ve yakınlaşma açısından bir şey sağlamamış bile olsa, Türkiye'de mevcut siyasal iktidara karşı, Amerikan emperyalizminin Ege'de başlatacağı bir dolaylı müdahale planını çıkmaza sokması bakımından önem taşır. Türk ve Yunan ilişkilerinde Amerikan müdahalesine karşı çıkılması, İsrail saldırısının hemen kınanması ve benzeri olaylar, Türkiye'nin dış siyasasında, Amerikan emperyalizminin güdümündeki siyasayı terkederek, kendi siyasasını kendisinin belirlemesi doğrultusunda beliren eğilimlere bir başlangıç olmak gerekir. Bu siyasa değişikliğini, Amerikan emperyalizminin sineye çekmeyeceği, ve bunun için de, Türkiye'de, iç politikada, siyasal iktidarı, demokratik güçlerin sağından ve solundan tecrit edeceği, başarısızlıklara sürükleyerek, kitleleri bu iktidardan soğutacağı ve mevcut siyasal iktidarı kendi çıkarı doğrultusunda değiştireceği, ve bunun için de her şeyden önce içerde bir dizi olaylar başlatacağı, bilinen bir şeydir. Dün, siyasal iktidarın desteğinde demokrasi cephesini geriletmeye ve faşist kadroları geliştirmeye yönelik faaliyetler, bugün, siyasal iktidarın varlığına yöneltilmiştir.

Elbette ki, proleter devrimciler, küçük-burjuva ve burjuva demokratlardan oluşan bu siyasal iktidarın siyasasını, en tutarlı biçimde sözleriyle ve eylemleriyle eleştireceklerdir, ve bunu yapmak, onların devrimci görevlerinin başında gelmektedir. Ama bu, bu siyasal iktidarın yerine, en azından daha sağda, hatta faşist bir iktidar getirmek amacını değil, bu iktidarı faşizme karşı, daha tutarlı ve sağlıklı bir savaşıma

yöneltmek amacını taşımalı, ve bunun yanısıra, halkın özlemlerinin sonal çözümünü, bu iktidarın gerçekleştiremeyeceğini vurgulamak olmalıdır. Gene bütün bunlar, elbette, mevcut siyasal iktidarın, bugün tam bir tutarlılık içersinde, başarılı bir demokrasi savaşı vermekte olduğu, faşizmin kaynağına indiği anlamına gelmez. Siyasal iktidar, faşizmin açık örgütlerini görmezlikten gelerek bu örgütlerin yeraltına çektiği cinayet kadrolarının ardına düşmekle, faşizmin köküne varamaz, faşizme susturucu bir darbe indiremez. Siyasal iktidar, kendini, demokratik güçlerden soyutlayarak, faşizme karşı kararlı bir savaşımı yönetemez. Siyasal iktidar, işçi sınıfımızın demokratik kuruluşlarla birlikte son olarak gerçekleştirdiği Anayasayı ve demokrasiyi *savunma* ve faşizme karşı dikilme gibi eylemlerini, demokratik hukuk devletini *yıkmak* ve yerine faşist devleti kurmak isteyenlerle *aynı yere* koyarak, demokrasiyi savunamaz. Proleter devrimciler, devrimci onurlarını ve varlıklarını, demokratik haklarını, düşünceleriyle olduğu kadar, eylemleriyle de korumakta ve bu haklarını genişletmekte kararlıdırlar; siyasal iktidarın, faşizme karşı savaşımdaki ve demokrasiyi güçlendirme yolundaki kusurlarını, eksikliklerini, yanılgılarını, düşünceleriyle ve eylemleriyle sergilemekte duraksamazlar. Demokrasi yolunda ve faşizme karşı ortaya konan bu eylemleri, faşizmi güçlendiren, emperyalizmin çıkarlarıyla nesnel olarak aynı işlevi gören, amacı terör yaratmaktan başka bir şey olmayan ve nesnel olarak gerçek proleter devrimci hareketle bir ilgisi olmayan terörist eylemlerden kesin bir çizgiyle ayırmak gerekir.

Amerikan emperyalizminin çıkarlarıyla, proleter devrimcilerin çıkarları, uzlaşmaz-karşıt çıkarlardır, ve öznel (subjektif) olarak proleter devrimci nitelikte olsa bile, bir hareket, nesnel (objektif) olarak, Amerikan emperyalizminin amaçlarına hizmet ediyorsa, kendisine proleter devrimci diyen kimse, orada durmak, ve emperyalizmle aynı safta yanyana gelmiş olduğunun, emperyalizmin çıkarlarına hizmet ettiğinin bilincine varmak zorundadır.

YENİ ÜLKE

VAHAP ERDOĞDU

12 MART VE 12 MARTI HAZIRLAYAN İÇ VE DIŞ KOŞULLAR ÜZERİNE

G İ R İ Ş

Bir tüm olarak toplumların gelişme tarihleri geniş kesitleri içersinde değerlendirildiklerinde birbirlerine oldukça benzer aşamalardan geçtiklerini söylemek olanaklıdır. Bunun içindir ki, tarihsel materyalizm, insan toplumlarının bellibaşlı aşamalarını komünal toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist toplum biçimleri olarak evrelere ayırır. Kuşkusuz bu bölümlemeler arasında bazı ara aşamalar olduğu kadar, ayrı ayrı her toplumun il-le de bu aşamalardan geçerek gelişmesi gibi değişmez bir kural da yoktur.

Böylesine bir bölümleme materyalist tarih anlayışının sergilediği bir sonuçtur. Materyalist tarih anlayışı, tarihin devindirici gücünün sınıf savaşımları, tarihin yaratıcılarının ise halkların kendileri olduğu temelinden hareket eder. Onun için toplumların tarihi, öncelikle halkların tarihidir,

ve bu anlamda halk, tarihin nesnesidir. Aynı zamanda da tarihin yapıcısı olarak halk, tarihin öznesidir de. Hiç bir tarih, geniş halk yığınlarının dışında, kişi ya da küçük grupların kendi başlarına gerçekleştirdikleri olaylar dizisi değildir. Her olay, toplumun içinde bulunduğu maddî koşulların biçimlendirdiği başka olaylar zincirinin yeni bir halkasıdır. Bu hiç de insanın birey olarak tarihin oluşturulmasında herhangi bir katkısı yoktur anlamına gelmez. Tersine, insan birey olarak tarihin inşasında biricik malzemedir. Tarih yapısında birey, kimi zaman yapının sıradan bir taşıdır, kimi zaman ise o yapıyı ayakta tutabilecek köşe taşları işlevini görür. Ancak ona bu işlevi kazandıran, gene o bireyin içinde bulunduğu maddî koşullar ve bu koşulları belirleyen toplumsal varlığıdır. En silik bir kimsenin sırtına geçirdiği gösterişli üniforması içinde karar konumuna geçtiğinde, ne denli etkin olabildiğinin, buna karşılık üniformasından sıyrıldığında gene o silikliği içinde yitip gittiğinin sayısız örnekleri vardır tarihte. Bu yönüyle (yani tarihsel işlevleri açısından) insanlar tarihin birer ürünüdürler. Belli tarihsel koşullar belli kişileri tarihin yönlendiricileri rolleriyle ön plana çıkarır. İşte bu noktada, bu kişiler, kendi yetenekleri ölçüsünde tarihin şu ya da bu yönde yönlendirilmesinde etkili olurlar. Napoléon'un ünlü kumandanlarından birisi eskrim ustası, birisi aktör, bir öteki de berberdir. Ama o günün toplumsal koşulları, bu kişileri tarihin yazgısını değiştirebilecek konumlara getirmiştir. Onun için tarihsel materyalizm, tarih denilen nehrin akışında kaba burjuva suçlamalarının tersine, bireylerin, önderlerin etkili olduğunu hiç bir zaman yadsımamıştır. Tarihsel materyalizmin kurucusu Marx, "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişte kalan koşullar içinde yaparlar"[1] sözleriyle marksist tarih anlayışının içeriğini sergilemektedir. Aslında bu tarih anlayışının adına da Marx'ın adından kaynaklanarak marksizm denmesi, bireye verilen değeri en açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Materyalist tarih anlayışının, toplumların tarihsel ge-

[1] Karl Marx, *"Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i," Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 477.

lişme aşamalarını üretim biçimlerine göre ayırdığını söylemiştik. Bu ayrımın kategorik bir ayrım olmadığını, bir üretim tarzından bir başkasına geçişin toplumların farklı özelliklerine göre çeşitlilik gösteren ara evreleri olduğunu geçerken belirtelim. Öte yandan bu bölümleme, tarihi daha kolay kavrayabilmek için, değişik toplumların gelişme düzeylerini belirlemek, bunları birbirleriyle karşılaştırabilmek için de gereklidir. Ancak çeşitli toplumların tarihsel gelişmelerinin karşılaştırılmasında ortak olan özellikler gözönünde tutulur, bir başka deyişle genel nitelikteki özellikler alınır, özel nitelikler dıştalanır. Tarih yaşlandıkça, görünüşündeki incelikler kaybolur, özel olanlar genel olanların içinde kaynaşır, ayrıntılar aşınır, yaşlı dağ silsileleri gibi keskinliklerinden, sivriliklerinden arınmış, kalın çizgileri ile oturmuş, ama görkemli görünüşüne bürünür. Tarihin çehresini belirleyen bu kaba çizgiler de, pek çok ayrıntının ucuca gelmesi, kaynaşması, bağdaşması sonucudur. Ayrıntılar olmadan genel çizgiler oluşamaz. Bu nedenle belli bir tarihsel kesiti incelerken bu ayrıntıların içine iyice girilmesi, ayrıntıların bir doku içinde birleştirilmesi, bağdaştırılması gerekir. Çünkü her ayrıntı bir başka ayrıntının ya da ayrıntıların hem nedeni hem de sonucudur.

Ne var ki, ayrıntılar değerlendirilirken bunların içinde kaybolmamak, ağacı görüp ormanı görmemek tehlikesi de gözden uzak tutulmamalıdır. Özellikle yaşanılan tarihi değerlendirirken bu tehlike çok daha fazladır. 12 Mart bugün bitip düne karışmış bir olay değildir. 12 Mart şu anda da yaşanılan bir tarihtir; dünün tarihi değil. Doğru bir tahlili güçleştiren en önemli engellerden birisi budur. 12 Martı doğru değerlendirmek için, bu olayın altında yatan en son ekonomik nedenleri doğru değerlendirmek gerekiyor. Ne var ki, genel olarak dünyanın, özel olarak da Türkiye'nin her gün yeni etkileşimlerle son derece karmaşık hale gelen ekonomik gidişini (kimi zaman birincil önemi olan) ayrıntıları ile izlemek olanağı yoktur. Dolayısıyla da bu gibi tahlillerin birtakım yanılgıları da birlikte getireceği kaçınılmazdır. Ama "bu, gene de hiç kimseyi şimdiki zamanın tarihini yazmaktan alıkoyamaz."[2] Bu nedenle gerilere giderek yaşanılan tarihi değerlendirmek ve yaşanılan tarihin verileriy-

le geleceğin tarihinin öncüllerini toplamak, doğru bir tahlil için tek yöntem olarak kalmaktadır.

Öte yandan 12 Mart dönemi, Türkiye toplumunun gelişme tarihi içersinde sınıf savaşımında doğal bir gidişin sıradan bir kesitini temsil etmez. Ekonomik ve toplumsal bir bunalım evresini simgeler. Bu yönüyle tarihsel gelişmeyi belirleyen dönüm noktalarından biridir. 1950'de başlayan onar yıllık dönemsel gelişmelerin 27 Mayıs 1960'tan sonra varılan kilometre taşlarından biridir. O nedenle birbirleriyle yakın ilişkileri vardır. Üstelik bu iç ilişkilerin yanısıra, gene o dönemlerde kapitalist dünyayı sarsan dönemsel bunalımlarla da yakın ilişki içersindedir. Dahası, kapitalizmin genel bunalımlarının kaçınılmaz sonuçlarıdır.[3] Çünkü Türkiye, gerek ekonomik yönden, gerek siyasal yönden, emperyalist sistemin bir eklentisi durumundadır. Kapitalist sistemin merkezlerinde patlayan ekonomik bunalımlar, dalga dalga bu merkezlerden çevreye doğru, giderek daha da büyüyerek yayılmakta, kıyılarda en yıkıcı gücüne erişmektedir. Buralarda ekonomik yansımanın yanında toplumsal etkileri çok daha altüst edici olmaktadır. Türkiye'nin geçirmekte olduğu 12 Mart deneyimini, bu açıdan, yani emperyalizmin genel bunalımları boyutları içersinde değerlendirmek zorunludur. Nasıl ki Yunan Cuntası olayını, Şili olayını, Güney Kore faşizmini, Arjantin faşizmini, daha pek çok ülkede ortaya çıkarılan faşist tertipleri emperyalizmden soyutlamak olanaklı değilse, 12 Martı da böyle bir soyutlama içerisinde açıklama olanağı yoktur. Öyleyse 12 Martın değerlendirilmesinde önce, onu hazırlayan önkoşulların kısa da olsa bir tahlili gerekiyor.

[2] Friedrich Engels, "*Fransa'da Sınıf Savaşımları*'na 'Giriş' ", *Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, s. 227.

[3] 12 Martla ilgili kapsamlı araştırmalar henüz yok denecek kadar azdır. İzlediğimiz kadarıyla 12 Mart olayına bulaşmış birtakım kimselerin kendilerini temize çıkartma çabalarıyla yazdıkları anılarla getirilen öznel birtakım yorumlar (Bkz: Sadi Koçaş) dışında, İsmail Cem'in yazdığı *Tarih Açısından 12 Mart* (Cem Yayınları, İstanbul 1977) incelemesinin, esas olarak olayın AP'ye karşı yapılmış anti-demokratik bir darbe biçiminde yorumlanması, Ömer Laçiner'in "12 Mart Üzerine" (*Birikim*, Cilt 2, s. 8, Ekim 1975) adlı yazısının, 12 Martı küçük-burjuva asker-sivil kadroların hesaplaşması şeklinde sunuşu katılmadığımız görüşler olmakla birlikte, oldukça yararlı araştırmalar olduklarını vurgulayalım.

Yalçın Küçük'ün *Planlama, Kalkınma ve Türkiye* (Bilim Yayınları, İstanbul 1978) adlı kitabında, 12 Martla ilgili bölümde, olayın kapitalist dünyanın bunalımları sonucu olduğu yolundaki yaklaşımı ise doğru bir başlangıçtır.

BİR

12 MARTIN ÖNKOŞULLARI

1. *Dış Koşullar*

Bunalım, kapitalist ekonominin içyapısının vazgeçilmez bir öğesidir. En kaba tanımıyla bunalım, üretim anarşisi demektir. Üretimdeki anarşi dağıtımdaki anarşiyi, o da tüketimdeki anarşiyi ve o da üretim ilişkilerindeki anarşiyi birlikte getirir. Bu zincirleme tepkileşim, bir tüm olarak toplumun ekonomik yaşamını ve dolayısıyla da toplumsal yaşamını altüst eder. Üretim düşer, iflâslar mülksüzleşmeyi, mülksüzleşme ve üretim düşüklüğü, işsizler ordusunu şişirir, açlık, sefalet, yoksulluk görülmemiş boyutlara ulaşırken, sınıf savaşımı da en yoğun noktasına ulaşır. Kapitalist üretimin boyutları genişledikçe, üretimin toplumsallaşması hızlandıkça, bunalımın kapsamı da genişlemekte, toplumun daha büyük kesimlerini kucaklar hale gelmektedir. Tekelci kapitalizmin tekelci devlet kapitalizmine dönüşmesiyle, çokuluslu tekellerin kapitalist ekonomi içersinde etkinlik kazanmasıyla birlikte bunalımlar yalnızca belli bir ülkeyi, ya da bölgeyi değil, bütün bir sistemi, bir tüm olarak kapitalist sistemi etkisi altına almaktadır. Bunalımın bütün bir kapitalist dünyayı kucaklaması olayı, dünya ticareti kanalıyla, bir de günümüzde parasal dalgalanmalar aracı ile gerçekleşmektedir.

Parasal dalgalanmalar bunalımın yayılma hızını çabuklaştıran bir etken olmuştur. 1948-49 bunalımı Amerika Birleşik Devletleri'nde patlak verdikten ancak üç yıl sonra, 1951-52'de, Avrupa ve Japonya'ya sıçrayabildi. 1957-58 bunalımı bütün kapitalist dünyayı hızlı bir biçimde etkiledi. 1966-1967 Avrupa bunalımı sürerken, 1967 yılında ABD'de başlayan yeni bir bunalım bir anda bütün kapitalist dünyayı sardı. 1969-71'deki bir başka bunalımı, 1971-1972'de geçici bir canlanma dönemi, 1973 yılının sonlarında ise bütün kapitalist dünyayı bir anda sarsan yeni bir bunalım izledi.

Biz, 1947-1948 bunalımını, 1957-1958 bunalımını bir yana bırakarak konumuz yönünden 1967'de patlak veren ve küçük zaman aralıkları dışında, günümüze kadar yinele-

nerek süren bunalıma dönelim. Ancak bu arada 1947-1948 bunalımı ile Türkiye'nin 1950'lerinin, 1957-1958 bunalımı ile Türkiye'nin 1960'larının yakın ilişkilerini de belirterek geçelim.

1967 yılında bir dünya bunalımının ilk işareti ABD'de verildi ve ordan bütün kapitalist dünyaya yayıldı. Çöküş, önce demir ve çelik üretimi, metal işleri, taşımacılık ve inşaat malzemeleri alanında başladı. ABD sanayi üretim hızı yüzde 1'e düştü. Tekelci devlet kapitalizmi bunalımı yavaşlatmak için Vietnam savaşını kızıştırdı ve milyonlarca dolarlık askerî siparişler yapıldı. Ama bunalım önlenemiyordu. 1969 yılına gelindiğinde bunalım her yönüyle ağırlaşmıştı. 1969 Temmuzu ile 1970 Kasımı arasında ABD sanayi üretimi yüzde 7,5 oranında düşerken, dayanıklı tüketim maddeleri ve sanayi ekipmanlarının satışı ortalama yüzde 14 oranında düştü. Otomobil üretimi yüzde 20,4, hava sanayii yüzde 20 oranında düştü. Pek çok sanayi dallarında fabrikalar yüzde 37-40 kapasite ile çalışabiliyordu. Aralık 1970'te işsizlik oranı yüzde 6,2'ye yükseldi.

Benzer durum öteki kapitalist ülkelerde de görülüyordu. Kapitalist dünyanın sarsılmaz görünen kalelerinden biri olan Federal Almanya ekonomisinde beklenmedik tökezlemeler başladı. 1967 Şubatında, sayısı 300 bine ulaşan yabancı işsizin yanısıra yerli işsizlerin sayısı 700 bine yükselmişti. Yabancı işçilere karşı sert ve ağır işlemler uygulama alanına konuyordu. Bu durum Almanya ve İngiltere başta olmak üzere, bütün Avrupa'da yeni bir ırkçılığın, şovenizmin en önemli ortamını oluşturuyordu. Büyük kentlerin gecekondularına sıkıştırılan bu işçilere karşı yargılar da iyice değişmiş bulunuyordu. Almanya'daki *Gestarbeiter* (konuk işçi) sıfatının yerini *Drecksckweine* (pis domuzlar) sıfatı almıştı. Bu durum, Avrupa'da yeniden hortlatılan faşizm için son derece elverişli bir araç haline gelmişti.

1969-1971 döneminde bütün kapitalist dünyanın sanayi üretimindeki büyüme oranı yüzde 8'den yüzde 2'ye düştü. Bu oran 1958 bunalımlarındaki düşüşün de altındaydı. Japonya'da yüzde 22,8, İtalya'da yüzde 19,3, ABD'de yüzde 13,8, Federal Almanya'da yüzde 12,3, İngiltere'de ise yüzde 11,2 oranında bir düşüş kaydedilmişti.

1971-1972 dönemi, kapitalist ekonominin geçici bir canlanma dönemidir. Ancak bu canlanma, 1973 sonlarında kapitalist dünyayı bir anda altüst eden yeni bir bunalım ile son buldu. 1974 yılında ise en yıkıcı sonuçlarını, kapitalist sisteme bağlı geri kalmış ülkelerde göstermeye başladı. 1970'-te kapitalist dünyanın toplam sanayi üretimi yüzde 8,1 azalırken, geri kalmış ülkelerde yüzde 11,6 oranında azalmıştı. Bunalım aşırı üretim demek olduğuna göre, kapitalist açıdan azgelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerde böyle bir tehlike sözkonusu değildir. Dolayısıyla bu ülkeler bunalımın kaynağı değildirler, ama bunalım zincirleme bir tepkileşimle bir yangın gibi o ülkeden o ülkeye sıçrayarak bütün sistemi sımsıkı sarmalar. Çünkü aşırı üretim, pazar tıkanıklığı da demektir. Önce bir pazar, daha sonra bir başka pazar ve derken bütün pazarlar tıkanır. Bir ülkenin ödeme dengesindeki fazlalık bir başkası için açık demek olduğu için, zaman içinde bunalımdan sıyrılmanın, onun etkisi dışında kalmanın olanağı yoktur. Ürettiğini satamayınca üretimini yavaşlatacak ya da durduracaktır. Bu, hammadde talebinin düşmesi, hammadde ihracatçısı durumundaki ülkenin ihracatının düşmesi ve dış ticaret açığının daha da büyümesi demektir. Özellikle tek yönlü meta üretimine dayanan ülkeler için bu anlamda bunalım tam bir yıkım demektir. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre geri kalmış ülkelerin dış ticaret açığı 1973'te toplam 12 milyar dolar iken, bu rakam 1975'te 45 milyar dolara yükselmiştir.[4] Bu açık, bir bunalım sonunda sanayi ürünlerinin yeni tekel fiyatlarıyla yüksek tutulurken, hammadde fiyatlarının arz talep yasası gereğince düşük düzeyde gerçekleştirilmiş olması ve hammadde ihracatçısı durumundaki ülkelerin ivedi döviz ve ithalât gereksinmesi sonucudur.

Kapitalizmin merkezlerinde başgösteren bunalım dönemlerinde, geri kalmış ülkeler kapitalist ekonomiyle bütünleşmeleri ölçüsünde, gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlılıkları ölçüsünde, bunalımdan etkilenmektedirler. İkinci Dünya Savaşı öncesinde göreli olarak daha az bağımlı olan ülkeler, 1929 bunalımından, ya çok az etkilenmişlerdir, ya

[4] *Yeni Ülke*, n° 2, 1978, s. 37.

hiç etkilenmemişlerdir, ya da tam tersine, bunalımdan yararlanmışlardır. Latin Amerika'da, Arjantin, Brezilya, Şili gibi ülkelerde 1930-1940 dönemi en hızlı kalkınma dönemleri olarak görülmektedir.[5] Aynı şey Türkiye için de sözkonusudur. Türkiye 1930-1940 yılları arasında en büyük sanayi atılımlarını yapmış, dış ticaret sürekli bir fazlalıkla gelişmiş, döviz ve altın rezervleri çoğalmıştır.[6] Daha sonraki dönemlerde ise tekelci devlet kapitalizmi en güçlü boyutlarına ulaşmış ve kapitalist dünyayı bir tüm olarak kendine sımsıkı bağımlı duruma getirmenin yollarını bulmuştur. Böylece gelişmekte olan sanayiler, geri kalmış ülkelerde ya durdurulmuş ya da geriletilmiştir. Her bunalım sonunda, daha bir azgınlaşan, daha bir saldırganlaşan kapitalizm, geri kalmış ülkeleri kendi pazarları haline getirmek için daha yoğun ekonomik ve siyasal manevralara girişmiş, en gerici, en faşist sistemleri yerleştirmek yolunda çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu ülkelerde görülen ardarda darbeler, salt bu pazarları elde tutmak isteğinin bir sonucudur. Geri kalmış ülkelerin İkinci Dünya Savaşı öncesinde kapitalist dünya içersindeki sanayideki payı yüzde 13'tür. Bu oran 1958'de değişmemiş, gene yüzde 13 olarak kalmış, 1971'de ise ancak yüzde 14'e çıkabilmiştir. Buna karşılık dünya pazarlarında meta arzı yönünden sürekli bir düşüş gözlemlenmektedir. Bu ülkelerin dünya ihracatındaki payları 1938'de yüzde 25, 1965'te yüzde 22 ve 1971'de ise yüzde 19'a düşmüştür.[7]

Bunalımların geri kalmış ülkelere yansımasının yarattığı en büyük yıkım, siyasal alanda görülmektedir. Her ne kadar bunalım dönemleri genel olarak burjuvazinin zayıf, emekçi yığınların siyasal yönden güçlü oldukları dönemlerse de, bunalım merkezlerinde, burjuvazinin özellikle de devleti sımsıkı ellerinde bulundurması ve böylece devrimci atılımları zor yardımıyla önleyebilmesi olanaklı hale gelmektedir. Dolayısıyla bunalım, bu merkezlerde bir devrime yo-

[5] Bkz: A. G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York 1969.

[6] 1929-1934 döneminde ulusal gelir yüzde 2,3 artarken 1935-1939 yıllarında yüzde 6,5 oranında arttı. 1929-1939 arasında sınai üretimin artışı nerdeyse iki katına (%80) çıktı. (Yalçın Küçük, *agy.*, s. 252.)

[7] S. Menshikov, *The Economic Cycle: Postwar Developments*, Progress Publishers, Moscow 1975, s. 109.

laçabilecek ortama ulaşmadan geçiştirilebilmektedir. Bunalım sonrası canlanma dönemi ise genel bir kural olarak, burjuvazinin en azgın olduğu, siyasal gericiliğin şahlandığı dönemlerdir. Ancak bu olgunun kapitalizme bağımlı geri kalmış ülkelerdeki yansıması bir farklılık göstermektedir. Genellikle gecikmeli bir yansıma sözkonusu olduğu için birincilerde refah dönemi, ikincilerde ekonomik ve toplumsal bunalımın yeğinleştiği döneme raslamaktadır. Böylece birincilerdeki bunalım ikincilerdeki bir gevşeme dönemi ile, birincilerdeki gericiliğin şahlanışı dönemi ise ikincilerde bunalım dönemi ile çakışmaktadır.

Yukarda değinildiği gibi, 1966-1967 yıllarında, Avrupa bir bunalım dönemi yaşarken, 1967'de ABD'de büyük bir bunalım uçvermiş ve 1969-1971 döneminde bütün dünyayı kucaklamıştır. Bu dönem, Türkiye'nin en demokratik görünüme büründüğü 1967-1969 dönemini içermektedir. Daha aşağıda göreceğimiz gibi, bu dönem Demirel iktidarlarının bir dizi ekonomik kararlar aldığı, sınıf savaşımlarının ise giderek artan bir hızla yeğinleştiği bir dönemdir de. İşte bu aldatıcı görünüştür ki, 12 Martın Demirel'in demokrasi yanlısı politikasına (!) karşı gerçekleştirilmiş bir hareket olduğu yolunda yanlış tahlillere,[8] "Demirel'in gözbebeğimiz gibi korunması gerektiği" yolundaki yargılara yolaçmıştır.[9] 1971-1972 dönemi ise, kapitalist dünyada canlanış dönemi, Türkiye'de ise gericiliğin en azgın dönemidir.

Lenin emperyalizmin niteliklerini belirlerken "siyasal gericilik, *her zaman* emperyalizmin kendine has özelliğidir"[10] diyor. Bu sözler, kapitalizmin emperyalizm aşamasına girmesiyle birlikte, burjuvazinin kendisini yadsıdığını, bir zamanlar gelişmesi için zorunlu gördüğü burjuva demokrasisinin bütün unsurlarının kendisi için ayakbağı haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu, aynı zamanda, toplumdaki en gerici sınıflarla uzlaşacağı ve onunla da kalmayıp, ilerici güçlere karşı gerici güçlerin başını çekeceği de demektir. Ger-

[8] Bkz: İsmail Cem, *agy.*

[9] Sıkıyönetim Mahkemelerinde İrfan Uçar'ın başını çektiği bir grubun ifadeleri bu yoldaydı. Kanımızca bu ifadeleri salt bir "dönekliğin" gerekçesi olarak yorumlamak yanlıştır. Asıl neden bu aldatıcı görünüşten kaynaklanmıştır.

[10] V. İ. Lenin, "Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme", *Marx-Engels-Marksizm,* Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 358.

çekten de emperyalizm döneminde, burjuvazinin gücünün yettiği her yerde en zorlu, en kanlı diktatörlükleri kurduğunu görüyoruz. Onun içindir ki, faşizm, emperyalizmin bağrında yetiştirip geliştirdiği ve her fırsatta ortaya sürdüğü vazgeçilmez bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Çağımız kapitalizminin kendi içinde bir sürü çelişkileri barındırmasına karşın, Amerikan tekelciliğinin İtalyan tekelleriyle, Fransız ya da Alman tekelleriyle sermaye bütünleşmesi yanında, siyasal bütünleşme çabalarında, özünde sürekli bir niteliğe bürünen bunalımların, kapitalizmin bu kaçınılmaz yazgısının, olabildiğince geciktirilmesi güdüsü yatar. Bu bütünleşme kendi aralarında olduğu kadar, sistemin eklentileri durumundaki geri kalmış ülkeler için daha da ivedilik kazanıyor. Bu bütünleşme sürecini yavaşlatacak her engel, karşısında emperyalizmin demir yumruğunu bulur.

Metropol ülkelerde, emekçi yığınlar daha örgütlü ve demokratik kazanımlara daha bilinçle bağlıdır. Bu nedenle kendi ülkelerinde emperyalizmin demir yumruğu kadife eldiven içine gizlenmiştir. Açık bir faşizmi kolaylıkla uygulayamazlar. Belli sınırlar içinde de olsa demokrasi, işlerliğini sürdürür. Öte yandan zaman zaman bunalımlarla kökten sarsılmasına karşın, burjuvazi oldukça sağlam bir zemine oturmuştur. Çok köklü bir devrim dalgası olmadıkça yerinden sökülmesi olanaksızdır. Ama gene de iktidarına yönelik ciddî bir kalkışımda, en demokratik görünümdeki ülkede bile, emperyalizm faşist dişlerini göstermekte duraksamaz. Sıklaşan bunalım devreleriyle birlikte Batının kapitalist merkezlerinde neo-faşist siyasal güçlerin devletin kanadı altında ağırlık kazanmaya başlaması[11] yaşadığımız dönemin bir başka özelliği olarak görünmektedir.

Ancak bunalımların kapitalist dünyanın kendi içersin-

[11] Örneğin İngiltere'de Ulusal Cephe (*National Front*) adı altında örgütlenen neo-faşist partinin İşçi Partisi ve Muhafazakâr Partiden sonra üçüncü parti gücüne erişmesi "renklilere ölüm" sloganı ile özellikle de beyaz işçiler ve orta tabakalar arasında etkinlik kazanması (*Time*, December 12, 1977) bu yöndeki gelişmelerin en son örneğidir.

İtalya'da ise neo-faşist Sosyal Hareket Partisinin NATO çevreleri ile işbirliği içinde darbe girişimleri bütün dünyaca bilinmektedir (*Yeni Ülke*, n° 2, 1978, s. 22).

Federal Almanya'da neo-faşistlerin ordu içine sızdığı, eski nazi cellatlarının sosyal-demokrat yönetimi altında itibar kazandıkları gözlemlenmektedir. Öteki Batı Avrupa ülkelerinde de benzer gelişmeler vardır.

de çözümü, siyasal planda en azından şimdilik, yıkıcı sonuçlar getirmemiş olsa da, bunun kapitalizme bağımlı ülkelerde siyasal altüst oluşlara yolaçtığı yukarda vurgulanmıştı. Emperyalizm kendi anayurdunda uygulama fırsatını ve olanağını bulamadığı faşizmi, kendine bağımlı ülkelerde çok daha kolay bir biçimde uygulayabilmektedir. Bu ülkelerde sınıf çelişkileri çok daha keskin, sınıf savaşımları çok daha yeğindir. Egemen sınıflar emperyalizmle bütünleştikleri ölçüde varlıklarını koruyabilmektedirler, toplumun bütün alanlarında ipleri tam anlamıyla ellerine geçirmiş değildirler. Bu nedenle de oturmamışlardır. Emperyalizmin desteği, ayakta durabilmeleri için zorunludur. Ufacık bir toplumsal karışıklıkta iktidarlarını sürdüremez hale gelirler. Buna karşılık geniş yığınlar ise sürekli bir zıtlaşma süreci içersindedir, sınıf kutuplaşması hızlı bir biçimde sürmektedir. Bu durum gerek bilinçlenme yönünden, gerek örgütlenme yönünden güçsüzlüklerinin bir nedeni olmakla birlikte, yönetilmelerini de güçleştiren bir etmen olmaktadır. Böylece emperyalizmin dış desteğindeki yerli burjuvazi için en elverişli yönetim biçimi askerî ya da asker desteğindeki sivil faşist diktatörlüktür. Emperyalizme bağımlı ülkelerin 1950'lerden bu yana birbirini izleyen darbelerle sivil ya da üniformalı faşizmi kaçınılmaz bir yazgı gibi görmelerinin nedeni budur. Bu ülkeler topluluğu içersinde burjuva demokrasisini aksatmadan uzun süre yaşatmış bulunan hemen hemen tek ülke yoktur.

Demek oluyor ki, 12 Mart olayını salt iç koşullara bağlamanın olanağı yoktur. Tam tersine dış koşulların, iç koşulların da önüne geçerek belirleyici bir etkinlik gösterdiğini kabul etmek gerekiyor. Böyle olunca da 12 Martta CIA parmağı var mıydı, yok muydu, ya da kontr-gerilla var mıydı yok muydu tartışmalarına girmek, bu yolda birtakım kesin kanıtlar getirmeye çalışmak bile fazladır. Biz, bu nedenle, 12 Mart olayının altında, CIA'sıyla, kontr-gerilla örgütüyle, vb. emperyalizmin bulunduğuna hiç duraksamasız inanıyoruz. Kaldı ki, bu konuda bir dizi de açık kanıt vardır. 12 Martın ardında CIA'nın olduğunu söyleyen Demirel iktidarının Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Pakistan'a giderken Tahran'da İran Şahı ile yaptığı görüşmede, Şahın kendisine

Türkiye'de askerî bir darbe olacağını söylediğini İsmail Cem'e anlatmaktadır.[12] Şahın bu uyarısına karşılık Çağlayangil'in kendi ifadesiyle nasıl kayıtsız kaldığı, 12 Martın ne yönde gelişeceğinin dolaysız bir itirafıdır. Çağlayangil, hareketin en azından kendilerine (yani AP'nin temsil ettiği sınıflara) karşı olmadığını bildiği için bu kadar kayıtsız görünmektedir. Öte yandan gene Demirel'in bakanlarından ve AP'nin önde gelenlerinden Turan Bilgin de benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır.[13] Senatör Haydar Tunçkanat'ın açıkladığı, 12 Martın hazırlık stratejisi ile ilgili ünlü Dickson raporunun[14] da AP'li bir yetkili tarafından hazırlandığı Koçaş'ın kitabında belirtilmektedir.[15] Başka şeylerin yanında bütün bu açıklamalar, 12 Martın AP'ye karşı değil, AP ile birlikte yapılmış olduğunu gösteren tanıtlardır.

Konuyu bitirirken kontr-gerillanın üstünün küllenmesi yolunda yapılan bütün uğraşlara karşın, bu örgütün NATO'nun "dolaylı saldırı stratejisinin" bir uygulaması olduğu, Başbakan Ecevit tarafından[16] açıklandığı kadar, Genelkurmay Hukuk Müşavirliği görevinde bulunmuş Emin Değer'in kitabında[17] da sergilenmektedir. Dahası, o günlerde karanlık mahzenlerde sorguya çekilen yüzlerce kişinin, canlı birer tanık olarak, sorgucuların, "kontr-gerillanın esiri" oldukları yolundaki sözlerini anımsayacaklarını belirtelim.

2. *İç Koşullar*

Toplumsal bunalım dönemleri, sınıf savaşımlarının doruklarda dolaştığı evrelerdir. Onun için bunalım, nesnel olarak bir devrim durumu demektir. Ancak bu devrim durumunun ille de bir devrimle sonuçlanacağı kuralı yoktur. Bunalımı yaratan dış ve iç koşullar, devrim durumunun gidişini de belirlerler. Dış koşullar ne denli elverişli olursa olsun eğer iç koşullar ona uygun bir elverişlilik içinde değilse, örneğin ekonomik yapı ve dolayısıyla siyasal yapı, emperyalist

[12] İsmail Cem, *agy.*, s. 53.
[13] İsmail Cem, *agy.*, s. 76.
[14] Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a*, İstanbul 1977, Cilt 4, s. 1603-1606.
[15] Sadi Koçaş, *agy.*, s. 1646.
[16] *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1978.
[17] Emin Değer, *CIA, Kontr-Gerilla ve Türkiye*, Ankara 1977.

sistemden bağımsız, kendi iç dinamizminin doğrultusunda doğal bir gelişme izliyorsa, kuşkusuz kapitalizmin bunalımları, etkinliğini içerde olumsuz yönde göstermeyecektir. Devrim durumu için de aynı şey söylenebilir. Türkiye gibi emperyalist sistemin giderek daha ayrılmaz bir eklentisi durumuna sokulan bir ülke için, bu, sözkonusu olmadığına göre, 12 Mart gibi bir olayın iç koşullarını da doğru tahlil etmek gerekiyor. Bu nedenle salt dış koşulları değerlendirip, iç koşulları hesaba katmamak, ya da salt iç koşulları gözönünde tutup, dış koşulları gözardı etmek eksik bir tahlildir, dolayısıyla da doğru bir tahlil değildir.

Gerçekten de Türkiye gibi kendine özgü tarihsel, toplumsal, kültürel özellikler taşıyan 40 milyonluk bir ülkenin egemen güçleri emperyalizmle bütünleşmek için ne denli çaba gösterirse göstersin, emperyalizmin çeşitli örgütleri yönetim kademelerine ne denli sızmış olurlarsa olsunlar ve üretim ilişkilerini ve ona bağlı olarak genel çizgileriyle siyasal tercihleri ne denli koşullandırmış olurlarsa olsunlar, toplumumuzdaki sınıf savaşımını istediklerince yönlendirdikleri gibi bir yargı kökünden yanlıştır. Tarihi, sınıf savaşımları oluşturur yolundaki materyalist tarih anlayışına aykırı olduğu için yanlıştır. Toplumların gelişmesinin kendi iç yasaları ile değil de birtakım dış güçlerin, örgütlerin tertip ve oyunlarıyla belirlendiği gibi bir sonuç çıkacağı için yanlıştır.

Toplumumuzun bütün sınıf ve katmanlarını, gerek ekonomik, gerek siyasal yönden önemli ölçüde etkileyen 12 Mart olayının doğru değerlendirmesini yapmak için, o güne dek uzanan toplumsal gelişmenin tarihsel bir kesitinin ayrıntılı bir tahlilini yapmak, toplumumuzdaki sınıf mevzilenmesinin 12 Mart öncesi konumunu, sınıflararası savaşımın bu gelişim içersindeki niteliğini nesnel bir irdelemeden geçirmek gerekir. Bu, oldukça kapsamlı bir incelemenin üstesinden gelebileceği bir iştir. Ve bizim bu genel değerlendirmemizin sınırları içersinde olanaksızdır da. Ama bu gerçeği gözardı etmeksizin, 12 Martın tarihsel gelişiminin çok kısa bir değerlendirmesinin yapılmasının olanağı ve zorunluluğu vardır.

12 Mart, burjuva yönetiminin faşizme yönelik bir nite-

lik değiştirme girişimidir. Bu nitelik değiştirme girişimi, belli bir nicel birikimin sonucu olmuştur ve kökleri 1950 DP iktidarına kadar uzanır. Dünya kapitalizminin 1948-1949 bunalımının hemen öngünlerinde Türkiye'nin emperyalist genişleme politikasına kapılarını araladığını görüyoruz. Bunalımın Avrupa'ya sıçramasıyla da 1950 DP iktidarı, kapıları ardına kadar açmış oluyordu. DP iktidarının sınıfsal temelini belirlemek gerekirse, içerde toprak ağalarının, dışarda ise emperyalizmin desteğindeki ticaret burjuvazisinin iktidar olduğu kolayca söylenebilir. Özellikle yabancı sermaye ve dış borçlanma ile kırsal kesime akan sermaye, bu akışı içerisinde kırsal alanlardaki mülkiyet ilişkilerini değişikliklere uğratırken, topraktaki yoksullaştırmaya paralel olarak toprak birikimini de hızlandırmıştı. Bu oluşum, bir yandan toprakta büyük birimler halinde kapitalist işletmeleri yaratırken, ticaret sermayesini de şişiriyordu. Kapitalizmin kırsal alana girişi, küçük aracı, tefeci ve tüccar aracılığıyla olur, yani ticaret sermayesi kanalı ile olur. Böylece yaygın bir meta ekonomisi, geleneksel üretim ilişkilerini çözerek, onun yerini alarak gerçekleşir. Bu çözülme on yıllık DP döneminin en belirleyici özelliğidir.

Ancak ticaret sermayesi sanayi sermayesinin de öncüsüdür. Meta ekonomisinin yaygınlaşması, sermaye yoğunlaşması ve kırlardan kentlere akış, nüfusun kentlerde yığılması, sanayi kapitalizminin önkoşullarını hazırlar. Gerçekten de DP bu önkoşulları hazırlayan bir iktisat politikası izlemiştir. O dönemde ülkenin bir baştan bir başa, karayolları, limanlar, havaalanları ve barajlar ve sulama tesisleri inşaatlarıyla bir şantiye haline getirildiği görülmektedir. Kuşkusuz bu gelişmelerde asıl devindirici güç, bütün ülkenin emperyalizmin açık pazarı haline getirilmesi amacından kaynaklanmaktadır. Ama emperyalizm bu açık pazar olma girişiminin yanında özellikle tüketim maddelerinin üretimine dayanan bir imalât sanayiini de özendirmiş oluyordu. Kapitalizmin 1957-1958 bunalımı doğal olarak en başta yerli ticaret burjuvazisini etkiledi ve Türkiye kapitalizmini bir bunalım içine soktu. Onun yanında sanayi burjuvazisi denebilecek kesimi göreli de olsa ticaret burjuvazisi karşısında güçlendirmiş oluyordu. Bu nedenle, 27 Mayıs 1960 hare-

ketinde, sanayi burjuvazisinin egemenlik savaşımı da yatmaktadır.

Çağdaş toplumun itici gücü genel olarak işçi sınıfı, işçi sınıfının lokomotifi de sanayi proletaryasıdır. Sanayi proletaryasının gelişmesinin önkoşulu, sanayi burjuvazisinin gelişmesidir. Sanayi burjuvazisi olmadan sanayi proletaryası da olmaz. "Ancak onun [sanayi burjuvazisinin] egemenliği altında proletarya, devrimi ulusal bir devrim katına yükseltebilecek ulusal bir genişlik kazanır ve devrimci kurtuluşunun bir aracı haline gelen modern üretim araçlarının yaratılmasını bizzat sağlayabilir" diyor Marx.[18] Gene Marx, ancak sanayi burjuvazisinin egemenliği ile feodal toplumun maddî köklerinin sökülüp atılabileceğini vurgulamaktadır. Ne var ki, sanayi burjuvazisinin egemen olmasının önkoşulları vardır. Bu konuda Marx şöyle diyor: "Sanayi burjuvazisi, ancak modern sanayiin bütün mülkiyet ilişkilerini kendine göre biçimlendirdiği yerde hüküm sürebilir ve sanayi bu gücü ancak dünya pazarlarını ele geçirdiği yerde kazanabilir, çünkü ulusal sınırlar onun gelişmesine yetmez."[19] Görüldüğü gibi sanayi burjuvazisinin egemenliği için *ulusal sınırlar* yeterli olmamaktadır, uluslararası bir büyüme göstermesi gerekmektedir. Türkiye sanayi burjuvazisinin önünde, kendi ulusal sınırları içersinde, yabancı sanayi ile boy ölçüşmek gibi son derece güç bir sorundan başka, bir de ulusal sınırlar dışına taşma engeli durmaktadır. 1960-1970 döneminde Türkiye sanayi burjuvazisinin bir umutsuz çırpınışını görüyoruz. Ancak Türkiye sanayisi kendi kısır döngüsünün sınırlarını aşamamakla birlikte, toplam üretimdeki payı giderek artan bir ölçüde yükselmiştir. 1960'larda sanayiin toplam üretim içersindeki payı yüzde 14.7 iken 1970'te bu oran yüzde 21.6'ya çıkmıştır. Burada sanayi ürünlerinin fiyatları ile tarım ürünlerinin fiyatları arasındaki oransız değişmeleri ve sanayi adı altında salt montaja dayanan birimleri hesaba katmak gerekir.

Kısaca söylemek gerekirse, Türkiye'de belirli bir ilerleme göstermekle birlikte, sanayi, üretime egemen değildir. Dolayısıyla sanayi burjuvazisi de burjuvaziye egemen değil-

[18] Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, s. 259.
[19] *İbid*, s. 299-260.

dir. Burjuvazinin kendi içersindeki bu egemenlik çekişmesi bütün bu dönem (1960-1970) boyunca süregelmiştir.

Sanayi burjuvazisinin, burjuvazinin öteki kesimleri ile çekişmesinde küçük-burjuvazinin desteğini sağladığı olgusu da bu çelişkinin bir başka özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayi burjuvazisinin henüz hiç bir varlık göstermediği 1960 öncesi dönemlerde, küçük-burjuvazinin ön planda gözükmesinin nedeni de, sanayi burjuvazisinin yapması gerekeni küçük-burjuvazinin üstlenmiş olması olgusudur. Küçük-burjuvazi bu tarihsel misyonu üstlenirken, kendisine düşen sınıfsal işlevini de bir başka sınıfın üstüne, işçi sınıfının üstüne atmış oluyordu. "Peki işçi sınıfının görevini kim yapıyordu? Hiç kimse".[20] 1960 sonrası dönemlerde ise sınıfların yavaş yavaş gerçek yerlerine oturduğu görülüyor. "Partiler-üstü politika" şampiyonu Türk-İş, işçi sınıfının bu küçük-burjuva görevini terketmemesi, sınıflararası denge unsuru olarak sınıf sendikacılığından uzak tutulması çabası içinde çırpınırken, işçi sınıfının tabandan gelen zorlaması ile "kendisi için sınıf" olma hareketinin DİSK'te somutlaşması gene bu döneme raslıyor. İşçi sınıfındaki bu gelişmeye paralel olarak legal bir sosyalist partinin, Türkiye İşçi Partisinin kurulması da emekçi sınıflar adına bir başka gelişme idi.

Türkiye sanayi işçisinin "kendisi için sınıf" olma yolundaki hızlı ilerlemesinin yanısıra, önemli zaafları da vardı. Sanayi proletaryası, özellikle İstanbul gibi bellibaşlı birkaç kentte yoğunlaşmıştı. İstanbul her yönüyle işçi sınıfının etkinliğinin en yoğun biçimde yansıdığı bir yer olmuştur. 15-16 Haziran 1970 olayları, proletaryanın gerçek gücünün ne olduğunu burjuvazinin kafasına en etkili bir biçimde sokabilmişti. Ama öteki illere de dağınık ve birbirinden kopuk bir biçimde serpilmiş bulunan sanayi proletaryası, İstanbul'a uyabilecek bir etkinlik gösteremiyordu. Zaman zaman gözlemlenen hareketler, bir kıvılcım gibi parlayıp sönen hareketlerdir. İşçi sınıfının birinci zaafı budur. İkinci zaafı ise öteki müttefikleriyle siyasal bağının henüz pekişmemiş olmasıdır. Oysa nesnel olarak köylülüğün büyük bir

[20] Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, s. 329.

bölümünü oluşturan küçük üretici ile işçi sınıfının sömürüsü aynıdır. İkisini de sermaye sömürmektedir. Yalnızca sömürünün biçimiyle birbirlerinden ayrılırlar. Bu iki sınıfın yazgısını birleştiren ortak bir paydadır. Birinin yazgısı ötekinin yazgısına bağlıdır. Onun içindir ki Marx, "proletarya ile burjuvazi arasında yeralan ulusun büyük kitlesinin, köylülerle küçük-burjuvazinin, burjuva düzenine karşı, sermaye düzenine karşı sürdürülen devrimci savaşıma katılmaları sağlanmadan ve bu yığınlar proletaryayı kendi öncüleri olarak benimsemedikleri sürece, işçiler, ileri doğru tek bir adım atamazlar, burjuva düzeninin kılına bile dokunamazlar" der.[21] Gerçekten de bu bağlaşıklık sağlanamadığından burjuvazinin kılına bile dokunulamıyordu. Oysa işçi sınıfının kaynaşmasına paralel olarak küçük üretici de sermayenin büyüyen gücü altında ezilmemek için çırpınıp duruyordu.

1967 bunalımı ABD'de patlak verirken Türkiye'de sermaye iç çelişkileriyle birlikte büyümesine devam ediyordu. Ama burjuvaziyi besleyen dış kredi kaynakları da tehlike çanlarını çalmıştı. Uluslararası malî çevreler (Dünya Bankası, Avrupa Para Ajansı, IMF vb.) bir devalüasyon için Demirel iktidarını zorluyorlardı. Demirel, liranın düşen değerini turistler ve işçi dövizlerine göre düşürmekle yetindi, ve vasıtalı vergileri artırarak, enflasyonun yükünü emekçi sınıfların sırtına yıktı. Uluslararası kredi kurumları köklü bir devalüasyon için Demirel'i zorluyorlardı. Kredi kaynakları kurumaya yüztutmuştu. Konsorsiyumun 1967'de verdiği kredi 206,6 milyon dolarken, 1968'de 155,7 milyona düşmüştü. Demirel, 1969 seçimlerine kadar direnmeyi yeğliyordu. 1969 yılında Konsorsiyumun verdiği kredi 110 milyon dolara düşerken, Türkiye o yılki ödeyeceği 115 milyonun ancak 96 milyon dolarını ödemişti. Seçimden başarı ile çıktıktan sonra 1970 Şubatında, Demirel bütçesi AP içindeki başkaldırma ile reddedildi. Artık 12 Mart zeminine doğru hızlı bir kayış başlamıştı. Olaylar hızla birbirini izliyordu.

28 Martta toplanan Güvenlik Kurulu, yayınladığı bildiri ile, kendisini bütün kuruluşların üstünde tutan bir tavırla,

[21] Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, s. 260.

gerektiğinde "düzeni korumak" üzere müdahale edebileceğini ilan ediyordu. Bu arada peşpeşe süren olaylar dizisi içinde, Siirt'te, Kadirli'de ve Söke'de bir hafta içinde çıkan üç olay da ilginçtir. Son derece önemsiz nedenlere dayanılarak çıkarılan olaylarda beş kişi ölüyor ve bunların beşi de güvenlik kuvvetlerince öldürülüyor, halkın tepkisi ise askerî kuşatmalarla önleniyordu. İstanbul'daki işçi direnişlerinin olduğu fabrikaları tankların kuşattığı sık sık görülmeye başlandı. Perşembenin gelişi çarşambadan belli oluyordu. O günlerde bu gelişmeleri yorumlayan Kemal Aydar, olaylara askerin karıştırılması yolundaki gelişmelere değindikten sonra şu soruya yanıt arıyordu: "Yoksa Yahya Han modeli bir demokrasi hazırlığında mıyız? Bunu da millet bilmek ister."[22] Sungurlar'daki işgalde de işçiler fabrikayı askere teslim etmek koşulu ile boşaltıyorlardı. Doğu ve Güney-Doğuda ise bir süreden beri sürdürülen komando harekâtı iyice yoğunlaştırılmıştı. Böylece, ordu, iç güvenlik görevini iyiden iyiye benimsemiş oluyordu.

Öte yandan iş çevreleri hükümetten yeni önlemler alınması yolunda isteklerde bulunuyorlardı. Mayıs ayında Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı Halil Kaya, ekonominin "okyanusa terkedilmiş bir tekne gibi olduğu"nu söyleyerek, işçilerin ücret istemlerinin engellenmesi, toplu sözleşme, grev ve lokavt yasalarının değiştirilmesi yolundaki tasarının tezelden yasalaştırılması, sanayinin hammadde ve döviz gereksinmelerinin karşılanmasını istiyordu.[23]

Toplumdaki kaynaşmalar sürerken, hükümet, demire yüzde 40, buğdaya ise yüzde 6'lık bir zam yapıyordu. Arkasından yeni bir vergi tasarısı ile ortaya çıkan Demirel iktidarına karşı işçiler feryat ederken, Türk-İş'i ziyaret eden Demirel'e, Genel Başkan Demirsoy "bizi anlayan en iyi politikacılar arasındasınız" diyerek bir plaket armağan ediyordu.[24] Oysa ekonomide bunalım tepe noktalarına tırmanırken toplumsal olaylar da en yoğun dönemine girmiş bulunuyordu. Yönetenler yönetemez, yönetilenler de yöne-

[22] *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1970.
[23] *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1970.
[24] *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1970.

tilemez hale gelmişti. Egemen sınıflar, bir iktidar değişikliği ile kan tazeleme çabası içine çoktan girmişlerdi. Sorunu, önce AP içinde Demirel ve ekibinin değiştirilmesi biçiminde çözmek istemişlerdi. AP içindeki 41'lerin bütçenin reddedilmesini sağlamalarına karşın Demirel istifa etmemişti. Daha sonra aynı bütçe, 41'lerin bir kesimi Demirel'in manevralarıyla geri döndürülerek kabul ettirilmişti. Demirel daha sonraki siyasal yaşamında da görüleceği gibi, köylü kurnazlığının en ince örneklerini vererek, politik arenada başarılı bir cambaz olduğunu kanıtlıyordu. Egemen güçlerin AP içindeki yeni iktidar kadroları arama çabası ustaca önlenmişti. Şimdi artık AP dışında iktidar seçenekleri aranıyordu. Hiç kuşkusuz, egemen güçler için, rayından çıkmış bulunan ekonomik ve siyasal düzeni rayına en iyi şekilde ancak ordu oturtabilirdi. Bu nedenle darbe söylentileri iyiden iyiye yoğunlaşmıştı. Ama Demirel bu konudaki bütün soruları "silahlı kuvvetlerin emir ve komuta zinciri içersinde, iktidarın yanında" olduğunu söyleyerek yanıtlıyordu. Aslında bu sözlerde büyük bir gerçek payı vardı. Yalnızca bir farkla, komuta zinciri iktidardan yanaydı, ama Demirel'den yana değildi. Demirel burda yanılıyordu. Ordunun başı olarak Genelkurmay Başkanının demeçleri, sık sık toplanan Millî Güvenlik Kurulu bildirileri iktidarı destekler nitelikteydi. Ama köylü kurnazlığı içinde küçük hesapların adamı Demirel, gene köylü bönlüğü ile o hesapların ötesinde çok daha büyük hesapların bulunduğuna akıl erdiremiyordu. Bunalımın altında yatan köklü nedenleri göremeyip, yüzeydeki çalkantılara göre bir politika çizmişti. Ona göre bütün olayların kaynağı, üniversitelere yuvalanmış "küçük bir anarşist grubu" idi. Bunlar susturulursa her şey sütliman olacaktı. Bunun yolu ise, polis ve elaltından desteklediği sivil faşist örgütler kanalı ile bu "anarşistleri" susturmak, o da olmaz ise orduyu işe karıştırmak ve "bunların hakkından gelmekti". Kuşkusuz, Demirel'in kişiliği, burjuvazinin at değiştirme isteğinin önemli nedenlerinden biri idi. Kendisi ve ailesiyle ilgili yolsuzluk dosyalarının kabarıklığı açısından, Osmanlı İmparatorluğu da dahil, gelmiş geçmiş başvezir ve başbakanlar içersinde en başta gelenlerden biri olmasına karşın, yarasız beresiz işin içinden sıyrılanların belki de en önde geleniydi.

Bu nedenle Demirel kendi yazgısını iktidar ile birleştirmiş bulunuyordu. Devlet demek Demirel demekti. Demirel'e yönelen hareketler düzene, düzene yönelen hareketler Demirel'e yönelmiş demekti. Oysa düzen kendini Demirel'den ayrı tutmak istiyordu, dolayısıyla Demirel, düzen adına hiç olmazsa geçici de olsa, feda edilecekti. Karar çoktan verilmişti, kararı tebliğ etmek için ortamın oluşması bekleniyordu. Nitekim *The Observer* daha Mayıs 1970'te teşhisini koymuştur. Bu İngiliz haftalığı şöyle diyordu: "Öğrenci sorunu, Türkiye'de ordunun müdahale olasılığını ortaya çıkaran sorunlardan yalnız bir tanesidir. İktisadî durumun bozukluğu ve fiyatların yükselmesi halkta büyük hoşnutsuzluğa yolaçmıştır."[25] Gazete, Türkiye'de, askerî bir darbenin gerçekleşeceğini bir yıl önceden haber verirken, o günlerde Arjantin'de Kara, Hava ve Deniz kuvvetleri komutanları "reformcu" bir cunta oluşturuyorlardı.

1970 Mayıs-Haziranı, bunalımın, toplumun her kesiminde yansıdığı aylar olmuştu. Fındık üreticileri yanında pancar ekicileri, pamuk üreticileri, üniversite profesörlerinin yanında devletin öteki kademelerindeki memurlar, teknik personel yanında assubay hanımları, şu ya da bu biçimde direnişe geçmişlerdi. Güvenlik Kurulunda Komutanlar Anayasada değişiklik yapılmasını, Millî Güvenlik Kurulunun bir danışma organı olmaktan çıkarılıp, kurulun kadrosunun genişletilerek, parlamentonun ve hükümetin üzerinde bir karar organı haline getirilmesini öneriyorlardı.[26]

En büyük kaynaşma ise işçi sınıfı cephesinde görülüyordu. Çünkü bunalımın en ağır yükü onların sırtına binmişti. Bu nedenle 1967'de 100 greve 9.463 işçi katılmıştı, 1968'de 54 greve 5.179 işçi, 1969'da 86 greve 20.155 işçi, 1970'te ise 72 greve 21.750 işçi katılmıştı.[27] İşverenler çalışma barışının korunması istemiyle hükümete baskılarını yoğunlaştırmışlardı. Türk-İş'in partilerüstü politikası ile işverenlere sağladığı destek, işçi sınıfının "kendisi için sınıf" olma sürecinin hızlanmasıyla birlikte zayıflıyordu. DİSK, Türk-İş'in ta-

[25] *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1970.
[26] *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1970.
[27] *İktisadî Rapor 1977*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1977, s. 79.

banını kemiriyordu. Öncelikle bunun önlenmesi gerekiyordu. Hükümet, elçabukluğu ile sendikalar yasasındaki değişikliği gerçekleştirmek istedi. İşçi sınıfının buna karşılığı çok sert oldu. İşçiler kendi aralarında bir direniş komitesi kurdular. Onbinlerce telgrafla hükümeti protesto ettiler. Bununla da kalmadılar, 16 Haziranda İstanbul-İzmit karayolunu kestiler, kurulan barikatları aşarak İstanbul'u kuşattılar. Harekete DİSK üyesi işçiler kadar Türk-İş'e bağlı işçiler de katılmıştı. İstanbul'daki direnişe paralel olarak İzmir, Adana, İçel'de de işçiler direnişe geçtiler. İşçiler dört ölü vermişlerdi, ama Türkiye işçi sınıfı tarihinin en görkemli direnişini de yapmışlardı.

15-16 Haziran direnişleri, egemen sınıflar için alarm çanlarını çalmıştı. Hükümet hemen sıkıyönetime başvurdu. Bunun yanında bürokrasinin üst kesimlerini kendine daha sıkı bağlayabilmek için yeni bir personel yasası uygulama alanına soktu, böylece bürokrasi arasında üst kademelere doğru önemli bir farklılaşma yaratılıyor, bürokrasinin üst dilimleri burjuvaziyle ittifak içine sokulmak isteniyordu.[28] Bu girişime karşı da devlet personeli tarafından şiddetli bir direniş başladı, yüzbinlerce memur ve personel boykota giderken, bir başka tasarı ile askerî personel için daha da ayrıcalıklı olanaklar getiriliyordu.[29] Böylece Demirel orduyla da bütünleşmiş olacaktı.[30] Ordu ise OYAK gibi son derece güçlü bir holdingle bu bütünleşmeyi çoktan gerçekleştirmiş bulunuyordu. Şimdi daha başka şeyler istiyordu. Siyasal alanda daha etkin karar yetkisine kavuşmak. Bu ise başta Anayasa olmak üzere, yeni birtakım düzenlemelerle olabilirdi. Tağmaç, Millî Güvenlik Kurulu toplantısında "sosyal hak arama eğilimlerinin ekonomik gelişmelerin çok ilerisine geçmesi kar-

[28] Tuncer Bulutay, "Türk Toplumsal Hayatında İktisadî ve Sosyal Gelişmeler", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Eylül 1970, n° 3, s. 90-91.

[29] *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1970.

[30] Daha sonra Demirel ve takımı 12 Martı ne denli kendilerine karşıymış gibi göstermeye çalışmış olurlarsa olsunlar, orduyu iktidarlarına ortak etmek için büyük çaba harcadıkları, 12 Mart öncesinde açık-seçik görülmektedir. Demirel'in bu yöndeki çabaları gerek parlamento içinde, gerekse de parlamento dışında sık sık açıklanmıştır. CHP'li parlamenter Selahattin Hakkı Esatoğlu ağustos başlarında Parlamentoda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Demirel daha şimdiden, memleketi, Doğuda komandolara, Batıda sıkıyönetime teslim ederek, bizzat kendisi, iktidarı askerlerle paylaşmış durumdadır." (*Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1970.)

şısında, millî nizamın korunabilmesi için Anayasada değişiklik" yapılması gerektiğini vurgulamıştı. Böylece ordu, komuta zinciri içinde, yargı, yürütme ve yasama güçlerini kendinde toplayan yeni bir düzenleme ile etkinliğini artıracaktı. Ayrıca Tağmaç, Demirel'e, "her düzensizliğin içine asker sokmayınız, bunun doğuracağı menfî neticeleri de göze alınız"[31] uyarısını yaparak, komuta zincirini parçalayabilecek beklenmedik girişimlerin olabileceğini de anlatmak istiyordu. Aynı günlerde CHP Genel Sekreteri Ecevit ise Yunanistan modeli bir yönetim olasılığına değinerek "eğer kendi meselelerimizi halletmede kendimizle başbaşa kalabilirsek, bir yabancı tuzağına düşmezsek veya dikta rejimi kurulmazsa",[32] sorunların kısa zamanda çözümleneceğini söylüyordu.

Öte yandan Ağustos ayına gelindiğinde artık 12 Martın geriye sayması başlamıştı. En önemli ekonomik karar bu dönemde alındı. Yüzde 66,6'lık bir devalüasyon gerçekleştirildi. Böylece uluslararası malî çevrelerin istekleri yerine getirilmiş oluyordu. İçerde ise sanayi sermayesine yeni bir darbe vurulurken, ticaret sermayesi için koşullar daha da elverişli hale getiriliyordu. İhracatı artırmayı amaçladıklarını söylemelerine karşın, devalüasyonun, ihracatı pek de artırmadığını, ithalâtı ise göreli olarak canlandırdığını görüyoruz.

Yıllar	İthalât (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)
1966	718,3	490.5
1967	684,7	5.222,3
1968	736,6	496,4
1969	801,2	536.8
1970	947,6	588,4
1971	1.170,8	676.6

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, *İktisat Rapor*, 1977, s. 481, 493.

Devalüasyonun asıl amacı ise uluslararası malî merkezlerden kredi koparabilmek ve dışarda biriken işçi dövizlerinin içeriye akmasını sağlamaktı. Yoksa Demirel'in büyüyen Türkiye edebiyatının arkasında yatan gerçekler son derece farklıydı. Şöyle ki: Türkiye'nin 1967-1971 döneminde dünya ticaretindeki payı, bu yıllar arasında sürekli bir düşme gös-

[31] *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1970.
[32] *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1970.

termiştir. 1967'de dünya ihracatında Türkiye'nin payı yüzde 0,275 iken, bu oran, her yıl düşerek 1971'de 0,215'e inmiştir. Aynı dönem içersinde dünya ticaretindeki payı da yüzde 0,310'dan yüzde 0,275'e düşmüştür.[33]

Aynı ay içersinde, görünüşte birbiriyle ilişkisi olmayan bir başka gelişme de, sıkıyönetim komutanlığını yürüten ve ordan da Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanma işlemi tamamlanmış ve gazetelerde ilan edilmiş olan Kemal Atalay'ın kararnamesinin yırtılarak, yeni bir kararname ile Faruk Gürler'in Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmasıydı.

Birbirinden ayrı bu iki olayı birleştiren bir başka gelişme ise işveren sendikaları Genel Sekreteri Halil Kaya'nın "hükümete güvenmediklerini" açıkça ilan etmesiydi. Bu üç olayın sonuçları ise yavaş yavaş günışığına çıkıyordu. Üç aylık sıkıyönetim sonunda İstanbul'da 1.100 işçi işten atılmış,[34] faşist komandoların cinayetleri yoğunlaşmış ve AP'den kopanlar yeni bir parti oluşturmuşlardı. Böylece olaylar zinciri, 12 Mart halkasına doğru hızla uzanıyordu.

İKİ

12 MART OLAYI

12 Martı sınıfsal temeline oturtmak gerekiyor. Bu yapılmadan, Türkiye'de 1967'lerden beri sürüp gelen bunalımın dönüm noktasını doğru değerlendirmek olanaksız. Hareketin itici gücü neydi, bir başka deyişle, başı çeken hangi sınıftı ya da sınıflardı? Ayrıca bu sınıflar hangi sınıfa ya da sınıflara karşı yönelmişlerdi? Görünüşe bakılacak olursa, 12 Martın uygulayıcılarının deyimleriyle, anarşiye karşı, anarşiyi önlemek üzere harekete geçilmişti. Türkiye "beynelmilel komünizmin ciddî bir tehdidi" altındaydı. Neydi bu "beynelmilel komünizm" tehdidi? Dönemin ünlü başbakanı Erim'in ifadesine göre "İsveç'ten Basra Körfezine kadar" uzanan son derece kapsamlı bir saldırı sözkonusuydu. Melen'e göre ise bu saldırı, "Türkiye Cumhuriyetini yokedecek, yurttaşlarını Sibirya'ya sürecek, ordan getirdiklerini Türkiye'ye yerleştire-

[33] *1975 Yılının Sonunda Türk Ekonomisi*, TÜSİAD, İstanbul, Aralık 1975, s. 145.
[34] *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1970.

cek, ve böylece son Türk Devleti" tarih sahnesinden silinecekti.[35] Dolayısıyla "Türkiye Cumhuriyetini koruma ve kollama" görevini yerine getirmek üzere, ordu harekete geçirilerek bir "savaşa" itilmiş oluyordu. Şimdilerde deli saçması gibi görünen bu sözler, sokaktaki sıradan bir vatandaşın değerlendirmesi değildi. Olayların, sıradan vatandaşlıktan yetkili konumlara sürüklediği en resmî ağızların demeçleriydi bunlar. Radyolarda, basında, kamuoyunu bütün 12 Mart dönemi boyunca buna inandırmaya çalıştılar.

Gerçeklikte toplumda bir bunalım vardı, anarşi de vardı. Ama bunalımın da, anarşinin de kaynağı, egemen sınıfların içine düştükleri ekonomik ve siyasal ortamdan besleniyordu. İşçi sınıfının örgütlenme düzeyi ve siyasal bilinci, iktidara yönelecek güce erişmiş değildi. İşçi sınıfındaki kaynaşma, grevler, fabrika işgalleri yoğunluk kazanmıştı, ama bu hareketler, emeğin, burjuva düzenlenmesinin sınırları içinde kalıyordu, yani ücretli emeğin düzenlenmesi sınırları içinde. Her ne kadar 15-16 Haziran hareketi, işçi sınıfının istemleri arasına birtakım siyasal öğeler getirmişse de, bu istemler iktidara uzanacak bir içerikten epeyce uzaktı. Bir başka deyişle, işçi sınıfı, genel hareketi ile sermayenin her gün ağırlaşan ekonomik baskısını hafifletmek çabası içerisindeydi, devrimi yapacak örgütsel, ideolojik ve siyasal düzeye erişmemişti.

Öte yandan proletaryanın, burjuvazinin düzenine yönelik ciddî bir kalkışımı için temel önem taşıyan köylülük ittifakı doğrultusunda önemli bir belirti bile yoktu. Köylülüğün, özellikle de orta köylülüğün içindeki kaynaşmalar, toprak işgallerine varan yoksul köylülüğün toprak istemleri dışında, gene kapitalizmin kırsal kesime taşıdığı yoksullaşma ve yıkımın doğal bir sonucu olarak küçük üreticinin ürünlerinin düşük düzeyde gerçekleşen fiyatlarına karşı tepkisi niteliğindeydi. Köylülüğün bağımsız bir siyasal talepte bulunamayacağı olgusu gözönünde tutulduğunda, bu hareketler de iktidar anlamında siyasal bir özellik taşımıyordu.

Küçük-burjuvazinin esnaf, zanaatçı, küçük dükkâncı gibi kesimleri ise, yıkımlarının nedenlerinin kapitalizmin yıkı-

[35] *Milliyet*, 30 Haziran 1972.

cılığından geldiğini kavrayacak bir bilince erişmiş değillerdi. Tam tersine, geleneksel tutuculukları ile, yokoluşlarını, kapitalizmin yarattığı anarşide arayacakları yerde, siyasal "anarşide" görüyorlardı.

Küçük-burjuvazinin en canlı, siyasal yönüyle en bilinçli kesimi ise, asker-sivil-bürokrat kesimiydi. Öğrenci ve aydınları da bu genel bölümlemenin içerisinde düşünüyoruz. Bu kesim, aslında, yüzyıllık bir siyasal tarihin başoyuncuları olarak Türkiye'nin sınıf savaşımlarının içinde görülmektedir. 12 Mart olayında bu kesim, bir anlamda başka sınıflar adına yürütegeldiği oyunun son perdesini oynamıştı. Doktorların, hukukçuların, üniversite profesörlerinin, öğretmenlerin siyasal canlılığı, üniversite gençliğinin zaman zaman yığınsal boyutlara ulaşan hareketlerinin bir eklentisi olarak görülmekteydi. Bu aldatıcı görüntü, giderek üniversite gençliğinde, toplumsal değişmenin itici gücü olmak gibi bir başka yanlış izlenimin doğmasına neden olmuştu. Küçük-burjuvazinin bu çeşitli gruplarının siyasal platformda hak iddia etmelerine karşın, kapitalizmin gelişen boyutları içersinde, olsa olsa, baş aktörlerin dublörleri olmak görevini yüklenmiş olabileceklerdi. Ama bu işlevlerinin farkında değillerdi. Aslında işin canalıcı noktası da burdaydı. Burjuvazi, yüzyıldan beri küçük-burjuvaziye yüklediği bu görevi, bir kez daha yüklemiş bulunuyordu: küçük-burjuvaziyi truva atı olarak öne sürme taktiği.

Ayrıca, küçük-burjuvazinin hareketliliği, özünde çağımızın bir olgusu, üretici güçlerdeki köklü değişmeleriyle birlikte, toplumdaki sınıf mevzilenmelerinin getirdiği bir zorunluluk olarak da gözönünde tutulmalıdır. Tekelleşme sürecinin hızlanmasına paralel olarak ve dahası, tekelciliğin bir üst aşamaya, tekelci devlet kapitalizmi aşamasına sıçramasına paralel olarak, küçük-burjuvazi içindeki ayrışmanın çabuklaşmasının yanısıra, genel olarak küçük-burjuvazinin mutlak bir mülksüzleşmesi de sözkonusudur. Bu yoksullaşma dünün orta burjuvasını temsil eden mühendis, bilim adamı vb. gibi meslek gruplarını doğrudan emek-gücünü satan ve onun dışında hiç bir üretim aracı bulunmayan emekçiler haline getirmektedir. Bilinç olarak burjuva önyargılardan sıyrılmamış olmakla birlikte, nesnel olarak bu unsurlar işçi

sınıfına yakınlaşmaktadır. Bu olgu, bu tabakaların ikircikli durumlarının kimi zaman egemen sınıflar, kimi zaman da emekçi sınıflardan yana belirsiz bir biçimde belirmesine neden oluyordu. Dolayısıyla küçük-burjuva milliyetçiliğinin şovenizme varan *nasyonalizmi* ile reformcu *sosyalizminin* birleşmesi sonucu *nasyonal-sosyalizm*in ideolojik ortamı hazırlanmış oluyordu.

Demek oluyor ki, mevcut düzenin temel yapısına yönelmiş bir kalkışma sözkonusu değildi. Sözkonusu olan, burjuvazinin kendi bunalımının siyasal düzeyde yeni bir çözümlenmesiydi. Bu çözümlemede ekonomik bunalımla rayından çıkmış olan ve büyük yaralar almış bulunan iktidar lokomotifini yeniden düzene sokmak, onarmak, iktidar kadrolarını yenilemek ve iktidarlarını pekiştirmek amaçlanmaktaydı. Bir başka deyişle, burjuvazinin kendi kendisiyle hesaplaşmasıydı. Bu hesaplaşmada, malî burjuvazi ile sanayi burjuvazisi arasındaki hesaplaşma da vardı.

İşin sınıfsal yönü böyleydi, ama bir de siyasal yönü vardı. Zaman zaman bu yönü ağır basıyordu. Muhtıranın içeriğine bakıldığında "reformcu" "güçlü" bir iktidar isteniyordu. Böylesine bir içerik genel olarak ilerici çevrelerde son derece yanlış birtakım yargıların kaynağı oluyordu. Özünde, amaç da buydu zaten. Güçler dengesinin ortalarda bulunduğu bir sırada gelebilecek olan direnişleri hafifletmek. Ve bu amaca başarı ile ulaşılıyordu. Muhtıranın gerçek yüzünü görebilmek için günlerin geçmesi gerekiyordu. 12 Mart, egemen güçlerin her zorda kaldıklarında başvurdukları düpedüz faşizmden başka bir şey değildi. Uygulamada geliştirilen yöntem farklılığı vardı. Bu kez "güçlü iktidar" bir anayasa profesörünün cübbesine sarmalanmış "reformcu" bir hükümet kılığında yığınların önüne sürülüyordu.[36] Yani 12 Mart, ne bir küçük-burjuva radikalizmi hareketi, ne de bir "bonarpartçılık" hareketi idi. Hareketin ordudan gelmiş olması, bu tür yanlış yorumlara yolaçmıştı. 12 Mart, "burjuvazi üzerinde

[36] Erim'in birinci kabinesinde 11'ler olarak adlandırılan grubun önde gelenlerinden ve 12 Martın kahramanlarından Sadi Koçaş, dört cilt tutan anılarında *toplumcu-milliyetçi* düşünceye yakın olduğunu açıkça itiraf etmekte (s. 1932) ve "toplumcu-milliyetçi" ekibin liderlerinden Mustafa Kaplan, Muzaffer Özdağ ve Rıfat Baykal'ın kendisini CKMP (şimdiki MHP)'ye çağırdıklarını belirterek, onlara katılmadığı için hayıflanmaktadır (s. 1703).

namlunun diktatörlüğü değil, namlunun desteğinde burjuvazinin diktatörlüğü"nü pekiştirme hareketiydi ve "asker, burjuvaziye asker olarak değil, jandarma olarak gerekliydi".[37] Burjuvazinin bu oyunu, ordu dahil, bütün kurumlar için geçerliydi. Kendi kuralları içinde oynadığı sürece, demokrasi de işlerlik kazanabilirdi, hatta "reformcu", "devrimci" hareketlere bile izin vardı. Meclisi de, siyasal partileri de, birer göstermelik kuruluşlar olarak değil, onlara gereksinme duyduğu için elinde tutuyordu. Gerçekten de Meclis-te ufak tefek sızlanmaların dışında, ciddî bir direnme yoktu. Sokağı da sıkıyönetimle ele geçirmiş oluyordu. Yargıyı ise bir yana iterek kendi hukuk kurallarını işletecekti.

12 Mart Muhtırasının "reformcu" görünümü hiç de boşuna değildi. Kuşkusuz faşizm elini kolunu sallayarak iktidar koltuğuna oturamaz. Son derece ince hesaplarla, toplumdaki güçler dengesini gözönünde tutmak zorundadır. Bu noktada, iş, faşizmin uluslararası düzenleyicilerine düşer. Faşizm, en usta uzmanlarca, uzun yıllar boyu laboratuvar çalışmalarıyla, dünyanın dörtbir yanındaki uygulamalarıyla yetkinleştirilen stratejilerin, o toplumun somut koşullarına uyarlanmasıyla gerçekleştirilebilir. CIA'nın 12 Mart uygulamasındaki yerini bu yönüyle değerlendirmek gerekir. Yoksa, CIA'yı toplumun nesnel gelişme yasalarını değiştirebilecek, istediğini yapabilen, toplumlar üstü bir güç olarak değerlendirmek gibi bir yanılgıya düşmek kaçınılmaz hale gelir. Mikrop uygun bulduğu ortamda ürer ve hastalığa neden olur. CIA'nın elverişli ortam bulduğu anda uygulama alanına koyduğu "devrim stratejisi"lerinden biri, ABD Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından Prof. Eichelberger tarafından hazırlanmış, CIA yetkililerinden Miles Copeland'ın 1970 yılında Londra'da yayımlanan *The Game of Nations* adlı kitabına alınmıştır. 12 Martın uygulamalarına oldukça benzerlik içinde bulunan bu stratejinin bir özetini, 1971 Şubatında yayımlanan Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim Üzerine* adlı yapıtından aktarıyoruz. CIA'nın "devrim" stratejisi şöyledir:

"Baskıya dayalı iktidar temeliyle doğrudan doğruya ilgili eylem örnekleri şunlar olabilir: Ordu, istihbarat servis-

[37] Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, s. 283.

leri ve polis ile hükümete bağlı başka paramiliter örgütlerin güç, ya da etkinliğini artıran her türlü tedbir, belli cins politik faaliyeti kanun-dışı sayan ve kovuşturulmasını öngören eylemler. ...

"Devrimci hükümetin [bu, 12 Martta 'reformcu hükümet' olarak sunulmuştur] ihtiyaç halinde kullanacağı baskı gücü şu unsurları kapsar: 1° Mevzuat, 2° Polis, 3° Organize istihbarat servisleri, 4° Propaganda, 5° Örgütlü askerî güç — ordu.

"*Mevzuat*: Devrim aşamasında politik istikrar sağlamak üzere yeni kanunlar getirme zorunluluğu aşikârdır. Amaç, hükümetin tutamadığı her türlü yıkıcı ve bölücü eylemi kanun dışı kılmaktır. Metod, bu konudaki mevcut kanun hükümlerini gözden geçirmek, genişletmek, açıklığa kavuşturmak ve bunları bir büyük kararname, ya da bir seri kararname halinde ilân etmek ve en geniş biçimde yaymaktır. Bu mevzuat devlet güvenliğinin temeli olur. Polisin ve iç istihbarat servislerinin görevlerini tanımlar, vatandaşların ödev ve haklarını sınırlar. Bu tip mevzuat mümkün olduğu kadar açık olmalıdır, fakat hükümete yeteri kadar geniş takdir hakkı kalması için, genel ifadelerle kaleme alınmalıdır. Bir sınıf ve zümreye karşı ayrım yapıyormuş gibi görünmekten, söz, fikir, tenkit gibi temel özgürlükleri kaldırıyormuş izlenimi vermekten kaçınmalıdır. Fakat mevzuat, hükümetin kendisini korumak için gerekli gördüğü eyleme girişebilme olanağını sağlamalıdır. ... Bütün toplu yürüyüşler izne bağlanmalı ve tehlikeli büyüklükteki sokak gösterileri yasaklanmalıdır. Adli mahkemelerin, devrimci hükümetin kontrolünde olduğu kabul edilmelidir. Güvenlik kanunlarının ihlâliyle ilgili kararların, hükümetin güvenliğine karşı işlemesi düşünülemez.

"*Polis*: Bütün hükümet örgütleri içinde polise, devrimin ilk aşamalarında en büyük dikkat gösterilmelidir. Polis, güvenlik sisteminin savunma setidir ve orduya ihtiyaç gösterecek kadar şiddetli olmayan bütün bunalımlarda kamu düzeninin koruyucusudur... Polis, devrimci bir hükümetin, partizan bir paramiliter silahı olmalıdır.

"Güvenlik polisinin özellikle görevleri şunlardır: Bir muhbir şebekesine dayalı güvenlik istihbaratının kitle halinde

toplanması, normal izleme ve sorgu metodlarıyla güvenlik olaylarının soruşturmasının süratle gerçekleştirilmesi, şüpheli hükümet aleyhtarı grupların alt kademelerine sızma, etkin ayaklanmaları önleme servisinin genişletilmesi.

"*İstihbarat*: Devrimin (ya da herhangi bir hükümetin) bütün güvenlik sisteminin sinir merkezi, gizli bir örgütte toplanır. Örgütün kimliği ve varlığı, ancak devrimci hükümetin başkanı ve mümkün olduğu kadar az sayıdaki öteki önemli liderler tarafından bilinir. Hükümet örgütünün içinde gizlenmiş (hatta hükümetin dışında tutulmuş) bu örgüt, hükümet başkanına, ciddî karşı-devrim tehditlerini anında ezebilmek ya da bütün güvenlik politikasını çizebilmek için gerekli kritik istihbaratı sağlamakla sorumludur. İster başlama halinde, ister başlamış olsun, ister kabinedeki bakanları, isterse ordudaki bir yüzbaşıyı ilgilendirsin, her türlü zararlı faaliyet hakkında bilgi sahibi bulunmak ve uyanık durmak bu örgütün görevidir.

"Görevini yerine getirebilmesi için öteki bütün güvenlik ve istihbarat servislerden gelen (imalât) bu örgüte açık olmalıdır. Örgüt, (uygun örtülü kanallar yoluyla) özel soruşturmalar, izlemeler, vb. sevk ve idare edebilmelidir. Şüphe edilen karşı devrimci her türlü faaliyetin üst kademelerine sızmayı sağlayacak olanaklara sahip bulunmalıdır.

"*Propaganda*: Propaganda, mutlak bir silah değil, bir yardımcı silahtır...

"Devrimci aşama zarfında, sağlam hükümet propagandası, baskı ve şiddet gücünün kullanılmasına sıkı sıkıya bağlanmalıdır. Propaganda, baskı ve şiddetin devamlı kullanılmasını 'haklı göstermeye' hizmet etmelidir.

"Basın, kontrol altında tutulmalıdır.

"*Askerî güç*: Devrime bağlı ve etkin bir ordunun önemi açıktır. Bu sadakat hiç bir zaman peşinen mevcut sayılmamalıdır. Devrimci aşama zarfında, silahlı kuvvetler içinde yıkıcı faaliyetlere karşı bir istihbarat sistemi kurulmalıdır. Aynı zamanda bir politik eğitim programının başlatılması uygun düşebilir. Bunların üstünde ordunun teçhizat ve eğitiminin iyileştirilmesi, maaşların muntazam ödenmesi ve mümkün olduğu kadar yüksek tutulması önemlidir. ...

"Kısaca, devrimci bir hükümet ülkeye gerçekçi bir Ana-

yasa vermelidir. Genellikle profesörler ve hukukçulardan kurulu Anayasa Komisyonlarının gerçek politik yaşamdan habersiz kitabî teorilerine iltifattan, devrimci hükümetler kaçınmalıdır".[38]

CIA'nın yalnızca strateji hazırlamakla kalmadığı, ayrıca her ülkede siyasal kadroların hazırlanmasında, paramiliter örgütlerin kurulması, maddî destek sağlanmasında da etkin görev yaptığı bilinmektedir. Türkiye'de CIA ve ona bağlı kontr-gerilla örgütünün faaliyetlerinin gizli kalmış pek çok yönleri olmakla birlikte, bazı önemli ipuçları da açığa çıkmış bulunmaktadır. Tunçkanat'ın açıkladığı ünlü "pasifikasyon" raporu dışında, Koçaş'ın anılarına aldığı "Türkiye'de askerî gruplaşmalar" adı altında elegeçirilen bir Pentagon raporunda şöyle denilmektedir: "Başlıca 4 askerî grup teşekkül etmiş olup, bunların en etkilisi KOMUTA ZİNCİRİ'dir. Bu örgüte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sunay ve kurmayları dahil olup, diğer general ve kıt'a subaylarının çoğunluğunun da desteğine sahip oldukları sanılmaktadır. ... Orgeneral Sunay, kesin ve gerçek bir politik kanaatı olmayan, vasat nitelikte, dar görüşlü, eski kafalı bir politikacı. Fakat kendisini çok beğenen, ihtiraslı bir general olmasına rağmen askerlerin yardımı ile iktidara gelebilir." Daha 1961 yılında hazırlanan bu raporda bir başka grubun lideri olarak gösterilen Türkeş'le "eğer şartlar uygun olursa ... bir anlaşmaya varmanın mümkün olabileceği" belirtilmektedir.[39] Gene Koçaş'ın elinde bulundurduğu bir belge ile "aşırı sağcı bilinen bazı kişilerin bir yabancı devlet sınırları içinde faaliyet gösteren bir örgütten para aldıkları" ve "3000-5000 dolardan 350.000 dolara kadar para alanlar" bulunduğu belirtilmektedir".[40] Faşizmin emperyalizmden soyutlanmayacağı olgusu gözönünde tutulduğunda 12 Martın arkasındaki siyasal güçleri kestirmek için uzunboylu bilgi aramanın gereği yoktur.

Demek oluyor ki, 12 Martı değerlendirirken karşı-devrimin strateji ve taktiklerinin emperyalist güçler tarafından

[38] Bkz: Doğan Avcıoğlu, *Devrim Üzerine*, Bilgi Yayınları, Ankara Şubat 1970, s. 194, 202-205, 212.

[39] Sadi Koçaş, *agy.*, cilt 4, s. 1616.

[40] *İbid*, s. 1522.

uzun vadeli bir hazırlık döneminden geçtiğini akıldan çıkarmamak gerekiyor. 12 Mart Muhtırasını toplumsal bunalımın patlama noktasına geldiği dönemde, yönetenlerin yönetemez hale geldiği bir dönemde, güçlü devrimci direnişlerin oluştuğu bir dönemde ve bunların sonucunda siyasal iktidar değişikliğinin kaçınılmaz hale geldiği bir dönemde, devrimle karşı-devrimin çatışmasından ortaya çıkan bir dengenin ifadesi olarak almak herhalde daha doğrudur. Toplumdaki sınıf çatışması, toplumun her kesiminde yankısını buluyordu ve sermaye iktidarının derme çatma çatısını çatırdatıyordu. Bu çatışmanın ordu içinde de yankı bulması pek doğaldı. Gerçekten de 12 Martın öngünlerinde Türkiye'de bir "küçük-burjuva radikalizmi" esas gücünü ordudan alarak, askerî bir darbe ile iktidara yürümek özlemi içersindeydi. Ne var ki, egemen sınıflar, 27 Mayıs 1960 gafletini bu kez göstermeyecek, sonu belli olmayan bir serüvene yanaşmayacaklardı. Dolayısıyla da kozlar açık oynanıyordu. Küçük-burjuva radikalizminin aceleci ve kararsız tutumu ile işbirlikçi burjuvazinin feleğin çemberinden geçmiş, deneyimli, sabırlı kurnazlığı karşı karşıya gelmişti. Taraflar 27 Mayıs 1960'tan bu yana ellerine topladıkları kozlarını aynı masaya dökmüşlerdi. Oysa tarih küçük-burjuvazinin kozlarını çoktan geçersiz kılmış bulunuyordu ve kaybetmesi pek doğaldı. Karşı taraf bu olgunun bilincindeydi, ama herhangi bir küçük-burjuva çılgınlığının önceden önünü almak için bir oyalama içersinde, ortak bir anlaşmaya varmış gibi görünüyordu. Bu anlaşma "aşırı sol" ve "aşırı sağ" konusunda takınılacak ortak tutumdu. "Aşırı sağ" olarak verilen ödün, tarihsel işlevini çoktan tamamlamış fanatik dinci çevreleri kapsıyordu. "Aşırı sol" ise iktidara karşı en güçlü savaşımı veren soldan başlayıp küçük-burjuva ilericiliğine kadar uzanıyordu. Kapitalizmin güçlendirilmesi ve "nizamın tesis edilmesi" konusunda tam bir görüş birliği vardı. Yalnızca başta toprak reformu olmak üzere, ötekilerin ne olduğu pek belli olmayan bir dizi "reformlar" öngörülmüştü. İşbirlikçi sermaye bunlara "şimdilik evet" diyebiliyordu. Parlamento konusunda ise "demokrasi" adına hiç bir ödüne yanaşmadı. Karşı taraf da buna "peki" demişti.

O dönemde 9 Mart ve 12 Mart diye bilinen gelişmeler

bu pazarlıkların sürdürüldüğü günlerdi. Ve Muhtıra bu pazarlıkların bir ifadesi olarak biçimlendirilmişti. "Partilerüstü bir hükümet" kurulacak, Anayasanın öngördüğü "reformlar" gerçekleştirilecekti. Eğer bunlar yerine getirilmez ise parlamento dağıtılacak, silahlı kuvvetler duruma elkoyacaktı!

Muhtırayla birlikte küçük-burjuva radikalizmi teslim senedini de imzalamış oluyordu. Ordu alarma geçirilmiş, emir kumanda tek elde toplanmıştı. Demirel'e ise şapkasını alıp başbakanlık koltuğunu tezelden terketmek kalıyordu. Ancak Cumhurbaşkanı "partilerüstü yeni hükümet kuruluncaya dek" hükümete "devam" emrini vermişti. Ve bu hükümet hemen yüksek rütbeli 20 subayın emeklilik işlemlerinin altını imzalıyordu. Küçük-burjuva radikalizmi için beklemediği sersemletici bir darbe oldu. Bu sersemlik sürerken sivil kanat ise daha umudunu yitirmemiş, bir şeyler bekliyordu. Oysa emperyalizm ve işbirlikçileri uzun süreden beri hazırladığı tuzakları, ilerici hareketin en solundan "göbekçiler" olarak bilinen CHP'nin merkezcilerine ulaşan çizgi üzerinde bir bir kurmaya başlamışlardı. İpler CIA ve kontrgerilla denilen gizli örgütler eline verilmişti.

Kurulacak yeni bir hükümetin başına önce bir başbakan aranmaya başlanmıştı. Daha doğrusu bu başbakan önceden saptanmıştı.[41] Aranan ilk nitelik, tarafların kolayca kabul edebileceği, tarafsızlığını görünüşte ustalıkla gizleyebilecek, esen rüzgâra göre yön değiştirebilecek birisi olmalıydı. Bu nitelikte bir başbakanlık en çok Erim'e yaraşırdı. CHP'nin "göbekçi" diye adlandırılan sağcı kanadının önde gelen kişilerindendi. 1950 öncesinde CHP içinde *otuzlar* olarak bilinen ve DP'nin gerici girişimlerine parti içinde destek olan grubun liderliğini de yapmıştı, ve özgürlükler üzerine "şal çekilmesini" öneren ve bu yüzden adı "Şalcı"ya çıkan bir politikacıydı. CHP'nin 1950 öncesi son kabinesinde bayındırlık bakanlığı görevinde iken Amerika'dan ilk "uzman" getirme onuru da Erim'e aitti. DP döneminde ise, CHP'nin en güç-

[41] Bu noktada Koçaş'ın anılarına bir kez daha dönmek gerekiyor. 12 Martın gelişmesinin dışında kaldığını ısrarla tanıtlamaya çalışan Koçaş, belki de bir dikkatsizliğin sonucu, 12 Mart öncesinde Erim'e başbakanlık alıp almayacağını sorduğunu. Erim'in de "şartlara bağlı" diye yanıt verdiğini ağzından kaçırmaktadır. Bkz: *Atatürk'ten 12 Mart'a*, Cilt 4, s. 1860-1861.

süz göründüğü bir sırada Menderes'in danışmanlığını yapmış, partisine yüz çevirmişti. Daha sonra CHP içerisinde DP'nin ve AP'nin temsilciliğini yapmıştı. Bu nedenle bir süre için partisinden bile atılmıştı. Sol'un geçer akça olmaya başladığı dönemlerde ise Yön dergisi ve Sosyalist Kültür Derneği ile flört etmiş, köy enstitülerinin yeniden kurulması konusunda konferanslar vermişti. Üstelik adının başında profesörlük, hem de devletler hukuku profesörlüğü gibi bir unvan da vardı. Kısacası Erim, oturtulduğu başbakanlık koltuğunu, zayıf kişiliğini içinde gizlediği profesörlük cübbesiyle doldurabilecek nitelikte biriydi. Burada bir parantez açarak, 1967 yılında başa geçen Yunan Cuntasının, başbakanlık koltuğuna aynı niteliklere sahip bir hukuk profesörünü geçici bir süre için oturtmuş olduğuna değinelim.

Erim'in başbakanlığı altında yeni kabine oluşturulurken "tek seçicilik" görevini gizli örgütler üstlenmişti. Üyeler "sicili sağlam" kişiler arasından seçilecekti. Bakanlığı sözkonusu olan pek çok kişinin adı geçiyor, ardından üstü çiziliyordu. Örneğin CHP'li eski bir amiral "bozuk sicil" yüzünden bakanlıktan olmuştu. CHP'nin "göbekçi" takımından bir mebus olan bu emekli amiralin bütün kusuru, zaman zaman gazetelerde, NATO üyesi bulunan Türkiye'nin kendi savunmasını biraz daha gözeterek hareket etmesi gerektiğine değinen ve NATO'nun aksayan yönlerini eleştiren yazılar yazmış olmasıydı. Ertesi gün yaptığı basın toplantısında "suçsuzluğunu" savunması para etmedi.[42] İlahların gazabına uğramıştı bir kez. NATO'yu eleştirmekten daha büyük suç olamazdı. O günün koşullarında Türkiye'de bu türden olaylar "basit", "küçük" olaylardandı. Ama bu basit ve küçük olaylar bir büyük gerçeği gösteriyordu: 12 Martın asıl siyasal kaynağını.

Birinci Erim hükümeti kurulurken, kapalı kapılar ardında neler döndüğünü bilmek bugün için olanaklı değildir, ama çok şeylerin döndüğü de kesindir. Üyelerinin kimi Dünya Bankasından, kimi NATO içerisinden seçilerek kurulan hükümet, burjuvazinin babil kulesini andırıyordu. Ancak,

[42] Bu kişi emekli amiral Sezai Orkunt idi. Daha sonra kendisini ispatlamak için hayli çaba harcadı, ve bir ölçüde bunu başardı da. Karşılık olarak yönetim kurulu (TRT gibi) üyelikleri ile ödüllendirildi.

bir "reform hükümeti" görünümü verilmeye özen gösterilmişti. Hükümet içerisinde "beyin takımı" diye adlandırılan kesimin büyük çoğunluğu sanayi burjuvazisinin sözcüleri konumunda, "namuslu", "millici" kimselerdi. Kapkaççı, vurguncu, karaborsacı spekülatörler yığınından oluşan işbirlikçi burjuvazinin başı-bozuk gidişine bir çekidüzen vermek eğilimi yanında, kapitalist gidişi frenleyen, bu yöndeki çabalar önünde en büyük engel haline gelmiş olan kapitalizm-öncesi kalıntıları temizlemek eğilimi egemendi. Planlı ve kapitalistleşme sürecini hızlandıracak bir ekonomik programla ortaya çıkmışlardı. Ne var ki, ne emperyalizmin o günkü durumu, ne ona tümüyle bağımlı hale gelmiş bulunan Türkiye ekonomisinin niteliği, ne de hükümetin arkasındaki siyasal destek bu politikaya elverişliydi.

Sermaye ihracının değişmez yasalarından biri, gittiği yerde kendisi için güvenli bir ortam sağlamasıdır. Bu yüzden varlığını tehlikeye düşürecek herhangi bir kıpırdanış karşısında hemen harekete geçmek için en tutucu, en gerici unsurlarla işbirliğine girer. Bağımsız bir sanayileşme çabasına giren, ya da "millileştirme" eğilimi taşıyan güçleri ne pahasına olursa olsun durdurmak zorundadır. O nedenle ne olduğu belirsiz "reformcu" iktidarlara karşı bu çevrelerden herhangi bir destek beklenemezdi. Gerçekten de bu dönemde yabancı yatırımcıların, özellikle de Amerikan ve Alman yatırımcılarının faaliyetlerini yavaşlattıkları, buna paralel olarak özel sektörün de bir bekleyiş içine girdiğini görüyoruz. Onlar da kısa süreli bir bekleyişten sonra bütün güçleriyle saldırıya geçtiler.

Muhtıra verildiği günlerde "sol" tam bir keşmekeş içerisinde idi. Bir sürü fraksiyonların yanında, her gün yeni fraksiyonlar doğuyor ve bütün gayretleriyle birbirlerini suçluyorlardı. Tam bir kavram kargaşası içinde, en temel ilkelerde bile bir birlik sağlanamamıştı. Dahası, neyin temel ilke, neyin strateji, neyin taktik olduğu da belli değildi. Amaçlar araç haline getirilmiş, araçlar amaçlara dönüştürülmüştü. Her grup ötekini oportünistlikle, revizyonistlikle, pasif olmakla, korkaklıkla, teslimiyetçilikle suçlar olmuştu. İlerde eylem keskinliğine dönüşecek olan laf keskinliği yarışı başını almış gidiyordu. Karşı-devrimin şaha kalktığı bir

dönemde, devrimci cephe birbirine düşmüştü. Örgütlü olmanın yerini örgütsüzlük almış, grupçuluk günün geçerli modası olmuştu. Bu gruplaşmaların dışında siyasal bir örgüt olarak yalnızca TİP vardı. O da aynı gruplaşmaların sonucu olarak bir grup birimine inecek kadar ufalmıştı. Solun, nicel olarak hiç de küçümsenmeyecek gücünü alabildiğine dağıtmış olması, egemen çevrelere bulunmaz bir faaliyet ortamı hazırlamış oluyordu. Onun için başlangıçta tam bir demokratik ortamın sağlanacağını, "Mao'nun, Guevera'nın fikirlerinin kürsülerde serbestçe söylenebileceği" bir ortam yaratılacağını radyolarda ilân eden Erim, yüzseksen derecelik bir dönüş yaparak "balyoz gibi kafalara ineceğini" gene radyodan bangır bangır bağırıyordu.

Sıkıyönetim ilânıyla egemen çevreler bir raund daha kazanmış oluyorlardı. Önceleri şaşkınlık ve ikircikli bir tutumda bulunan egemen güçler, sıkıyönetimin ilânı ile derlenip toparlanmışlar, yeğin bir propaganda ve ihbar kampanyasına başlamışlardı. Sıkıyönetimin ilânı ile birlikte bütün sol basın birer birer kapatılmış, yönetim yerlerine baskınlar düzenlenmiş, anti-komünizm silahlarının en geçerli olacağı ortam yaratılmış oluyordu. Düzmece raporlar, uydurma haberler, ortaya çıkarılan gizli örgütler, gerici basının manşetlerini donatıyordu. 27 Mayısçılardan Ekrem Acuner'in Dr. H. Kıvılcımlı ile birleşip komünist ihtilal hazırladığı, M. Belli'nin Karadeniz yoluyla D. Almanya'ya geçtiği, Yakup Demir'in, Karadeniz Ereğlisi'ne motorla silahlar soktuğu haberleri, gizli örgütlerin yalan makinelerinde imal edilip, işbirlikçi basına peşpeşe ulaştırılıyordu. Bu beyin yıkama faaliyetleri sürdürülürken, hükümet de "reform tasarılarını" hazırlamak üzere yoğun çalışmalara girişmişti. Öte yandan bir orgeneral, bir tümgeneral, bir tuğgeneral, bir amiral ve iki albaydan oluşturulan bir komisyon, anayasayı değiştirmek, daha doğrusu yeni bir anayasa (12 Mart Anayasası) hazırlamak işine girişmişlerdi.[43] Gizli tutulan bu çalışmalar kamuoyuna sızdırılınca daha önce "dünyanın en mükemmel anayasası olan 27 Mayıs Anayasasını kimse değiştiremez" diyen Erim, hemen ağız değiştirmiş, ve "reform-

[43] *Ortam* dergisi, n° 3.

ların yapılabilmesi için birtakım değişikliklere lüzum" olduğunu yinelemeye başlamıştı. Aslında burjuvazi "reform" gerekçesi arkasına sığınarak anayasanın "dokunulmazlık" büyüsünü bozmak istiyordu. Yoksa mevcut anayasanın yetersizliği, yeni bir anayasanın yerine konması gereksinmesi daha bir yıl öncesinden Tağmaç'ın ağzından ifadesini bulmuştu. Gerçekten de bu büyü bozulduktan sonra, mevcut anayasanın "lüks" olduğu, Erim'in ağzında sakız haline geldi. Erim, bu "lüks" sakızı ağzında istekle çiğnerken, 27 Mayıs Anayasasının hazırlayıcıları, anayasa profesörleri hapisaneleri boylamıştı bile.

Hiç kuşkusuz bu tırmanışın doruğuna, Elrom'un kaçırılmasının hemen ardından, Başbakan yardımcısının radyoda verdiği işaretle binlerce yurtseverin bir gecede toparlanıp sıkıyönetim kışlalarına doldurulması ile ulaşılmıştı. Plan çok önceden hazırlanmış, Elrom olayı yalnızca bir uygulama gerekçesi olarak gösterilmişti. Bir rehineye karşı hem de devlet tarafından, binlerce rehine önceden hazırlanan listelere uygun olarak hapisanelere dolduruluyordu. Yurt ölçüsünde sürdürülen bu sürek avı aydınlara, profesörlere, özellikle de "öğretmenlere, köylü sınıfının bu yetenekli kişilerine, sözcülerine, okumuş adamlar sınıfının bu proleterlerine" karşı düzenlenmişti. Öğretmen "bir av hayvanı gibi bir bucaktan öteki bucağa kovalayan valilerin keyfine"[44] terkediliyor, böylece onların kişiliğinde faşizm geniş köylü yığınlarına keskin dişlerini gösteriyordu.

Faşizme karşı direnebilecek odaklar bir bir dağıtılırken egemen güçler arasındaki işbirliği de giderek daha pekişiyordu. Anayasanın değiştirilmesi, bu işbirliğinin en somut ilk adımıydı. Alelacele hazırlanan değiştirme gerekçesi meclislere sunulduğunda, parlamenterler, aylıklarını iki kata çıkarmakla meşguldü. Direnebilecek olanlara karşı "askerler böyle istiyor" tehdidi yetiyordu. AP sözcüsü, yeni tasarının "esaslarının kendi seçim beyannamelerinde bulunduğunu" belirterek, bu tekliflere 7 maddelik bir ek teklifle katılıyordu. Bu yeni teklifler içerisinde Tabii Senatörlük'ün kaldırılması da vardı. Muhtıranın daha ikinci ayında her şey ortaya

[44] Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, Birinci Cilt, s. 336-337.

çıkmış, şapka düşmüş kel görünmüştü. Bir ucu 27 Mayıs hareketine kadar uzanan tüm ilerici hareketlerden öç alma iştahı içerisinde bütün gerici unsurlar ayağa kalkmıştı, sanık sandalyesine ise on yıllık bir tarih oturtulmuştu. Basınla yürütülen yoğun ihbar kampanyası, sıkıyönetim bildirileri ile de destekleniyor, "değerli" ihbarlar para ile ödüllendiriliyordu. Sanayi ve Ticaret Odaları, "sayın muhbir vatandaşa" sunulmak üzere sıkıyönetim emrine büyük miktarlarda paralar tahsis ettiklerini açıklıyorlardı. Yiğitliğin, devrimciliğin, namusluluğun ucuzladığı, her türlü ucuzluğun ise göklere çıkarıldığı bir dönem yaşanıyordu. İrtica bütün gücünü 12 Martçıların arkasında toplamıştı. Menderes'in bakanlarından Celal Yardımcı, Tercüman gazetesinde, Erim'i desteklemenin bir "vatan borcu" olduğunu söylerken, aynı gazetenin günlük yazarı Ahmet Kabaklı, 27 Mayıs Anayasasını "anarşistlerin anayasası" olarak ilân ediyor ve anayasa ile birlikte bütün hazırlayıcılarının "yerlebir edilmelerini" öneriyordu. 27 Mayısçı Ekrem Acuner, AP'li komisyon üyelerince sorguya çekilirken, komisyon üyesi Mecdi Argun "Acuner, 1960 ihtilâlini yapmıştır ... eğer 1960 ihtilâlini başaramadan yakalansaydı asılırdı. Bu bakımdan yine yapabilir. Acuner bizzat emaredir"[45] diyordu. Aynı gün *Cumhuriyet* gazetesi bir başka haber daha veriyordu. Eski Yassıada kaçağı, Türk-Alman Dostluk Grubu Başkanı, Afyon milletvekili Rıza Çerçel'in, Almanya'nın eski nazilerinden Ankara Büyükelçisi onuruna verdiği şölende, büyükelçi "hürriyet düşmanlarına hürriyet verilemez" diyerek kampanyaya katılmıştı. Bu, elçinin, bulunduğu ülkede, o ülkenin içişlerine pervasızca burnunu sokması olayı değildi. Dünya kamuoyunda 12 Mart faşizmi aleyhine yaygınlaşan havanın dağıtılması için Alman hükümetinin Türkiye'deki faşizmi resmen desteklediğinin bir ifadesiydi. Nitekim Almanya'nın Sesi Radyosunun "Avrupa'nın en çok tanınan başbakanı" olarak ilan ettiği Erim'in de sık sık kullandığı sözlerdi bunlar. "Hürriyet düşmanlarının hürriyetlerinin" ortadan kaldırılması için 27 Mayıs Anayasası değiştirilmeliydi. Oysa aynı günlerde yüzlerce devrimci, anayasayı ortadan kaldırmak suçundan, idam istem-

[45] *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1971.

leriyle sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanıyor, güvenlik kuvvetleri sokaklarda devrimci avına çıkıyordu. Şimdi vatanı ve cumhuriyeti savunma görevi *Babıalide Sabah* gibi en gerici basının omuzlarına yüklenmişti: "Büyük Cumhuriyetimize, son kalan Anavatanımıza, Cumhuriyet devrinde en büyük darbeyi 27 Mayıs vurmuştur. ... Zira 27 Mayıs devletin gücünü zedelemiş, meşru devlet adamlarını birer birer çam gibi sallandırmıştı. Devleti merkez mihverinden oynatmış, bugüne kadar gelen ortam ve huzursuzlukların en büyük hatta tek sebebi 27 Mayıs hareketidir diyebiliriz."[46] Bu gerçeği Ahmet Yıldız senatoda şu sözleriyle vurgulamıştı: "Hiç bir Atatürk ve Anayasa karşıtı kuruluş, hiç bir egemen sınıf örgütü ve hiç bir tutucu-gerici çevre gösterilemez ki, anayasa değişikliğinden yana olmasın."

27 Mayıs Anayasasının karşıtı olarak gerçekleştirilen 12 Mart Anayasası, 27 Mayıs hareketinin kazanımlarını geri almak, küçük-burjuvazinin devlet yönetimindeki etkinliklerini azaltmak ve faşist bir iktidarın hareket alanına genişletmek amaçları taşıyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için, yasama, yargı ve yürütme arasındaki dengeyi yürütme yararına bozmak, yargının gücünü alabildiğince azaltmak sözkonusu idi. Görünüşte yasamanın gücüne dokunulmamakla birlikte, yürütmenin güçlendirilmesi, özünde yasamanın da etkinliğinin azalması demekti. Üstelik yürütmeyi temsil eden hükümetin de üstünde Milli Güvenlik Kurulu vardı ve pek çok kararlar önce ordan geçirilecekti. İlerde bu ilk önemlerle de yetinilmeyecek, yeni önlemler getirilecekti.

Solun büyük bir kesimi, daha ne olup bittiğini anlamadan hapisanelere doldurulmuştu, bir kesimi ise egemen güçlerin istedikleri alanda, onların seçtikleri koşullarda "savaşı" kabul etmişti. Böylece de yenilgiyi peşinen kabul etmiş oluyordu. Gerçekten de kısa sürede sol her iki ayda bir uzatılması gereken sıkıyönetim için birer gerekçe olmaktan öteye geçemeyen yerel dramatik olayların yaratıcısı görünümüne bürünmüştü.[47] Sağ adı altında birkaç dindar, fanatik

[46] *Babıalide Sabah*, 19 Ağustos 1971.

[47] 12 Martı değerlendirirken Türkiye Solunun gelişme çizgisini yerli yerine koymak zorunluluğu vardır. Ancak başlıbaşına bir inceleme konusu olarak 12 Mart olayı içersinde tahlil etmenin olanağı yok. Bu nedenle ancak olayın gidişi

köylü içeri tıkılırken, siyasal irtica, savcı makamına iyice yerleşmiş bulunuyordu.

Artık "reform" konusuna elatmanın, "beyin hükümeti" ile kozları paylaşmanın sırasıydı. Gene ilk işaret AP'den geldi. "Reformların" "mevcut ve muhafaza edilmek istenen millî nizamla kabili telif görülmediği" çıkışına, öteki gerici partiler de katıldı. Hükümet içersinde öncelikle saldırılacak hedefler saptandı. İlk ateş Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına yöneltildi. Bakanlığın başında bulunan ve "millî petrol" tezi ile Petrol Ofisi Genel Müdürlüğünden atılan, ordan da CHP'den senatör seçilen İhsan Topaloğlu bulunuyordu. Bu eski bürokratın ilk eylemi, varil başına 91 sent daha ucuz bir fiyatla petrol ithal etme girişimi olmuştu. Karar, başta yabancı petrol şirketleri olmak üzere, bütün işbirlikçileri harekete geçirmişti. AP organı *Son Havadis* ve AP'li eski enerji bakanı Nahit Menteşe ateş püskürüyordu. Topaloğlu, yabancı petrol şirketlerini kastederek "menfaatleri bozulanlar yeni bir oyun sahneye koydular" diyor ve şöyle sürdürüyordu. "Türkiye ne zaman indirimli fiyatla petrol ithal edecek olsa, derhal bu petrolün ya ucuz olmadığı, ya da kalitesinin düşük olduğu yaygaraları ortaya atılır. Ham petrolün ucuza ithalinden zarar görenler, bu konuda yeterli bir bilgisi olmayanları aldatabilecek ve kamuoyunu yanıltacak iddiaları gayet ustalıkla piyasaya sürerler". Topaloğlu bu stratejik noktada bir süre tek başına savunmaya geçtikten sonra, kaleyi teslim edip köşesine geri çekilmek zorunda kalmıştı.

İkinci saldırının hedefi Dış Ticaret Bakanlığı oldu. Bu bakanlığın başına bulunan Özer Derbil de "millî petrol" tezini savunduğu için petrol ofisinden atılan bir teknisyendi. Derbil dış ticarette bazı düzenlemeler, çeşitli yolsuzluklar, karaborsa ve spekülasyonların önlenmesi yönünde bazı girişimlerde bulununca, işbirlikçi ticaret burjuvazisinin gazabına uğradı. Derbil'in yerinden uzaklaştırılması için türlü tertipler düzenlendi, ekonomideki bunalımın, fiyat artışlarının nedenleri bakanın sırtına yüklendi. Aynı hükümette görev

içersinde değinilmiştir. Doğrularıyla, yanlışlarıyla Türkiye toplumunun yakın tarihinin oluşmasında birincil etkinliği olan bu konuya, ağırlığı ölçüsünde burada yer verilememiş olduğunu belirtelim.

alan AP'li Tekel Bakanı Haydar Özalp "bu arkadaş özel sektörü tamamen tasfiye etmek zihniyeti güdüyor" diyerek savaşımı içerden destekliyordu.

Üçüncü hedef ise Dünya Bankasından başbakan yardımcılığına getirilen Atila Karaosmanoğlu oldu. Karaosmanoğlu Türkiye'de kapitalizm-öncesi ilişkileri bir ölçüde tasfiyeye yönelik, kapitalizmin gelişmesinin önündeki engelleri azaltabilecek ılımlı bir toprak reformu tasarısı hazırlamıştı. Böyle bir tasarı, toprak ağaları ile işbirlikçi burjuvaziyi ayağa kaldırmaya yetti. Karaosmanoğlu'nun da içerisinde bulunduğu onbirlerin ayrılmasından sonra kurulan hükümetin Devlet Bakanı Orhan Öztırak bu tasarıya değinirken "Birinci Erim Hükümeti tarafından sevkedilen ilk tasarı uygulansa idi, Türkiye büyük bir iç harbe sürüklenmek durumunda kalırdı"[48] diyebiliyordu.

Egemen güçlerin "reform" gibi terimlere tahammül yoktu. Bütün sorun, amaçladıkları açık faşizmin ayaklarını sağlam oturtabilmek için zaman kazanmak, bu yolda yürürken karşılaşılacak pürüzleri temizlemekti. Hükümetin adı "reformcu" da olabilirdi, "devrimci" de. Sorun, yığınları belli bir süre oyalayabilmekti. Zamanı geldiğinde hükümet de, hükümet başkanı da acımasızca tutulup bir kenara atılacaktı. Zamanı gelmişti ve "reformculuğu" ciddiye alan bu kişiler onbirler olayı ile safdışı bırakıldı. Böylece bir raund daha kazanılmış oluyordu.

Faşizm içerde tırmanışını sürdürürken, dışardan da gerekli desteğini alıyordu. 12 Martın hemen ardından Amerikan trafiği hem Türkiye'de hem de Orta Doğu'da göze çarpan bir yoğunluk kazanmıştı. Başkan Nixon, Haziran ayı içinde Ankara Büyükelçisi William Handley'e gönderdiği gizli mesajda "Türklerle bugüne kadar afyon konusunda çok konuştuk. Artık iş bekliyorum" diyordu. Bu "iş" Erim tarafından hakkıyla yerine getirildi, yüzyıllar boyu Türkiye köylüsünün büyük bir kesiminin tek geçim kaynağı olan haşhaş bütün Türkiye'de yasaklandı. Erim'in bu "büyük devlet adamlarına yaraşır" kararının karşılığı, 25 milyon dolarlık bir kredi oldu. Bu övgülü sözlerden pek hoşlanmış olan Erim, ABD'-

[48] *Milliyet*, 30 Haziran 1972.

nin Yunan cuntası ile Pire limanından yararlanma konusunda vardığı anlaşmanın ardından 6. Filonun Türk limanlarından serbestçe yararlanacağını açıklarken, *New York Times*'a da "İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden beri Türkiye, hür dünyanın ileri bir karakolu ve kalesidir" demecini patlatıyordu.

Öte yandan 12 Mart faşizminin gönüllü ideologluğunu üstlenen Metin Toker, Yunanistan'a gönderilerek Yunan Cuntası ile görüştürülüyor ve bir Türk-Yunan Konfederasyonundan sözediliyordu. Arkasından İran'a gidip Şah'la görüşen Toker, İran'ın da katılacağı üçlü bir yakınlaşmanın zeminini oluşturmaya çalışıyordu.

Türkiye'de gelişen olaylara paralel olarak, öteki Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinde de aynı yıl önemli gelişmeler oldu. Bu ülkeler arasında mekik dokuyan Amerikan diplomatları yanında, gizli görüşmeleri yürüten birtakım kişiler de gölge gibi dolaşıyorlardı. CIA şefinin bu ülkelerden birkaçını gizlice ziyaret ettiği basına kadar ulaşmıştı.

Washington yetkilileri yıllardan beri ilk kez Kahire'de karşılanıyor ve "önemli görüşmeler" yapıldığı bildiriliyordu. Ziyaretlerin hemen ertesinde Enver Sedat kendisine karşı "sol bir komplo" düzenledikleri gerekçesiyle en yakın arkadaşlarını tutuklattı. Mısır'ın "demokratlaşacağı" bütün dünyaya ilan edildi.

Arkasından Fas'ta Kral Hasan'a karşı garip bir darbe düzenlendiği açıklandı. Darbeciler hemen kurşuna dizilirken, Hasan daha sıkı bir rejim kurarak en faşist generallerini köşe başlarına getirdi. Irak'ta ise İngilizlerin desteğinde bir darbe girişimi gerekçesiyle yüksek rütbeli 45 subay tutuklanıyordu.

Asıl önemlisi de Kral Hüseyin'in Ürdün'deki Filistinliler konusunda Arava Çölünde İsrail Başbakanı Yıgal Allon ile Kasım 1970'te vardığı anlaşmayı uygulamak üzere Amerika'dan sağladığı F-104 uçakları ve M-16 silahlarının desteğinde, Filistinlilere karşı yürüttüğü kanlı saldırıydı. Böylece Filistin gerillaları Ürdün'den temizlenip atılıyorlardı.

Sudan'da da "sol" bir darbe düzenlendi. Ancak birkaç gün dayanabilen bu kansız darbe, Mısır'ın desteği ile kanlı bir biçimde bastırıldı. Yüzlerce kişi kurşuna dizilirken, darbe-

den, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan sorumlu tutuluyordu.

Görülüyor ki Türkiye'de yaşanılan faşist tırmanış bütün bir bölgeyi kucaklayan emperyalist manevraların bir halkası niteliğindedir. İçerde, 12 Mart Muhtırasının güçlü paşaları ile karşı-devrimci güçler arasında, giderek açıklığa kavuşan bir bütünleşme gözlemlenirken, dışarda da uluslararası ölçekte gerici nitelikte yeni bütünleşmelerin ortamı oluşturuluyordu. Kumanda zinciri Washington'a kadar uzanan birtakım gizli örgütler, önceden özenle hazırlanmış planları olduğu gibi uyguluyorlardı. Toplumun her kesiminde yürütülen saldırı, kazandığı her mevziden sonra yeni mevziler arıyor ve bu ilerleyiş içerisinde, çevresindeki unsurları bir bir temizliyor, giderek sermayenin en azgın, en zorba unsurlarıyla bütünleşiyordu. Bu nedenle en soldan başlattığı terör ve baskı, zamanla CHP'nin sol kanadını da aşarak Genel Başkanı İsmet Paşa'ya kadar ulaştırılmıştı. Sıkıyönetim savcılarının iddianamelerinde başlatılan bu suçlamalar, bütün gerici basının başsayfalarından, gerici partilerin sözcülerinin ağızlarına ulaşıyordu. AP sözcüsü *Son Havadis*'te Abdullah Uraz, "1961 yılından son günlere kadar, başta İnönü olmak üzere, bütün mesul CHP'lilerin sözlerini ve yazılarını altalta getirin, karşıya hesabı çoktan görülmesi gereken bir parti ve kimseler çıkar beyler" diyerek, sıranın artık CHP'ye gelmiş olması gerektiğini belirtirken, aynı gazetede Tekin Erer de "herkes anladı ki, milletimizin en büyük gücü olan Ordu ile milletimizin en büyük siyasî teşekkülü bulunan AP olmasa memleketimizin hali haraptır" diye yazıyordu. Gerçekten egemen güçlerin gözünde binlerle ifade edilebilecek subay ve assubayını ya emekli eden ya da hapishanelere tıkan bir ordu artık asker değil, jandarmaydı. Faik Türün gibi paşalar sokak sokak, ev ev bu görevi hakkıyla yerine getiriyordu. O nedenle "Asker" İsmet Paşa, "jandarma" Faik Paşa'ya karşı çıkmıştı. Bu da en sağ kanadı ile de olsa, CHP'-nin de silkelenip atılması demek oluyordu. "Güçlü başbakan" Erim ise tarihsel görevini çoktan yerine getirmiş, işlevini tamamlamıştı. Erim, kendisini "destekleyen gücün etkisinin zayıfladığını tesbit edince"[49] istifa ettiğini söylüyordu, ama zayıf-

[49] *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1972.

layan kendisini destekleyen güç değil, güçlenen faşizm karşısında kendi kişiliğiydi.

Melen başbakanlığı, faşizmin Türkiye üzerine kara bir bulut gibi oturduğu bir dönemi simgeliyordu. Melen işe Yunan gazetesi *To Vima*'ya "Türkiye'de sağ sol diye bir mesele yoktur. Komünizmin saldırısı vardır" demeciyle başlamıştı. Komünizm ise kontr-gerillanın karanlık mahzenlerinde işkence altına yatırılmıştı.

ÜÇ

SONUÇ

Bir cümle ile tanımlamak gerekirse, 12 Mart tekelci (işbirlikçi) burjuvazinin toplumumuzun her cephesinde yürüttüğü bir seferberlik hareketi idi.

Türkiye'de 1960'larla hızlanan sermaye yoğunlaşması, 1970'e doğru dünya kapitalizminin içine düştüğü bunalımla birlikte bir duraksama göstermiş, emekçi yığınların alım gücü azalmış, genel bunalımın sonucu Türkiye burjuvazisi için önemli bir sermaye birikimi kaynağı olan dış ticarette duraksamalar görülmüş, emek-gücü ihracı durmuş, işsizlik oranı yüksek boyutlara ulaşmış ve sınıf çelişkileri en yüksek noktasına erişmiştir. Bu çelişkilerin siyasal planda yansıması, hızla bilinçlenen emekçi yığınların örgütlenerek siyasal iktidar karşısında direnmesi, toplumun çeşitli kesimlerinde başgösteren kaynaşmaların ülke ölçüsünde yaygınlık kazanması biçiminde olmuştur. O güne dek sürdürülen siyasal yönetimin bir sıçrama yaparak yeni bir niteliğe bürünmesi, egemen güçler tarafından kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Bir başka deyişle, yönetenler, yönetemez hale gelmiş, yeni yöntemler aramaya başlamıştır.

Her bunalımın sorumlusu, bir başka deyişle, bunalımın yaratıcısı egemen sınıfların kendileri olduğu için, bunalımın çözümlenmesi sırasında bu sınıfların herhangi bir maddî katkısı sözkonusu değildir, sorun, bunalımın bütün yükünün emekçi yığınların sırtlarına yükletilmesidir. Bu değişmez bir kuraldır. İşçi sınıfı ve küçük-burjuvazinin değişik katman-

ları, kimi zaman da toprakbeyleri, özellikle orta köylü bunalımlardan üzerlerine düşen payları alırlar. Proletaryanın örgütlülüğü ve direnci ölçüsünde bunalımdaki mutlak yoksullaşması göreli olarak küçük üretici yanında daha az olmaktadır. Gerek fiyat politikası yolu ile, gerek dolaylı vergiler, bütçe ve kredi mekanizması ile, gerekse de enflasyon karşısında tarım ürünlerinin, tarım girdileri ve fiyatları ile başabaş gidemeyişleri nedeniyle ve özellikle de bu kesimin çok dağınık, örgütsüz, burjuvazi karşısında direnecek güçten yoksun oluşları nedeniyle bunalımın getirdiği yıkım bu sınıflar üzerinde çok daha ağır etkiler yaratabilmektedir. 12 Martın getirdiği bunalımla bu olgu en çarpıcı bir biçimde gözlemlenmektedir.

Ancak bunalımların bir başka yasası da, tarihin şaşmaz diyalektiğinin kendi doğrultusunda ilerlediği ve sonuçta yokolmakta olan sınıfların kendi yarattıkları her bunalımla kaçınılmaz sonlarına biraz daha yaklaşırlarken, gelişen sınıfların ileriye doğru bir adım daha attığı, bir başka deyişle bunalım bilançosunun egemen sınıflardan yana zarar olarak geçerken, emekçi sınıflar hanesine kazanç olarak kaydedildiğidir. 12 Mart seferberliği ile burjuvazi, iktidarını sağlamlaştırma, iktidarındaki açıklarını kapatma, eksikliklerini tamamlama, iktidarını tahkim etme amacını taşıyordu. Nitekim, devletin her alanında, toplumun her kesiminde, o zamanın ünlü generali Faik Türün'ün deyimiyle "bir savaş" yürütüldü. Burjuva demokrasinin üç temel öğesi olan yasama, yürütme ve yargı alanlarında bir dizi önlemler alındı. 1961 Anayasası yerine yeni bir anayasa yürürlüğe kondu. Yeni bir sürü kısıtlayıcı yasalar çıkarıldı. Grevler yasaklandı, kitle halinde işçiler işlerinden atıldı. Köylüler üzerinde geniş baskılar uygulandı, özellikle küçük ve orta çiftçinin ürünlerinin fiyatları düşük bir düzeyde tutuldu. Ordu içersinde büyük ayıklamalara girişildi. Üniversiteler ve öğretmenler üzerine büyük bir terör estirildi. Sermaye birikimi hızlandırıldı, burjuvazinin siyasal alandaki etkinliği pekiştirildi. Bu dönem, Türkiye burjuvazisinin emperyalizmle olan bütünleşmesinin en belirgin, en hızlı dönemi oldu.

Öte yandan her bunalım, yeni bir çözümlemeyi, yeni bir sentezi de birlikte getirir. Toplumsal bunalımlar yay-

gınlaştığı, yığınları kucakladığı ölçüde, bir tüm olarak toplumun siyasal bilinçlenmesini bir üst düzeye sıçratır.

12 Mart, Türkiye toplumunun toplumsal-ekonomik gelişme sürecinin önemli dönüm noktalarından biridir. Toplumumuz bir bunalıma sokulmuştur. Her sınıf ve tabaka bu bunalımdan şu ya da bu ölçüde etkilenmişlerdir. Bu doğal bir şeydir. Çünkü bunalım dönemleri, siyasal bilinçlenme sürecinde onlarca yılların birkaç aya ya da birkaç yıla sığdırılması demektir. 12 Martın emekçi sınıflara sağladığı en önemli kazanım da budur. Toplumumuzda sınıf mevzilenmesi belirginleşmiştir, kararsız unsurlar bu sınıf mevzilenmesinde ikircikli tutumlarını terketmek ve kesin yerlerini almak zorunda kalmışlardır. Koşullar, sınıfları olduğu kadar grupları da, kişileri de tek seçenekle karşı karşıya getirmiştir; ya emekçi sınıfların yanında yer almak, ya da egemen sınıfların yanında yer almak. Uzun yıllar edebiyatı yapılan asker-sivil aydın zümrelerin devrimcilik hevesleri, bir daha dirilmemek üzere tarihin derinliklerine gömülmüştür. Bu da 12 Mart'ın bir başka önemli kazanımıdır. Sınıf mevzilenmelerinin belirginleşmesiyle birlikte, ideolojik alanda da aynı doğrultuda bir belirginleşme başlamıştır, ideolojik görüşler üzerindeki pusluluk, belirsizlik, bulanıklık kalkmış, açık seçik hale gelmiştir. Ülkemizde bugün, artık iki dünya görüşü ve bu görüşlerin temsil ettiği sınıf savaşımı, toplumumuzun tarihine damgasını vurmaktadır. İkisini uzlaştırma eğilimleri, iki görüş arasındaki yalpalamalar giderek etkinliğini yitirmektedir.

12 Mart gibi, genel olarak Türkiye toplumunun tarihsel gelişimi yönünden, özel olarak da Türkiye sol hareketinin gelişimi yönünden, yeni oluşumlar, yeni sentezler getiren bir olayda, pek çok şeyle birlikte, insanın birey olarak da hızlı bir değişim süreci içine girmesi doğaldır. Egemen sınıfların toplumumuzu içine sürükledikleri bunalım, sınıflar arasındaki çelişkileri bir üst düzeye sıçratmıştır, yeni sentezler oluşmuştur. Toplum en alt katmanlarına dek politize olmuş, siyasal mücadele en kıyı köşelere kadar uzanmıştır. Yeni olgular ortaya çıkmış, yeni sorunlar doğmuş, yeni ufuklar açılmıştır. Bu yeni koşulların yeni tahlillerinin yapılması, yeni değerlendirmelere varılması gerekmektedir.

Bunu yapabilmek için de, her şeyden önce, geçmişin devrimci açıdan nesnel bir eleştirisi büyük önem taşımaktadır. Sınıf savaşımının en yüksek biçimi olan siyasal savaşımda, her şeyin mutlaka doğru olacağı şeklinde bir kural yoktur. Yanlış yapılacak diye kuşkusuz eylemsizlik ve savunulamaz. Eylemle birlikte yanlışlar da kaçınılmaz olacaktır. Ancak eylem içersinde, yanlışlar yapıla yapıla doğrulara yaklaşma olanağı vardır. Esas olan bu yanlışların yinelenmemesi, yapılmış olan yanlışlardan doğruların saptanması yollarının aranmasıdır. O nedenle böyle bir eleştiri yapılırken, yanlışları gizlemek, olayların üstünde ve dışında bir konuma geçerek, başkalarını eleştirmek, kendi yanlışlarını küçültüp, başkalarının yanlışlarını abartmak doğru bir tutum değildir. Doğru olan, korkmadan, çekinmeden, açık yüreklilikle yanlışları kabul etmek ve yığınların önüne sermektir. Bunları cesaretle sergilemek, özeleştiri anlayışı içinde yanlışlardan doğrulara ulaşmanın en önemli adımları olacaktır.

Kuşkusuz 12 Marttan emekçi yığınları çok şey öğrenmişlerdir. Ama bunların en önemlisi ise, burjuvazinin sıkışınca, kendi yasalarını, kendi koyduğu kuralları, hiç sakınmadan çiğneyeceğini açık-seçik, yığınlar önüne sergilemesi olmuştur.

Faşizm egemen sınıfların salt emekçi sınıflar üzerinde yürüttüğü zorbalığa dayanan yönetim biçimi değildir. Egemen sınıfların kendi aralarında hesaplaşmasıdır da. Bu hesaplaşma bütün dönem boyunca sürüp gider. 12 Martın bu açıdan da ele alınmasında zorunluluk vardır. Türkiye'de egemen sınıfların çeşitli kesimleri arasındaki çelişkilerin değişik dönemlerde siyasal planda yansıması, bu sınıflar arasındaki değişik dengelemelerde görülmektedir. Son yarım yüzyılın tarihsel gelişimi içerisinde, kapitalizm-öncesi kalıntıları temsil eden güçlerle, burjuvazi arasındaki çelişkiler ve ayrıca da burjuvazinin kendi içerisindeki çeşitli katmanlar (buna küçük-burjuvaziyi de katıyoruz) arasındaki çelişkiler gözönünde tutulmadan, elliler öncesini, altmışları ve yetmişleri doğru değerlendirme olanağı yoktur. Bu gelişmelerin ekonomik ve toplumsal tahlillerini yapmak, konumuzun dışındadır. Ancak, burada, belli bir kesitte, bu sürecin siyasal yansıması üzerinde durmak gerekir.

12 Mart ile 27 Mayıs arasında tarihsel açıdan belirli bir paralellik vardır. 12 Martı olduğu kadar, 27 Mayısı da gerçekleştirme alanına koyan ordu olmuştur. Ancak, bu paralellik ölçüsünde, ikisi arasında bir zıtlık da görülmektedir. 27 Mayısı tez olarak alırsak, 12 Mart bir anti-tezdir; 12 Mart tezin anti-teze dönüşmesidir, 27 Mayısın yadsınmasıdır. Bu olguyu, siyasal açıdan, 12 Martın 27 Mayısa karşıt olarak gelişmesinden gözlemleyebiliriz. 12 Martın hedefi 27 Mayıs Anayasası olmuş, bu anayasayı kaldırarak yerine kendi anayasasını koymuştur. 27 Mayısın getirdiği sınırlı özgürlük ortamı yokedilmiş, 27 Mayısın gerçekleştiricileri, şu ya da bu yoldan etkisiz kılınmıştır. 27 Mayıs DP'ye karşı yapılmıştı, 12 Mart, Ecevit'in de doğru bir tesbitiyle, CHP'yi de içeren bütün demokratik ve anayasacı güçlere karşı yapılmıştı. 27 Mayısta CHP'nin atı oynamıştı, 12 Martta ise eski DP'de temsil edilen güçlerin atları oynadı. 27 Mayıstan sonra TİP kuruldu, ve gelişti, sol hareket güç kazanmaya başladı, 12 Martta ise MHP, MSP gibi partiler siyasal planda ağırlıklarını duyurmaya başladılar, vb., vb.

12 Martta görünüşte yenik düşen devrimciler oldu. Aslında yenik düşen devrimciler değildi, yenik düşen birtakım yanlış stratejiler, yanlış örgütlenmelerdi, ya da örgütsüzlüktü, ve en önemlisi de yenmiş görünenlerin kendileriydi. Faşizm güçlülüğün değil, güçsüzlüğün ifadesidir. Egemen güçler bu güçsüzlüklerini sergiledikçe, yani faşistleştikçe anti-faşist bilinç, demokratik bilinç o denli yığınları kucaklayacaktı. Ve kucakladı da.

Mart 1978

HALİT ÇELENK

12 MART HUKUKU

"12 Mart Hukuku" hukuk edebiyatımıza yerleşti ve hukuk tarihimizde kara bir sayfa olarak yerini aldı.

Her yönetim biçiminin kendine özgü bir hukuku olduğu kuşkusuz. 12 Mart faşizmi de kendi hukukunu beraberinde getirdi ve oluşturdu. 17. 5. 971 gününde radyolarda okunan "Başbakanlık Bildirisi", Sıkıyönetim, yasa dışı idam kararları ve yargılamalar, geriye dönük ve temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, hukuk yönünden geçersiz Anayasa değişiklikleri, DGM'ler, işkenceler, kontr-gerilla, baskı ve terör "12 Mart Hukuku"nun ve açık faşizmin hukuk anlayışının simgeleri oldu.

Sınıflı toplumlarda temel karakteri "egemen sınıfların yasalaşmış iradesi ve baskı aracı" olan hukuk, bu dönemde sınıfsal niteliğini belirgin olarak ortaya koydu.

12 Mart Hukuku üzerine düşüncelerimizi açıklamadan

önce, "hukuk"un ne olduğu, toplum yapısında ve gelişmesindeki yeri ve etkinliği konusuna kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

Hukuk Nedir?

Kimi düşünürlere göre hukuk, belli bir toplumda geçerli âdet, gelenek ve yasa kurallarının bütününü anlatan bir kavramdır. Akademik yönü ağır basan bu görüş yanında, sosyal bilimlerin verilerine dayanan daha gerçekçi ve yeni bir görüşe göre de hukuk, yaptırımlı, yani arkasında devlet gücü bulunan kuralların bütünüdür. Hegel ve Jering tarafından benimsenen ve sosyalist hukukçularca da savunulan bu görüş açısına göre, hukuk, kaynağını devletten almakta ve tüm kuralların kökeninde "devlet" bulunmaktadır.

Bu anlayışa göre hukuk, sınıflı toplumlarla ve bu toplumlarda devletin tarih alanına çıkışı ile birlikte doğmuş ve gelişmiştir.

Gerçekten hukuk, temelde, üretim ilişkilerinin, maddi yaşam koşullarının, ekonomik ve sosyal ilişkilerin "düşünce"ye, insan dimağına yansımasından doğmakta ve buradan kaynaklanmaktadır. Genel olarak "kavram"ların insan bilincine yansıması ve oluşması kuralları hukuk kavramı için de geçerlidir.

Hukuku, toplumdan, daha doğrusu toplumsal sınıflardan soyutlamak, ayrı düşünmek ve değerlendirmek olanaksız bulunmaktadır. Sınıflarüstü ya da toplum üstü bir hukuk anlayışı metafizik bir yorum niteliğinden kendini kurtaramaz. Sınıflı toplumlarda hukukun her zaman sınıfsal bir niteliği, sınıfsal bir içeriği olmuştur. Bu da, sınıflara ayrılmış toplumlarda her kurumun sınıfsal bir nitelik taşıması gerçeğinden doğan bir sonuçtur. Toplumsal bir olgu olan hukuku da, bu gerçeğin dışında düşünmek olanaksızdır.

Sınıflı toplumlarda ekonomik ve giderek siyasal gücü elinde bulunduran sınıflarla öteki sınıflar arasında sürekli bir mücadelenin varolageldiği, bu mücadelenin sınıfların doğuşu ile başladığı ve bugün de sürmekte olduğu sosyal bilimlerce saptanan bir gerçektir. Çoğu kez, kanlı olarak süren bu mücadele, siyasal tarih açısından "hak ve özgürlük müca-

delesi" biçiminde görünmektedir. "Hak" ve "özgürlük" kavramları, görünüşte olduğu gibi, soyut kavramlar değildir. Bu kavramların temelde somut bir içeriği vardır. Üretim araçlarını ellerinde bulunduran egemen sınıfların emekçi sınıf ve tabakalar üzerinde uyguladığı baskı ve sömürü mekanizması, hak ve özgürlük mücadelesinin içeriğini oluşturmaktadır. Bu mücadelenin, yani hak ve özgürlükler mücadelesinin temelinde "sömürü" olgusunun yattığı, işçi ve emekçi sınıfların yarattığı artı-değerin egemen sınıflarca gaspedilmesinin, emekçi sınıfların da buna karşı koymasının bulunduğu kuşkusuzdur. Temelinde ekonomik ve siyasal nitelik taşıyan bu mücadele, toplumun üst yapısını, edebiyatı, sanatı, felsefeyi ve hukuku doğrudan doğruya etkilemektedir.

Böylece her sınıflı toplumda, sınıflar arasındaki bu çelişki, egemen sınıfların çıkarları ile sömürülen sınıf ve tabakaların çıkarları arasındaki bu uyuşmazlık ve bundan doğan mücadele üst yapı kurumlarına yansımaktadır.

141-142. maddeler, DGM'ler, lokavt, vb. gibi egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden yasalar yanında, düşünce, bilim ve sanat özgürlüğü, işkence yasağı, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı, kişi dokunulmazlığı, sansür yasağı, grev ve toplu sözleşme gibi haklar da Anayasalarda ve yasalarda yanyana yer almaktadır. İşçi ve emekçi sınıfların yararına yasalarda yer alan bu hak ve özgürlükler, yüzyıllar boyunca egemen sınıflara karşı verilen çoğu kez kanlı mücadeleler sonunda kazanılmış haklardır.[1]

Ekonomik ve siyasal gücü ellerinde bulunduran sınıflar,

[1] "Böyle olunca, hukuki metinler, prensip itibariyle, antagonist sınıfların karşılıklı güçlerinin ilişkisi konusunda tekrar tekrar yaptıkları değerlendirmelerin kilometre taşları ve tanıklarıdır.

"İlk başta, ve esas itibariyle, bu güç dengesi hakkında iktidardaki sınıfın yaptığı değerlendirmenin işaretleridirler. Sonra, yavaş yavaş, kaynağını ezilen sınıfın isteklerinden alan ve bu ezilen fakat aynı zamanda yükselen sınıfın kendi değerlendirmelerine dayanan başka metinler de gelip bunlara eklenir.

"... Oysa, bu heterojen toplumda, iki karşıt ve bağdaşmaz amacın sürekli olarak çarpıştığını görüyoruz: bunlardan biri, azami kâr peşinde koşmak (tabii bu azami, gerçek olanaklarla sınırlanmış olduğundan bazı uzlaşma veya "fedakârlıklar" zorunlu hale gelmektedir), öteki, bütün ayrıcalıkların ve insan emeğinin bir başka insan tarafından sömürülmesinin tüm biçimlerinin kaldırılmasına çalışmaktadır. Sömürücü ve yönetici sınıf her istediğini yaptırmak olanağından yoksundur. Sömürülen ve yönetilen sınıf, sömüren sınıf tarafından yönetilen bir Devletin çerçevesi içinde bile, kendi lehine bazı normları, değişken bir nicelik halinde, empoze edebilir. Kuşkusuz bunların hepsini empoze edemez, çünkü bu takdirde sömüren sınıfı toplumun yönetiminden atmak olanağı-

egemenliklerini ve sömürü düzenlerini tehlikede gördükleri hallerde, işçi ve emekçi sınıfların bu kazanımlarını hiçe saymakta duraksama göstermemişler, daha önce kendilerinin koydukları ve yasalaştırdıkları kuralları çiğnemekten çekinmemişlerdir. 12 Mart Anayasa ve yasa değişiklikleri bunun tipik örneğidir. Gerçekten bu dönemde; işçi ve emekçi sınıf ve tabakaların, devrimci aydınlarımızın uyanması, 1961 Anayasasının getirdiği hak ve özgürlüklere sahip çıkması karşısında kendi sömürü düzenlerini tehlikede gören işbirlikçi egemen sınıflar, emperyalizmin de desteği ile faşist uygulamalara başvurmuş ve Anayasada, sıkıyönetim yasasında, ceza yasasında, Ceza Yargılamaları Usulü Yasasında, Askerî Ceza Yargılamaları Usulü Yasasında, Polis Görev ve Yetki Yasasında, Danıştay Yasasında emekçi halkımız ve Devrimci kişi ve kuruluşlar aleyhine değişiklikler yapmış, Dernekler Yasası ve Askerî Danıştay Yasası gibi yeni baskı yasaları getirmiştir.

Böylece hukuk, çağlar boyunca egemen sınıflar tarafından bir sömürü ve baskı aracı ve sömürülen sınıf ve tabakalar yönünden de bir savunma aracı olarak kullanılagelmiştir.[2]

na kavuşmuş olurdu. Hukukî ilişkilerin hareketini oluşturan, bu sürekli çatışmadır." (M. Roland Weyl, *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı*, s. 160.)

[2] "Kapitalist hukuk sisteminin genel doğrultusuna ters düşse de, kazanılan haklar bu sistemin etkisinden kurtulamaz.

"Bununla şunu demek istiyoruz: kapitalist toplumda, ayrı cinsten fakat birlikte yaşayan, hukukî ilişkiler alanını karışık ve değişken bir sınıra göre aralarında paylaşan iki ayrı hukuk sistemi yoktur ve olamaz.

"Demek istiyoruz ki: kazanılan hakların oluşturduğu hukuk alanı, kapitalist hukuk sisteminin içinde bir çeşit sosyalist hukuk değildir.

"Kazanılan hakların iğretiliği, her an geri alınabilmesi şundan ileri gelmektedir ki, hiçbir sektörde, Devlet ilişkilerinden, yani kapitalist ilişkilerden kurtulmuş değildir. Kazançlar iktidardaki sınıfın tahakkümünü hafifletebilir, yumuşatabilir, fakat tahtından indiremez.

"Bu demek değildir ki, kazançlar, belli bir düzeye, belli bir niteliğe ve belli bir genişliğe ulaştıkları andan itibaren, kapitalist rejimi yıkmanın bir aracı haline dönüşemezler.

"Fakat kendi başlarına, eşyanın tabiatı gereği olarak, kapitalizm iktidarda oldukça, kapitalist sistemin içinde sadece bir çelişki unsuru olmaktan öteye gidemezler. İşçi sınıfı için kapitalist tahakkümün mutlakiyetçiliğine karşı bir çeşit garanti sağlarlar, ama hukuk tekniği alanında ne gibi yenilikler getirilirse getirilsin, global hukuk sisteminin kapsamı içine girerler, ve kapitalist sömürü ve tahakküm ilişkilerine dokunmayan bir ekonomik ve sosyal zemin üzerinde, işçi sınıfının yararına bir takım liberal burjuva hukuk tekniklerini uygulamaktan öteye gitmezler.

"Kaldı ki, kapitalizm, tahakkümünü sürdürmenin fiili iktidarına sahip oldukça, işçi sınıfının hukukî kazançları şu şartlara bağlıdır: 1. egemen sınıfın

12 Martın ekonomik ve siyasal nedenleri üzerinde günümüze kadar yeterli araştırma ve incelemelerin yapıldığını söylemek güçtür. Ancak, inceleme yazıları ya da broşürler biçiminde de olsa konuya eğilinmiş ve kimi gerçekler ortaya konulmuştur. Üzerinde birleşilmiş olan sonuç şudur:

Dışa bağımlı Türkiye kapitalizmi, özellikle 1970-1971 yıllarına doğru ağır bir ekonomik, sosyal ve siyasal bunalım içine girmiştir. Burjuvazinin sürdürmekte olduğu sömürü sistemi kimi güçlüklerle karşılaşmıştır. Burjuvazi, önündeki önemli sorunları, yapısı gereği, çözme olanağı bulamamıştır. İşçi sınıfımızın gitgide bilinçlenmesi, artan talepleri ve nitel yönden gelişerek, siyasal yaşantımızda ağırlığını duyurmaya başlaması, 16 Haziran 1970 eylemlerine girişerek haklarına sahip çıkması ve bunun yanında, öteki emekçi sınıf ve tabakaların da uyanarak hak taleplerinde bulunmaları, ekonomik alanda çıkmaza giren burjuvaziyi büsbütün tedirgin etmiştir. Emperyalizmin işbirlikçisi büyük burjuvazinin temsilcileri bu bunalımı görmüşler, girilen çıkmazdan kurtulmanın yollarını aramışlar, ama kapitalist sistemin doğasından kaynaklanan bu bunalımdan kurtulmanın yolunu bulamamışlardır. Uyanan işçi ve emekçi sınıfların artan taleplerinin sömürü sisteminde doğurduğu güçlükler ve bu ekonomik bunalım, işbirlikçi sermaye çevrelerini 12 Mart faşizmine, sıkıyönetime, Anayasa ve yasa değişikliklerine itmiştir.

Amerikan emperyalizminin Uzak-Doğudan kovulması, Ortadoğuyu bir odak noktası olarak seçmesi, Afyon sorunu, Türkiye'deki öğrenci hareketleri, Amerikan aleyhtarı gös-

kendi içinde bölünmüş olması; 2. verimlilik ve kârlılık hesapları ile böyle bir düzenlemeye gitmekle kendi hesabına bir çıkar görmesi; 3. kitleleri yönetmek için yasal bir temelin korunmasını uzlaşmada bulması.

"Bunun içindir ki bu ilerici hukuk sektörü, kapitalist hukuk sisteminin bir unsuru, bir parçası olarak kalmaya mahkûmdur ve bu bütünün içinde ancak bir çeşit 'karşı-hukuk' diye adlandırdığımız bir alan teşkil edebilir.

"Bu hiç bir zaman yasal reformlar için girişilecek mücadeleleri küçümsediğimiz anlamına alınmamalıdır. Tam tersine, bunların işçi sınıfının politik mücadelelerine, kapitalizmin devrilmesi ile sonuçlanacak devrimci evreye varıncaya kadar, büyük katkılarda bulunacağını daha önce de belirtmiştik.

"Yalnız şu noktayı vurgulamak istedik ki, hem yabancılığı hem de kapitalist sistemin bütünü ile kaynaşması yüzünden, bu karşı-hukuk gerçek bir çelişki yaratmaktan ve tümü ile kapitalist hukuk sisteminin sınıf muhtevasını çürütmekten uzaktır." (Aynı yapıt, s. 161.)

teriler, Kıbrıs'ın NATO'ya bağlanması planları, 12 Martın tezgâhlanmasında önemli rol oynamıştır.

M. Emin Değer, *CIA ve Kontr-Gerilla* adlı kitabında konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır.

"1961 Anayasasının reformcu bir düzeni içeren hükümlerinin bir özlem ve istem olarak kitleleri sarması karşısında, ABD, Türkiye'deki uyanıştan daha çok kuşku duymaya başladı. Çünkü, daha 1956 yıllarında Rockefeller grubunun hazırladığı bir raporda yeralan ve Johnson Doktrininin esasını oluşturan görüşlere göre, her reformcu hareket az gelişmiş ülkelerde ABD için tehlikedir. Rockefeller grubu, daha önce de gördüğümüz bu raporda, aynen şöyle diyordu:

" 'Bizim güvenliğimizi sadece açık saldırılar tehdit etmiyor, bu açık saldırıların yanında, ondan daha tehlikeli, fakat saldırı görünüşünde olmayan başka cins tehditler de vardır. Bu tehditler; içerden yapılmak istenen değiştirme ve dönüşümlerdir. Bu maskeli saldırılar, bazan iç harp şeklinde, bazan ihtilâlci hareket şeklinde, bazan demokratik akımlar ve reform hareketi biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda Yunanistan bize birinci örneği, Vietnam ikinci örneği ve nihayet Ortadoğu olayları üçüncü örneği verdi.

" 'Bizim amacımız, bu ve buna benzer akımları önlemek olmalıdır. Bu akımlar, dikkatleri üzerine çekecek dereceye geldiklerinde, o vakit bizim izlememiz gereken iki yol vardır. Gerek bizim, gerekse komünist olmayan diğer dünya devletlerinin güvenliğini sağlamak için; mahalli kuvvetler ve akımlar tarafından sıkışık durumda bırakılmış olan dost hükümet ve rejimlere silahlı yardımlar yapmak zorunluluğunu duymalıyız. Bu zorunlulukla yapılacak askeri müdahale ne klasik askeri stratejiye uymakta ne de geleneksel diplomatik müdahaleye benzemektedir.

" 'Bu askeri müdahalenin kendine özgü bir biçimi ve niteliği vardır.'

"Johnson Doktrini daha sonra bu ilkeler üzerine Prof. Rostow tarafından formüllendirilecektir.

"Bilindiği gibi, emperyalizmin, özellikle ABD emperyalizminin en büyük düşmanı Ulusal Kurtuluş Hareketleri'dir. Johnson Doktrini'nin en önemli teorisyenlerinden Prof. Ros-

tow'a göre, 'Bütün Ulusal Kurtuluş Hareketleri komünist olmaya mahkumdur. Bu sebeple ezilmelidir.' Bunların önlenmesi ABD'nin dünya yüzünde duruma elkoyabilmesine bağlıdır. 'Rostow Teorisinin ilk hedefi ve koşulu, ABD'nin az gelişmiş ülkelerdeki hegemonyasının artırılmasıdır.' demektedir; John MC. Dermot, Rostow Teorisinin açıklamasında... devam etmektedir.

" 'Milli Kurtuluş Hareketlerinde, gerilla metodlarına başvurarak silaha sarılan milliyetçiler yokedilmelidir. Silaha sarılmakla onların alın yazısı çizilmiştir. İsterse anti-komünist fikirlerle bile yola çıkılmış olsun.'

"Bu teoriyi Johnson, Şubat 1966'da, Honolulu'da Güney Vietnam Devlet Başkanı ve Başbakanını karşılarken yaptığı açıklamada şöyle açıklayacaktır:

" 'Eğer komünist mütecavizler Vietnam'da kazanırlarsa, Kurtuluş savaşı dedikleri mücadele yoluyla, Kore'de açık tecavüz, Filipinler, Yunanistan ve Malezya'da ayaklanmalar, Türkiye'de tecavüz tehdidi veya dünyanın herhangi bir yerinde seçimlerle elde edemediklerini yapabilecekleri inancına saplanacaklardır.'

"Şu halde, Milli Kurtuluş Hareketleri ezilmelidir. Milli Kurtuluş doğrultusunda emperyalizme karşı çıkma eğilimindeki her hareket *bozulmalıdır.*

"Burada bir noktayı belirleyelim, bu tarihte, Türkiye'de henüz sonradan 'Anarşik olaylar' olarak nitelenecek hiçbir olay yoktur.

"Ama, 1961 Anayasası'nın reformcu niteliği halkın özlemi olmaktadır." (M. Emin Değer, *CIA ve Kontr-Gerilla,* s. 142.)

Böylece ekonomik ve siyasal yönden işbirliği halinde bulunan büyük burjuvazi ve emperyalizm, 12 Mart faşizmini planlamışlar, 27 Mayıs Anayasasının değiştirilmesini, kimi yasalarda değişiklik yapılmasını, Anayasal hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını, işçi partisinin kapatılmasını, devrimcilerin, ilericilerin, Anayasa ve halktan yana kişi ve kuruluşların, namuslu aydınların ve basının susturulmasını istemişlerdir.

Sanayi ve Ticaret Odalarının yayın organı *Türkiye İktisat Gazetesi,* 12 Mart öncesinde, başyazılarında sermaye çevrelerinin bu isteklerini şöyle dile getirmiştir:

"Bugün artık Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin ortadaki anarşiyi söküp atamazsınız. Memlekette kol gezen anarşi bizzat Anayasanın dibacesinde yazılı direnme hakkından ayrıca bir kuvvet alıp kullanarak bu hakkı zabıta kuvvetlerinin yüzüne karşı haykırmaktadır. Bugün artık Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin üniversiteyi ve ilmi muhtariyetini üniversite binalarında karargâh kurmuş anarşiden kurtaramazsınız. Bugün Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmezsizin bir takım öğretmen sendikalarını ve bunları mesajlarla teşvik eden bir kısım politikacıları dünkü köy enstitülerinin ihyası için 17 Nisan günleri aşr-ı Muharrem ayinleri tertip etmekten alakoyamazsınız. Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin bugün artık teşri cihazını da, icra cihazını da milli mizacın icap ettiği bir milli eğitim siyaseti ittihazına imale edemezsiniz. Anayasayı ve buna müteferri kanunları ta'dil etmeksizin Marksist-Leninist olmadıkları halde bir kısım parlamento azalarını genel greve müsaade eder veya seçim yasasının rüşt yaşına indirilmesini talep eden kanun tekliflerini parlamentoya sunmalarına mani olamazsınız." (*Türkiye İktisat Gazetesi,* 9. 7. 1970.)

Büyük burjuvazi, sol düşüncelerin baskı altına alınmasını ve bu arada Türkiye İşçi Partisinin kapatılmasını istiyor:

"Anayasa'dan başlamak suretiyle mevzuatı icaplarına göre müessir hale getirmeden, tehlikeleri bertaraf etmeye bugün artık imkân kalmamıştır. Eldeki mevzuat milli bir koalisyon hükümeti veya iktidarıyla zamanında tatbikata geçirilseydi, memlekette Marksist cereyanın doğurduğu anarşi daha sürfe halinde iken önlenip söndürülebilirdi. Camiada Anayasayı ve buna müteferri kanunları anlayış havası o zamanlar buna pekâlâ müsait idi. Düşününüz ki, Ceza Kanunundaki 141-142. maddeler, bizzat kollektivist parti tarafından Anayasa Mahkemesine götürülmüştür. Mesela Milli Birlik Komitesi yerini devrin siyasi heyetine terkettiği günler-

de veyahut hiç olmazsa 21 Mayıs 1963 ayaklanmasını müteakip ortadaki cereyan eden kanun dışı parti mahkemeye verilip kapıları sed-dü bend edilmiş olsaydı, maksat da hasıl olurdu. Olmadı, olamadı. Ne için olamadı? Şimdiye kadar burası dahi karışık ism-i fail bir mesele olarak kalmıştır. Anayasa Mahkemesinin, kurulu nizamı sosyalizme müsait görerek partinin meşruiyetine karar vermesi ihtimalinden mi endişe edildi? Böyle bir ihtimal de nazarlara pek zayıf görünür. Zira, 141-142. maddelerin Anayasaya aykırı olmadığı yolunda mahkemeden çıkan kararı müteakip olsun o menfi ihtimale kıymet verilmemek ve partinin kapatılması için mutlaka teşebbüse geçilmek iktiza ederdi. Yoksa partiyi kapamak için önüne geçilmez daha başka engeller mi yol üzerinde beliriyordu? Buraları hâlâ pek vuzuha çıkmış değildir." (Aynı gazete, 11 Şubat 1971.)

Sermaye çevreleri, Anayasada ve yasalarda değişiklik yapmayan iktidarı suçluyor:

"Kurulu nizamı devirmekten başlayarak memleketi açık açık batırmak isteyen sosyalizan ve komünizan cereyan hiç değilse 21 Mayıs ayaklanmasıyla gün ortasında güneş gibi kendini göstermiştir. İcap ederdi ki, bu ayaklanmanın bastırılmasını müteakip olsun siyasi partiler hemen başbaşa verip yedi bela anarşinin ve komünist cereyanın üzerine elbirliği ile işbirliği ile varsınlar. Buna siyasi partilerden hiçbiri yanaşmadı... Maksada veya maksatlara varmak babında bugün eldeki mevzuat ile işgörmek imkânı hiçbir hükümet için varid görülmez. Başta Anayasa olmak üzere, mevzuatta tadiller yapmak zarureti gün gibi aşikârdır." (Aynı gazete, 1. 4. 1971.)

Aynı çevreler, hükümeti, iktidar ve muhalefet partilerini zamanında gerekli tedbirleri almadıkları için suçlayarak şöyle diyor:

"Elinde kanun ile beraber top tüfek tutan koskoca bir devletin icra mümessilleri kanuna ve devlet kuvvetlerine karşı yürütülen fiiliyatı daha kuvvede iken bastırmak üzere harekete geçmeyi düşünmek dahi istemezler. Ne için? Çünkü, memleket kaderi ellerine mevdu, siyasi heyetin işbaşında dikkat mührakı ortadaki anarşiden ziyade iktidar koltuğunun eldeğiştirmesi korkusuna ve ümidine bağlı bulun-

maktadır." (Aynı gazete, 12. 2. 1970.)

12 Martın nedenleri ile Anayasa değişikliklerinin nedenleri arasında sıkı bir bağ vardır. Bu açıdan Anayasa değişikliği istek ve önerilerinin nereden kaynaklandığını, hangi güçler tarafından hangi amaçlarla ve hangi sınıfların yararına gerçekleştirilmek istendiğini açıklamak, 12 Martın hazırlanış biçim ve nedenlerine de ışık tutacaktır. Bu açıdan biraz gerilere doğru baktığımız zaman şunları görüyoruz:

A — Bilindiği gibi, Adalet Partisi, kurulduğu günlerden başlayarak, 1961 Anayasasına karşı çıkmış ve değiştirilmesini istemiştir. Adalet Partisi bu tutumunu, 1961 Anayasası halkoyuna sunulurken Anadolu'ya yaydığı "Hayırda hayır vardır" sloganı ile ortaya koymuştu. Büyük burjuvazinin temsilcisi olan bu parti, 1965 seçimlerinde Anayasa değişikliğini önde gelen bir slogan olarak kullanmıştır.

B — 1966 Temmuz ayında C. Senatosunda sayın Haydar Tunçkanat tarafından açıklanan Dickson raporunda Anayasa değişikliği önerisini görüyoruz. Raporun üçüncü maddesinde şöyle denilmektedir:

"27 Mayısın getirdiği Anayasanın bazı maddeleri, tabii senatörlük müessesesi ve benzeri diğer problemler gibi, kanuni sistemin bazı hukuki ayrılıklarının düzeltilmesi usul ve imkânları da, rejimin gelecekteki emniyetini garanti edecek bir tedbir olarak düşünülmektedir."

C — Doç. Dr. P. Bilgen, 1967 yılında yayınladığı "1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim" konulu tezinde şunları söylüyor:

"Bu satırların yazarı, o tarihte Milli Savunma Bakanlığı Hukuk Müşavirliğinde müşavir yardımcısı olarak askerliğini yapıyordu. Anayasa değişikliklerinin bir kısmı, genelkurmay adli müşavirliğinde tasarlanıyor, hatta kaleme alınıyordu. Özellikle, başbakan Erim'in kamuoyuna açıkladığı ikinci önerisinde, birçok madde için iki teklif vardır. Teksir edilmiş metnin sonuna eklenmişti. Sona eklenenler Genelkurmayda kaleme alınanlardır." (Tez — 1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim, İstanbul 1967.)

Anayasa değişikliği isteklerinin bazı komutanlarca da benimsendiği, daha sonra da Erim Hükümeti tarafından ele alınarak gerçekleştirildiği görülmektedir:

a. 1970 yılı sonlarında Org. Memduh Tağmaç, Milli Güvenlik Kurulunda şunları söylemiştir:

"Sosyal uyanmanın ekonomik gelişme hızına uydurulması için, Anayasa değişiklikleri yapılmalıdır." (*Yankı*, Sayı: 113.)

b. Yine Org. Memduh Tağmaç, 3 Mart 1971 gününde yani 12 Marttan 9 gün önce, Hava Kuvvetleri Komutanlığı sinema salonunda Ankara'daki bazı subaylara "Ülkemizin içinde bulunduğu sorunlar ve çözümü" konusunda bir konferans vermiş ve bu konferansta şunları söylemiştir:

"Sosyal olayların temelinde ekonomik nedenler aramak, komünistlerin uydurmasıdır. Tüm olaylar, Anayasanın özgürlükçü özünden çıkmaktadır. Bu Anayasa ve özgürlüğe açık yasalar değiştirilmeden olayların üstesinden gelinemez."

Sayın Tağmaç, çözüm yolunu ve bunu kimin uygulayacağını da şöyle açıklıyor:

"Ne yapılacaksa, biz yapacağız, tedbirliyiz, geç kalmayacağız."

c. Bundan başka, 14 Mart 1971 günlü gazeteler, (*Hürriyet* ve *Yeni Gazete*) Anayasada ve yasalarda değişiklik isteyen ikinci bir muhtıranın komutanlarca Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verildiğini bildiriyorlar.

d. *Ortam* Dergisinin bir haberine göre: Genelkurmayda Org. Muzaffer Heper başkanlığında bir Anayasa komisyonu çalışmalarını bitirmiş ve Anayasa değişiklikleri konusundaki raporunu Genelkurmay başkanına vermiştir. (s. 6.)

e. Haziran 1971 başlarında Başbakan Nihat Erim, gazetecilere şunları söylüyor:

"Eğer komutanların üzerimde bir baskısı sözkonusu ise, bu sadece Anayasa değişikliklerinin bir an evvel yapılması, yeni kanun tasarılarının bir an evvel hazırlanması içindir."

İşte bütün bu gelişmeler sonunda Başbakan Nihat Erim, Anayasayı halkımız için "Lüks" ilân edecek ve değiştirilmesini isteyecektir.

Yukarıda açıklanan bu belgeler, 12 Mart faşizminin, emperyalizmin desteğinde, işbirlikçi büyük burjuvazi tarafından hazırlandığını ve kimi komutanlarca da desteklendiğini açıkça göstermektedir.

12 Mart muhtırası daha başında anayasal düzeni ihlal etmiştir. Bu muhtıranın temelinde "Anayasayı ihlal" olgusu yatmaktadır.

Genelkurmay başkanı ve Milli Güvenlik Kurulu üyesi Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu üyesi Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu üyesi Celâl Eyicioğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu üyesi Muhsin Batur tarafından ortaklaşa verilen 12 Mart Muhtırası'nda şöyle denilmiştir:

"Parlamento ve Hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği Çağdaş Uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

"Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkilâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

"Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır."

Anayasanın dördüncü maddesine göre: "Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletinindir. *Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre,* yetkili organlar eliyle kullanır.

"Egemenliğin kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye, veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz."

12 Mart olayında, dört komutan, Anayasanın bu emredici hükmüne aykırı olarak yönetime elkoyma girişiminde bulunmuşlardır. Böylece hükümete işten el çektirilmiş, ve parlamento "teknik bir organ" haline dönüştürülmüştür.

A — 12 Mart Muhtırasını verenler, bu muhtıra ile kullanılan yetkiyi anayasanın hangi hükmünden almışlardır? Bu yetkinin anayasal kaynağı nedir? Seçimle mi işbaşına gelmişlerdir? Yoksa anayasada gösterilen herhangi bir yolla mı iktidar sahibi olmuşlardır?

B — Anayasa hükümleri, hükümetlerin görevden uzaklaşma ve uzaklaştırılma yöntemlerini saptamıştır. Muhtırayı verenler, anayasanın bu hükümlerine uymuşlar mıdır? Bu soruya da olumlu yanıt vermek olanağı yoktur.

C — Muhtıranın birinci fıkrası ile parlamento, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini tehlikeye düşürmekle, yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmakla suçlandıktan sonra görev başında bırakılmış, kaynağını anayasadan almayan bir güç tarafından ve onun isteklerine uygun yönde görev yapmakla yükümlendirilmiştir. Muhtıracılardan ve zamanın Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, "Türkiye'nin içinde bulunduğu çetin koşullar karşısında Meclisin teknik bir meclis gibi çalışmasını, gerekli reformları bir an önce çıkarmasını ümit ediyorduk, yani parti programları ve farklılığı bir süre için ve temel konularda ortadan kalkar sanmakta idim." demek suretiyle parlamentonun hangi amaçla görev başında bırakıldığını açıklamıştır. Emir ve talimatla teknik görev yapar duruma getirilen bir parlamentonun, Anayasanın koyduğu ilkelere uygun bir parlamento olduğunu iddia etmek her halde olanaksızdır.

D — Muhtıranın ikinci maddesinde sözü geçen partilerüstü hükümet anlayışını Anayasa hükümleri ile ve siyasal partileri, demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları sayan anayasal anlayışla bağdaştırmak da mümkün değildir.

Bu açıdan daha başlangıçta 12 Mart hareketi, anayasal düzeni ortadan kaldırmış, "gayrı meşru" bir tutumun içine girmiştir. Büyük burjuvazinin, yukarda açıklandığı gibi, kendi koyduğu tüm demokratik kuralları bir kenara itmesi, kişinin temel hak ve özgürlüklerini çiğnemesi, hu-

kuk yönünden, bu gayrı meşruluktan kaynaklanmaktadır.

12 MARTIN HUKUK ANLAYIŞI

12 Mart faşizmini uygulamakla görevlendirilen yöneticilerin devlet ve hukuk anlayışı daha başlangıçta ortaya çıkmıştır.

17 Mayıs 1971 günü akşamı saat 22.45'te Türkiye radyolarında Sadi Koçaş tarafından okunan "Hükümet Başkanlığının Bildirisi", uygulayıcıların ve yöneticilerin yürürlükteki Anayasa ve yasa hükümlerini ve hukukun temel ilkelerini çiğnemek kararında olduklarını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde göstermektedir. 12 Mart iktidarının, geriye yürüyen (makabline şamil) yasalar çıkarmaya karar vermek suretiyle hukuk ve yasa-dışı bir tutum içine girdiğini gösteren bu bildiride şöyle denilmiştir:

"İsrail Devletinin İstanbul Başkonsolosu Efrehaime Elrom, bugün İstanbul'daki evinden silahlı dört zorba tarafından kaçırılmıştır. Türkiye'de görev yapan, Türk kanunlarının ve geleneksel Türk konukseverliğinin himayesi altında bulunan bir kişiye karşı bu alçakça saldırının bugüne kadar çeşitli kanunsuz hareketlerde bulunan ve amacı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak ve parçalamak olan gizli örgüt mensupları tarafından yapıldığı ve saldırganların kimlikleri tesbit edilmiş bulunmaktadır. Kendilerini Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi diye tanıtan silahlı saldırganlar, küstahlıklarını daha da ileri götürerek, Türk Devleti ve Hükümetiyle şartlar ileri sürerek pazarlığa girişmeye kalkışmak cür'etini göstermişlerdir.

"İstedikleri, 'devrimci' adını verdikleri ele geçmiş bütün tedhişçilerin 20 Mayıs saat 17'ye kadar serbest bırakılmalarıdır. Aksi halde kaçırdıkları yabancı Başkonsolosu kurşuna dizeceklerini bildirmektedirler. Şimdi kararımızı kendilerine tebliğ ediyor ve sayın kamuoyuna açıklıyoruz:

"Kaçırılan Başkonsolos, bu bildirinin yayınlanmasını takip eden en kısa süre içinde derhal serbest bırakılmadığı takdirde sözü geçen gizli örgütle uzak yakın ilişkisi bulunanlar ve masum gençlerimizi kışkırtıcı yayın ve sözleriyle kanunsuz hareketlere teşvik eden ve kimlikleri güvenlik kuvvetlerince

öteden beri bilinen kimseler Sıkıyönetim bölgeleri dışında bulunsalar dahi Sıkıyönetim Kanunu gereğince derhal gözaltına alınarak en yakın Sıkıyönetim Komutanlığına teslim edileceklerdir.

"Ayrıca, her ne amaçla olursa olsun adam kaçıranlar, bunlara *yataklık edenler ve saklandıkları yeri bildikleri halde resmi makamlara bildirmeyenler için idam cezası* verilmesini öngören kanun tasarısı hemen Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulacaktır. Bu arada kaçırılan Konsolosun hayatına kastedildiği takdirde sevkedilecek kanun, makabline de teşmil edilerek, gerek bu şen'i fiili işleyenler, gerekse aynı örgütün mensubu ve aynı suçtan sanık olarak tutuklu bulunanlar hakkında da aynı kanun uygulanacaktır.

"Bu bildiri bütün Sıkıyönetim Komutanlarıyla, Sıkıyönetim bölgesi dışındaki idare amirlerine ve emniyet makamlarına kesin emir niteliğindedir."

12 Martın bütün aşama ve alanlarında, birkaç istisna dışında, tüm yöneticiler, Sıkıyönetim Mahkemelerinde görev alan çoğu hakimler, savcılar ve cezaevi personeli bu zihniyetle hareket etmişler, yasa-dışı, hukuk-dışı bu tutumu paylaşmışlardır.

12 Mart döneminde kurulan Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri, 17. 5. 1971 günü radyolarda okunan "Başkanlık Bildirisi"nde yer alan hukuk ve yasa-dışı tutuma paralel olarak, yürürlükteki yasa maddelerinde gösterilen suç öğelerini zorlayarak, yersiz yorumlamalar yoluyla, yasa koyucunun öngörmediği doğrultuda, yasaların kabul amacına aykırı kararlar verme yöntemini izlemişlerdir.

Böylece, adam kaçıranların, banka soyanların, patlayıcı madde kullananların suç ve cezaları, ceza yasasında özel maddelerle gösterildiği halde, bu tür eylemlerin 146. maddeyi ihlâl ettiği, "Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil ve ilgaya cebren teşebbüs" niteliğinde olduğu ileri sürülerek sanıkların ölüm cezasına çarptırılması istenilmiş ve idam kararları verilmiştir.

İrfan Solmazer ve arkadaşları davasını (84 Subay Davası) gören İstanbul 1 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, uygulanması istenen 146. maddenin olayda uygula-

namayacağı, adam kaçırma, banka soyma, patlayıcı madde kullanma gibi eylemlerin ceza yasasının ilgili maddelerine göre cezalandırılması gerektiği gerekçesi ile iddiayı reddetmiştir. Siyasal iktidarın isteklerine uymayarak, hukuka ve suç öğelerine saygı gösteren bu mahkeme, zamanın Milli Savunma Bakanlığı tarafından ortadan kaldırılmış ve ve görevine son verilmiştir. 16 Mayıs 1972 günlü *Milliyet* Gazetesinde şu haber yayınlanmıştır: "Milli Savunma Bakanlığı, İstanbul 1. Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesini lağvetmiştir. Bakanlığın bu kararı Sıkıyönetim ve Birinci Ordu Komutanlığına tebliğ edilmiştir. Bu mahkemenin baktığı ve bakacağı davalar, 3 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesine devredilecektir."

Böylece, Anayasanın güçler ayrılığı ilkesine aykırı olarak, 12 Mart iktidarlarının yargı organlarına açık müdahalesi ve Sıkıyönetim Mahkemelerinin bağımsızlıktan yoksunluğu bir kez daha belgelenmiştir.

ANAYASANIN TEMEL İLKELERİ ÇİĞNENMİŞTİR

Diyarbakır Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, DDKO Davası ile ilgili mahkûmiyet kararının sonunda Anayasanın "güçler ayrılığı" ilkesini ve kendi tarafsız yargı görevini bir kenara bırakarak, siyasal iktidara şu önerilerde bulunmuştur:

"*Alınması zorunlu görülen tedbirler*

"Ceza davalarına bakan bir mahkemenin, yaptığı yargılama sonunda tesis ettiği hükümde, böyle bir başlıklı özel kısım açarak, belirli konularda bazı önerilere yer vermesinin ilk bakışta yadırganacağı ve belki de olağan sayılmayacağı akla gelmektedir.

"Anayasamızın kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemiş ve o doğrultuda hükümler getirmiş bulunması da, bu düşünceyi haklı gösterebilir.

"Ancak bilindiği üzere;

"Mahkemelere intikal eden uyuşmazlıklar, buralarda görülen davalar bir bakıma toplumun aynası mesabesindedir. Tarih içersinde yer alacak önemli hükümler üzerinde durularak, bunlardan yararlı sonuçlar çıkarılması ve ileride daha vahim oluşlara meydan verilmemesi bakımından, bu so-

nuçların daima gözönünde tutulması icap etmektedir.

"Gerek bu neden ve gerekse sorunların çözümünde esas yerine daha çok şekle değer verildiğinin malum bulunması, mahkememizi böyle bir uygulamaya gitmek zorunda bırakmıştır.

"Hükmün (Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin görevleri), (Atatürkçülük) ve (Giriş) bölümlerinde açıklanan sebeplerden dolayı, yurdumuz 12 Mart dönemine getirildiğine ve (var olmak-yok olmak) gibi çok elim bir alternatifle karşı karşıya bırakıldığına göre,

"Tüm Anayasa ilkelerinin memleketimizde geçerliliğinin, yürürlüğünün sağlanabilmesi, öncelikle vatanın bölünüp parçalanmaması, milletin birlik ve beraberlik ülküsünü yitirmemesi şartına bağlıdır.

"Bu şartın gerçekleşmesi için de, velev ki hata teşkil etse bile, böyle hayati bir konuda uyarıda bulunmalı, ilmi ve akli uyarılar nazara alınmalıdır. Bu, toplumda her bireye düşen en kutsal görev sayılmalıdır.

"İşte usul ve kanunlara uygunluğu inancına vardığı bu sebeplerden hareket eden mahkememiz, bakıp hükme bağladığı davaya konu olan suçlarla ilgili olarak, aşağıdaki önerileri ortaya koymak gereğini duymuştur.

"1. Devletin bu tehlikeye karşı varlığını koruyabilmesi için, Anayasamızın tüm hükümlerinde ve özellikle ekonomik sorunlarla ilgili maddelerinde yer alan emir ve direktiflerin kısa sürede uygulanması yoluna gidilmeli,

"2. Bu teori ve uygulamasına ilişkin, her türlü yayının, yurt sathına dağılmadan kontrolü sağlanmalı,

...

"5. Vatan bütünlüğü, milet birlik ve beraberliğini bozmaya ve Türkiye Cumhuriyetini temelden yıkmaya yönelik ırkçı-bölücü nitelikteki çabalar, güvenlik kuvvetleri ve daha çok Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından, en son teknik araçlar ve yetenekli personel kullanılmak suretiyle yakından izlenmeli ve fiillerin yargı merciine intikalinde zorunlu tüm delillerin toplanıp, tesbitlerin yapılmasına önem verilmelidir.

"Yukarıda kaydedilen bu önerilerle, bu konuda akla gelebilecek diğer tedbirleri almak ve uygulamak, yasama ve

idare organlarının görevi cümlesinden olmakla beraber;

"Hükme bağlanan bu dava münasebetiyle muttali olunan ve yetersiz olduğu hissedilen tedbirlerin bu şekilde hükme dercedilmesinde, suçların "genel olarak önlenmesi" prensibinden hareket edilmiştir." (Sayfa: 538-540.)

Görülüyor ki, mahkeme, kendi tutumunun, Anayasanın 5, 6, 7. maddelerinde düzenlenen "Güçler Ayrılığı" ilkesine aykırı düştüğünün bilinci içinde olmasına rağmen, bağımsızlığını ihlal etmiş ve günümüze kadar adalet tarihimizde görülmemiş bir yöntem izleyerek siyasal iktidara önerilerde bulunmuştur. Özellikle, Milli İstihbarat Örgütünün adli soruşturma, delil toplama ve sorgulama gibi bir görevi olmadığı halde, bu örgütün bu tür görevler yapmasının önerilmesi gerçekten ilgi çekicidir.

12 MART HUKUK SÖZLÜĞÜ

12 Mart faşizmi döneminde, düzenlenen iddianamelerde ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerince verilen birçok kararlarda Anayasanın ve Ceza Hukukunun ilkelerini altüst eden, bilimin, aklın ve sağduyunun kabul edemeyeceği tanımlamalar ve değerlendirmeler yapılmış, bilime ve hukuka aykırı bu değerlendirmelere dayanılarak kişiler suçlanmış ve haklarında mahkûmiyet kararları verilmiştir. Böylece "12 Mart'ın hukuk sözlüğü" olarak nitelenebilecek bir tanımlamalar ve değerlendirmeler demeti ortaya çıkmıştır. Bu demetten birkaç örnek vermek istiyoruz:

Burjuva	:	Küçültücü bir sıfat olarak anti-komünist kişiler için söylenen söz. (Ank. DGM. İd. 975/15.)
Emperyalizm	:	Kapitalist ülkelere karşı kullanılan yıkıcı bir propaganda sloganı. (Aynı İd.)
Faşizm	:	Dar anlamda kötüleme sloganıdır. Komünistler, Marksist-Leninist düzenin dışında kalan yönetim şekillerini faşistlikle ve faşist diktatörlükle suçlarlar. (Aynı İd.)
Anayasa Sosyalizme Açıktır	:	Komünist taktiği. (Ank. S.K. 2. Nolu As. Mah. 26.12.1972 T. 972/3-144.)
Devrimci Güç Birliği	:	İhtilâl yapacak güçler. (Aynı K.)

Sosyalist Devrim :	İhtilâl Yolu. (Aynı K.)
MDD'yi (Milli Demokratik Devrim) benimseyen ve amaçlayan tüm dernekler :	Komünist örgüt. (Ankara S.K.A.M. 4.9.1973, T. 973/21-41.)
Kooperatifleşmeyi Önermek :	Özel mülkiyeti ortadan kaldırmak. (Aynı K.)
Klasik müzik dinlemek ve sosyalist düzende müteahhitlik yoktur demek :	Komünizm propagandası.
Soldan sağa salla bayrağını düşman üstüne :	Komünist düzen istemek ve propagandasını yapmak. (Uğur Mumcu D.)
Üzerinde Marx'ın, Lenin'in, Atatürk'ün ve Che Guevara'nın sözlerini taşıyan ambalaj kâğıdı bastırmak ve kullanmak :	Komünizm propagandası.
Kurtuluş Savaşı :	Türkiye'de komünist düzenin kurulması için verilen savaş (Ank. S.K. 2. Nolu As. M. 26.12.1972 T. 972/3-144.)
Demokratik Yol :	Halkın ihtilâl yoluyla kendi iktidarını kurma yolu. (Aynı K.)
Halk :	Proletarya. (Aynı K.)
Atatürk sürekli devrimci idi, demek :	Şayet ölmeseydi devrimi tamamlayıp, Türkiye'yi komünist düzene getirecekti. O öldüğü için sonrakiler bu devrimi tamamlayamadı. Biz bu devrimi tamamlayacağız ve Türkiye'yi komünist düzene sokacağız demektir.
Gerçekten halkçı düzen :	Komünist düzen. (Aynı K.)
Marksizm :	Komünizm. (Aynı K.)
Sosyalizm :	Komünizm. (Aynı K.)
Anayasa, devrimci bir Anayasadır :	Anayasa halk ihtilâline açıktır. (Aynı K.)
141-142'nin iptali için Anayasa Mahkemesine dava açmak :	Komünist örgüt kurmanın delili. (Ank. S.K. 3. Nolu As. M. 17.10.1972 T. 11972/44.)
Gelir dağılımında değişiklik istemek :	Komünizm propagandası. (Aynı K.)
S O L harflerini duvara yazmak :	Komünizm propagandası. (Ulukışla C.

	S. Esas 972/119, 23.19.1973.)
Faşizmi yerlebir edelim :	Anayasal düzeni yerlebir edelim. (Ank. S. K. 3. Nolu As. M., 17.10.1972 T. 972/44.)
Üzerinde Lenin'in fotoğrafı bulunan posta pulu ile mektup ve pul göndermek:	Komünizm propagandası. (Ank. S.K. As. Sav. İd. 18.7.1973 T. 873/25.)
Savunmada: "Eğer bir takım şartlanma ve art niyetlerle peşin yargıları bir yana itersek, Sayın Savcının yanılgısının sebep ve neticeyi birbirine karıştırmasında... olduğunu görürüz." demek :	Askeri Savcıya hakaret (Ank. S.K. 3 Nolu As. M. 30.6.1972 T. 972/45-119.)

ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNİN GEÇERSİZLİĞİ

12 Mart Anayasa değişikliklerinin hukuk açısından en önemli yönü, bu yasama işlemlerinin geçersizliği yolundaki gerekçe ve kanıtlardır. Gerçekten eldeki belgeler bu konuda parlamento-dışı etkileri kanıtlamaktadır. Başbakan Nihat Erim'in Haziran 1971 başlarında basın mensuplarına söylediği şu sözler, bu baskıları göstermektedir: "Eğer kumandanların üzerimde bir baskısı sözkonusu ise, bu sadece Anayasa değişikliklerinin bir an evvel yapılması, yeni kanun tasarılarının bir an evvel hazırlanması içindir." (*Cumhuriyet*, 7.6.1971.) Orgeneral Memduh Tağmaç'ın 1970 yılı sonlarında Milli Güvenlik Kurulunda, "Sosyal uyanmanın ekonomik gelişme hızına uydurulması için Anayasa değişikliği istediği" bilinmektedir. (*Yankı*, sayı: 113, 1970.) *Yeni Gazete*'nin 14 Mart 1971 günlü sayısında yayınlanan şu haber de bu baskıları kanıtlamaktadır: "Silahlı Kuvvetler adına önceki gün Cumhurbaşkanı ile Senato ve Meclis Başkanlarına verilen muhtıradan ayrı olarak yalnız Sunay'a verilen muhtıra gerekçesinde yazılı talepler arasında da en geniş yer Anayasa değişikliği ile ilgili bölüme ayrılmıştır. Anayasanın temel hak ve hürriyetler ve ödevler bölümünde yer alan maddelerden sekizinin değiştirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Bu talebe göre, Anayasanın 10. ve 34. maddeleri ara-

sında yer alan 8 maddesi değişecektir." 12 Marttan sonra Genelkurmay Başkanlığında bir komisyonun kurulduğu, bu komisyonun, Anayasanın aksayan yönlerini ve değiştirme yolunu incelediği haberi de basında yer almıştır. (*Ortam*, sayı: 7.) Yukarıda, Doç. Dr. P. Bilgen'in doçentlik tezinde yaptığı açıklamalar da bu baskıları doğrulamaktadır.

Sıkıyönetim koşulları altında, basın susturulmuş, Anayasa hukuku öğretim üyeleri tutuklanmış, Üniversiteler üzerinde baskılar yoğunlaştırılmış, CHP tarafından anayasa değişikliği konusunda bağlayıcı grup kararı alınmış ve Cumhuriyet Halk Partili parlamenterler, İnönü'nün "Oylamaya katılmamayı mesele yaparım" sözleri ile tehdit edilmişlerdir.

Anayasa değişiklikleri böyle bir baskılı ortam içinde gerçekleştirilmiştir. Borçlar yasası, "İkrah" ile açıklanan ve serbest olmayan bir iradeyi geçersiz saymaktadır. (Mad. 29.)

"Anayasa hukuku tarihinde, hiç değişmeyen koşul şudur: Anayasalar, toplumun gerilimsiz dönemlerinde, baskısız ortamlarda değiştirilebilir. Anayasanın fiilen yürürlükte olmadığı bir dönemde (örneğin sıkıyönetimde, Anayasanın askıya alındığı dönemlerde) 'demokrasiyi kurtarmak' bahanesi ile özgürlükleri kısmak, hele yürütme adına Anayasa değişiklikleri sunmak yetkisini kendinde görmek gibi davranışlar Anayasa değişikliklerini geçersiz kılar." (M. Aksoy, Konferans, Türk Hukuk Kurumu, 5.11.1976.)

Muvaffak Şeref de bu konuda şöyle demektedir:

"... 12 Mart rejiminin bugün başsavunucusu kesilen Demirel, 12 Mart 1971 günü, başbakanlık koltuğunu bırakarak, zamanın cumhurbaşkanı Sunay'a yolladığı istifa mektubunda şunları yazar: 'Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları tarafından zatı devletlerinize, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi başkanlığına tevdi edilip, bugün saat 13'teki radyo haber bültenlerinde Türk kamuoyuna da duyurulan muhtıra ile Anayasa ve Hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir.'

"Gerçekten de, 12 Mart dönemindeki anayasa değişiklikleri, bu arada DGM'nin kurulmasını öngören değişiklik, işte böyle bir rejim altında, özel hukukta *İkrah* denilen, yeni dilimizdeki karşılığıyla *Korku* içinde yapılmıştır... Prof. Tarık Zafer Tunaya, Mussolini ve Hitler'in Anayasa değişiklik-

leriyle faşizmlerini kurduklarını örnek göstererek, şunları yazar: 'Anayasa ilke olarak, ancak kendi sistemi içinde değiştirilebilir. ... Anayasayı değiştirme bahanesiyle, rejimi ortadan kaldırmak, bunun için de Anayasayı paravan yapmak, bir değiştirme değil, bir *İhlal*'dir. Ve buna *Anayasaya karşı hile* de denir.' ... Türkiye'nin yakın geleceği ne olacak? Bunu da Türkiye'deki demokratik güçler ile yasal faşizme geçme çabalarını sürdüren ve Amerika'nın desteğinden yararlanan gerici güçler arasındaki mücadelenin sonucu belirleyecektir." (*Cumhuriyet*, 17.10.1976.)

12 MARTIN HUKUK ALANINA GETİRDİKLERİ

1. *İktidarın yargısal denetimden kurtulma çabaları*:

1961 Anayasasının getirdiği kurumlar içinde en önemlilerinden biri "yasamanın yargısal denetimi" ve bu amaçla kurulan Anayasa Mahkemesidir. Bu yüksek mahkeme, siyasal iktidarların partizan amaçlarla çıkaracakları yasaları Anayasanın ilkeleri ışığında yargısal yönden denetlemektedir. Anayasa değişiklikleri de hukuk açısından bir yasa niteliğinde olduğundan, bu değişiklikler de yargısal denetimin kapsamı içinde bulunmaktadır.

Egemen sınıflar, bu denetimden kurtulmak, sınıfsal çıkarlarını rahatça koruyabilmek için Anayasa Mahkemesinin yetkilerini düzenleyen Anayasanın 147. maddesini değiştirmiş ve yüksek mahkemenin, Anayasa değişikliklerini esas yönden değil, sadece şekil yönünden inceleyebileceği hükmünü getirmiştir.

Böylece anayasa değişiklikleri yargısal denetimden kurtulmuş ve egemen sınıfların keyfi işlemleri dokunulmazlık kazanmıştır.

2. *Gözaltı Süresi*:

DGM'lerin görevlerine giren suçlarla toplu suçlarda gözaltı süresi onbeş güne çıkarılmıştır. Böylece kontr-gerilla sorgulamalarına ve işkencelere elverişli olanaklar sağlanmıştır.

"Gözaltı süresinin uzatılması, işkence uygulamalarına

büyük olanak sağlamıştır. Onbeş günlük gözaltı süresi içinde sanıklara çeşitli yöntemlerle işkenceler uygulanabilmektedir. İşkenceler, geliştirilmiş teknik yöntemlerle uygulanmakta ve işkence izleri bu süre içinde kaybolmaktadır. Böylece yapılan işkenceleri saptamak olanağı bulunmamakta, işkence altında alınan ikrar ifadeleri dava dosyalarına delil olarak verilmektedir, geçtiğimiz 12 Mart döneminde hazırlık soruşturmaları, kontr-gerilla denilen gizli ve gayrı-resmi örgütlerde yapılmış, sanıklara teknik yöntemlerle elektro-şok vb. işkenceler uygulanmış ve bu yollarla elde edilen ifadeler hazırlık soruşturmalarını oluşturmuştur. Günümüzde de kontr-gerilla örgütleri faaliyetlerini sürdürmektedirler. Emniyet binalarında sanıklara ağır ve insanlık-dışı işkenceler yapılmaktadır. Basında her gün buna ilişkin haberler yayınlanmaktadır. Ceza davalarını izleyen avukatlar, cezaevlerinde sık sık müvekkillerinden işkence olaylarını dinlemektedirler." (Halit Çelenk, *Hazırlık Soruşturması Aşamasında Savunma Hakkı*, s. 19-20.)

Gözaltı süresi içinde, sanığın, avukatı ile görüştürülmemesi de işkence ve yasa-dışı sorgulamaları kolaylaştırmıştır.

3. *DGM'ler*:

Sıkıyönetimi sürekli hale getirmek, sıkıyönetimsiz sıkıyönetimi gerçekleştirmek amacıyla bir sınıf mahkemesi olan, siyasal nitelikte, olağanüstü ve özel DGM'ler kurulmuştur. Hakimleri yürütme organı tarafından atanan, bağımsızlıktan yoksun, tabii hakim ilkesine aykırı bu mahkemeler, genel mahkemelere güvensizliğin bir ifadesi olarak oluşturulmuş ve yürürlüğe konulmuştur.

"DGM'nin kurulması ile Yargı Birliği bozulmuştur. Bu mahkemelerle sivil sıkıyönetim düzeni getirilmek istenmiştir. Doğal yargı yolu yerine olağanüstü yargı yolu açılmıştır. DGM hakimlerinin ve savcılarının atanmasına, siyasal iktidarlar el atmak yetkisine sahip olmuşlardır. Hakimleri ve savcıları üç yıllık bir süre için atandıklarından hakimlik güvencesinden yoksundurlar. Hakimleri güvenceden yoksun mahkemeler bağımsız mahkeme sayılamaz." (M. Taylan, *Cumhuriyet*, 21.10.1976.)

Böylece vatandaşın, "bağımsız mahkemelerde, tabii ha-

kim önünde yargılanma hakkı" elinden alınmıştır.

4. Anayasanın; özel hayatın gizliliğine ilişkin 15. maddesi, gazete ve dergilerin toplatılmasına ilişkin 22. maddesi, dernek kurma hakkına ilişkin 29. maddesi, kişi güvenliğine ilişkin 30. maddesi, tabii hakim ilkesine ilişkin 32. maddesi, memurların sendikal haklarına ilişkin 46. maddesi değiştirilerek, kişinin temel hak ve özgürlükleri kısıtlanmıştır.

DEĞİŞTİRİLEN YASALAR

4. *Ceza Yargılamaları Usulü Yasası:*

Bu yasada yapılan değişiklikle MASUMLUK KARİNESİ ortadan kaldırılmıştır. Ceza Hukukunun yerleşmiş ilkelerine göre sanık, hakkında mahkumiyet kararı verilinceye kadar masum sayılır. Buna "masumiyet karinesi" denilmektedir. Bu ilke, Ceza Yargılamaları Hukuku alanında binlerce yıl süren uygulamaların ve deneylerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

"Bu karinenin anlamını kavramak için aksini düşünmek kâfidir. 'Bir kimse masum olduğunu ispat etmedikçe suçludur.' yolunda bir karine mevcut olsa idi, her insan sürekli bir tehdit altında bulunmuş olurdu, çünkü itham eden organın 'keyfi hareket'i ağır sonuçlar doğurabilecekti.

"Masumluk karinesinin esasını şöylece izah mümkündür. Kamu davasının gayesi sanığın suçlu olduğunu ispat etmektir, onun aynı zamanda masum olduğunu ispat gayesi yoktur. Fakat bunun tabii neticesi şudur: Bir kimsenin beraat edebilmesi için masum olduğunun anlaşılması şart değildir, suçlu olduğunun anlaşılamamış olması kâfidir. Bu suretle ihtimalî düşüncelerin vatandaş aleyhine netice vermesi önlenmiştir. Bu, usul hukukunun ferde tanıdığı bir teminattır ve bu teminatı en iyi ifade eden 'masumluk karinesi fikri'dir. İşte bu sebeptendir ki, bazı memleketler, anayasalarında (meselâ İtalyan Anayasası 27) masumluk karinesi açıkça bildirilmiştir." (TBB Raporu, 17-19 Haziran 1977.)

Oysa 12 Mart döneminde 1969 sayılı Yasa ile, Ceza Yargılamaları Usulü Yasasında bir değişiklik yapılmış ve bu değişiklikle masumluk karinesi ortadan kaldırılmıştır. Bu değişikliğe göre, "yasa-dışı vücuda getirilen veya yasaya ay-

kırı faaliyetleri nedeniyle yargı mercilerince kapatılan kuruluşlara ilişkin bazı faaliyetlerde bulunanlar, aksini ispat edemedikçe o kuruluşun üyesi sayılacaklardır." Yani bu tür davalarda C. Savcılığı, sanığın suçluluğunu ispat yükümlülüğünden kurtulmakta ve sanığa "suçsuzluğunu ispat" görevi yükletilmektedir.

"Bu, Anayasamızın kabul ettiği masumluk karinesine tamamen ters düşen bir hükümdür ve anti-demokratikliğe ve anayasaya aykırılığa bundan iyi örnek bulmak mümkün değildir." (Aynı rapor, s. 112.)

5. *As. C. Yargılamaları Usulü Yasası:*

Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri'ne ilişkin yasada yapılan bir değişiklikle, hakimlere *sanığı ve avukatını duruşmadan çıkarma* hakkı tanınmıştır. Bu hükme göre, duruşmanın inzibatını bozan müdafii, mahkemede, duruşmadan çıkarılabilecek ve hareketin yinelenmesi halinde, o davanın tüm duruşmalarına girmesi engellenebilecektir. Hangi hallerde duruşmanın inzibatının bozulduğunu mahkeme takdir edecektir.

Her zaman kötüye kullanmaya elverişli olan bu hüküm, savunmayı olanaksız hale getirebileceği gibi, sanığı da müdafiinden yoksun bırakabilecektir. Bu yasa değişikliği, savunma hakkı üzerinde bir baskı kurmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

Yine sözü geçen yasanın 160. maddesine eklenen bir fıkra ile *savunma hakkı süre bakımından kısıtlanmış,* ayrıca hakimin duruşma sırasında tarafsızlığını ihlâl ettiği iddiası ile, hakimi red hakkı kaldırılmış, cezaevlerinde siyasal tutuklulara er işlemi uygulanmıştır.

6. *Danıştay Yasası:*

Bu yasada yapılan bir değişiklikle, Danıştay Yasasına, "avukattan evrak saklamak" yöntemi getirilmiştir. 12 Mart faşizmi döneminde 18. 6. 1973 gün ve 1740 sayılı yasa ile Danıştay Yasasının 82. maddesine bir fıkra eklenerek, savunma hakkına yeni bir kısıtlama getirilmiştir. Bu değişikliğe göre, idare tarafından "gizli" kaydı ile, Danıştaya gönderilen dosya ve belgeler avukat tarafından incelenemeye-

cektir. Yani savunucu avukat, idare aleyhine dava açan müvekkili ile ilgili olarak Danıştaya gönderilen yazı ve belgelerin nitelik ve içeriğini incelemek ve bu konuda yargı organına cevap vermek olanağından yoksun bırakılmaktadır.

"Yirminci yüzyılda avukattan belge saklamak niteliğinde bir hükmün kanunlarımıza girmesi ve bunun yeni bir buluş (!) olarak takdimi Türk Adaletine gölge düşürecektir. Sadece bir tek tarihi olayı hatırlatmak isteriz:

"1894'te, Fransa'da Yüzbaşı Dreyfus, askeri mahkemeye tevdi edilen, fakat sanık ile avukatından gizlenen bir 'belgeye' (vesikaya) dayanılarak mahkûm edilmişti. O tarihlerde *Aurore* adlı gazetenin yazarı Emile Zola, Dreyfus'ün mahkumiyetini haksız bulan ve Cumhurbaşkanı Félix Faure'a hitap eden bir açık mektubu yayınlamaktan, Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanıyordu. Parlamentoda, Clemenceau, yalnız mahkemenin bilgisine sunulan 'gizli belge' uygulamasına şöyle karşı çıktı: 'Gizli belge' (!). Bunun ne demek olduğunu biliyor musunuz? Bu, bir insanın, ondan gizlenen bir belgeye dayanılarak, yargılanması, mahkum edilmesi, kendisinin, karısının, çocuklarının, ona yakın herkesin şerefsizliğe hüküm giymesi demektir. Baylar, içinizden hanginiz, bu şartlar altında mahkumiyete isyan etmezsiniz. Şekil, gerçeğe tercih edilmemelidir. Vatan, sadece toprak parçası değildir, aynı zamanda, fikirleri ne olursa olsun, dost olsun, düşman olsun, bütün insanların birleştiği adalet, vatandır. Bu herkesin ısındığı ocak, güvenlik, herkes için eşit olan adalettir. Adaletin olmadığı bir vatan düşünülemez." Bu çabalar sonuç verdi. 'Gizli belge' usulünün uygar devletlerce nefretle reddedilmesinde 'Dreyfus davası'nın etkisi büyük olmuştur.

"Memleketimizdeki durum nedir? Bu konuda oldukça vahim bir hüküm mevcuttur; Danıştay Kanununun 82. maddesine eklenen fıkra şöyledir;

"Görevli daire veya kurul veya kanun sözcüleri tarafından getirilen veya idarece gönderilen gizli her türlü belge, taraf ve vekillerine incelettirilemez." 1602 sayılı Askeri İdare Mahkemesi Kanununun 54. maddesinden esinlenerek yapılan bu genelleştirme, büyük sakınca doğurmaktadır.

"Davada taraf olan kişi veya vekili, kendi aleyhlerine

olan bir belgeyi göremeyecektir. Memleketimizde, resmi yazışmalarda gizlilikte ne kadar ifrata gidildiği düşünülürse uygulamada bir kimsenin kendisini nasıl savunacağını kestirmek mümkün olmaz.

"Bu hükmün Anayasaya aykırılığı bakımından şöyle düşünülebilir. Anayasamızın 31. maddesine göre 'herkes meşru bütün vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir'. Kendilerine ilişkin bir konuda ilgililer, gizlilik iddiası ile dosyalarını göremezlerse dava ve savunma hakkını nasıl kullanacaklardır?

"Usul hukukunda savunma hakkının ön koşulu 'ithamı öğrenmek hakkı'dır. İdari işlemi dava eden ilgili, idarenin gizlilik iddiası ile Danıştaya gönderdiği evrakı göremezse hakkındaki ithamı nasıl karşılayacaktır?" (TBB Raporu, 17-19 Haziran 1977.)

12 Mart döneminde kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Yasasında da yeralan bu hüküm, savunma hakkını ağır biçimde yaralamıştır.

YENİ YASALAR

1. Eski Cemiyetler Kanunu'nu ortadan kaldıran yeni bir Dernekler Yasası kabul edilmiştir. Bu yasa ile, Anayasanın derneklerle ilgili 29. maddesine getirilen kısıtlamalara paralel olarak, dernek kurma hakkı kısıtlanmış, kurucular hakkında özel güvenlik soruşturması yöntemi getirilmiş, kolluk kuvvetlerine her zaman derneklere ve eklentilerine girme hakkı tanınmış, mülkiye amirlerine derneklerin faaliyetini durdurma yetkisi verilmiş, yanında velisi ya da vasisi bulunmayan 18 yaşından küçük çocukların herhangi nedenle olursa olsun dernek binalarına ya da eklentilerine girmesi halinde, derneklerin faaliyetten alıkonulmasına olanak sağlanmıştır.

2. Yargı birliği ilkesine aykırı ve Danıştaya güvensizliğin bir ifadesi olan asker kişiler hakkındaki idari işlemleri denetlemek üzere bir Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur.

UYGULAMALAR

1. 26. 4. 1971 gününde Sıkıyönetim ilân edilmiş ve 17-18 Mayıs 1971 gecesi, üniversite öğretim üyeleri, yazar, sanatçı, avukat, doktor, mühendis, mimar, öğretmen, sendikacı, üniversite öğrencisi, işçi ve köylülerden oluşan 4.000 kişi gözaltına alınmıştır. Sıkıyönetim döneminde gözaltına alınan, tutuklanan ve sıkıyönetim askeri mahkemelerinde yargılananların sayısı 20.000'e ulaşmıştır.

2. Gözaltına alınanların evlerinde ve işyerlerinde yapılan aramalarda elde edilen ve hakkında mahkumiyet ya da toplatma kararı bulunmayan yüzbinlerce yayına el konulmuştur. Kitaplar hakkında yasaya aykırı olarak verilen müsadere kararlarına karşı yapılan itirazlar reddedilmiş, bu red kararları yazılı emir yoluyla askeri yargıtay daireler kurulunca bozulmuş olduğu halde, yargı organlarının kararları hiçe sayılarak, el konulan *kitaplar* askeri savcılarca *yakılarak imha edilmiştir*. Böylece kimi askeri savcılar tarafından hukuk bir kenara itilerek, burjuvazinin sınıfsal çıkarları korunmuş ve savunulmuştur. (Ankara Sıkıyönetim K. 3 Nolu As. Mah. 1973/118-59.)

3. Dernekler, kurumlar, odalar ve sendikalar, haklı bir gerekçe gösterilmeksizin kapatılmıştır. Türk Hukuk Kurumu hakkındaki kapatma kararı, kumarhane ve meyhanelerle birlikte alınmış ve kurum bu işletmelerle birlikte kapatılmıştır.

4. Legal olarak kurulan ve faaliyette bulunan memur sendikaları, dernekler, tiyatrolar, hatta dergiler "komünist örgüt", "Anayasal düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayan örgüt" olarak nitelendirilmiş ve haklarında 141-142 ve 146. maddelere dayanılarak davalar açılmıştır.

5. Yürürlükteki yasalar, kabul amacından, gerekçesinden saptırılarak uygulanmış, "zımnî zor öğesi" gibi hukukta yeri olmayan gerekçelerle ağır mahkumiyet kararları verilmiştir.

17. 5. 1971 günlü "Başbakanlık Bildirisi"nde yeralan hukuk-dışı tutum ve bunun etkileri, 12 Mart döneminde yaygın bir hal almıştır. "Sanıkların saklandıkları yerleri bildirmeyenler için ölüm cezasını" öngören bu bildiride sözü

edilen yasalar çıkarılamayınca, mevcut yasalarla ölüm cezası verme yolu yeğlenmiştir. Bu amaçla, olaylarda uygulama yeri olmayan, meydana gelen eylemlerle ilgisi bulunmayan 146. madde ele alınmış, maddedeki suç öğeleri gerçekleşmediği, özellikle "elverişli vasıta" koşulu bulunmadığı halde ölüm cezaları verilmiştir. 146. maddenin olayda uygulanamayacağı görüşünü benimseyen Sıkıyönetim Mahkemelerinin görevine son verilmiş, hakimleri başka yerlere atanmış ve emekliye ayrılmıştır.

İşkencelerle alınan ikrarlara dayalı mahkumiyet kararları birbirini izlemiştir. İşkenceleri caiz gören Askeri Yargıtay daire kararlarına rastlanmıştır. Askeri mahkemelerde ileri sürülen işkence iddia ve savunmaları incelenmemiş, "bu iddialar mahkememizi ilgilendirmiyor, ilgili yerlere şikâyet edebilirsiniz" gibi gerekçelerle reddedilmiştir.

İŞKENCELER VE KONTR-GERİLLA

Sorgulamada işkence, egemen sınıf temsilcilerinin, istedikleri ifadeyi elde etmek ve soruşturmayı belli bir hedefe ulaştırmak için başvurdukları insanlık-dışı ve vahşiyane bir yöntemdir.

İşkence ülkemizde ötedenberi uygulanagelmektedir. Ancak uygulanmakta olan bu işkenceler dayak ve falaka yoluyla yapılagelmiştir. 12 Martı izleyen dönemde ise işkenceler büyük bir yoğunluk kazanmış ve bilimsel yöntemlerden yararlanılarak teknik yönden geliştirilmiş ince yöntemler uygulanmıştır. Bu işkenceler; Amerika'da kurulan ve *Shoutern Command (Güney Komutanlığı)* adı verilen sorgu ve işkence eğitim merkezlerinde eğitim görmüş personel tarafından kontr-gerilla denilen gizli örgütlerde uygulanmıştır. Falakadan elektro-şoka, tırnak sökmeden uykusuz bırakmaya ve ahlâk-dışı işlemlere kadar çeşitli işkence yöntemleri ile alınan "ikrar"lar, sıkıyönetim mahkemelerine delil olarak verilmiştir. Bu işkenceleri *mübah* gören yüksek mahkeme kararlarına rastlanmıştır.

Sayın senatör Sami Küçük, Suphi Karaman, Ahmet Yıldız ve İstanbul Milletvekili Mehmet Ali Aybar tarafından işkence olayları parlamentoya götürülmüştür.

CHP Milletvekilleri: Osman Çıtırık, İlter Çubukçu, Hasan Cerit, Mehmet Özmen, Azmi Yavuzalp, Mustafa Güneş, Malik Yılmaz, Mehmet Sönmez, Sabri İnce ve Sait Saylam tarafından işkenceler konusunda Meclis araştırması istenilmiştir.

Pieter Dankert, 28 Şubat — 10 Mart 1973 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret ederek uygulanmakta olan *işkence yöntemlerini incelemiş* ve bunları bir rapor halinde *Avrupa Konseyi Danışma Meclisine bildirmiştir. Türkiye'deki İnsan Hakları* başlıklı bu raporda ülkemizde uygulanan işkence biçimi şöyle anlatılmaktadır:

"a) *Fiziki İşkence*:

1 — Fiziki işlem: Çok dikkatli incelenmiş bir yöntem olup, vücutta herhangi bir iz bırakmaz,

2 — Falaka: Bir çubukla ya da kalın bir sopa ile ayak tabanlarının dövülmesi,

3 — Ayak tırnaklarının sökülmesi,

4 — El ve ayak tırnaklarının yakılması (sigara ile),

5 — Cinsel organlara yapılan işkence (demir çubuk ya da copun anüs veya vaginaya sokulması),

6 — Elektrikle yapılan işkence (vücudun iki ayrı kısmına uygulanır).

b) *Psikolojik İşkence*:

1 — Tehdit ve hakaret (kötü, insan haysiyetine dokunur nitelikte söz ve davranışlar),

2 — Karısına, arkadaşına ya da yakınlarına işkence yapılacağı yolundaki şantajlar,

3 — Şahidi, istenilen beyanı vermezse işkence edileceği şeklinde bir kuşkuya sokmak,

4 — Ekmek ve su vermemek,

5 — Açık olan cinsi organların (genellikle sadece kadınların) erkek seyircilere (asker ve polislere) seyrettirilmesi, teşhiri,

6 — Bu, çok eksik tespite, bizzat dinlediğimiz canlı anlatımlara göre şunları da eklemek gerek:

1. Ayaklardan havaya asmak,

2. Uyutmamak, tam uyuklama halinde nöbetçilere dürtükletmek,

3. Karısını, çocuğunu, kızkardeşini aynı yere getirterek işkencesini seyrettirmek; onların öldürüleceği, ırzına geçileceği, işkence edileceği tehdidini savurmak ve hatta işkenceye tabi tutmak,

4. Yılgınlık yaratmak, dayanışma ve birliği bozmak amacıyla sanıkların birbirlerine işkence etmelerini istemek,

5. Yıldırılabilen sanıkların diğerlerine nasihat etmelerine, kendisini ve nasihatta bulunduğu kişiyi hainlikle suçlamasına çalışmak,

6. Pis, lâğım suyu içirmek, tuzlu su içirmek,

7. İradeyi azaltıcı ilâçlı sıvılar içirmek,

8. Kurşuna dizilme sahneleri düzenlemek,

9. Gece yarılarında, boğazına kadar çamurlu suya gömmek, üzerinden ateş etmek,

10. Sürekli olarak işkence sesleri dinletmek; karşılıklı olarak işkenceleri seyrettirmek, birlikte işkenceye tabi tutmak,

11. Ajanlık tekliflerini ya da tanıklık tekliflerini kabul edecek olursa kendisini salacaklarını, hatta, yurtdışına bile çıkarabileceklerini söyleyerek direncini kırmak, para teklif etmek,

12. Bir sandalyede, günlerce hareketsiz olarak oturtmak."

12 Mart Sıkıyönetimi resmen sona erdikten sonra da bu teknik uygulamalar sürmüştür. Her gün yeni işkence olayları gazetelerde yer almış, işkence resimleri yayınlanmıştır.

Erzincan Senatörü Sayın Niyazi Ünsal tarafından işkenceler konusu 29. 3. 1976 gününde C. Senatosuna götürülmüş, bu konuda "*Senato araştırması*" istenilmiştir.

C. Senato Başkanlığına verilen *önergede şu düşünceler ileri sürülmüştür:*

"Son günlerde işkence yapılanların sesi, yeniden yükselmeye başladı. Hemen her gün gazete ve dergilerde, işkence yapılan bir yurttaşımızın sesini duyuyoruz. 12 Mart döneminin utanç verici izi silinmeden, işkence sesinin yeniden duyulması, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

"12 Mart döneminde işkence yapılanların sesi, dünyanın hemen her yanında duyulduğu halde, bizde etkisini gös-

teremedi. Yönetimi o dönemde elinde bulunduranlar, işkence seslerine, kulaklarını tıkadı ve işkence iddialarını yalanlama yarışına girdiler. İşkence yapılanların görünen durumuna, sakat kalan organlarına ve eldeki tüm kanıtlara rağmen, iş, örtbas edildi.

"İş bununla da kalmadı, hepimizin bildiği bir af'la noktalandı. Yeniden yazmaya, üzerinde durmaya değer bir iş yapılmadı işkenceler için o dönemde. ... Sadece işkence, işkence edenlerin yanına kâr kaldı. ...

"Şimdi aynı durumun yeniden başladığını görüyoruz. Yine, güvenlik kuvvetlerinin, eline düşen her yurttaşa işkence yaptığı, çirkin fiiller uyguladığı, hatta bir kısmını işkence yaparak öldürdüğü söylenmektedir.

"Şahsen gördüklerimiz bir yana, okuduğumuz gazete, dergi, bildiri, kitap ve mektup bilgilerine, görgü tanıklarına bakılırsa, durum, 12 Mart döneminden biraz daha ağır, biraz daha ciddidir.

"Ciddidir, çünkü, işkence ve ölümlere varan eylemlere HÜKÜMET'in adı karışmaktadır.

"12 Mart döneminde işkencenin işareti Meclis Kürsülerinden verilmişti. Şimdi Hükümet'ten verilmektedir. İşkence yapanlara, yaptıranlara Hükümet gözyummaktadır. İşkencecileri korumakta ve kollamaktadır.

"Bunun en çirkin, en korkunç örneğini Malatya'da verdi, Hükümet. ... Gençleri öldürenlere, ölüleri leş gibi, ayaklarından tutarak sürüyenlere, başını, kolunu gövdeden ayıranlara ve en iğrenç işlemleri yapanlara ikramiye vermiştir bu Hükümet. ... Böylece suçların en ağırını, en korkuncunu işleyenlere Hükümet destek olmaktadır. Suçu teşvik ve tahrik etmektedir. Bundan yüz bulanlar aylarca, bir terör havası estirmiştir Malatya'da. İlgililer susmuştur, savcılar susmuştur bu terör içinde. ... Birçok insan ızdırap çekmiştir ve çekmektedir.

"Bunların tüm nedenlerini öğreneceğiz.

"Dünyanın hiç bir yerinde, demokratik hiç bir ülkede adam öldürenlere, ölüleri sürükleyenlere, işkence yapanlara, insan onuru ile oynayanlara ödül verildiği görülmemiştir.

"Filimlerde bile görülmeyen bir dram yaşanmaktadır, ülkemizde. Erzincan'da içeri alınan 7 liseli gence sarkıntılık

yapıldığı yayınlarda yer almaktadır. Böylesine çirkin, böylesine ağır bir iddia karşısında kimse susamaz ve Güvenlik Kuvvetleri denetimsiz kalamaz.

"12 Mart döneminin sakatlarına günbegün, yenileri eklenmektedir. O dönemden sağ ve sağlam çıkanlar bir oluruna getirilip, içeri tıkılıyor ve işkence testlerine tutuluyor.

"Konuyu özetlersek, Türkiye'de işkence edilerek öldürülen, sakat bırakılan, en hayati organlarını kaybeden pek çok insan vardır. Ama bunları bu hale düşürenlerden, işkence yapanlardan suçlanan, ceza verilen kimse yoktur.

"Bu sonucu çok iddialı olarak ortaya koyuyorum. Bunun hesabını başta Hükümet vermelidir. İşkence yapanlar ve yaptıranlar vermelidir. Ve bu utanç verici durumun üstündeki perde mutlaka kaldırılmalıdır. Bu, yüce Senato için kaçınılmaz bir görevdir."

Bu araştırma önergesine *28* işkence olayının *belgeleri* ve çoğunun fotoğrafları ve adli tabib raporları eklenmiştir.

Eski siyasi polis memurlarından Mehmet Pekşen, 1974 yılında, *Yeni Ortam* gazetesinde *"Ben Bir İşkenceci İdim"* başlığı altında kendisinin ve öteki bazı emniyet görevlilerinin insanlık-dışı işkencelerini yayınlamıştır.

CHP Genel Başkanı Sayın Bülent Ecevit 26. 9. 1973 gününde Giresun'da yaptığı konuşmada işkenceler ve kontr-gerilla üzerinde durmuş ve şunları söylemiştir:

"12 Mart sonrası dönemde adı geçen, sanı ortaya çıkan ve tedbirlerin hatta soruşturmaların hukukiliğine de gölge düşüren kontr-gerilla adlı örgütün, bu resmi görüntüsü ama gayrı-resmi örgütün niteliği ve amacı üzerindeki örtü kaldırılmamıştır. Resmi görev ve güçlerinden, demokratik hukuk devleti ile bağdaştırılamayacak karanlık işler çevirmek üzere yararlananları zararsız hale getirmek devlet kuruluşlarına düşmektedir. Üzerindeki devlet görevlerini ve yetkilerini kötüye kullanarak rejime karşı, demokratik hukuk devletine karşı karanlık tertipler içine girmiş olanların, hiç değilse görevleri değiştirilerek, yetkileri ellerinden alınarak etkisiz ve zararsız duruma getirildiklerine dair, millete teminat verilmelidir."

Uluslararası Af Örgütü Genel Sekreteri Martin Ennals, Başbakan Süleyman Demirel'e gönderdiği bir mektupla Tür-

kiye'de vatandaşlara yapılan işkenceleri protesto etmiş ve işkencelere son verilmesini istemiştir. Genel Sekreter mektubunda şöyle demektedir:

"Aldığımız bilgiler en az iki polis merkezinde, Ankara Emniyet Sarayında ve İstanbul Gayrettepe'deki Birinci Şubede, siyasi tutuklulara, işkencenin günlük olay haline geldiğini göstermektedir. Suçlamaların çokluğu ve içerdiği ayrıntılar çok inandırıcıdır ve anladığıma göre Türkiye'de bu konuda araştırma talepleri ileri sürülmektedir. Sizden en kısa zamanda bu konuda bir soruşturma başlatmanızı şiddetle talep ediyorum."

Batı Avrupa Birliği Siyasi Komitesi Başkanı, Helmut Sieglerschmidt, Avrupa Konseyi Parlamentosuna sunduğu raporda şöyle demektedir:

"Avrupa'da, Batı Almanya'da, İsveç'te, Danimarka'da, İngiltere'de ve diğer birçok ülkede, herkes Türkiye'deki işkencelerden sözediyor. Eğer Türk Hükümeti meselenin açığa çıkmasını istiyorsa, o zaman vatandaşlarının İnsan Hakları Komisyonuna ve İnsan Hakları Divanına başvurma hakkını tanımalıdır."

Bütün bu çabalara rağmen yurdumuzda işkenceler sürmekte ve kontr-gerillalar da faaliyetine devam etmektedirler.

S O N U Ç

1. Sınıflı toplumlarda hukuk, temelde, egemen sınıfların yasalaşmış iradesi ve emekçi sınıf ve tabakalar üzerinde bir baskı aracıdır. Emekçi sınıf ve tabakaların tarih boyunca sömürü düzenlerine karşı verdikleri —çoğu kez kanlı— mücadeleler sonunda kazanılan hak ve özgürlükler bir savaşım aracı olarak önemli olmakla birlikte, bu, hukukun değinilen temel karakterini değiştirmez.

2. 12 Mart, emperyalizmin desteğinde işbirlikçi burjuvazinin, uyanan işçi ve emekçi sınıfların direniş ve taleplerini ortadan kaldırmak için kendi koyduğu kuralları bir yana iterek başvurduğu açık bir faşizm uygulamasıdır.

3. 12 Mart Muhtırası, daha başında, Anayasal düzeni ortadan kaldırmış, hukukun temel ilkelerini çiğnemiştir.

4. 12 Mart faşizmi döneminde, hukukun yukarıda açıklanan sınıfsal niteliği daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Sıkıyönetim, siyasal iktidara bağımlı, hakimlik güvencesinden yoksun Sıkıyönetim Mahkemeleri, savunma hakkının kısıtlanması, avukatlar üzerinde ağır baskılar, siyasal nitelikli olağanüstü bağımlı mahkemeler, yürürlükteki yasalara ters düşen, keyfi ve siyasal amaçlı idam kararları, anayasal ilkelere ve ceza hukuku kurallarına aykırı, tutarsız yorumlara dayalı mahkeme kararları, Yürütme'nin Yargı'ya açık müdahalesi, kimi sıkıyönetim askeri mahkemelerinin siyasal iktidara yol göstererek Anayasayı çiğnemesi, kararları beğenilmeyen mahkemelerin görevlerine son verilmesi, kontrgerillalar, insanlık ve ahlâk-dışı işkenceler bunun göstergeleridir.

Hukuku ve yasaları hiçe sayan bu uygulamalar, egemen sınıfların kendi koydukları kuralları, çıkarları gerektirdikçe, her zaman çiğneyebileceklerini ve çiğnediklerini açıkça göstermektedir.

KENAN SOMER

LENİNİST DİKTATORA SORUNSALI ÜZERİNE BİR İRDELEME GİRİŞİMİ

(*İLK VARGILAR*)

"Ama diktatora anlamlı bir sözcüktür. Ve bu türlü sözcükleri de rüzgâra savurmamalı."
Lenin, Œuvres, XXVII, 275

GÜDÜ

Weydemeyer'e yazdığı 5 Mart 1852 günlü mektupta, Marx, "Bana ilişkin olarak, diyordu, ne çağcıl toplumdaki sınıfların varlığını, ne de aralarındaki savaşımı bulmuş olma onuru benimdir. Benden çok önce, burjuva tarihçiler bu sınıflar savaşımının tarihsel gelişimini betimlemiş, ve burjuva iktisatçılar da bunun iktisadal açımlamasını yapmış bulunuyorlardı. Benim yeni olarak yaptığım şey: 1) *Sınıfların varlığının, üretimin tarihsel gelişme evrelerinden* başka bir şeye bağlı olmadığını; 2) Sınıflar savaşımının zorunlu olarak *proletarya diktatorasına* götürdüğünü; 3) Bu diktatoranın kendisinin de *bütün sınıfların ortadan kalkmasına* ve *sınıfsız bir toplumun* kurulmasına geçişten başka bir şey olmadığını, tanıtlamak oldu".[1]

Gene Marx, daha sonra, 1875'te, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde şöyle yazacaktır:

"Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden öbürüne devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Bu döneme, devletin *proletaryanın devrimci diktatorasından* başka bir şey olamayacağı bir siyasal geçiş dönemi karşılık düşer."[2]

Engels, *Konut Sorunu*'nda, Marksizmin ilkesel konumunu şöyle tanımlar: "Sınıfların ve sınıflarla birlikte devletin de ortadan kalkmasına geçiş olarak, proletaryanın siyasal eylem ve diktatorası zorunluluğu."[3]

Lenin, *Devlet ve Devrim*'de: "Sınıflar savaşımının kabulünü, der, *proletarya diktatorası*nın kabulüne değin *genişleten* kişi bir marksisttir ancak."[4] Ve *Dönek Kautsky*'de, proletarya diktatorasının, "Marx'ın öğretisinin temel düşüncesi" olduğunu ekler.[5]

Ve Leninizmin kendisi de, Stalin'in çok ünlü, ve hiç değilse Leninizm diye bir şeyin varlığını kabul edenler için bilimsel geçerliliğini koruyan tanımına göre: "genel olarak proleter devrimin, özel olarak proletarya diktatorasının teori ve taktiği" olmaktan başka bir şey değildir.[6]

Kautsky, evet Kautsky, örneğin *Erklik Yolu*'nda (1909), proletaryanın "erklik ve saltık siyasal üstünlüğü"nü uygulayabileceği "tek biçim" olduğunu söyler, proletarya diktatorasının.[7]

Fransız Komünist Partisinin, 22. Kongresinde, proletarya diktatorasının "bırakılması" (yadsınması değil) yolunda bir karar aldığını biliyoruz.

[1] Lenin, "Devlet ve İhtilâl", Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1977, s. 48. Ayrıca bkz: Marx-Engels, "Seçme Yapıtlar", Sol Yayınları, Ankara 1978, c. I, s. 637.

[2] Lenin, "Devlet ve İhtilâl", *agy.*, s. 114. Ayrıca bkz: K. Marx-F. Engels, "Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi", Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 41.

[3] Lenin, "Devlet ve İhtilâl", *agy.*, s. 81. Ayrıca bkz: F. Engels, "Konut Sorunu", Odak Yayınevi, Ankara 1974, s. 100.

[4] Lenin, "Devlet ve İhtilâl", *agy.*, s. 49.

[5] Marx, Engels, Lenin, "Paris Komünü Üzerine", Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 499.

[6] Stalin, "Leninizmin Sorunları", Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 10. Stalin'in Leninizm dizgeleştirmesinin bilimsel geçerliliği ise, özellikle Leninizm diye bir şeyin varlığını kabul edenler için, çok tartışma götürür.

[7] Massimo L. Salvadori, "La Conception du Processus Revolutionnaire Chez Karl Kautsky de 1891 à 1922". Institut Giangiacomo Feltrinelli, "Histoire du Marxisme Contemporain" içinde. (10/18), Paris 1976, c. I, s. 137. Kautsky'nin bu düşüncesi hiç değişmedi. Onun "dönek"liğini, bu düşüncesinden vazgeçmesi değil, ama proletarya diktatorası dediği şeyin Kautsky'nin tüm yapıtı boyunca değişmeyen içeriği, ve bunun doğal sonuçları açıklar. Sözkonusu kaynaktan yararlanarak, Kautsky ve bu içerik üzerinde duracağım.

Sovyetler Birliği'nin, 7 Ekim 1977 günlü yeni Anayasasında, Sovyet devletinin, proletarya diktatorası görevlerini gerçekleştirerek, genel halk devletine dönüştüğünü, bir başka deyişle, proletarya diktatorasının, tüm devlet sönmeden önce "bırakıldığını" okuyoruz.

Marksist-Leninist bir partidir FKP. Marksist-Leninist bir devlettir Sovyet devleti. Peki ama, Marx, Engels ve Lenin'in son derece açık ve kesin bildirimlerine karşın, proletarya diktatorasını "bırakmak" olanaklı mıdır Marksist-Leninist bir parti ve Marksist-Leninist bir devlet için — gene de Marksist-Leninist bir parti ve Marksist-Leninist bir devlet kalarak?

Leninist diktatora sorunsalını, bu kez işte bu soru açısından irdelemeye çalıştım. Aşağıdaki vargılar, bu çalışmanın ilk ve belki de geçici vargılarından başka bir şey olma savında değil. Yazının ivedilik ve yeterince işlenmemişliği, zamansal ve yazınsal nedenlerle birlikte, bu geçicilik duygusuna da bağışlanmalıdır. Dizgesel bir açıklama biçiminde ayrıntılı bir kanıtlama, zaman isteyecek. Ama şu ya da bu vargının tartışılmaya değer bulunması, bu işi, hiç değilse tartışma konusu olacak noktalar üzerinde, önceleyebilir.

VARGILAR

I

Diktatora, der Lenin, yasaya değil, ama güce dayanan sınırsız erklik anlamına gelir. Bu erkliğin işlevi, *demokrasiden dıştalamaktır.* Çünkü, güce ya da zora dayanarak bastırmanın olduğu yerde, demokrasinin olmadığı açıktır.

Ama bu, demokrasinin, bu zoru uygulayan sınıf için de ortadan kalkması anlamına gelmez.

Demokrasinin kendisi, *bir devlet biçimi olarak,* bir sınıf tarafından bir başka sınıfa karşı, nüfusun bir bölümü tarafından bir başka bölümüne karşı sistemli zor uygulanmasını sağlamaya yarayan bir örgütten başka, insanlara sistemli, örgütlü bir baskı uygulanmasından başka bir şey değildir. Öyleyse diktatora, nüfusun bir bölümünün bir başka bölümünü, bir (ya da birkaç) sınıfın bir (ya da birkaç) başka

sınıfı, bir devlet biçimi olarak demokrasiden değil, ama *eşitlik* olarak demokrasiden *devlet biçimini belirleme ve onu yönetme hakkını, her yurttaşa eşit olarak tanıyan yan demokrasiden* dıştalama demektir.

Gene de her zor, diktatora anlamına gelmez. Örneğin sosyalist devrimden sonra, emeğe göre üleşim varoldukça, devlet toplumsal ilişkilere karışacaktır. Emeğe göre üleşim, bir *örgütleme,* ve bunun için de ister istemez bir *zorlama,* ve bu anlamda bir *diktatora* öğesi gerektirecektir. Ama eğer sömürü ve sömürücülerin, içlerinde ne yaşayabilecekleri, ne de bellerini doğrultabilecekleri koşullar yaratılmış, ve bu koşullar içinde gelişmiş bir sosyalist toplum kurulmuş, devlet (devlet olmayan "devlet") uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olmaktan çıkmışsa, ancak sömürücü sınıflara ve sömürü ilişkilerinin yeniden üretim olanak ve olasılığına karşı bir anlam taşıyan "demokrasiden dıştalama" öğesi, zorunluluğunu yitirecektir. Demek ki, devlet düzeyinde, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ürünü olmayan zorlama, bir yasa dışı sınırsız erklik zorlaması, yani bir sınıf diktatorası olmayabilir.

Ayrıca, zorlama, bir sınıfın sistemli bastırılması, onun demokrasiden dıştalanması olma niteliğini yitirir, "bireysel aşırılıklar"ın bastırılması durumuna dönüşürse, devlet artık diktatora olmaktan çıkar.

II

Her devlet, gene Lenin'e göre, bir diktatoradır — bir sınıf diktatorası. Yasaya değil, zora dayanan sınırsız erklik. Ama bu, devletin, yalnızca *sınıflar arasındaki güçler ilişkisinin hiç bir yasa tarafından sınırlandırılmamış olması* anlamında zora dayanan sınırsız erklik olduğunu söyleme anlamına gelmez.[8] Sözcüğün gerçek anlamında yasa dışı zora dayanan sınırsız erklik olduğunu söyleme anlamına da ge-

[8] Etienne Balibar, "Sur la Dictature du Proletariat", Ed. Maspero, Paris 1976, s. 58: "Her devlet, kendi erkliğini topluma bir hukuk aracılığı ile dayatır, ve bu nedenle de, hukuk hiç bir zaman bu erkliğin dayanağı olamaz. Bu gerçek dayanak, ancak ve ancak sınıflar arasındaki bir güçler ilişkisi olabilir. Diktatora zora ya da güce dayanır demek, devlet salt zora dayanır demek de-

lir. Leninist zor anlayışı, kendini salt yasallık biçiminde dışavuran bir ilişkiye indirgenemez.[9]

Hele hükümet düzeyindeki, yani merkezel bir devlet erkliği tarafından yayımlanan bir yasaya değil, ama doğrudan doğruya devrimci bir zorlamaya, halk ayaklanmasına dayanan Geçici Devrimci Hükümet biçimindeki diktatorada, sözcüğün gerçek anlamında yasa dışı zor, kendini daha da belirgin bir biçimde gösterir.

Her devlet, bir diktatoradır. Ama vurgulamak gerek: *sözcüğün gerçek anlamındaki her devlet.*[10] Sözcüğün gerçek anlamında devlet, özsel olarak, sömürücü bir azınlığın, sömürülen bir çoğunluğu bastırmasına yarayan "özel bir aygıt" demektir. Bu "aygıt", bürokrat ve askersel, ayrıcalıklı bir azınlığın özel kurumlarından oluşur.

Burjuva devlet, sözcüğün gerçek anlamında bir devlet, bir diktatora olarak, elbette yasaya değil, ama zora dayanan sınırsız bir erkliktir. Ne var ki, her zaman *açık* zora dayanmaz. Çoğu kez *altık* zora, kendini açıkça ancak devrimci devinimin yükseldiği bunalımlı dönemlerde gösteren zora

ğil, ama ... gerçeklikte *sınıflar arasındaki bir güçler ilişkisine* dayanır demektir. Devlet, işte bu ilişkinin hiç bir yasa tarafından sınırlandırılmamış olması anlamında zora dayanır. Çünkü yasalar ... ancak bu toplumsal güçler ilişkisi temeli üzerinde sözkonusu olurlar, ve bu zora dayanan ilişkiyi tartışma konusu yapmak şöyle dursun, onu kutsamaktan başka bir şey yapmazlar."

Balibar'da yasallığın kendisi, zorun dışavurumu oluyor. Ama *hukuksal ideoloji*den kaçınmak için, hukukun (burjuva hukuk) görece özerkliliğini ve büyük önemini yadsımak gerekmez. Böyle bir yadsıma, örneğin proleter devlet mülkiyetinin önemini, hem de Marksizm-Leninizm adına, küçümsemeye yolaçabilmektedir.

[9] Örneğin "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatorası Üzerine Tezler"inde, Karl Liebknecht ile Rosa Luxembourg'un öldürülmelerine de değinen Lenin, şöyle diyordu: "Dünyanın en özgür ve en ileri cumhuriyetlerinden birindeki 'özgürlük', tutuklanmış proletarya önderlerini ceza görmeksizin öldürme özgürlüğüdür". *Bkz:* V. İ. Lenin, "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü", Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 152.

[10] *Gerçek anlamda devlet,* sömürücü sınıf diktatorası demektir. Sömürülen sınıf devleti, proleter devlet, diktatora olarak bile, ilkin bu bakımdan gerçek anlamda devlet değil, devlet olmayan "devlet".

İkincisi, diktatora olmama *olanağını* da taşıyan tek devlet olarak gerçek anlamda devlet değil.

Gerçek anlamda devlet, bir de, sömürücü azınlığın sömürülen çoğunluğu bastırmasına yarayan "ayrıcalıklı azınlık kurumları" olarak tanımlanabilir. Ve her devlet bir de bu anlamda, azınlığın çoğunluğu bastırması, demokrasiden dıştalaması anlamında, bir diktatoradır.

Oysa proleter devlet, tersine, çoğunluğun azınlığı bastırması, demokrasiden dıştalanması anlamında *gerçek bir diktatora* olarak bile, gerçek anlamda devlet değil.

başvurmakla yetinebilir.[11] Yığınların göreneğe bağlılık, gevşeklik, güçsüzlük, bilinçsizlik ve örgütsüzlüğü, kısacası "büyük alışkanlık gücü", burjuvazi diktatorasından *yanadır*. Oysa, proleter devlet, proletarya diktatorası olarak, "büyük alışkanlık gücü" gibi bir destekten *yoksundur*. Proleter devlet, nüfusun bir bölümünü (kısaca burjuvazi) demokrasiden dıştalama zorunda kaldığı sürece, yani proletarya diktatorası olma zorunda kaldığı sürece, genel kural olarak, bu işi açık zora başvurmadan yapamaz. Bu nedenle, *proletarya diktatorası, demokrasinin yerine geçmiş gibi görünür. Oysa, proletarya diktatorası, diktatora olarak, demokrasinin değil, ama burjuva diktatorasının yerine geçer.*

Lenin'de zorun açık, demokrasiden dıştalayıcı, devletin örgütlenmesine katılmaktan dıştalayıcı zor olması, proletarya diktatorası teorisinin kavranması bakımından özellikle önemli. Çünkü sömürüye dayanan, sömürülen sınıfların varoluş koşulları sonucu devletin örgütlenmesine katılmaktan dıştalandıkları toplumlarda, "büyük alışkanlık gücü"nün gölgesi altında, açık zora salt bunalımlı durumlarda başvurulması yeter. Ama sömürücü sınıfların varoluş koşulları, onların devletin örgütlenmesine katılmalarını doğal bir sonuç durumuna getirmiştir. Burjuva devlet aygıtının yıkılması, sömürücü sınıfların yeni devlet aygıtının örgütlenmesine katılmalarını engelleme anlamına gelir; onlara karşı açık ve sürekli zor kullanılmasını, demokrasiden dıştalanmalarını zorunlu kılar. Proletarya diktatorasının anlamı da, budur. Burjuvaziyi demokrasiden dıştalamayan proleter devlete, gene de proletarya diktatorası denebilir mi? Devlet olmayan "devlet", yani diktatora olmayan "devlet" olanağını sunan tek devlet tipidir, proleter devlet. Açık, demokrasiden dıştalayıcı zor olmadıkça, proleter devlete proletarya diktatorası denmesi için, "büyük alışkanlık gücü"nden başka bir neden, yok. Çünkü sömürü ilişkilerinin yeniden üretimini güvence altına almak değildir proleter devletin temel işlevi, ve sömürülebilmeleri için sistemli olarak demok-

[11] Burjuva devlet, zora başvurmadan yönetmekle, burjuva diktatorası olmaktan çıkmaz. Çünkü *sömürü*nün varlığı, kendi başına, demokrasiden dıştalama anlamına gelir; *ve en demokratik burjuva devletin temel işlevi, sömürü ilişkilerinin yeniden üretimini güvence altına almaktır.*

rasiden dıştalanmaları gereken sınıf ve katmanların yeniden üretimini öngerektirmez. Ayrıca, gelişmesinin belli bir aşamasında, devlet olarak, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olmaktan da çıkar.

Ve devrik sınıflara karşı, sistemli, onları demokrasiden dıştalayıcı zor kullanma *zorunda* kalmadıkça, daha baştan diktatora olmadan da devlet olabilir. Bu olanağa, bir o sahip.

III

Proletaryanın devrim sırasında devlet karşısındaki görevi, Marksist-Leninist teorinin genel kuralı olarak, bürokratik ve askersel makineyi yıkmaktır.

Bu görev, proleter devrim ile köylü devriminin özel bir birleşme biçimi olan *halk devrimi*nin her evresinde, öyleyse burjuva demokratik devrim evresinde de sözkonusu olabilecektir.

Burjuva demokratik devrim, burjuva iktisadal ve toplumsal rejim çerçevesinden, yani kapitalist rejim çerçevesinden çıkmayan devrimdir.

Halk devriminin burjuva demokratik evrede kesin bir yengi kazanması demek, hükümet düzeyinde, temel işlevi burjuva devrimin sosyalist devrime dönüşüm koşullarını hazırlamak olan bir *halk diktatorasının*, demokratik devrimde toprak sahipleri ve büyük burjuvazinin değil, ama köylü ve proleter öğenin üstün geldiğini gösterecek devrimci demokratik bir diktatoranın *geçici devrimci hükümet* biçimi altında kurulması demektir.

Halk diktatorasının burjuva devlet karşısındaki görevi, proletaryanın devrim sırasında devlet karşısındaki görevinin ta kendisidir: Bürokratik ve askersel makineyi yıkmak. Bu nedenle, burjuva devrimin tarihsel görevinin organı değil, proleter devrimin tarihsel görevinin organıdır halk diktatorası. Ama proletarya diktatorası da değildir. İlkin devlet düzeyinde bir diktatora olmadığı (devlet düzeyinde burjuvazi diktatorası ile proletarya diktatorası arasında bir "orta yol' yoktur), sonra burjuva diktatorası ile proletarya diktatorası birarada bulunamayacakları için.

Burjuva devlet, ayrıksın bir biçimde, bürokrasi ve militarizm yokluğu ile de belirlense, sömürücü bir azınlık ile sömürülen bir çoğunluk arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olarak, başka bir deyişle gerçek anlamda devlet olarak, gene de burjuvazi diktatorası olmaktan geri kalamaz.[12]

Öyleyse halk diktatorası, proletarya diktatorasının ta kendisi değil, ama proletarya diktatorasının, burjuvazi diktatorasına hükümet düzeyinde eklemlenmiş ***demokratik önbelirtisidir*** (*préfiguration*). İşlevi burjuvazi diktatorasını —genel kural olarak— proletarya diktatorasına dönüştürmek olan devrimci bir kaldıraç.

Bürokratik ve askersel makinenin, iktisadal ve toplumsal bakımdan burjuva olan demokratik devrim evresinde yıkılması, sosyalizme barışçıl geçişi *olanaklı* kılar. Çünkü bürokrasi ve militarizm yokluğu ile belirlenen burjuva devlet (=burjuvazi diktatorası): 1) ya proletarya diktatorasının iç savaşsız kurulması;[13] 2) ya da sosyalizme proletarya diktatorası kurulmadan geçilmesi[14] anlamında, barışçıl devrim olanağını sunan bir ayrıklamadır.

Kısacası, halk diktatorası, proletarya diktatorasının demokratik önbelirtisi olarak, burjuvazi diktatorasını herhangi bir biçimde yıkmakla: yani ya gene de zora dayanan bir devrim, ya da (belki daha çok proletarya diktatorasının iç savaşsız kurulması anlamında) barışçıl bir devrim aracıyla, sosyalizme geçişi sağlamakla görevli. Yoksa — *zorla* eklemlenmiş bulunduğu burjuvazi diktatorası tarafından çürütülmeye, eritilmeye yargılı. Çünkü hükümet, ensonu devlet aygıtının bir parçasıdır, ve bu aygıta karşı değil, ama ancak onunla uyum içinde güçlüdür.[15]

Taktiklerini eski rejime karşı *muhalefet* savaşımına değil, ama karşı-devrimci Çarlık Hükümetine karşı, proletarya

[12] Bir önceki nota da bakınız.

[13] Lenin ve Bolşeviklerin, *iktidar ikiliği* (burjuva diktatorası altında, biri burjuvazinin, öbürü halkın diktatorasını orunlayan iki hükümetin varlığı anlamında iktidar ikiliği) döneminde, Nisan-Temmuz 1917 döneminde yapmak istedikleri şey.

[14] Marx'ın, İngiltere ve Amerika için, 1870'lerde yaptığı ayrıklama.

[15] Hükümet düzeyindeki diktatora, birden çok sınıfın ortak diktatorasını cisimleştirebilir. Devlet düzeyinde diktatora ise, ancak *bir* sınıfın diktatorası olabilir: Koalisyon devleti olmaz.

ile köylülüğün *devrimci* savaşımına dayandıran Bolşevikler, 1905 ilkyazından başlayarak işçi-köylü devrimci demokratik diktatorasını (*İKDDD*) sözkonusu ettikleri zaman, Marksist halk devrimi kategorisinden esinleniyorlardı. Marksist halk devrimi kategorisi, Leninist sürekli (ya da kesintisiz) devrim anlayışının teorik çerçevesini oluşturur, ve bu anlayış içinde, kesintisiz devrim sürecinin burjuva demokratik ve sosyalist evreleri, birbirlerinden proletaryanın hazırlık ve yoksul köylülerle birlik derecesinden başka hiç bir şeyle ayrılmazlar.[16] İşte bu çerçeve içinde tasarlanmış bir *taktik* amaçtır *İKDDD*. Seçeneği burjuva iktisadal ve toplumsal rejim olan eski rejime karşı değil, ama karşı-devrimci hükümete karşı bir seçenek: Geçici Hükümet. Burjuva devriminin tarihsel görevlerinin organı değil, proleter devrimin tarihsel görevlerinin organı. Marksist-Leninist halk devrimi anlayışı içinde, kesintisiz devrim sürecinin burjuva demokratik evresi için öngörülen *geçici bir sosyalist görev*.[17]

Ama halk devriminin burjuva demokratik evrede kesin bir yengi kazanamaması, burjuva demokratik devrimin sonuna değin götürülememesi, yani Leninist terimlerle söylemek gerekirse, burjuva rejimde "asgarî program"ı *hemen* uygulayacak geçici devrimci hükümet olan İKDDD'nın kurulamaması, sosyalist devrimi ertelemek şöyle dursun, hem de proleterler ile yoksul köylüler arasındaki birlik derecesi yeterli bir düzeye erişmeden çok önce, onu tıpkı Ekim Devriminde olduğu gibi, hızlandırabilir de — elbette kimi devrimci konjonktürlerin de örtüşmesi koşuluyla.

Ama sosyalist devrimin, burjuva demokratik devrimden büyük görevler yüklenerek ve tüm köylülüğün desteğiyle yengi kazanması durumunda, proletarya diktatorasının, henüz sosyalist diktatora olamamasının dışavurumundan baş-

[16] Bu hazırlık ve birlik derecesi, üretici güçlerin gelişme düzeyi ile sıkı bir ilişki içindedir Lenin'de.

[17] Marksist-Leninist halk devrimi anlayışı içinde, kesintisiz devrim süreci gündeme girdikten sonra, artık sosyalist devrimden başka bir *stratejik* aşamanın sözkonusu olmaması gerekirdi; bütün "ara" aşama ya da evreler, ancak *taktik* bir nitelik taşıyabilirlerdi. Tıpkı 1905-1907 Rus Devriminin "burjuva" niteliğinin, Bolşevikler için gerçeklikte *taktik* bir nitelik olması gibi. Lenin'in ünlü yapıtına "İki Taktik" adını vermesi bir raslantı değildir; Lenin'in taktik ile strateji arasındaki ayrımı bilmediğini, ya da o dönemde her nedense strateji sözcüğü yerine taktik sözcüğünü kullandığını ileri sürmek, pek de inandırıcı bir kanıtlama oluşturmaz.

ka bir şey olmayan "demokratik diktatora" *bürünümü* (*incarnation*) ile, *İKDDD*'nı da karıştırmamak gerekir. Proletarya diktatorasının "demokratik diktatora" bürünümü, yerine getirilmeleri sosyalist devrime kalmış büyük demokratik görevlerin varlığının belirtisidir.[18]

Proletarya diktatorasının "demokratik diktatora" bürünümü, *İKDDD*'ndan, *önce* proletarya diktatorası olarak, bir kez *İKDDD* gibi hükümet düzeyinde ve birden çok sınıfın diktatorası olmaması, ikincisi gene *İKDDD* gibi sınıf egemenliğinin *biçimini* değiştirmeyi değil, ama sınıfları ve sınıflarla birlikte sınıf egemenliğinin *kendisini* kaldırmayı amaçlaması dışında, *sonra da* "demokratik diktatora" bürünümü olarak, ondan (*İKDDD*'ndan) başlıca iki noktada ayrılır:

1. Sosyalist devrimin yengisi ile kurulur ve bu devrimin yengisi anlamına gelir;
2. Sosyalizme geçme girişimi olarak kurulur.

Oysa *İKDDD*, bir kez daha yineleyelim, burjuva demokratik devrimin kesin yengisi anlamına gelir ve proletarya diktatorasının, burjuvazi diktatorasına hükümet düzeyinde eklemlenmiş *demokratik önbelirtisidir* — yoksa onun sosyalist devrimi izleyen *demokratik bürünümü* değil.[19]

Proletarya diktatorası, "sosyalist diktatora" biçimine bürünebilmek, bu ikinci bürünümünü de gerçekleştirebilmek için, burjuvaziyi mülksüzleştirme görevinden daha üstün bir göreve, burjuva ilişkilerin yeniden üretiminin gitgide ola-

[18] İktisadal ve toplumsal bakımdan "burjuva" olan demokratik devrime, yani burjuva demokratik devrime karşılık, büyük demokratik görevlerle yüklü sosyalist devrime, iktisadal ve toplumsal bakımdan "proleter" olan demokratik devrim, yani *proleter demokratik devrim* diyemez miyiz? Ama bu deyimin, en azından Ekim Devriminden beri, tüm öğelerinin varlığına karşın, Marksist-Leninist yazında kullanılmamış bulunması, upuygunluğu konusunda ciddî kuşkular uyandırabilir.

[19] Oysa, Troçki, burjuva demokratik devrimin kesin yengisini, gene "asgarı program"ı uygulayan ... *proletarya diktatorası* olarak düşünür. Yani, deyim yerindeyse, sondan başlar; kesintisiz devrim sürecinin burjuva evresi üzerinden, proletaryanın tüm köylülük ile yürüyeceği evrenin üzerinden, *İKDDD*'nı yadsıyarak, gerçekten atlar. (Troçki, *İKDDD*'nın kuş mu, deve mi olduğunu yaşamı boyunca anlayamadı; ve bu, onun kimi zaman hatta en keskin anti-Troçkistlerle, hem de tam bir eşitlik içinde paylaştığı değimlerden biridir.) Troçkist "sürekli devrim" teorisi, ama *bir yanıyla*, budur. Devrimin sürekliliğinin güvencesini, asgari programın proletarya diktatorası tarafından uygulanmasında görür Troçki, ve böylece arabayı, sözcüğün tam anlamıyla, atların önüne koşar. Gerçeklikte Parvus Efendinin kalemine borçlu bulunduğumuz o ünlü "*işçi hükümeti*" belgisi, bundan ötürü Troçki'ye ısmarlama bir giysi gibi uyar. Kimi yakıştırmalar, kimi gerçeklerden daha anlamlıdır.

naksızlaşacağı, yenilmiş bulunan burjuvazinin, sosyalist toplumun kuruluş süreci içinde, ama gene demokrasiden dıştalanarak, burjuvazi niteliği ile içinde ne yaşayabileceği, ne de belini doğrultabileceği koşulları yaratma görevine geçme zorundadır. Bu görevin gerçekleştirilmesi, gelişmiş sosyalist toplumun kurulması anlamına gelir. Ve gelişmiş sosyalist toplum kurulunca, proletarya diktatorasının "sosyalist diktatora" bürünümünün de işlevi biter ve sosyalist genel halk devletine dönüşür: "halk diktatorası" olmayan genel halk devletine.

IV

Büyük demokratik görevlerle yüklü sosyalist devrimin, proletaryanın burjuva demokratik devrimde tüm köylülük ile, sosyalist devrimde yoksul köylüler ile birlikte yürüyeceği yolundaki Leninist teorik şemanın, sosyalist devrim için öngördüğünden daha geniş bir toplumsal tabana dayanma olasılığına sahip bulunduğu, kendiliğinden anlaşılır. Örneğin Ekim Devriminde, Rusya'nın geriliği, proletaryanın burjuvaziye karşı devrimi ile, köylülüğün büyük toprak sahiplerine karşı devrimini son derece özgün bir biçimde kaynaştırmış, ve bu durum, Ekim 1917 yengisinin görece kolaylığına yolaçmıştı. Proletaryanın tüm köylülük ile yürümesi *anlamında,* Ekim Devrimi o zaman "burjuva" idi. Rus burjuvazisinin 1905-1907 devriminde oynadığı "haince" rolü, Rus köylülüğü 1917 Ekiminde bu nedenle oynamamıştı. Ama burjuvazi diktatorasını yıkan, onun yerine proletarya diktatorasını kuran Ekim Devrimi, gerçeklikte "sosyalist" idi. Proletarya diktatorası, toprağın özel mülkiyetinin kaldırılması, işçi denetiminin benimsenmesi, bankaların ulusallaştırılması gibi, kendi başına sosyalizmi getirmekten uzak, ama proletarya diktatorası altında hepsi de sosyalizme götüren önlemler almıştı. Rusya gibi köylü bir ülkede, proletarya diktatorasından, Lenin'in deyimine göre, "ilk kazanan, en çok kazanan, hemen kazanan", tüm köylülük olmuştu. Rus köylüsü, toprağı sosyalist devrimden almıştı.[20]

[20] "Proleter demokratik devrim" deyimini bir kez daha anımsamaktan, burada kendimi alamıyorum. (Not 18'e bakınız.)

Gene de, proletaryanın demokratik devriminde "tüm" köylülük ile, oysa sosyalist devrimde yalnızca yoksul köylüler ile birlikte yürüyeceği yolundaki ünlü şema, sosyalist devrim evresindeki "halk" yığınının, demokratik devrim evresindeki "halk" yığınından daha dar bir toplumsal taban oluşturacağı, burjuva demokratik devrimin sosyalist devrime göre daha bir "halk devrimi" olacağı yanlış izlenimini vermemelidir.

Proletarya, burjuva demokratik devrimde, "tüm" köylülük ile birlikte yürüdüğü zaman, "yürüyen" proletarya ile "tüm" köylülük, yani proletaryanın *yürüyen* bölümü ile "tüm" köylülüğün *yürüyen* bölümü, sosyalist devrimde, yalnızca yoksul köylüler ile birlikte yürüyeceği zamanki *yürüyen* proletarya ile yoksul köylülerden, nicelikçe daha geniş bir toplumsal taban oluşturmayacaktır.

Çünkü *"tüm" köylülük* demek, köylülüğün, sınıfsal ayrışmaya uğramadan, bir bütün olarak, zengin köylülerin, varlıklı kişilerin, burjuvazinin iktisadal, siyasal ve ideolojik yönetimi altında kalması demektir. Yoksul köylünün kültür eksikliği, geri durumu ve bilisizliği, onu "tüm" köylülük *içinde* çok edilgin bir durumda bırakır.[21] Bu durumda, devrim sürecinin demokratik evresinde proletarya ile birlikte yürüyen "tüm" köylülük, gerçeklikte sosyalist evrede, sınıfsal ayrışmaya uğramış bir köylülük içinde, zengin köylülerin, varlıklı kişilerin, burjuvazinin iktisadal, siyasal ve ideolojik yönetimi altındaki edilginliğinden kurtularak, proletaryanın yönetimi altında, proletarya ile birlikte yürüyecek yoksul köylülerden, nicelikte belki de çok küçük olacaktır.

Kaldı ki, her iki durumda *yürüyen* proletaryanın *kendisi de*, büyük, çok büyük bir olasılıkla, buna *kesinlikle* de diyebiliriz, sosyalist devrim yararına, oranca ve sayıca, büyük bir farklılık gösterecektir.

[21] "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatorası Üzerine Tezler"inde, Lenin şöyle yazar: "Bizim için yengi çok kolay oldu, çünkü Ekim 1917'de biz, köylülülük ile, tüm köylülük ile birlikte hareket ettik. Bu anlamda, devrimimiz, o zaman burjuva devrimi idi. ... Kırlar için, devrimimiz hâlâ burjuva devrimi olmakta devam ediyordu; biz ancak daha sonra, altı ay geçtikten sonra, devlet örgütü çerçevesinde, kırlarda sınıflar savaşımına girişme, her köyde yoksul köylüler, yarı-proleterler komiteleri kurma ve kırsal burjuvaziye karşı sistemli bir savaşım verme zorunda kaldık." *Bkz:* V. İ. Lenin, "Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü", Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 164-165.

Sosyalist devrimde yoksul köylüler ile birlikte yürüyecek proletaryanın, burjuva demokratik devrimde "tüm" köylülük ile birlikte yürüyen proletaryadan daha geniş bir toplumsal taban oluşturacağını, Marksist-Leninist halk devrimi anlayışı içinde, sosyalist devrimin, burjuva demokratik devrime göre, deyim yerindeyse daha bir "halk" devrimi olacağını, bellekte kolayca kalma üstünlüğüne sahip matematik bir dille dışavurmak için, şu formülü yazabiliriz:

Proletarya + yoksul köylüler>Proletarya + "tüm" köylülük.

V

Proletarya diktatorası, genel kural olarak, ancak zora dayanan devrim ("*ihtilâl*", silahlı ayaklanma ya da iç savaş) yoluyla kurulabilir. Bu, Marx'ta olduğu gibi Lenin'de de, *bürokrasi ve militarizmin varlığına bağlı bir zorunluluktur.* Lenin, zordan hoşlandığı, zorun kendinde devrimci bir değim bulduğu için değil, ama zorunlu olduğu için ve zorunlu olduğu, bir de emekçi yığınlar tarafından kullanıldığı zaman, zordan, "en acılı yol" dediği zora dayanan devrimden yanadır.

Proletarya, nüfusun çoğunluğunu kendi yanına çekmedikçe, proleter devrimde yengi kazanamaz. Ama parlamenter rejim çerçevesinde, genel oy aracıyla sağlanacak bir çoğunluk da olamaz bu, Lenin'e göre. Çünkü emekçi halk, kapitalizm koşullarında yüksek bir sınıf bilinci kazanamaz. Öyleyse proletaryaya kendi diktatorasını kurması için, "İkinci Enternasyonal kahramanları"nın "reformist bir düş"ünden başka bir şey olmayan bu "barışçıl ve demokratik" yolu önermek, proletaryaya karşı burjuvazi saflarında yer almak anlamına gelir. Çünkü proletarya diktatorası, *önce* emekçi halk çoğunluğu kazanılarak kurulamaz — *olanaksızdır* bu. Tersine, emekçi halk çoğunluğu, ancak proletarya diktatorası kurulduktan *sonra* kazanılabilir.

Öyleyse devrimci proletaryanın burjuvaziyi azınlık durumda iken alaşağı etmesi, sermaye boyunduruğunu azınlık durumunda iken kırması, burjuva devlet aygıtını azınlık durumunda iken yıkması gerekir.

Proletarya, burjuvaziyi, azınlık durumunda iken de alaşağı edebilir. Herhangi bir kapitalist ülkede, proletaryanın gücü, toplam nüfus içindeki oranından çok yüksektir. Ama bu kadarı yetmez. Aynı şey, burjuvazi için de söylenebilir. Proletarya, azınlık durumunda iken, burjuvaziyi, herhangi bir yerde değil, ancak siyasal bakımdan olgunlaşmamış çeşitli proleter ve yarı-proleter—yarı küçük-burjuva katmanlardan oluşan *ara öğelerin* görece en güçsüz oldukları iktisadal ve siyasal başkentlerde, en yüksek gelişme gösteren kapitalist merkezlerde, yani *görünüşte* burjuvazinin en güçlü olduğu yerlerde yenebilir. Kapitalist gelişmenin belli bir düzeye ulaşmış bulunması koşuluyla, *gerçeklikte* burjuvazi için "zincirin en güçsüz halkası"dır bu merkezler; çünkü burjuvazi diktatorası, devrimci proletaryaya karşı toplumsal gücünü bu ara öğelerden alır. Leninist teori ve pratikte, çok "stratejik" bir yeri vardır bu ara öğelerin. Proletarya, bu öğeleri, ancak burjuvaziyi sözkonusu merkezlerde alaşağı ettikten ve burjuvazinin devlet aygıtını yıktıktan, sınıf savaşımının en devrimci biçimi olan kendi diktatorasını, proletarya diktatorasını kurduktan sonra, kazanabilir.[22]

Üretici güçlerin gelişme derecesinin, Leninist devrim ve ayaklanma anlayışında ne denli önemli bir yer tuttuğu görülüyor. Sosyalist devrim, ancak kapitalist gelişmenin belli bir düzeyinde, yani bazı merkezler iktisadal ve siyasal bakımdan devletin candamarı rolünü oynayabilecekleri zaman olanaklı. Üretici güçlerin *belirleyiciliği* sözkonusu burada. Ve Lenin'in bu düşüncesi ile, burjuva devrimin sosyalist devrime dönüşmesini, yalnızca proletaryanın hazırlık ve yoksul köylülerle birlik derecesine bağlayan düşüncesi arasında bir çelişki yok.[23] Çünkü üretici güçleri üretim ilişkilerinden

[22] Proletarya, en yüksek gelişme gösteren kapitalist iktisadal ve siyasal merkezlerde, burjuvaziyi, nüfus içinde azınlıkta olduğu zaman da yenebilir. Bu merkezlerde, gerçeklikte oy çoğunluğuna da sahiptir proletarya. Öyleyse, burjuvaziyi, ancak oy çoğunluğuna *da* sahip olduğu yerlerde yenebilir. Oy çoğunluğunu hiç küçümsemez Lenin. Lenin'de sözkonusu olan, oy çoğunluğunun küçümsenmesi değil, ama proletaryanın, burjuva rejimde oy çoğunluğunu sağlama *olanaksızlığıdır*. Leninist devrim ve ayaklanma teorisi, deyim yerindeyse, bu *olanaksızlık* üzerine kuruludur. Bu olanaksızlığın sözkonusu olamayacağı yerde, "İkinci Enternasyonal kahramanlarının reformist düşleri" *reformist düşler* olmaktan çıkacağı zaman, böyle bir olanaksızlık üzerine kurulmuş bulunan Leninist devrim ve ayaklanma teorisi, gene *Leninist* bir teori olarak mı kalacaktır?

[23] 16. dipnota da bakınız.

(ya da sınıflar savaşımından) ayırmak, Althusser'in çok haklı olarak söylediği gibi, ekonomist ve teknokratik bir yanılgıdır, ve üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında bir aşama sırası (hiyerarşi) kurmak, ya ekonomizme götürüyor, ya da sosyolojizme (devrimbazlığa). Her iki durumda da, Marksizm-Leninizm dışına. Oysa, gene Althusser'in diliyle söylemek gerekirse, üretim ilişkilerinin hem özdeksel-teknik temeli, hem de bu tarihsel varlık biçimi olan üretici güçler, emek sürecinde, üretim ilişkilerinin *egemenliği* altındadırlar. Varolan şey, özdeksel varlık biçimleri içinde, *üretim ilişkilerinin egemenliği altında*, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin eğilimsel birliğidir.[24]

Konuya dönelim. Proletarya diktatorası, ancak burjuvaziyi demokrasiden dıştalayabilecek *sınıfsal* kurumlar aracıyla uygulanabilir — yoksa Parlamento, Kurucu Meclis, vb. gibi, gerçeklikte burjuvazi ile özdeşleşen *ulusal* kurumlar aracıyla değil, Marx'ta olduğu gibi, Lenin'de de, parlamento ile burjuvaziyi, doğrudan yasama ile proletaryaya özdeşleştirme yönünde güçlü bir eğilim var. Bu özdeşliği, ancak proletaryanın devlet erkliğini genel oy aracıyla ele geçirmesini sağlayan *ayrıklama* anlamında, barışcıl bir devrim bozabilir. Parlamento, ancak o zaman, proleter devletin bir aracı durumuna gelebilir. Ama proletarya diktatorasının değil, *proleter devletin*. Proletarya diktatorası ile proleter devlet arasındaki *özdeşliği* de, ancak barışçıl devrim *bozabilir*.

Parlamenter burjuvazi diktatorası olur — çünkü bir burjuvazi diktatorası olmayan burjuva devlet *yoktur*.

[24] Louis Althusser, "Préface à la seconde édition en espagnal du livre de Martha Harnecker, Principes élémentaires du matérialisme historique (Mexico-Buenos Aires, Siglo XXI éd., 1971). — Saül Karsz, "Théorie et Politique: Louis Althusser", Fayard, Paris 1974 içinde, s. 330.

Üretici güçlerin *belirleyiciliği* ile üretim ilişkilerinin *egemenliği* arasındaki diyalektik birlikten hareketle, *belirleyicilik* ve *egemenlik* kavramlarının özgün bir irdelemede nasıl kullanılabileceklerinin somut bir örneğini görmek için *İdris Küçükömer*'in şu çalışmasına bakınız: "Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum", *Toplum ve Bilim*, n° 2 (Yaz 1977), s. 3-30.

Asaf Savaş Akad'ın, *bu konuya* ilişkin düşüncesi de, aynı anlayış içinde yer alıyor: "Sınıf çatışması gerçekten tarihin metodudur; toplumlara devamlı yeni politik, ekonomik ve kültürel örgütlenme biçimleri zorlar, ama bunlardan sadece üretim güçlerinin gelişme düzeyi ile tutarlı olanlar uzun dönemde kendilerini yeniden üretebilirler. Sınıf çatışmasının topluma *müdahalesi* ne kadar *çabuk, özgül ve karmaşık* ise, üretim güçlerinin gelişme düzeyinin getirdiği *sınırlama* da o kadar *güçlü, basit ve kımıldatılmazdır.*" *Bkz*: 'Sosyalist Toplumların Analizi ve Tarihi Maddecilik", *Birikim*, n° 35, Ocak 1978, s. 19.

Ama parlamenter proletarya diktatorası olmaz — çünkü proletarya diktatorası olmayan proleter devlet *olabilir*. Zora dayanan devrim, *tipik*; barışçıl devrim, *olasıdır*. Ve bu olasılık, Marx ve Lenin'de, bürokrasi ve militarizm yokluğuna bağlıdır. Engels, özgürlük ve cumhuriyetin, yığınlara karşı zor kullanılmamasının da, barışçıl devrim olanağı yaratabileceğini düşünür. (Burjuvazi diktatorasında, yığınlara karşı zor kullanılmaması, bir kez daha yineleyelim, her zaman olanaklıdır.)

Zora dayanan devrimle tam bir *terslik* ilişkisi içinde, barışçıl devrim ya da devrimin barışçıl gelişmesi, bir anlamda proletarya diktatorasının iç savaş ya da silahlı ayaklanma olmadan kurulması, öbür anlamda, burjuva devlet aygıtı yıkılmadan, yani *proletarya diktatorası kurulmadan*, sosyalizme geçiş ve sosyalizmin kurulması anlamına gelir.[25]

Marx ve Engels'te, barışçıl geçiş, barışçıl devrimin her iki anlamını da kapsar. Lenin'de ise, proletarya diktatorasının iç savaşsız, ama parlamenter-olmayan yoldan kurulması biçimine bürünür. Çünkü *Lenin için devrim, hangi yoldan olursa olsun, burjuva devlet makinesinin, bürokratik ve askersel aygıtın yıkılması demektir.*

Kautsky, Marx'ın İngiltere ve Amerika için, ayrıksın olarak barışçıl geçiş olanağından sözetmesi üzerine, barışçıl geçişten sonra da, Marx'ın gene proletarya diktatorasının kurulacağını düşündüğünü varsayarak, bundan, proletarya diktatorasının bir *hükümet biçimi* değil, ancak bir *egemenlik durumu* olabileceği sonucunu çıkarmıştı. Oysa Lenin, sözkonusu ayrıklamanın bürokrasi ve militarizmin yokluğuna dayandığını, proletarya diktatorasının ise, bürokrasi ve militarizmin varlığı ile zorunlu kılındığını, *açık ve seçik* bir biçimde belirtir; ve bunun sonucu, *çok ender ve çok de-*

[25] *Proletarya diktatorası kurulmadan.* Marx, I. Enternasyonal 1872 La Haye Kongresinin ertesi günü, Amsterdam'da düzenlenen mitingde şöyle diyordu:

"Biz çeşitli ülkelerin kurum, töre ve geleneklerine verilmesi gereken payı biliyoruz; ve emekçilerin ereklerine barışçı araçlarla erişebilecekleri Amerika, İngiltere gibi ülkelerin varlığını yadsımıyoruz, — ve eğer sizin kurumlarınızı daha iyi tanısaydım, buna (belki) Hollanda'yı da eklerdim. Eğer bu doğruysa, anakara (kıta) ülkelerinin çoğunda, devrimlerimizin kaldıracının güç (zor) olacağını da kabul etmeliyiz; emeğin egemenliğini kurmak amacıyla, bir zaman için güce başvurmak gerekecektir." *Bkz:* G. Cogniot, "Çağdaşımız Karl Marx", Bilim ve Sosyalizm Yayınları, n° 14, Ankara 1975, s. 86-87.

ğerli bir ayrıklama olarak kabul ettiği barışçıl devrim olasılığı bile, Lenin'de proletarya diktatorasının iç savaşsız kurulması anlamına gelir, ve *bu durum, proleter devlet ile proletarya diktatorasının özdeşleşmesine yolaçar.* Marx'ın, bürokrasi ve militarizm yokluğuna dayanarak yaptığı ayrıklamanın sözkonusu olduğu yerde, Marx ve Engels için olduğu gibi, Lenin için de *proletarya diktatorası yoktur.* Çünkü Lenin'e göre de, proletarya diktatorası, proletaryanın siyasal erkliği eline geçirdiği her yerde *zorunlu* olarak ortaya çıkacak bir *durum* değildir; ancak erkliği eline geçiren proletaryanın, onu devrimci zora başvurmadan ele geçirmiş de olsa, ele geçirdikten sonra devrimci zora başvurduğu, yani (kısaca) *burjuvaziyi demokrasiden dıştaladığı zaman* varolan sınırsız erkliktir. Proletarya diktatorası ile, proletaryanın egemenlik durumunu, proletaryanın sınıf egemenliğini ayırır Lenin; proletaryanın her sınıf egemenliğini proletarya diktatorası olarak kabul etmez, Kautsky gibi; proleter devletin, diktatora olmama olanağına sahip tek devlet tipi olduğunu çok iyi bilir, ama bu olanağın, emperyalizm çağında, bürokrasi ve militarizmin bütün "uygar" ülkeleri pençeleri içine alması karşısında, *gerçekleşmesi olanaksız bir olasılık* durumuna geldiğini düşünür.

Oysa Kautsky, proletarya diktatorası bakımından hiç bir ayrıklama kabul etmez. Proletaryanın parlamentoda sağlam bir çoğunluk kazanarak fethedeceği, bunun sonucu kimseyi (hiç bir sınıf ve katmanı) demokrasiden dıştalama gereksinmesi duymayacağı bir erklik, proletarya diktatorasının (hem de *gerçeğinin*!) ta kendisidir, Kautsky'ye göre. Öyleyse proletarya diktatorasını "bırakmak", Kautsky için ... olanaksız!

VI

Tüm devlet, tam komünizmde söner. Ama bu, Marx'ın sözkonusu ettiği "siyasal geçiş dönemi"ne karşılık düşen ve genel kural olarak proletarya diktatorası biçimine bürünecek olan proleter devlet değil, *genel halk devleti* olacaktır.[26]

[26] Sönme yolundaki devletin, "siyasal olmayan devlet" olarak adlandırılabileceği bir uğrağın, temel Marksist-Leninist metinlerde sözkonusu edildiği de burada anımsanmalıdır.

Öyleyse proletarya diktatorası, ilkin, tam komünizmde sönecek olan genel halk devletine dönüşmek üzere, prole tarya diktatorası olmaktan çıkacaktır.

Gerçekten, proletarya diktatorası, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olma niteliğini yitirdikten, yani sömürüyü ortadan kaldırdıktan, burjuvazinin içinde ne yaşayabileceği, ne de belini doğrultabileceği koşulları yarattıktan sonra, artık herhangi bir biçimde varolması olanaksız burjuvaziyi demokrasiden dıştalama işlevini de yitirir ve proletarya diktatorası olmaktan çıkar. Bir süreçtir bu, ve bu süreç, gelişmiş sosyalist toplumun kurulma, komünizmin özdeksel ve teknik temellerinin hazırlanma, ve komünist toplumun kendi öz temelleri üzerine gelişmeye başlama süreci ile örtüşür.

Sömürü, komünizmin birinci evresinde, sosyalizmde, emeğe göre bölüşümün, öyleyse insanlar arasında, *hem de haksız zenginlik farklılıklarının* varlıklarını sürdürdükleri bir dönemde ortadan kalkar. Çünkü bu dönemde üretim araçları üzerinde özel mülkiyet olarak egemenlik kurma olanağı kalmamış, insanların üretim araçlarına göre eşitliği, komünizmin bu ilk evresi içinde sağlanmıştır. Proletarya diktatorası, gerçeklikte sınıfları değil, ama *sömürüyü* kaldıracak, dolayısıyla sınıfların ortadan kalkmasına da en büyük katkıda bulunacak olan "sopa"dır.

Proletarya diktatorasının genel kural olarak zorunluluğu, yalnızca sınıfların ve sınıflar savaşımının varlığına değil, ama bunların *sömürü* ile bağlılaşık varlığına bağlıdır. Sosyalizmde sınıfların ve sınıflar savaşımının varlığı, sömürünün varlığı ile bağlılaşık olmayacağından, diktatora, hiç değilse belli bir gelişme evresinden sonra, zorunlu olmaktan çıkar. Sosyalizmde de diktatorayı, hiç değilse belli bir gelişme evresine değin gerekli kılan şey, dönüşmüş varlığını herhangi bir biçimde sürdüren burjuvazinin, yıkılmış diktatorasını onarma girişimlerinde direnmesi nedeniyle, demokrasiden dıştalanma zorunluluğunun varlığından başka bir şey olamaz.

İnsanlar arasındaki haksız zenginlik farklılıkları, dönüşmüş sınıflar savaşımının, ama aralarında artık uzlaşmaz karşıtlıklar bulunmayan sınıflar arasındaki bir savaşımın

neden, sonuç ve belirtisi olabilirler; ama bu dönemin (devlet olmayan) "devlet"ine, varlığını (artık) herhangi bir biçimde sürdüren (sürdürmeyen) burjuvazinin demokrasiden dışlanması zorunluluğu olmadığı (ya da ortadan kalktığı) zaman da, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olan bir sınıf diktatorası denemez — böyle bir diktatoranın dönüşmüş uzantısı olsa bile.[27]

Öyleyse, genel kural olarak proletarya diktatorası tarafından orunlanan *siyasal geçiş dönemi, kapitalizmden komünizme* (tam komünizme) *değil, ama sosyalizme* (gelişmiş sosyalist topluma) *geçiş dönemidir.*

Kaldı ki, proletarya diktatorasını, siyasal geçiş döneminin tek devlet tipi olarak düşünmek de doğru değil. Çünkü, proleter devlet, genel halk devletine dönüşmeden önce de, diktatora olmama olanağına sahip bulunan tek devlettir.

Proletarya diktatorası, *tipik* proleter devlettir. Proleter devletin diktatora olmaması, *olasıdır.* Bu olasılık, her şeyden önce, Marx ve Engels tarafından yapılan ve bürokrasi ile militarizmin yokluğuna olduğu denli, özellikle Engels'te özgürlük ve cumhuriyetin varlığına da dayanan ayrıklamalar aracıyla dışavurulmuştur. Lenin, emperyalizm çağında, proletarya diktatorasının iç savaşsız kurulabilme olasılığından başka bir ayrıklama tanımaz. Proletaryanın devlet erkliğini parlamenter yoldan, genel oy aracıyla ele geçirme, ve kendi sınıf egemenliğini parlamenter demokrasi çerçevesi içinde uygulama olasılığının, *bundan böyle bir ayrıklama olarak bile kalmadığını* düşünür. Parlamenter denetimi, tıpkı Marx gibi, varlıklı sınıfların, *ama artık ayrıklama tanımaz* doğrudan denetimi olarak görür, Lenin. Ve özgürlük ve cumhuriyet ülkelerinde *de* "aygıt"ın yıkılması zorunluluğu üzerinde direnirken, bu ülkelerin barışçıl yoldan da evrime uğrayabileceklerini düşünen Engels'i yanıtlar gibidir.[28]

[27] Sosyalist devrimden sonra, eğer "aygıt" *gereğince* yıkılmamışsa, bu kez burjuva devlet aygıtının proletarya *üzerindeki* diktatorasından sözetmek isteyenlerin, sosyalizmde de, tam komünizme değin, sömürünün varlığına gereksinme duymaları, anlaşılır bir şeydir. Oysa, emeğe göre bölüşümün yolaçtığı (hem de Lenin'e göre haksız) zenginlik farklılıklarının varlığına karşın, (gene Lenin'e göre) sosyalizmde sözcüğün bilimsel anlamıyla sömürü yoktur ve olamaz da.

[28] "İkinci Enternasyonal kahramanları"nın reformcu düşleri: proletaryanın erkliğe parlamenter demokrasi çerçevesinde, parlamentoda sağlam bir çoğun-

Engels, örneğin *doğrudan yasama* konusuna, sonradan Lenin'in vereceği denli büyük önem vermez. Bu, parlamentarizm konusunda, Marx'ın genel kural olarak son derece sert ve köktenci tutumuna karşılık, Engels'te bir yumuşama eğilimi görülmesi anlamına da gelebilir. Hiç değilse başta en büyük oruncuları Karl Kautsky olmak üzere, II. Enternasyonal Marksistlerinin büyük çoğunluğu bunu böyle yorumlamışlardır. Marx'ın parlamentarizm karşısındaki köktenci tutumunu, ondan sonra hiç değiştirmediklerinden, *ama salt bundan ötürü,* ne Engels'i kınamak sözkonusu burada, ne de öbür II. Enternasyonal Marksistlerini. Çünkü onların batkısından çok sonra, 1957'den başlayarak, uluslararası komünist devinimin ortak belgelerinde de, "barışçıl geçiş ve parlamentoda sağlam bir çoğunluk sağlama" olanağı sözkonusu ediliyordu.

Parlamenter alıklıktan kaçınmanın yolu, elbette antiparlamenter alıklık değildir.

VII

Kautsky, daha Erfurt Programı açıklamasında (1892) parlamentarizmin övgüsünü yapıyor ve Marx'ın *Paris Komünü* üzerindeki tezlerinden yüz çeviriyordu.[29]

Der Parlamentarismus'da (1893), parlamentonun burjuvazi, doğrudan yasamanın proletarya ile özdeşleştirilmesine karşı çıkarak: "Gerçekten parlamenter bir rejimin, diyordu, burjuvazi diktatorası aleti olduğu gibi, proletarya diktatorası aleti de olabileceği daha şimdiden görülüyor."

Parlamentonun teknik yansızlığına inanıyordu Kautsky. Çünkü Sosyal-Demokrat Partinin iç örgütlenmesi de parlamenter ilkelere dayanıyordu. "Parti yaşamına ilişkin önemli kararlar, der aynı yazıda, kongrelere, delege topluluklarına bırakılmıştır. Her parti için tek danışma, anlaşma ve karar

luk kazanarak gelmesi, gerçekten "reformcu düşler" olmaktan çıkmışsa, Marx, Engels ve Lenin'in anladıkları anlamdaki proletarya diktatorasını "bırakmamak"ta direnmek, gene de Marksist-Leninist gerekçelere dayanan bir tutum mu olacaktır? Bu arada değişen bir şeyler yok mu? Örneğin bir zamanlar, komünistlerin burjuva hükümetlere katılma olasılığı daha çok komünistleri ürkütürdü. Şimdi burjuvaları ürkütüyor. Anlamsız bir değişiklik mi, bu?

[29] Marx'ın Paris Komünü üzerindeki tezleri için *bkz:* Marx, Engels, Lenin, "Paris Komünü Üzerine", Sol Yayınları, Ankara 1977, özellikle s. 95-115.

alma aracı, orunsal (temsili) sistemdir."[30]

Bu yaklaşım içinde, "proletaryanın erklik ve saltık siyasal üstünlüğünü uygulayabileceği tek biçim" olan proletarya diktatorası, gerçeklikte proletaryanın sınıf erkliğinin, toplumsal ilişkileri dönüştürmek, ve sosyalist hükümetin önlemlerini kabul etmeye hazır olmayan karşı-devrimcilerin etkinliğini, çoğunluk desteğinden doğan güç ve yetke aracıyla bastırmak için, *demokratik özgürlükler çerçevesinde* kullanılmasına dayanır. Kautsky'ye göre diktatora, demokrasinin, proleter erklik evresindeki içeriğinden başka bir şey değildir.

Böyle olunca, proleter siyasal savaşımın ereği de, parlamentoda çoğunluğun elde edilmesi aracıyla, devlet erkliğinin fethi, ve parlamentonun hükümetin yönetici gücü düzeyine çıkarılmasından başka bir şey olamaz. Devlet aygıtının yıkılması sözkonusu değildir.[31]

Kautsky'nin proletarya diktatorası anlayışı, Marx'ın komünizme barışçıl, daha doğrusu demokratik yoldan geçebilmelerinin olanaklı olduğunu düşündüğü 1870'lerin İngiltere ve Amerika'sı için, genel kuraldan yaptığı ayrıklamaya dayanır, ve artık bu ayrıklamanın sözkonusu edilemeyeceği bir dönemde, işçi sınıfının bir bölümünün öbür bölümü üzerindeki diktatorası olarak gördüğü "bolşevik diktatora"ya,[32] işte bu "gerçek bir duruma dayanan", yani sosyalizme kazanılmış bir çoğunluğun buyurduğu şeyin yapılmasına dayanan "gerçek diktatora" adına karşı çıkar. Bu karşı çıkış,

[30] Leninist devrim teorisine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve demokratik merkeziyetçilik ilkesinin, profesyonel devrimcilere kararlaştırıcı konumlar sağlayan bir anlayışına dayanan Bolşevik Partinin iç örgütlenmesinin, "yeni tip parti" olarak, parlamenter ilkelere dayanamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Ama bunun gene de yeterince anlaşılamayışı, her zaman yalnızca gülünç olmakla kalmayan sonuçlar da verebilir.

[31] Kautsky, gene de neden proletarya diktatorasından sözeder? *Magister dixit*, ustam böyle demiş, demesi her ne denli o demek değilse de, ben de öyle derim! *Ecce homo*, işte ortodoksluk! Ortodoksluk, özellikle bilimsel çevrelerimizde, böyle anlaşılıyor. Oysa, "ortodoksluk" var, ortodoksluk var. Kautsky'nin "ortodoksluk"u var, Lenin'in ortodoksluğu var. Sapı samandan ayırmak gerek.

[32] "Bolşevik diktatora"yı, işçi sınıfının bir bölümünün öbür bölümü üzerindeki diktatorası olarak gören "sağ" Kautsky, sonradan ve günümüzde, Sovyet devletini, işçi sınıfı *üzerinde* bir diktatora olarak gören "sol"lardan daha insaflı. Uluslararası komünist devinimin "sağ"ları ile "sol"ları arasındaki bu "insaf oranı", devrimin değişmez parametrelerinden biri gibi görünüyor. Gene de bu durum, "sağ" ile "sol"un, zaman zaman, yani hemen her önemli sorunda, aynı konumlar üzerinde buluşmasını engellemiyor.

gerçeklikte proletaryanın zora dayanan devrim yapma hakkını, ve bunun doğal sonucu olarak, kendi sınıf diktatorasını kurma hakkını, bütün bunlar *zorunlu* olduğu bir sırada, yadsımaktan başka bir anlama gelmez. Sınıflar savaşımının kabulünü, proletarya diktatorasının kabulüne değin genişleten kişi marksisttir ancak — sınıflar savaşımı, proletarya diktatorasına değin genişlediği zaman.[33]

Bugün proletarya diktatorasını, özsel yönü burjuvaziyi demokrasiden dıştalamak değil, ama yığın demokrasisi olarak gören (örneğin Balibar), yani proletarya diktatorası sözkonusu olduğu zaman, bu iki yön birbirinden ayrılabilirmiş gibi, yığın demokrasisini burjuvazinin demokrasiden dıştalanmasından ayıran, ve proletarya diktatorasını, yalnızca proleter devletle değil, ama genel halk devletiyle de özdeşleştirerek, tam komünizme değin sürdüren, sönecek olan devletin, gerçeklikte proletarya diktatorasından başka bir şey olamayacağını savunan "sol"ların[34] proletarya diktatorası anlayışı ile, "sağ" Kautsky'nin proletarya diktatorası anlayışı arasında, gerçeklikte proletarya diktatorası olmayan bir şeyi proletarya diktatorası olarak kabul etme bakımından, tam bir uygunluk vardır.

Proleter devletin, sömürüye dayanmayan ve dolayısıyla

[33] Peki ya sınıflar savaşımı proletarya diktatorasına değin genişlemezse? Marksizm-Leninizmin, sosyalist devrimi *ertelemek* için böyle bir gerekçesi olmayacaktır.

[34] Örneğin Althusser, *22ème Congrès*'de, Mospero, Paris 1977, s. 47, şöyle diyor: "Marx ve Lenin'e göre, *sosyalist üretim biçimi yoktur, sosyalist üretim ilişkileri*, sosyalist hukuk, vb. yoktur. Sosyalizm, proletarya diktatorası ile, yani işçi sınıfının, devlet erkliğinden kovulmuş, ama gene de güçlü burjuvazinin hakkından gelmek için, en geniş yığın demokrasisi içinde, bağlaşıkları üzerinde yönetici rol oynadığı yeni bir *sınıf egemenliği* ile, bir bütün oluşturur. Sosyalizm, kapitalizm ile komünizm arasında (Marx ve Lenin'in sözünü ettikleri tek) "geçiş dönemi"dir, kapitalist öğeler (örneğin ücretlilik) ile komünist öğelerin (örneğin yeni yığın örgütleri) çatışmalı bir biçimde birarada bulundukları *çelişik* bir dönemdir. Sınıflar savaşımının, kendi öz sınıflar savaşımımız bakımından çok değişmiş, anlaşılması güç, ve güçler ilişkisi ile izlenen "çizgi"ye göre, ya kapitalizme doğru *gerileyebilen*, ya donup kalmış biçimler içinde *yerinde sayabilen*, ya da komünizme doğru *ilerleyebilen* "dönüşmüş biçimler" altında varlığını sürdürdüğü, doğası gereği kararsız bir dönemdir sosyalizm."

Sosyalizmin, kapitalizm ile komünizm arasında geçici bir evre olarak, kendi öz üretim ilişkileri aracıyla değil, —çünkü "sosyalist üretim ilişkileri yoktur"—, ama ancak çıkmış bulunduğu kapitalizm ile, ilk evresini oluşturduğu komünizm arasındaki *çelişki* aracıyla tanımlanabileceğini düşünür. Althusser, ve *çelişik geçiş dönemi* anlayışı, *çelişik* niteliği ile, tam komünizme değin varlığını sürdürecek olan proletarya diktatorasını gerekçelendirir. "Felsefel" bir temellendirme.

gerçek anlamda bir devlet olmayan "devlet" olarak, diktatora olmama olanağına sahip tek devlet olduğunu, ve bu olanağın gerçekleşme olasılığının, Ekim Devriminden bu yana temel içeriği kapitalizmden sosyalizme geçiş olan çağımızda, hele ikinci dünya savaşından sonra, artan bir eğilim gösterdiğini, ve bu eğilimin en büyük dayanakları arasında, ikinci dünya savaşından sonra oluşan dünya sosyalist sisteminin, herbiri sosyalizmi proletarya diktatorasının çeşitli biçimleri aracıyla kurmuş sosyalist halklar topluluğunun bulunduğunu ... vb., düşünmek. Bu düşüncenin Kautskici konumlarla hiç bir ilgisi yoktur.

"Bırakılma"sı tartışılan proletarya diktatorası, genel kural olarak zora dayanan devrim sonucu kurulan, ayrık olarak barışçıl, ama parlamenter-olmayan yoldan da kurulabilecek olan, ve *özgül işlevi* devrik sömürücü sınıfları (kısaca burjuvaziyi) demokrasiden dıştalamak, bu yoldan bastırıp yoketmek olan diktatoradır. Yoksa sosyalist devrimden tam komünizme değin varlığını sürdürecek ve daha ilk günden gerçek anlamda bir devlet olmaktan çıkarak sönmeye başlayacak olan "devlet" değil.

Lenin, genel kural uyarınca, burjuva devlet ile proleter devlet arasında tam bir *terslik*, ve böylece, proleter devlet ile proletarya diktatorası arasında tam bir *özdeşlik* ilişkisi kurar.[35] "Proletarya diktatorası, sömürücüler sınıfına karşı demokrasinin çiğnenmesi olmadan olanaklı mıdır?"[36] diye sorarken, bir yandan burjuvazinin, mülksüzleştirilmesine karşı *her zaman* amansız bir direnç göstereceğini, öte yandan işçi sınıfının, kapitalist rejim altında parlamento seçimlerinde çoğunluk kazanmasının *olanaksız* olduğunu düşünür. İşçi sınıfının parlamento seçimlerinde sağlam bir çoğunluk kazanması bir olanaksızlık olmaktan çıktığı ölçüde, burjuvazinin, parlamenter çerçeve içinde, kendisine "kurtarmalık" ödenerek mülksüzleştirilebilmesi, gerçekleşme olasılığı gitgide artan bir olanak durumuna gelebilir. O zaman, burjuva-

[35] Lenin, proletarya diktatorası üzerine verdiği onlarca tanımın çoğunda, gerçeklikte proleter devleti tanımlar. "Leninizmin Sorunları"nda, *agy*, Stalin'in proletarya diktatorası üzerindeki açıklamalarını bir de bu açıdan okuyunuz. Bu yapıtta, "reel olanı rasyonelleştirme" ("gerçek olanı ussallaştırma") girişiminin, her zaman aynı parlaklıkta olmayan örneklerini de bulacaksınız.

[36] V. İ. Lenin, *Œuvres*, c. XXVIII, s. 265.

zinin demokrasiden dıştalanması, yani proletarya diktatorası, bir zorunluluk olmaktan çıkar, *bırakılabilir.*

Kimsenin, yani hiç bir sınıf ya da katmanın demokrasiden dıştalanmadığı bir "devlet"e, gene genel kural (ya da daha doğrusu "büyük alışkanlık gücü") uyarınca, yani "her devlet bir sınıf diktatorasıdır" kuralı uyarınca, *diktatora* demeyeceksek,[37] sosyalist devrimden sonra, kapitalizm ile komünizm arasında, *daha baştan beri* proletarya diktatorası olmayan, ve gelişmiş sosyalist toplumun kurulmasından başlayarak, genel halk devletine dönüşecek bir *proleter devletin* varolma olanak ve olasılığını kabul edebiliriz.

Böyle bir devlete gene de proletarya diktatorası denmemesine, ancak "ortodokslar" (tırnak içinde) karşı çıkabilir. Yaptıkları, çok belirli bir anlamı olan *diktatora sözcüğünü rüzgâra savurmak*tan başka bir şey değildir.

Proletarya diktatorası, eğer gerçekten, yani Marx, Engels ve Lenin'in anladıkları gibi proletarya diktatorası ise, sömürücü sınıfları, burjuvazi ve toprak sahiplerini, demokrasiden dıştalamaksızın, olanaksızdır.

Ve işte böyle olduğu içindir ki, Marx, Engels ve Lenin'e sonuna değin bağlı kalınarak, yani sözcüğün gerçek anlamında *ortodokça* (tırnaksız) davranarak, proletarya diktatorasının, ya gelişmesinin belli bir evresinde, ya da proleter devletin daha kuruluşunda, bırakılması ve bırakılabilme olanağı, sözkonusu edilebilir.

Asıl önemlisi, şu: Teori-Pratik birliğini, yaşam ağacını griye boyamadan kurabilecek miyiz?[38]

[37] Hiç bir çözümleme yapmadan, herhangi bir somut duruma uygulanan *soyut doğrunun*, boş bir söze dönüşeceğini söyler Lenin, bir yerde.

[38] Yaşam ağacını griye boyamak, Gökyüzünü maviye boyamaya hiç benzemez. Sanatçı *her zaman* doktrinerden *yararlıdır*.

TEVFİK ÇAVDAR

TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE YÖNELİK İLK HAREKETLER*

BURJUVA-LİBERAL DÜŞÜN AKIMLARININ DOĞUŞU VE HAYATA GEÇİRİLME SAVAŞIMI

(1839-1908)

I. KAPİTALİZMİN GÜÇLENMESİ VE OSMANLI EKONOMİSİ

Osmanlı ekonomisinin sarsılması 16. yüzyılın ilk yarısına kadar geriye gider. Doğu-Batı ticaret yollarının Anadolu yarımadası ve çevresinden uzaklaşması bu çöküntüyü başlatan ilk nedendir. Fatih'ten itibaren Osmanlı sorumlu devlet adamları bilinçli bir şekilde Doğu-Batı ticaret yollarının kontrolunu ele geçirmeye çalışmıştır. Bu yolların Osmanlı topraklarından geçtiği sürece, özellikle bu geçidi sağlayan Anadolu yarımadası önemli transit kazançları sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu bir yerde savaş ortaklığı biçiminde

* Bu yazı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, "Burjuva-Liberal" akımların yoğunluk kazandığı 1839-1878 dönemini; ikinci bölüm de, hareketin "Burjuva-Devrimci" çizgiye yaklaştığı 1878-1908 dönemini ele almaktadır. Bölümlerin niteliğinden ötürü yazı iki ayrı sayıda yayınlanabilecek özelliktedir. Dergideki yer sorununun da zorlamasıyla birinci bölüm bu sayıda, ikinci bölüm de gelecek sayıda yer alacaktır.

tanımlanırsa da[1] ticaret yollarının kontrolü de imparatorluğun ekonomik kazanç kaynaklarından biri olmuştur.

Batı Avrupa uluslarının denizaşırı ticaret yollarını açmaya yönelik çabaları, Kolomb, Vasgo De Gama, Macellan ve diğerlerinin başarılı çalışmaları sonucu olumlu bir neticeceye varınca, ticaret yollarının Osmanlı topraklarından denizlere kayması sağlandı. Bu, Osmanlı ekonomisini sarsan temel nedenlerden biridir. Askerî genişlemenin ekonomik optimalitesine erişmesi, ve batıdaki bilimsel ve teknik gelişmelerin sonucu olarak âdeta tıkanması, sözkonusu bunalımı daha da şidetlendirdi. Daha Kanunî döneminin son yıllarında, imparatorluk, ciddî ekonomik darlıklarla karşılaşmaya başlamıştı.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren denizaşırı ülkelerden Avrupa'ya akan altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin yarattığı büyük enflasyon, Osmanlı ekonomisi üzerinde kısa zamanda etkisini gösterdi. Fiyatlar genel seviyesi önemli artışlar gösterdi.[2] 17. yüzyılı kapsayan, nedenleri itibarıyla ekonomik olan, Celalî, Suhte vb., gibi ayaklanmalar, imparatorluğun ekonomik gücünü daha da sarstı. Fakat Osmanlı İmparatorluğunun görece geriliği, bir yerde, Batı Avrupa ülkelerinin yeni bir üretim ilişkileri aşamasına doğru yol almalarına neden olan gelişmelerindendir. Gerçekten de Batı Avrupa, özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rönesans diye adlandırdığımız bir düşün hareketine sahip oluyordu. Bunun yanısıra uzak deniz yollarının açılması, taşıma ticaretinin bu nedenle gelişmesi, tarımda birim toprak başına verimi artırıcı bazı buluşların uygulanması, bu ülkelerdeki üretim güçlerinin gelişimini hızlandırmıştır. Manifaktürün yaygın hale gelmesi, daha 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı küçük üreticiliğini sarsmıştı. Bu sarsıntı iki yönden gelmekteydi. Manüfaktürün gereksindiği büyük boyutlara ulaşan hammadde siparişleri, Anadolu'daki hammaddeleri pahalılaştırmaktaydı. Örneğin 16. yüzyılın sonlarına doğru donanmadan yelken bezi siparişi alan Batı Anadolu

[1] Prof. Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Cilt 1, "Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri", Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 11-12.

[2] Ömer Lütfi Barkan, "XVI'ncı Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadî Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt II, İstanbul 1932-1939.

dokumacıları bu yelkenler için gerekli hammaddeyi çevreden temin edememişlerdir.[3] Diğer yandan manüfaktürce üretilen ürünler ise küçük üreticilerin ürettiği mallardan çok daha ucuza maledildiği için kısa sürede geniş bir pazar bulabiliyordu.

Yurt içi tarımsal ve sınaî üretimin hızla düştüğü, savaş kazançlarının âdeta negatif hale geldiği, ticaret ve transit gelirlerinin ortadan kalktığı Osmanlı Devletinin malî durumu gitgide kötüleştikçe alınan tedbirler, merkezî otoritenin devrine neden olan bazı kararları içeriyordu. Bu kararlar yöresel egemenliklerin oluşmasına neden olmaktaydı. Vergi almada uygulanan, bir yerde, yetki devrini gerekli kılan yeni yöntemler de sözkonusu yerel egemenlikleri pekiştirmekteydi. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısında merkezî otoriteye biçimsel olarak bağlı bir dizi Ayan ve Bey, imparatorluğun çeşitli yörelerinde otonom yönetimler biçiminde ortaya çıkmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve siyasal anlamda bu çözülmesine karşılık, Batı Avrupa'da burjuvazi, ekonomik, kültürel ve siyasal egemenliğini kurma yolunda hızlı bir biçimde ilerlemekteydi. Fransız Devrimi ve onu izleyen Sanayi Devrimi, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasal anlamda güçlenmeleri sonucunu vermişti. Büyümeye başlayan kapitalizm ise pazar, hammadde temini ve yatırım alanlarının sağlanması açısından dış ülkelere yönelik emperyalist atılganlığına başlamıştı. Ufak bir darbe ile dağılacak hale gelen Osmanlı İmparatorluğunu yaşatan, Batılı ülkelerin kendi aralarındaki çelişkilerden doğan denge hesaplarıydı. 19. yüzyıldan sonra ise ekonomik çıkarlar bu imparatorluğun bir yarı sömürge haline gelmesine neden oluyordu.

Osmanlı devleti zayıfladıkça bunun nedenleri üzerinde de düşünülmeye başlanmıştır. Ne var ki çözüm yolları daima üstyapı kurumlarında aranmıştır. Örneğin ilk iyileştirme ya da yenileştirme çabaları ordudan başlamıştır. Bir yerde, bu doğal kabul edilebilir. Osmanlı devleti başarısızlıklarını somut olarak savaş alanlarında görmekteydi. Gerek Batı si-

[3] Prof. Dr. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Cilt 2 (1453-1559), Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 198-229. 437-443.

lahlarının daha üst düzeyde teknik olanaklara sahip olması, gerekse batı ordularının savaş yöntemlerindeki değişmeler Osmanlıların dikkatini kolaylıkla çekmekteydi. Bu nedenle bir yandan silah yapımındaki yeni tekniklerin elde edilmesi, diğer yandan modern (o dönem için) savaş yöntemlerinin öğrenilmesi için yabancı uzmaların raporlarından bile yararlanılmaya çalışılmıştı. Eğitim alanında bazı kurumların kurulması yollarına gidilmişti.[4] Kuşkusuz bu çabalar yararsız sayılamaz, ne var ki Osmanlı devletinin ekonomik geriliğini giderecek nitelikte değildir.

Osmanlı düşünürlerinin ekonomik geriliği farketmediklerini söylemek biraz haksızlık olur. Batının sanayi ve ulaşım kesimindeki önemli atılımlarının, Osmanlı aydınları farkındaydı. Ne ki devletin ve bireylerin elinde bu atılımları gerçekleştirecek düzeyde bir sermaye birikimi mevcut değildi. Osmanlı bürokrasisi ve toplumun diğer katmanları üretim ilişkilerinin yapısından ötürü böyle bir birikimi gerçekleştirememişlerdi.

Batı Avrupa ülkelerinin Osmanlı ekonomisi üzerinde her zaman etkili olduklarını kabul etmek gerekir. Doğu Akdeniz kıyı yörelerine Haçlılar döneminden miras kalan ayrıcalıklar düzeni kapitülasyonları Osmanlı İmparatorluğu aynen devralmıştır. Zamanla Anadolu ve Doğu Akdenizin diğer bölgelerine eski ticaret yollarını tekrar çekebilmek için mevcut ayrıcalıklar daha da genişletilmiştir. Böylece Batı kapitalizmi daha güçlenmeden, sömüreceği alanlar, kendisi için, âdeta hazırlanmış durumdaydı. Kapitülasyonlar bir yana Batı kapitalizminin Osmanlılardan aldığı ilk önemli ödün, 1838 İngiliz ticaret antlaşmasıdır. Antlaşmanın önemli noktalarını, madde sıralamasına dikkat ederek, şöyle sıralayabiliriz:

Madde 1 — Mevcut kapitülasyonlar ve antlaşmalarla Büyük Britanya'nın tebasına veya gemilerine tanınan ve işbu sözleşmede özellikle değiştirilenler dışındaki bütün hak, muafiyet ve imtiyazların şimdi ve sonsuza dek süresiz olarak

[4] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 81-85. Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Cilt 2, "Tanzimattan I. Dünya Savaşına", Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, s. 628-644, 939-997. Bu yapıtların yanısıra bakınız: İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1977. Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul 1969.

geçerliği tekrar teyid olunur. ...

Madde 2 — Britanya Majestesinin tebası veya bunların mümessillerine Osmanlı Dominyonlarının her yerinde bütün malları, hiç bir istisna tanımaksızın bu dominyonların üretimi, imalâtı veya mamullerini satın almasına izin verilecektir...

Madde 3 — Türk üretim, imalât ve mamullerinden herhangi biri Britanyalı tacir veya onun mümessili tarafından Türkiye'nin iç tüketimi için satılmak amacıyla satın alındığı zaman, Britanyalı tacir veya onun mümessili, bu emtianın satın alınmasında, satılmasında veya herhangi bir biçimde ticareti yapıldığında, müslüman olsun olmasın, Türkiye'de iç ticaretle meşgul Türk teb'asının en çok kayırılan sınıfının benzer koşullarda ödediği vergilere eş vergi ödeyecektir.

Madde 4 — Eğer herhangi bir Türk üretim, imalât veya mamulü, Britanyalı tacir veya onun mümessili tarafından ihraç amacıyla satın alınırsa, bu emtia herhangi bir resim veya vergiden muaf olarak, elverişli bir gemiye yükleme yerine götürülecek. ...

Bazı temel maddelerinden alınan önemli hükümleri sergilediğimiz İngiliz ticaret antlaşması, İngiltere'ye ekonomik açıdan büyük ayrıcalıklar ve yararlar sağlamıştır. Bu ayrıcalıklardan daha sonra diğer Batı Avrupa ülkeleri de yararlanmışlardır. İngiliz ticaret antlaşması kapitalizmin, Osmanlı topraklarına, daha doğru bir deyimle, Türkiye'ye girmesini sağlamıştır. Bu antlaşma uyarınca Majestelerinin tüccarları ya da onların temsilcileri Türkiye'ye mal ihraç etmek, ithal etmek ve nihayet, iç ticaret amacıyla mal satın alıp içerde satma konusunda tamamen özgür kılınmıştır.

Kapitalizm, Osmanlı İmparatorluğuna ticaret ve tarım kesimlerinde girmiştir. Sonra da yabancı sermaye yatırımlarıyla yaygınlaşmıştır.

Avrupa ülkeleriyle yapılan ticareti genellikle yabancı uyruklu Levantenler (Tatlısu Frenkleri) yürütmekteydi. Kadı ilamlarında bunlardan Avrupa tüccarı diye sözedilmektedir. Bu tüccarların mahkeme vb. kurumlarda azami itibar görmesine Bab-ı Âli ötedenberi dikkat etmekteydi. Örneğin 19. yüzyılın başlangıcında bu Avrupa tüccarlarının sorunla-

rıyla ilgilenmeye bir "Nazır" memur edilmişti. Kırım Savaşından sonra Osmanlılarla, Fransız-İngiliz kapitalizminin ilişkileri daha da artmış, bu durum Avrupa tüccarlarının etkinliğini genişletmişti.

Avrupa tüccarlarının dışında imtiyazlı bir başka tüccar grubu daha vardı ki, bunlara müste'men denirdi. Bunlar daha Bizans döneminden itibaren Galata dolaylarına yerleşmiş yabancı tüccarlardı. Kapitülasyonların genişlemesine paralel olarak bu grup da güçlenmiş, İstanbul içersindeki yaygınlığı büyüyerek, yeni yeni koloniler kurmuştur. Bu koloniler İstanbul içinde şöyle dağılmaktaydı: "Haliç kıyılarından başka Tahtakalede Arap tacirleri, Balkapanında Mısırlı tacirler yerleşmiş bulunuyordu. 17. yüzyıldan itibaren yabancı tüccar sayısının daha da arttığı anlaşılmaktadır. Önce Hollandalılar, sonra İngiliz ve Fransızlar, Galatadan başlayarak Tophane ve Pera'ya kadar yayılmışlardı."[5] Böylece Galata ve Pera, müste'menlere ait bir ticaret mahallesi haline gelmişti. Sarraflar, Bankalar, Sigorta Şirketleri, Vapur acenteleri hep bu bölgede kurulmuştu. Bütün bu tüccarlar, özellikle Avrupa tüccarı ve müste'menler, uluslararası himaye mekanizmasının etkisiyle "dışa bağlı ticaret burjuvazisi" haline dönüştüler. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinin ekonomik yaşamına egemen olan bu grup, Rum ve Ermeni azınlığı ile bütünleşmişti. Y. Kadri Karaosmanoğlu dış kapitalist ülkelerle bağımlaşmış olan bu tüccarları şöyle anlatmaktadır: "İzmir ticaret hayatının tepesinde Vitol gibi Avrupalı tüccarlar vardı. İhracatı bunlar yaparlardı. Vitol gibiler Rum simsarlarının hizmetinden yararlanırlardı. Niko Efendi bunlardan en ünlüsüydü. Rum simsarlar, mahsulü ipotek ederek büyük çiftliklere avans açarlardı. Bunlar da Türk simsarları kullanıyorlardı".[6] Osmanlı ülkesinin son yıllarında, yukarda özetlendiği gibi, başlangıçta ticaret yoluyla giren kapitalist ilişkiler gelişmiş, Osmanlı ticaret burjuvazisi açıkça bir dış (kapitalist) ülkenin himayesine sığınır hale gelmişti.

[5] Hüseyin Avni Şanda, "Yakın Tarihimizde Tüccar Tipleri", *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, Cilt: 85, n° 5-6, İstanbul 1968.

[6] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 90.

Ticaret kesiminin dışında madencilik, ulaştırma, sanayi ve hatta tarım kesiminde bile kapitalist ilişkiler görülmeye başlanmıştı. 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğunun bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan bölümünde yaklaşık 5 milyar 711 milyon Osmanlı kuruşu tutarında yabancı sermaye yatırımı bulunmaktaydı. Bunların %60'ı demiryolu alanına yatırılmıştı. Aynı dönemde yabancı sermaye yatırımlarının yarattıkları yıllık katma değerin toplamı 228 milyon kuruşa erişmekteydi.

Yabancı sermaye yatırımları, yatırıldıkları kesimde kapitalist ilişkileri yaygınlaştırıyor, ve Osmanlı İmparatorluğunu bir yarı-sömürge haline getiriyorlardı.

Dış borçlar da Osmanlı İmparatorluğunu kapitalist ülkelere bağımlı hale getirmiştir. Osmanlı Devletinin dış ülkelere borçlanması Kırım Savaşı sırasında gündeme gelmiştir. Osmanlı Devletinin malî sıkıntılarının artmasına karşın borç alma fikri dış ülkelerden esinlenerek oluşmuştur. O dönemde Fransa ve İngiltere borç konusunda alabildiğince özendirici bir tavrın içindeydiler.

İlk borcu 1854'te alan "Devlet-i Aliye", 1877 yılında dış borçlarını ödeyemeyecek hale gelmiştir. Osmanlıların bir nevi konkordato ilân ettikleri 19. yüzyılın son çeyreğinde devletin toplam dış borcu 150 milyon İngiliz lirasına ulaşmıştı. Bunun faizi ise 61 milyon İngiliz lirası tutmaktaydı. Kısacası faizi ile birlikte Osmanlı Devletinin dış borç toplamı 252 milyon İngiliz lirasına erişmişti. Fakat ihraç fiyatlarının çok düşük olmasından dolayı, mevcut borcun ancak %53'ü Osmanlı Devletinin eline geçmişti. Bu borcun çok büyük bir bölümü özel kişilerden (bankerler) ya da bankalardan alınmıştı. Bir nevi konsorsiyum yönetimi getiren (Duyun-u Umumiye) 1881 Muharrem Kararnamesinin yayınlandığı anda, Osmanlıların dış borçlarının ülkelere göre oransal dağılımı şu görünümdeydi:

Fransa	0.40
İngiltere	0.29
Hollanda	0.08
Almanya	0.05
İtalya	0.03
İç Borç	0.08

Osmanlı merkezî bürokrasisi 19. yüzyıl boyunca güçlenmiştir. Sonuçta bürokrasi, iktidara ortak olan güçlü bir toplumsal katman haline gelmiştir. Abdülhamit, Osmanlı bürokrasisinin iktidar üzerindeki bu büyük gücünü ulema ile dengelemek istemiş, ve bunda da belli bir ölçüde başarıya ulaşmıştır. Kuşkusuz Abdülhamit'in bürokrasi karşısındaki başarısında, bürokratlar arasındaki iç çatışmalar ile, emperyalist ülkelerin arkalamaları rol oynamıştır. Nitekim 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı bürokratları, Osmanlı devletinin yanısıra İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'ya da kapılanmayı başarmışlardır. Keçecizade Fuat Paşa, Ali Paşa gibilerin Fransızcılığı, Mahmut Nedim Paşanın Rusçuluğu, İngiliz Kâmil Paşanın adı üzerinde İngilizciliği, nihayet son dönem İttihatçılarının da Almancılığı bu dediklerimizin somut örnekleridir.

Ekonomik yapının (üretim ilişkilerinin) doğal sonucu olarak toplumsal artı-ürünün kullanımında egemen olan Osmanlı bürokratı, bu egemenliğini kapitalizmin gelişimi ve emperyalist atılganlığı sonucu dış güçlerle paylaşmaya başlamıştır. Artı-üründen gitgide azalan oranlarda pay alması, tüketime yönelik devlet harcamalarının bu pay içersindeki oranının artması, Osmanlı bürokratının en önemli sorunu olmuştur. Osmanlı bürokratı, ülkenin içersinde bulunduğu darboğazı belki de ilk defa somut bir biçimde, bu yoldan farketmiştir. Bu farkedişin sonunda da "Devleti yeniden kurma" çabalarına girişmiştir.

19. yüzyıl süresince toplum katmanlarının hemen hepsi dışardan gelen ekonomik baskının oluşturduğu yeni bir yapıda yerlerini almaktaydılar. Köylü ve esnaftan oluşan küçük üreticilerin yoksullaşması da aynı dönem içersinde hızlanarak devam etmektedir. Bütün bunların yanısıra, bürokrasi ise topluma olan yabancılaşmasını sivrileştiren kopyacı modeller uyarınca devleti kurtarma, daha doğru bir deyimle yeniden kurma uğraşıları içersindeydi.

Küçük üreticilik, Osmanlı İmparatorluğunun her döneminde ekonominin en yaygın kesimini oluşturmaktaydı. Kentlerdeki küçük üreticiler bizlerin Esnaf ve Zanaatkâr diye nitelendirdiğimiz gruplara girmektedir. Bunlar küçük imalâthanelerde üretim yapmakta ve gene aynı yerde bu

ürünlerin satışını gerçekleştirmeye çalışmaktaydılar. Pazarın sınırlı oluşu, piyasa ilişkilerinin bu alanda belirleyici bir rol oynayamaması, küçük üreticiliği sürekli bir yoksulluğun içersine atmıştır. Dokuma vb. gibi alanlarda dış ülke mallarının Türkiye'ye girmesi, bu üreticileri ya tasfiye etmiş ya da dış ülke pazarlarına yönelik bir sömürü ağının içine atmıştır. İngiliz kumaşlarının Osmanlı piyasasına hakim küçük dokuma tezgâhlarında çıkrıkları durdurmuştur. Diğer yandan yabancı ticaret grupları bazı değerli el ürünlerini piyasadan toplayarak, o alandaki emeğin üzerinden önemli bir sömürüyü gerçekleştirmiştir. Örneğin İngilizlerin Batı Anadolu'daki küçük halı dokuma tezgâhlarını örgütlemesi, bu nitelikteki sömürüye en iyi örnektir.

Kırsal alandaki küçük üretici ise geçimlik toprağı içersinde kapanık bir ekonomi birimini oluşturmuştur. Çevredeki büyük toprak sahipleri, bu nitelikteki küçük üreticinin emeğini yarıcı, ortakçı, maraba vb. gibi çeşitli biçimlerde sömürmeyi başarmıştır.

a) *İşçi Sınıfı*

İşçi sınıfının (çağdaş anlamda) büyük ölçekli sanayi birimlerinin ortaya çıkması sonunda doğduğu bilinmektedir. Bu olgu, sanayi ile işçi sınıfı arasındaki bire-bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu ilişki üretim araçları mülkiyetinin zorunlu sonucudur. "Hür insanların yaşadığı bir toplumda emekle üretim araçları birbirinden ayrıldığı andan, yani işçilerin üretim araçlarının mülkiyetini kaybederek, ya da bunlara sahip olamayarak, başkalarının üretim araçları üzerinde emeklerini satarak geçinmeye başladıkları andan itibaren işçi ortaya çıkar. Gerçek anlamda işçi sayılabilmesi için, üretim araçlarından kopmuş bu insanın aynı zamanda hür bir insan olması da gerekmektedir. Yani hiç bir başka kişi ve ekonomik örgütle bağımlılık ilişkileri içersinde bulunmamalıdır. Bu ayrılmanın ve özgürleşmenin sözkonusu olduğu her yerde işçi doğuyor demektir."[9].

Kuşkusuz işçinin oluşumu ile işçi sınıfının doğuşu ara-

[9] Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 13.

sında doğrudan bir nedensellik bağı vardır.[10] İşçi sınıfı, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda güçlenen ve geleceğe yönelik isterleri ile ilerici karakterde bir sosyal sınıftır.

1830'lara kadar Osmanlı İmparatorluğunda bir işçi sınıfından sözetmek mümkün değildir. Küçük üreticiliğin koşulları uyarınca tek tek işçilerin varlığı sözgötürmezdi. Ama büyük sanayi işyerlerinin bulunmayışından ötürü, toplu işçi grupları mevcut değildi. Fakat önce savaş sanayiine ait, toplu işçi çalıştıran büyük ölçekli sanayi işyerleri kurulmuş, sonra da yabancı ve yerli sermayenin kurduğu sanayi tesisleri ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu işyerleri gerek ölçek, gerekse sayı bakımından Batı Avrupa'dakilerin boyutlarına ulaşamamaktaydı, ama buna karşın işçi sınıfının doğmasına yolaçmışlardır. İlginç olan nokta işçi sınıfı daha küçük, güçsüz bir durumdayken bile 1845'te yayınlanan Polis Nizamnamesinde işçi birliklerine ve hareketlerine karşı önlemler getiren maddeler yer almaktaydı. Bu nizamnamenin 12. maddesi aynen şöyle demektedir: "İşini gücünü terk ile mücerret tatili mesalih-i ibad garzında olan amele ve işçi makulelerinin cemiyet ve zühərunlarının ve gerek bu misüllü asayişi ammeyi ihlâl edecek her güna fitne ve fesat cemiyetlerinin def ve izalesi ile ihtilâl vukuunun önün kesilmesi esva-

[10] Bu noktada, Kapital'den bir alıntının yer almasında yarar var: "Üretim ve geçim araçları kendiliklerinden nasıl sermaye değilse, para ve metalar da kendiliklerinden sermaye değildir. Bunların sermayeye dönüşmeleri gerekir. Ama bu dönüşümün kendisi, ancak belli koşullar altında olabilir, yani birbirinden çok farklı türden iki meta sahibinin, yüzyüze ve temas haline gelmesi gerekir; bir yanda, başkalarına ait emek-gücünü satınalarak ellerindeki değerler toplamını artırmak isteğinde bulunan, para, üretim aracı ve geçim aracı sahipleri: öte yanda, kendi emek-güçlerini ve dolayısıyla emeklerini satan özgür emekçiler. İki anlamda özgür işçiler: Çünkü bunlar, ne köleler, serfler vb. gibi üretim araçlarının ayrılmaz bir parçasıdırlar, ne de mülk sahibi köylüler gibi, üretim araçlarına sahiptirler; demek ki, bunlar, kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engel ve yükten kurtulmuş kimseler olmalıdırlar. Meta pazarındaki bu kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşulları sağlanmış olur. Kapitalist sistem, emekçilerin, emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmalarını öngörür. Kapitalist üretim, ayakları üzerinde doğrulur doğrulmaz, yalnız bu ayrılığı sürdürmekle kalmaz, gitgide artan boyutta yeniden-üretir de. Bu nedenle, kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başkası olamaz; bu süreçle, bir yandan toplumsal geçim araçlarını sermayeye dönüştürür, öte yandan da, doğrudan üreticileri, ücretli emekçiye dönüştürür." Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1973, s. 730-731.

bına teşebbüs ve mesaberet. ..."

Polis Nizamnamesinin tarihi, az önce de belirtildiği gibi 1845'tir. Böyle bir nizamnamenin çıkarılması için bazı işçi hareketlerinin varlığı gerektiğini ileri sürenler, Türk işçi sınıfının örgütlenmesini 1840'lara kadar geriye götürmektedirler. Ne var ki bu yargıyı kanıtlayacak bulgulara bugün sahip değiliz. Bazı işyerlerinde sınırlı örgütlenmeler, bazı direnişler var olabilir. Özellikle Balkanlardaki orta boy sanayi kuruluşlarında maden işçileri arasında bu nitelikteki kıpırdanmalara da raslanmıştır. Ama bütün bunlar, "grev"i, "sendika"yı dolaylı da olsa belirleyen bir nizamnamenin çıkarılmasına ne ölçüde neden olmuştur? Kanımızca, bu nizamname, Batı ülkelerinin tavsiyeleri uyarınca bu maddelere yer vermiştir. O dönemde kurulan büyük ölçekli sanayi tesislerinin ve çok sayıda işçi çalıştıran (demiryolu, liman idaresi vb. gibi) kuruluşların yabancı sermaye ile gerçekleştirildikleri düşünülürse, işçi sınıfının eylemlerine ve örgütlerine karşı getirilen bu tedbirlerinde yabancı sermayeye sahip olan ülkelèr tarafından biçimlendirildiğini kabul etmemizin yanlış bir yanı olmadığı izlenimine varılabilir. Özellikle Nizamnamede altı çizilen "..ihtilâl vukuunun önün kesilmesi..." tamlaması, bu kanımızı pekiştiren noktalardan biridir. 1832 Devrimlerini yaşayan Batı ülkelerinden başkasının bu yargıya, o tarihlerde varabilmesi olanaksızdır.

İlk anayasanın kabulüne kadar işçileri ilgilendiren bazı yasa, nizamname ya da kararnameler çıkarılmıştır. Bunların içinde önemlileri şöyle sıralanabilir:

Mecellenin 563. maddesi, hizmet sözleşmesini şu şekilde tanımlamıştır: "Eğer ücret mukavele edilmeden bir kimse diğerinin talebi üzerine hizmet ederse, ücret alabilmesi için, ücretle hizmet eden makuleden olması lâzım gelir."

Gene aynı yasanın 556. maddesi "aynî ücret" ödenmesi yasağını getirmektedir. 495. madde de çalışma saatlerini gün doğuşundan, gün batışına kadar geçen süreyi içine alacak şekilde saptamaktadır. Görüldüğü gibi Mecellenin getirdiği hükümler, emeği koruyucu nitelikte olmayıp, sömürüyü artırıcı, emek güvencelerini ortadan kaldırıcı niteliktedir. Bu arada bir nevi "içtihad manzumesi" ya da "fıkıh" yorumu olan Mülteka'da ise emeğe yönelik bazı karar-

lara raslanmaktadır. Mülteka, emekçinin durumunu kiracı ile bir tutmuştur. Şöyle ki, "Kiraya verilen şey, maddî bir nesne olabileceği gibi bir hizmet de olabilir. Alıcı, müstecir, ister maddî bir nesne, ister başka birinin işgücü olsun, bir şeyi kirayla alandır. İcareye veren ise istenilen şeyi verendir." Bunun dışında Mülteka'da bölük-pörçük emeğe ilişkin bazı düzenlemeler görülmekte ise de, bu düzenlemeler kapitalist ilişkiler içindeki bir işçi sınıfından çok, lonca sisteminin çalışma koşullarına yönelik düzenlemelerdir.

1865 tarihinde Ereğli Kömür Havzası için çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesinde ilk olarak emeğe yönelik bazı tedbirler getirilmiştir. Gerçi bu nizamnamenin amacı emeğin korunmasından daha çok, üretimin artırılmasıdır, ama gene de çalışma süresinin on saata indirilmesi, ücretlerin diğer alacaklara nazaran önceliğinin tanınması, madenlerde çalışan işçilerin toplu halde işsiz kalmamalarının sağlanması için işletmenin işe son verirken önceden haber vermesi zorunluluğunun getirilmesi, madenlerde sürekli bir doktorun bulundurulması gibi hükümler emek açısından önemli hakları ortaya çıkarmakta ve gerçekleştirmektedir. Buna karşın iş kazaları, iş güvenliği, çocuk işçiler gibi konularda hiç bir hükme bu nizamnamede raslanmamaktadır.

1869'da çıkarılan "Maadin Nizamnamesi"nde ise angarya yükümlülüğü kaldırılmış, iş kazalarında işverenin makul bir tazminat ödemesi bir karara bağlanmıştır. Ne var ki bu nizamnamelerin uygulanmalarına ilişkin açık bilgilerimiz yoktur. Emekçilere verilen bu sınırlı hakların bile kolaylıkla uygulandığı izlenimine sahip değiliz.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar işçi direnişleri sınırlı kalmıştır. Bu direnişler genellikle yeni makinalara karşı bir nevi karşıkoyma hareketi, ya da madenlere inmeme gibi etkisi büyük olmayan davranışlardır. Bunların dışında belgelerle kanıtlayabildiğimiz direnişleri şöyle sıralayabiliriz:

— 17 Şubat 1872'de Beyoğlu telgraf işçileri, işi bırakarak bir greve teşebbüs etmişlerdir.

— 8 Nisan 1872'de İzmit Demiryolu işçilerinin grevi,

— Temmuz 1872, Beykoz Deri ve Kundura fabrikası işçilerinin grevi, aynı ay içersinde Ömerli-Yarımburgaz demiryolu inşaatında çalışan işçilerin grevi,

— Ocak 1873'te Kasımpaşa tersane işçileri üç aylık ücretlerinin birikmesi üzerine Padişaha kadar başvurmuşlar, bütün girişimleri olumlu bir sonuç vermeyince greve girişmişlerdir. Grev beş gün kadar sürmüş ve ücretlerin ödenmesiyle sonuçlanmıştır.

— 1875 Haziranı, Tersane işçilerinin yeni grevi,

— 1875 Ekim, Sirkeci İskelesi sırt hamallarının grevi.

Osmanlılarda özgürlükçü hareketin güçlendiği ve su yüzüne çıktığı yıl olan 1876'da işçi direnişleri de artmıştır. O yıla kadar görülmeyen düzeyde grevler görülmüş, işçilerin örgütlenme ve direnme açısından olumlu girişimleri yaygınlaşmıştır. 1876 yılı içindeki büyük grevlerin dökümü şöyledir:

— Şubat ayı içersinde Hasköy tersanesindeki işçiler greve gitmişler, fakat bu grev hareketini Türk ve İngiliz işçiler ayrı ayrı yürütmüşlerdir.

— Fişekhane işçileri, ücretlerinin ödenmemesi nedeniyle işi bırakıp, 19 Nisan günü Bab-ı Âli'ye kadar yürümüşlerdir.

— Araba ve Omnibüs işçileri, şubat ayı içersinde greve giderek şirket yöneticisinin arabasını devirip, kendisini de dövmüşlerdir.

— Mart ayında Anadolu Demiryolu şirketine bağlı Haydarpaşa'daki işçiler greve gitmişlerdir.

— Tersane işçileri mayıs ayında yeniden grev yapmışlardır.

Yaygınlaşmış bu direnişlere karşın sendika diyebileceğimiz işçi örgütlerine pek raslanmamaktadır. Lütfü Erişçi'ye göre işçi sınıfı bilincine sahip, ya da o doğrultuda olan ilk işçi örgütü 1871 yılında kurulan "Amele Perver" cemiyedir.[11] Ne ki bu cemiyetin de sendikaya benzer olup olmadığı tartışılabilir. Nitekim bazı araştırmacılarımıza göre bu dernek de kendinden önce kurulanlar gibi bir hayır derneğidir.[12] Gerçekten de 1870'li yıllardan önce yabancıların ve Osmanlı vatandaşlarının kurdukları bazı işçi derneklerine

[11] Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul 1951.

[12] Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, Sendika Kültürü Serisi, n° 1, İstanbul 1955, s. 7; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 205.

raslanmaktadır. Bu dernekler işçiler tarafından kurulmayıp, onlara yardım etmek isteyen kişi ve gruplarca örgütlenmiştir. Bu derneklerin kurulması açısından yabancı burjuvazi âdeta öncülük etmiştir. Bu derneklerin faaliyetleri sık sık gazetelerde de yer almıştır. Örneğin 22 Mart 1866'da İstanbul'daki İtalyan Opera Derneği, Naum Tiyatrosunda geliri fakir ve namuslu işçilere verilecek bir gala düzenlemiştir. Gene aynı yılın nisan ayında "Emek Dostları" adıyla bir dernek kurulmuştur. Nitekim 8 mayısta yayınlanan bir haberde "... yeni kurulmuş olan Emek Dostları derneğine, şimdiden, aralarında birçok hanım bulunan 160 kişi kaydolmuştur. Bu derneğin amacı fakir işçilere, din ve milliyet farkı gözetmeksizin iş bulmak ve gerekli iş araçlarını sağlamaktır."[13] denmektedir. Daha sonraları, bu derneğin yaptığı yardımlar, listeler halinde, özellikle yabancı dilde basılan gazetelerde yer almıştır. Örneğin 1867-1868 yılları arasındaki 12 aylık dönem içersinde dernek, bir Rum ayakkabıcıya, bir Ermeni kayıkçıya, bir müslüman kutu yapımcısına, iki Ermeni ayakkabıcıya, bir katolik marangoza çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Yardımların niteliği incelendiğinde hemen hepsinin kredi temeline dayandığı ve verilenlerin de işçiden çok küçük üreticiler olduğu görülmektedir. 1840'tan sonra kurulan hemen bütün işçi derneklerinin bu ve bunlara benzer özelliklere sahip olması, araştırıcıların, dernekler konusunda kuşkulu davranmasına ve dernekleri sendikal örgütlerden titizlikle ayırma çabaları içine girmelerine neden olmuştur.

Bu noktaya kadar sergilediğimiz olaylar ve olgular, 19. yüzyılın son çeyreği içersinde, Türk işçi sınıfının sınırlı gücüne karşın bir sınıf olma ve bu doğrultuda mücadeleler verme yönünden ciddî uğraşlar içersine girdiğini göstermektedir. Buna karşın, bir sosyal sınıf olarak toplumun tümü içinde önemli bir etkenliğe sahip oldukları ileri sürülemez.

b) *Burjuvazi*

Osmanlı burjuvazisi, son yılların en önemli tartışma ko-

[13] *La Turquie*, 8 Mayıs 1866 tarihli sayısı.

nularından biridir. Osmanlı toplum yapısının özgül niteliklerinden ötürü gelişmiş bir burjuvaziye sahip olmadığı açıktır. Bilindiği gibi burjuvazi feodal üretim biçiminin içinden çıkmış, tarih sahnesinde, dönemine göre ilerici bir sınıf olarak yerini almıştır. Bu ilericiliği, feodalite döneminin egemen sınıfı olan aristokrasiye göredir. Sonuçta, kendi gelişim doğrultusu içinde, egemen sınıfla olan çelişkisinin gerektirdiği sınıf mücadelesini yaparak, yeni üretim ilişkilerinin belirlediği üretim biçiminde, egemen sınıf haline gelmiştir. Bu gelişim doğrultusunda, burjuvazi, kendi siyasal devrimini gerçekleştirmiş, tüm kurumlarını oluşturmuş, kendi üretim ilişkilerine uyumlu bir toplum yapısını yaratmıştır.

Osmanlı toplumunda Batının feodal ya da köleci toplumları örneği antagonist sınıfları, aynı keskin antagonizma içinde bulmak zordur. 19. yüzyıla girerken Osmanlı toplumunun bundan çok farklı bir yapıya sahip olduğunu söyleyemeyiz.

Şimdi şu soru akla gelmektedir. Doğu Akdenizde Haçlı döneminden beri varolan, Batı ülkeleriyle organik bağlara sahip olan tüccar kolonilerinin üyeleri, yani Levantenler burjuva olarak nitelenemez mi? Kuşkusuz bu gruplar ticaret burjuvazisinin tüm niteliklerine sahiptir. Ne var ki aralarındaki fark, Batının ticaret ve sanayi burjuvazisine bağımlı oluşlarıdır. Yani hiç bir zaman ulusal burjuva olarak nitelenemezler. Oysa Batı burjuvazisi evrensel bir sınıf olmasına karşın, belli ölçüler içersinde ulusal burjuva aşamasını geçirmiştir. Osmanlı ticaret burjuvazisinin çokuluslu olma karakteri, onların dış burjuvaziye kolaylıkla bağlanmaları sonucunu vermiştir. Yükselen burjuvazinin temel karakteri olan ulusalcılık bunların kısa sürede azınlıklar burjuvazisi ile işbirliği yapmalarını sağlamıştır.

Dışa bağımlı Osmanlı burjuvazisinin siyasal egemenliği ele geçirmesi değişik yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemleri şöyle sıralayabiliriz:

i) Burjuvazinin gelişimi için yasal çerçeve hazırlanmalı,

ii) Kendi iç çelişkilerinden yararlanılarak asker-sivil bürokrasi, burjuva kültürü ve siyasal kurumlarına yönelik

özlemlere itilmeli,

iii) Burjuva değerlere bağlı bürokrasi ile Osmanlı burjuvazisi arasında tam bir ittifakın kurulması sağlanmalı.

Bu üç konu içiçe bir tedbirler "silsilesi"ni kapsamaktadır. Yasal çerçeve bir yerde Anayasa Hukukuna kadar uzanmakta, burjuva kültürünün yaygınlaştırılması ise bir dizi Batılılaşma hareketini içermektedir. Her üç yöntem geçerliliğini günümüze kadar korumuştur. Bu üç yöntemin birbirlerinden ayrılmaz biçimde içiçeliği Osmanlı Devleti ve ondan sonraki dönemde adına zaman zaman ıslahat, reform ya da devrim denen bir dizi dönüşümün incelenmesiyle ortaya çıkacaktır. Türkiye'deki anayasal gelişim de, Batı ülkelerinde olduğu gibi toplum içindeki antagonist karakterdeki sınıflararası çatışmanın bir ürünü olmayıp, yukarda değindiğimiz bir dizi dönüşümün âdeta bir nevi doğrusal bileşkesidir. Yalnız, anayasal düzenin gelişimi süresinde görülen bu özellik, onun sınıfsal içeriğini bir yana bırakmamız sonucunu vermez. Ayrıca 1961'den sonraki gelişmelerde yukardaki ilk yargımız geçerliliğini bir ölçüde yitirmiştir.

c) *Büyük Toprak Sahipleri: Ağalar, Beyler, Derebeyleri*

Klasik feodal düzenle, geleneksel Osmanlı düzeni arasındaki temel farklılık, artı-ürünün alınış biçiminden ileri gelmektedir. Ne var ki Osmanlının geleneksel düzeni 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma süresince kırsal alanda reaya-sipahi-saray ilişkileri, yerini mültezim, ayan ve ağalarla topraksız köylü arasındaki ilişkilere bırakmıştır. Miri toprak düzeninin bozulmasıyla, kırsal alandaki üretimi denetleyen güçler öne çıkmıştır. Değişen ilişkiler kuşkusuz artı-ürünün alınış şeklini de değiştirmiş, Batı feodalitesine benzer bir yapı ortaya çıkmıştır. Ne ki, bu, zaman açısından gecikmelidir. Derebeyliğin varlığı için (feodal senyör, derebeyi özdeşliği kullanılmaktadır burada) bazı koşulların da varlığı gereklidir ki, bu koşullar Anadolu'da çok geç oluşmuştur. Derebeyliğin ortaya çıkması, öncelikle, bu kişinin önemli çapta toprak mülkiyetine sahip olmasına bağlıdır.[14]

Osmanlı toprak düzeninin bozulmasını ve toprakta özel

mülkiyetin yaygınlaşmasını Ö. L. Barkan şöyle açıklamaktadır: "Enflasyon devirlerinin vurgunları, faizcilik veya mültezim kâr ve soygunculuğu ile kazanılan servetlerin emin ve verimli bir yatırım sahası olarak ziraate teveccüh etmesi ve ağır vergiler altında ezilerek ekonomik varlığı çok zayıflatmış olan ve ucuz kredi kaynaklarından da mahrum bulunan fakir köylü halkın elinden tarlalarını alarak büyük çiftlikler kurmağa muvaffak olması, Türkiye'nin ananevi ziraî nizamının bozulmasına ve bu yüzden topraklarını kaybedip tasfiye edilmeye başlayan eski müstakil çiftçiler nizamı yerine, zengin çiftlik sahibi mütegallibe bir bey veya ağa sınıfı ile bu sınıfın emrinde ırgatlayan topraksız köylüler kaim olmaya başladı."[15] Aynı nokta Prof. Akdağ tarafından daha ayrıntılı biçimde sergilenmiştir.[16]

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı topraklarında, büyük toprak sahipliği yaygınlaşmıştı. Bu oluşumu üç kaynağa bağlayabiliriz:

i) Köylünün tüccar ve faizciye borçlanması ve borçların ödenmesi yoluyla,

ii) Siyasal ve yargı yoluyla,

iii) Köylünün, valilerin ve diğer devlet temsilcilerinin sömürüsünden korunma ihtiyacı ile bir güçlüye sığınması biçiminde.[17]

Başlangıçta büyük toprak sahipliğinin ve ağalığın hukukî dayanağı yoktu. Ama Tanzimatla birlikte oluşmaya başlayan yasal çerçeve bu konuda da gerekli adımların atılmasını sağlamıştır. 1847, 1858, 1870, 1880 ve 1913 yıllarında çıkarılan çeşitli yasa, kararname vb. düzenlemelerle topraktaki özel mülkiyet güvence altına alınmıştır.[18]

İmparatorluğun son dönemindeki toprak dağılımı açısından elimizdeki sayısal bilgileri şöyle sergileyebiliriz. (Bu bilgiler sadece Anadolu topraklarını kapsayacak biçimde sunulmaktadır.)

[14] Özlem Özgür, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s. 62.

[15] Ö. Lütfü Barkan, *İktisadî Kalkınmanın Sosyal Meseleleri Konferansı*, İstanbul 1963, s. 27, 29.

[16] Prof. Mustafa Akdağ, *Celalî İsyanları*, Ankara 1963, s. 40-43, 115.

[17] Prof. Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Cilt II, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s. 343.

[18] Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları*, Ankara 1965.

İller	Ortalama İşletme Büyüklüğü	10 Dönümden az	İşletmelerin Dağılımı (% olarak)	
			11-50 Dönüm	51 ve + Dönüm
Erzurum	15	45	40	15
Van	33	36	37	37
Mamüret-ül Aziz (Elâzığ)	19	27	45	28
Bitlis	83	21	41	38
Trabzon	16	38	46	16
Canik (Samsun)	17	19	60	21
Urfa	31	18	53	27
Diyarbakır	40	17	36	47
Sivas	24	32	46	22
Ankara	41	13	58	29
Konya	35	23	46	31
Adana	45	18	36	46
Kastamonu	19	28	58	14
Bolu	20	19	66	15
İzmir (Aydın dahil)	45	18	36	46
Bursa	23	15	60	25
Karasi (Balıkesir)	54	35	43	22
Biga	20	21	49	30
İzmit	27	—	67	33
İstanbul	11	43	35	22

Kaynak: 1328 Tarım Özeti.

Yukardaki ortalama ve dağılımların incelenmesi büyük toprak sahipliğinin Güneydoğu, Adana ve İzmir dolaylarında yoğunlaştığını göstermektedir. Güneydoğuda ağalık diye bildiğimiz feodal ilişkiler, toprak-insan ilişkilerini belirlerken, İzmir ve Adana dolaylarında kapitalist ilişkiler büyük toprak sahipliğine egemendir. İzmir ve Adana gibi yörelere Buharlı Nadas Makineleri (1881), Harman Makineleri (Patoz) (1840) gibi modern makineler erken sayılacak tarihlerde girmiştir.[19]

Büyük toprak sahipliği ve ağalık, homojen bir görünüme sahip olmasa da son yüzyıllık tarihimizde etkisini gösteren bir sınıf olarak kabul edilmelidir. Açıktır ki 19. yüzyıldaki burjuva demokratik kurumların yerleşmesine yönelik savaşımdan, büyük toprak sahipleri, ağalar, beyler çok yararlanmışlardır. Bu yolla toprak mülkiyeti üzerindeki tüm güvenceleri elde etmişlerdir.

[19] Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, İstanbul 1964, s. 236.

19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde 1876 anayasa hareketinin hazırlayıcısı olarak kabul edebileceğimiz bir dizi devinim yönetim ve toplumda yer almıştır. Bütün bu devinimler burjuva kurumlarının, burjuva değerlerinin ve bunlara paralel özlemlerin topluma yerleştirilmesi, nihayet (dışa bağımlı) burjuvazinin egemenliğe ortak ettirilmesine yöneliktir. Kuşkusuz devinimler tek yönlü bir etkileşimin sonucu kabul edilmemelidir. Her aşamada varılan somut düzey, kendinden sonrakileri belirlemektedir. Sözkonusu devinimleri iki grup altında incelememizde yarar vardır. Birinci grupta burjuvazinin istediği yasal çerçevenin oluşturulmasına yönelik dönüşümler ele alınacaktır. Bu dönüşümlere Osmanlılar "Islahat Hareketi" adını vermişlerdi. İkinci grupta ise burjuva kültürünün Osmanlı aydını üzerindeki etkisini ve bu etkinin somut sonucu olan "Yeni Osmanlılar" hareketi ele alınıp değerlendirilecektir. Bu iki olgu, 1876 Anayasasına uzanan yoldaki en önemli işaret taşlarıdır.

a) *Yasal Çerçeveyi Oluşturan Dönüşümler*

Tarih kitaplarında "Islahat Dönemi" diye adlandırılan ve 18. yüzyılın son çeyreği ile başlayan dönem, bir yerde Batılılaşma hareketlerinin yeraldığı zaman aralığıdır. Islahat ve Batılılaşma, birbirlerinin eşanlamlısı gibi kullanılmaktadır. Prof. N. Berkes ıslahat hareketlerinin Batılılaşma değil yenileşme olduğu savını ileri sürmekteyse de, bu sav her hareket için kolaylıkla söylenemez. Berkes "Çağdaşlaşma" deyimini kullanırken tüm sorunu geleneksellik ile yenileşme arasındaki çatışmaya indirgemekte, hatta "din ve dünya işlerini ayırma davasını mihver almaktadır" ve "Türkçeye girmemiş olan başka bir sözcük, *secularism* sözcüğü, bu çağdaşlaşma sözcüğüne hem anlam, her köken açısından daha yakındır, hatta onun tam karşılığıdır."[20] diye açıklayıcı ilâvede bulunmaktadır.

Olay kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğunda geleneksel

[20] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 15-16.

ile yenilik çatışmasına indirilebilir. Matbaa mı el yazısı mı, sanayi mi küçük üreticilik mi, teolojik eğitim mi pozitif eğitim mi gibi çarpıcı sorularla, somutta savunulabilir. Bu nitelikteki sorulara verilecek cevaplarda rasyonel insanın tartışacağı bir nokta yoktur. Ne var ki geleneksele karşı yeni savunulurken, sözkonusu yeni adına ne varsa, tarih sahnesinde yerini almakta olan bir sınıfın simgesini taşıdığı da gözden ırak tutulmamalıdır. Varılan çizgi şudur, Osmanlı İmparatorluğu ve hatta Türkiye batılılaşma, çağdaşlaşma denilen soyut kavramlara yol alırken, somutta kapitalistleşmiştir. Bu yadsınmamalıdır.

Batı Avrupa burjuvazisinin yasal çerçeveleri kendi çıkarlarına yönelik düzenleme çabalarının arkasında önce (iktidarı) egemenliği paylaşmak, sonra da devir almak amacı yatar. Osmanlı İmparatorluğundaki ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetindeki anayasal gelişim ve değişimlerin de temelinde aynı sınıfsal amaç gizlenmektedir.

Konum yasal çerçeveyi egemenliğin paylaşımı biçiminde değiştirme olunca, anayasa oluşumuna yönelik dönüşümler 18. yüzyılın son dönemlerinden itibaren başlamıştır demek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Egemenliğin paylaşımını içeren dönüşümleri şu sırayla ele alabiliriz:

i) Şer'î Hüccet
ii) Sened-i İttifak
iii) Tanzimat
iv) Tanzimattan sonraki "Islahat"lar

i) Şer'i Hüccet: Bu deyimi, şer'i sözleşme olarak Türkçeleştirebiliriz. Bu şer'i sözleşme, Padişah IV. Mustafa'nın tahta çıkışında, Nizamı Cedit'in kaldırılması sırasında, Sultanla Kulları arasında kurulacak yeni ilişkilerin ana koşullarını belirleyen bir nevi and niteliğindedir. Şer'i sözleşmenin bir ve ikinci maddeleri Yeniçerilerin öncülüğü ile gerçekleşen ayaklanmanın, ve bu ayaklanma sonucu, Nizam-ı Cedit'in ortadan kaldırılmasının gerekçelerini sergilemektedir. Üçüncü madde ulemanın eylemlerine ilişkin hükümleri getirmektedir. Maddeye göre: "Ulema arasında dinimizin gereği olan, bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi kuralına aykırı gelmek eğilimi, Devlet adamları arasında

şeriat ve kanuna uymayan işlere girişime kalkma gibi haller görüldüğü için bundan böyle bunların ordu isteklerine uygun, doğruya yönelmiş yolda gitmelerini sağlamak gerekir." Hüccetin son maddesi ise ordunun devlet işlerine karışmayacağına dairdir. Şer'i sözleşme incelendiği zaman Sultanın, kullarına karşı egemenliğin paylaşılmasına yönelik bazı ciddî sözler verdiği görülmektedir. Bir kere (bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi) yaklaşımı, Sultanın iradesi dışında bir iradenin varlığına işarettir. İstenmeyenin uygulanması deyimi, ister istemez kim ya da kimler tarafından istenmeyen deyimini getirmektedir. Bu noktada sözkonusu iradenin halkın iradesi olduğu belli belirsiz anlaşılmaktadır. Bu iradenin isteği doğrultusunda birtakım işlerin yapılması ise gene aynı sözleşme tarafından ordunun gözetimine bırakılmış. Şer'i sözleşmenin yasal gücü olup olmadığı çok tartışılmıştır. Bizim, bu noktalar üzerine tekrar dönüp, bazı biçim sorunlarını yeniden gözler önüne sermeye niyetimiz yok. Araştırmamız açısından "Şer'i Hüccet"in egemenliğin paylaşımına yönelik ilk adımlardan biri olduğu noktasının altının çizilmesi yeterli.

ii) Sened-i İttifak, ser'i sözleşmeye oranla daha geniş, ve etkili bir egemenlik paylaşımı belgesidir. 17. yüzyılın hareketli ayaklanma yıllarından sonra, Anadolu ve Rumelide Ağalar, Beyler vb. küçük, bir anlama otonom beylikler kurmuşlardı. Alemdar Vak'ası bu Beylerin gücü ve etkisi hakkında Osmanlı ileri gelenlerine ve aydınına önemli ipuçları verdi.[21] Ayan, Derebeyi ve Beylerin, daha genel bir deyimle Osmanlı toprakları içindeki hanedanların yetki ve hakları ile merkezî hükümet arasındaki ilişkilerini belirlemek amacıyla bir "Meşveret" meclisinin toplanmasına karar verildi. Ayan'dan Sadrazam Mustafa Paşa toplanan meclisi açarak amacını açıkladı. Söylenenlere bakılırsa tartışmalar çok sert ve uzun sürmüş ve sonunda Sened-i İttifak denilen belge imzalanmıştır. Belgenin giriş bölümü "Şer'i Hüccet" gibi gerekçeyi içermekteydi. Kabul edilen ilkeleri şöyle özetleme-

[21] Alemdar Vak'ası Osmanlı bürokrasisinin ayan ve beylerin gücünü anlamada etkili olmuştur. Mustafa Paşanın İstanbul'a, ayanlardan derlediği orduyla yürümesi, III. Selim dönüşümlerini destekleyen bir biçimde iktidara elkoyması Osmanlı tahtının her an ayan ve beyler tarafından tehdit edilebileceğinin kanıtı sayılabilir...

miz mümkündür:

Hanedan diye adlandırılan beyler, Osmanlı Padişahının egemenliğini ve yasa yapıcılığını kabul etmişlerdir. Gene bu beyler, Padişahın yasa ve emirlerinin bir yürütme organı tarafından uygulanacağını, yürütme organı olarak gözüken Sadrazamlık makamına karşı bu nedenle "kimsenin karşı bir eylemde" bulunmayacağı ilkesini benimsemişlerdir. Nihayet Hanedanın, hak doğrultusunda olmayan yasa ve emirlere karşı, bir direnme hakkının doğması da gene Sened'de kabul edilmişti. Ne var ki yasama, yürütme ve hanedanlar arasında kurulan bu dengenin sağlanması ve denetlenmesini izleyecek bir organın kurulması Sened'de yer almamaktaydı. Bu eksiklik Sened'in ciddiyetten yoksun olduğu kanısını vermektedir. Nitekim onca hanedan arasından ancak dördü, senedi imzalamıştır. Buna karşın, aynı Sened'e imza koyan bürokrat sayısı 21'dir. Biçimsel olarak incelendiğinde Sened'e, aralarında bir sözleşmenin oluşturulduğu tarafların, yani Padişah ve Hanedanın itibar etmediği görülmektedir. Buna karşın, bürokratlar Sened'e çok önem vermişlerdir. Tüm eksikliklerine karşın, bu Sened, anayasal düzene yönelik, atılmış önemli bir adımdır, ve Osmanlı Padişahının egemenliğinin paylaşılabileceği bu Sened'le belgelenmiştir. Diğer yandan da, bürokrasi, yürütme gücünün üstünlüğünü bu belgeyle gündeme getirmiştir. Sened'i zorunlu olarak kabul eden II. Mahmut, Padişah olduğu süre içersinde "Monarşik Mutlakiyet"e yönelik tavrını pekiştirerek Sened'i kısa sürede etkisiz bir kâğıt parçası haline indirgemiştir. Ne var ki bu duruma karşın, Sened, Türk Anayasa Hukuku açısından önemli bir dönemeç olma niteliğini bugün de muhafaza etmektedir. Bir de Sened'in fiilen hükümsüz kalmasına karşın, bürokratların yürütme erkindeki etkinliklerini gittikçe artırarak devam ettirdiklerine de işaret edelim.

iii) Tanzimat, Osmanlı Padişahının egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belgedir. Tanzimat, Büyük Reşit Paşanın öncülüğünde hazırlanmıştır. Hazırlanışında Batı Avrupa ülkelerinin etkisi açıktır. Tanzimat Belgesini, 1838 İngiliz ticaret antlaşmasını tamamlayan, Avrupa burjuvazisinin Osmanlı ülkesi içersin-

deki eylemlerini güvence altına alan bir yasal çerçeve gibi kabul etmek yanlış olmaz. Tanzimat bir anlama Mehmet Ali Paşa sorununa karşı Osmanlı bürokratının Padişahın çevresinde kenetlenerek yeni bir düzen kurma çabasıdır. Bürokrasi böylece kendi geleceğini İngiltere gibi Avrupa güçlerinin garantisi altına sokmuş olmayı hesaplamaktaydı. Nitekim Tanzimata ilişkin ilk yazılı belge Reşit Paşanın daha II. Mahmut zamanında, 12 Ağustos 1839'da İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'a gönderdiği muhtıradır. "Reşit Paşa, Fransızca yazılan bu muhtırada, düşündüğü reformun bir *systeme immaublement établi*'yi gerçekleştirmek olduğunu, bu üç sözcükle özetlemişti."[22] Reşit Paşanın amacı, yazışmalarından anlaşıldığı gibi, yönetim, yani bürokrasi üzerindeki Padişahın karışma yetkisini kısıtlamaktır. Bu, Avrupa kapitalizmi tarafından da istenmektedir. İsteklerin bileşkesi ortak olduğu için Tanzimat Fermanı ortaya çıkabilmiştir. Abdülmecit de kendinden önceki Padişah gibi darboğazı geçtikten sonra ortadan kaldırırım niyetiyle Fermanı kabul etmiştir, ama bu kere darboğazı yaratan Avrupa kapitalizmi olduğu için Tanzimatın getirdiği ilkeler daha da gelişip, genişleyerek sürüp gitmiştir.

Tanzimat Bildirgesinde üç temel nokta vardır:

— Padişahın kendi egemenlik hakkını sınırlaması,

— Kişiye bağlı can, mal ve onur korurluğu haklarının Padişahın egemenlik alanından çıkartılıp yasal düzenlemelere bağlanması,

— Yürütmenin "Mevad-ı Esasiye" olarak nitelenen ilkeler uyarınca düzenlenecek yasalar uyarınca çalışması.

Bu üç ilke, yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılığını gidermeye yönelik, ya da ancak bu organların özerkliği oranında etkin bir biçimde uygulanabilecek ilkelerdir. Aslında Tanzimat Bildirgesinin en kapalı yanı yürütmeyi bağlayacak "Mevad-ı Esasiye"nin nelerden oluştuğu noktasıdır. Yüksek Şûranın bir protokolu, sözkonusu "Mevad-ı Esasiye"yi şöyle belirler:

"— Devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecektir,

— Bu kanunlar şeriata uygun olacaktır,

— Bu kanunların amacı, sayılan üç hakkın (can, mal,

[22] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,...* s. 187.

onurun korunması hakları) dokunulmazlığını sağlamak olacaktır,

— Bu kanunlar din farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı teb'asına eşitlikle uygulanacaktır,

— Hükümdar bunlara aykırı eylemlerde bulunmayacağına söz verecektir."

Tanzimat Bildirgesinin getirdiği yeni kurumlardan biri de yasama görevini yerine getirecek sürekli meclislerin kurulmasını öngörmesidir. Bu meclislerin üyeleri asker-sivil bürokrasi ve ulemalardır. Böylece yasama açısından da bürokrasi belirli bir ağırlığa sahip olmuştur. Kısacası Sened-i İttifakta Ayan ve diğer hanedanlarla Hükümdar arasında yapılan sözleşme bu kere Hükümet ile Hükümdar arasında gerçekleştirilmiştir. Hükümet ise, merkezî bürokrasinin üst organı olduğu için, Tanzimat Bildirgesindeki egemenlik paylaşımı, Hükümdar ile bürokrasi arasındadır.

Tanzimat Bildirgesi, getirdiği yeni yaklaşımlara karşın, istenilen dengenin bozulması halinde ortaya çıkacak sorunların "mercii"ni belirtmemektedir. Şeriat hemen her konuda yolgösterici, çerçeve yasa anlamında ise de, uygulama, bu çerçeve yasanın yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu nedenle 1850'den sonra yeni "ıslahat" bildirgeleri yayınlanmış, boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Bu yeni "Islahat" dalgasının başlamasının en önde gelen nedeni, Kırım Savaşından sonra Batı Avrupa ülkelerinin Tanzimat Bildirgesiyle vaadedilen reformların gerçekleşmemesinden ötürü yaptıkları baskılardır. 1856 Islahat Fermanı Sadrazam, Dışişleri Bakanı, Şeyhülislam ve Batı Avrupa Devletlerinin temsilcilerinin katıldığı bir dizi tartışmalı toplantı sonunda yayınlandı. Bu Ferman, 1839 Tanzimat Bildirgesinden bağımsız düşünülemez, Tanzimat Bildirgesinde ileri sürülen vaadlerin gerçekleşmesine ilişkin bir dizi somut tedbirleri içerir. Bu tedbirlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: Bütçe yapılması, bir bankanın kurulması, ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ile o ülkelerin yetkili uzmanlarının çağrılması, karma mahkemelerin kurulması. Bu somut tedbirler, Osmanlı Islahatlarının ekonomik bağımlılığı pekiştiren birer çerçeve oldukları konusundaki kanılarımızı pekiştirmektedir.

1856 Fermanı yerel yönetimler, cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesi düşüncesini tartışmaya başlayan ilk resmî bildirgedir. Fakat bu temsil sistemi, o günün koşulları içersinde, müslüman halktan çok müslüman olmayan teb'a için etkendi. Bu özelliğinden ötürü 1856 Islahatı için, dışa dönük, hıristiyanlara yönelik ıslahat da denmektedir. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan değişik uluslardan oluşan tebaayı "Osmanlılık" denilen soyut ve açık olmayan bir ulus duygusu çevresinde toplama çabası da bu Islahat Fermanında gündeme getirilmiştir. Kısa kısa değinmelerimizden de anlaşılacağı üzere 1856 Islahatı, Osmanlıların ekonomik, kültürel ve toplumsal dışa bağımlılığını daha da artıran bir yapıdadır. Kırım Savaşı galipleri, Batı Avrupa ülkelerinin de istediği budur.

— 1856 Islahat Bildirgesinden sonra alınan bir dizi karar ve yürürlüğe konulan yasalar da Tanzimattan itibaren bütün Islahat hareketlerinin şaşmaz doğrultusundadır. Bu bir dizi dönüşümlerden en önemlilerini sıralayalım:

1858 Arazi Yasası: Bu yasa 17. yüzyıldan beri Beyler, Ayanlar, ya da güçlü çiftçiler tarafından gaspedilen topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını güvenceye almakta; mirî toprakların özel mülke dönüştürülmesi sürecini kolaylaştıracak hükümleri getirmekteydi. Bu durumu ile yasa, büyük toprak sahipliğini destekleyen bir niteliğe sahiptir.

— İl yasaları. Bu yasalar yerel yönetime yönelik bir dizi dönüşümü getiren yasalardır. Bu dönüşümler açısından iki önemli çelişkinin oynadığı role işaret etmekte yarar vardır. Bu çelişkilerden birincisi yerel bürokrasi ile büyük toprak sahiplerinin arasındaki kutuplaşmadır. Diğeri ise yerel ulusçu akımları destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğunu sultası altına almak isteyen dış güçlerle Osmanlı yönetimi arasındaki çelişkidir. Kuşkusuz bu çelişkilerde dış dinamikler belirleyici olmaktadır. Nitekim yerel yönetimde gündeme getirilen İl Meclisleri, meclis üyesi olmayı ve seçmeyi içeren geniş kısıtlamalara sahip olmakla birlikte, merkezî ve yerel bürokrasinin yetkilerine indirilmiş bir darbe sayılabilir. Dış dinamiklerin yerel yönetim üzerindeki hassasiyetleri, il yönetimine ilişkin yasa, kararname ve diğer kuralların sık sık değişmesi sonucunu getirmiştir. Böylece dış

kapitalist güçler, Osmanlı İmparatorluğunu bölmede önemli bir mevzii elde etmişlerdir.

— Yabancıların Osmanlı ülkesinde Toprak Sahibi olmaları (1867), Ceza yasası (1858), Deniz Ticaret yasası (1864), Ticaret muhakemeleri nizamnamesi (1862) gibi dönüşümler "Islahat"lar arasında sayılmaktadır. Ne var ki bunların, kapitalizmin yasal gereksinimlerinin ürünü oldukları ortadadır. Eldeki bazı bilgilere göre Fransız Medenî yasasının Osmanlı Hukuk düzenine uyumlandırılmaları çabası, ulemanın karşı koyması ile sonuç vermemiş, ama bu paralelde bazı değişikliklerin Mecelle'de yapılması uğraşları kesintisiz devam etmiştir.

1876 Anayasa hareketine kadar yapılan bir dizi dönüşümün kısa öyküsü budur. Bu dönüşümler, Osmanlı ekonomisi üzerinde tam bir hegemonya kurmuş olan Batı Avrupa ülkelerinin kapitalist gelişimine paralel olarak etkilerini daha da artırmalarının doğrusal sonucu kabul edilmelidir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tekelci aşamaya ulaşmış olan Batı Avrupa kapitalizmi, yapısı gereği, emperyalist eylemlerini gerçekleştirme yönünde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskısını artırmıştır. Emperyalizmin ayrılmaz üç ögesi biçiminde niteleyebileceğimiz piyasa arama, yatırım alanı sağlama, ucuz hammadde elde etme hedefleri, Osmanlıları Batı kapitalizminin odak noktalarından biri haline getirmiştir. 1870'ten sonra gelişen Alman kapitalizminin de devreye girmesi Osmanlılar üzerinde oynanan oyunun boyutlarını daha da genişletmiştir. Alman ve İngiliz kapitalizminin mücadele alanı haline gelen Osmanlı İmparatorluğu, bu iki güç arasındaki nispî dengeden yararlanarak bir süre yaşamayı başarmışsa da, sonuçta, emperyalizmin parçalayıcı ve yıkıcı pençelerine düşmüştür.

Ekonomik ve yasal kurumlarıyla Osmanlı ülkesine giren kapitalizm, bu konuda etkin silah olarak kültürünü kullanmayı bilmiştir. Yani olguyu salt ekonomik, ya da yasal çerçeveler açısından görmemek, kültürün de içerildiği bir bütünün işlevini doğru kestirmek gerekir. Özellikle Osmanlı aydını burjuva kültürünün etkisini en fazla hisseden grup olmuştur. Sanırım, bu, günümüze kadar da devam etmiştir. Kuşkusuz, burjuva kültürünün sakıncaları kadar nimetleri

de vardır. Özgürlük, ulus egemenliği kavramları bu kültürün doğal sonuçları olarak Osmanlı İmparatorluğunun, özellikle aydın kesimlerinin yaşamına girmiştir.

b) *Osmanlı Aydınının Burjuva Demokratik Hak ve Özgürlükler Doğrultusundaki İlerici Mücadelesi*

Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları tarafından 1860'lı yıllarda açıkça tartışılmaya başlandı. Gerçi 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı Osmanlı devlet adamları Avrupa ülkelerindeki meşrutî yönetime yönelik gelişmeleri görerek, bu biçimdeki bir yönetimi Osmanlı İmparatorluğunun yeniden canlanabilmesi için gerekli koşul olarak nitelemeye başlamışlardır. Bazı tarihçiler, Mustafa Reşit Paşanın, II. Mahmut'a meşrutiyet yönetimini övdüğünü ileri sürmektedirler. Bu konuda kanıtlayıcı belgelere sahip olmasak bile, Osmanlı devlet adamlarının, özellikle Tanzimattan sonra meşrutî hükümdarlık fikrini benimsemeye başladıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı genç aydınlarının Kırım Savaşından sonra bu düşünceye daha da yatkın oldukları bilinmektedir. Özellikle genç deniz ve kara subaylarının İngiliz ve Fransız meslektaşlarıyla aynı saflarda çarpışırken, burjuva demokratik fikirleri tanıdıkları, bu düşüncelerin, genç Osmanlı aydınları arasında yayıldığı kuşkusuzdur.

Osmanlı asker-sivil aydını Tanzimattan beri süregelen dönüşümlerin etkisiyle burjuva toplumlarına özgü liberal düşünceleri yakından tanımaya başlamıştı. Edebiyat alanındaki yenilikler bu düşünceleri daha da yaymaktaydı. Tüm bu nedenler Osmanlı İmparatorluğundaki meşrutiyet hareketinin öncülüğünü yapma görevini doğal bir biçimde aydınlara bırakmaktaydı.

Osmanlı aydınlarının meşrutiyete yönelik ilk girişimi 1859 Kuleli olayıdır. Gerçi N. Kemal, Ebüzziya Tevfik, ve Ahmet Mithat gibi aydınlar Kuleli olayının meşrutî yönetimi isteyen bir içeriği olmadığını ileri sürmektelerse de, olayı yaratan, daha doğru bir deyimle, komployu düzenleyen Hüseyin Daim Paşanın amacının, İmparatorluk halklarının yasal haklarını sağlamak olduğu görüşünü ileri süren araştırmacılar daha bir inandırıcı kanıtlara sahiptirler. Ayrıca

N. Kemal, E. Tevfik gibi Yeni Osmanlılar hareketinin öncülerinin, kendilerinden önceki bir eylemi, sınırlı ölçüde reddetmeleri de doğal sayılmalıdır. Türk arşiv belgelerinin incelenmesinden Kuleli olayının yaratıcılarının, halkın ve ordunun yüce sultana karşı ayaklanmasından sonra hükümetin değiştirilmesi yoluyla, eski düzenin ve yasakların kaldırılması hevesinde oldukları anlaşılmaktadır.[23] Bununla birlikte bir noktanın da altının çizilmesinde büyük yarar vardır; şöyle ki, komplonun hazırlayıcılarından ve lideri Şeyh Ahmet, toplumda şeriata uygun bir düzen kurma amacındaydı. Bu isteğini açıklarken Tanzimatla başlayan halklar arasındaki eşitliğin müslümanların aleyhine işlediği, ve böylece ülke içersinde "gâvurların kayırılarak" baş tacı edildiği noktasını ileri sürmektedir. Bu sav, bilinçaltında, Tanzimatın getirdiği düzende, azınlıkların ve diğer uluslar burjuvazisinin daha kârlı çıktığı, ülkenin bunlara ekonomik olarak bağımlılaştığı sorununun yansıması olarak kabul edilebilir. Nitekim N. Berkes de Şeyh Ahmet'in bu yaklaşımının "Türkiye'nin gitgide yabancı devletlerin kölesi olmasına karşın, bilinçsizce bir protesto"[24] niteliğinde olduğunu ileri sürmektedir. Nedenleri ve ayrıntıları hakkında kesin bilgilere sahip olmamamıza karşın, "1859 yılındaki Kuleli olayı, Türk tarihinde önceden düzenlenmiş ilk politik çıkıştı. Komploya önayak olanlar, komploya katılanları ülkenin durumunu düzeltmek için, henüz pek düzgün olmayan ve birbirinden kopuk bazı düşüncelerin çevresinde toplamak istiyorlardı... Bütün bu koşullar Kuleli olayının meşrutiyet hareketi öncesinde en dikkate değer politik olaylardan biri olmasına neden olmaktadır".[25]

Osmanli İmparatorluğunun "politik, ekonomik ve kültürel" ilerlemesine yönelik çabaları içeren siyasal eylemlerin dayandığı ve bu eylemleri oluşturan ideolojik koşullar 1860 yılları başında ortaya çıkmaya başladı. İdeolojik koşulları oluşturan çekirdek *Tasvir-i Efkâr* gazetesi çevresinde

[23] Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII, Seri n° 3, İstanbul 1937.

[24] Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal 1964, s. 204.

[25] Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 48.

gelişti. Bu gelişimde Türk düşün adamı Şinasi'nin yeri ve etkisi büyüktür. Şinasi "Yeni Osmanlılar" hareketini başlatan kişidir. "Yeni Osmanlılar hareketini pek çok akımlar etkilemiş olsa bile, hareketin fikirsel geleneklerinin temeli tek kişi tarafından atılmıştır; yapıtlarıyla Türk aydın sınıfına 19. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve politik görüşlerini tanıtan, şair Şinasi Efendi"dir.[26]

Şinasi Türk kamuoyunca bir sanatçı, bir şair olarak tanınır; okullarımızda onun bu yönü üzerinde derinlemesine durulur. Oysa Şinasi, Türk ilerici siyasal yaşamındaki etkisi ile sanatçı yönünden daha önemli olan bir kişidir. *Şair Evlenmesi* adlı yapıtı Türkiye'de ilk çağdaş tiyatro örneği olması yanısıra, içerdiği ilerici düşünceleri yönünden de önemli bir aşamayı simgelemektedir. Şinasi bir subay çocuğudur, yani bürokrat aileden gelmektedir. Babası, o küçük yaşta iken öldüğü için yoksulluk içinde büyüdü. Raslantıların sonunda diye niteleyebileceğimiz bir biçimde Mustafa Reşit Paşanın girişimiyle Avrupa'ya öğrenim için gönderilen gençlerin arasına katıldı. 1852 yılına kadar uzun bir süre (yaklaşık olarak 10 yıl) Paris'te kaldı. Bu uzun öğrenim süresi, ona burjuva kültürünü yakından tanıma olanağını verdiği gibi, o dönem Fransa'sının tüm toplumsal ve siyasal olaylarının içinde yaşama fırsatını da vermişti. Nitekim bazı kaynaklara göre Şinasi 1848 devrimi sırasındaki siyasal eylemlere de aktif olarak katılmıştır.[27] Diğer yandan Şinasi'nin Lamartin ve Renan'la tanıştığı, döneminin liberal çevreleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunduğu da bilinmektedir (Ş. Mardin). Mustafa Reşit Paşanın yaşamı boyunca (1852-1858 yılları arasında) onun yakın bir mesai arkadaşı gibi çalışan Şinasi, Paşanın ölümünden sonra kültürel ve siyasal ilerici düşünceleri doğrultusunda çalışmalarına devam etti. Bu dönemdeki çalışmaları onun Türk sanat ve düşün yaşamının önderi olarak kabul edilmesini sağladı. 1860'tan sonra Agâh Efendinin çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde çalıştı. Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, toplumsal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunları ele alan ve bunlara öz-

[26] Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeteon 1962, s. 252.

[27] Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*,... s. 253.

gün çözümler getirmeye çalışan yazılarını, bu gazetede yayınlamaya başladı. Ne var ki Agâh Efendinin, yazılarının siyasal içeriklerinden ürkmesi, bu gazetedeki çalışmalarını kısa kesmesine neden oldu. *Tercüman-ı Ahval*'den ayrılan Şinasi, kendi gazetesi *Tasvir-i Efkâr*'ı kurdu. Gazete 27 Haziran 1862'de çıkmaya başladı. Gazetenin ilk sayısında yayınlanan Şinasi'nin yazısı, o güne kadar Osmanlı ülkesinde açıkça söylenmeyen ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kavramları gündeme getiriyordu. Şinasi bu yazıda halkın ülke sorunları konusunda, söz söyleme, çözüm getirme hakkının varolduğuna işaret ederek: "Halk ancak gazete aracılığı ile kendisini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun için de, gazete her kültürlü ulus için gereklidir." diyordu. Sonradan devlet ile kamuoyu arasındaki ilişkiyi de şöyle belirtiyordu: "Devlet, ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır. Ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir."

Şinasi bu düşünceleri ile, devletin, yönetimde ulusu temsil ettiğini, devletin sorunlara getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini özgürce belirtme hakkına sahip olduğunun altını çizmekteydi. Böylece kamuoyu kavramı, ve devletin bir "mümessil" olduğu yaklaşımı ortaya atılmaktaydı. Kuşkusuz bu kavramlar yeniydi, toplumda açık olarak ilk kez tartışılmaktaydı. Şinasi'nin bu ilerici düşünceleri, *Tasvir-i Efkâr* gazetesini bir aydınlar merkezi haline getirmeye yetti. Gazete yönetim yeri, her zaman, genç ve ilerici Osmanlı aydınlarının toplandığı, bazı sorunları kendi aralarında tartıştığı bir kulüp biçimine dönüştü.

Şinasi'nin bir başka yanı da "reformlardan" sözeden ve devlet yönetiminde sorumluluğu olmayan bir kişi oluşudur. Âdeta halktan biri, sade bir aydın olarak bu önerilerini yapmaktadır. Şinasi Türkiye'de Batılılaşmanın ideolojik temelini oluşturan kişidir. Onun düşüncesine göre Batı kurumlarının Türkiye'ye getirilmesi, geriliğin aşılmasında en büyük adımın atılmasıdır. Bu noktada Şinasi'nin Batılılaşma açısından söyledikleri üzerinde tartışmamız gerekecektir. Şinasi, Batının kurallarını almayı kastederken, yükselen burjuvaziye özgü demokratik kurumları ima etmektedir. Bu

kurumların Avrupa'da oynadığı ilerici rolü farketmiştir. Osmanlı saltçı yönetiminin de altedilmesinde, Avrupa aristokrasisi ve saltçı yönetimlerini dize getiren burjuva ideolojisini kendine rehber kabul ediyor, ve bu düşünce yönünde fikir üretiyordu. Aristokrasiye, ve aristokrasiden kaynaklanan saltçı idareye yönelik mücadelede, burjuva liberal düşününün oynadığı etken rol hatırlanırsa, Şinasi'nin yaklaşımının rasyonel olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki, burjuva ideolojisi, kapitalizmin tekelci-emperyalist evresinin başladığı 19. yüzyılın son çeyreğinde kendi iç zıtlıklarını da birlikte getirmekteydi. Şinasi ve dostları, sorunu bu boyutlarda ele alacak bilgiye sahip değillerdi; ve sahip olsalar da, toplumsal, ekonomik ve kültürel ilerleme açısından daha farklı bir davranışın içinde olacakları da söylenemezdi.

Tasvir-i Efkâr'da Şinasi ile birlikte "ulus", "vatan", "özgürlük" ve "devrim" sözcüklerini kullanarak kamuoyuna malettirmeye çalışan bir başka ilerici, Namık Kemal de yazmaktaydı. Basın, Türk düşün yaşamında önemli bir rol oynama, bazı düşüncelerin çevresinde bir kamuoyu oluşturma yönünde önemli bir adım atmıştı. Basının bu etkinliğinden sözederken Ali Süavi ve gazetesi *Muhbir*'e de değinmek gerekir. *Muhbir,* 1866'da çıktı. Çıktığı andan itibaren, özellikle Girit sorununu bahane ederek hükümete karşı bir muhalefet çizgisi oluşturmaya çalıştı. Girit sorununun çözümlenmesinin ancak bir millî meclis kurmakla mümkün olabileceğini söyleyerek, meclis düşüncesini ortaya attı. Bu arada okuyucu mektupları yayınlayarak, halkın yönetim hakkında görüşlerini serbestçe söylemesi ve yazması geleneğini yaratmak istedi. *Muhbir,* 55 sayı çıktıktan sonra kapatılmıştır. Şinasi, N. Kemal, A. Süavi ve diğer ilerici, yurtsever aydınlar, 1860'lı yılların ilk yarısında basın yoluyla kamuoyunda belirli bir düşünün oluşmasını sağlamaya gayret etmişlerdi. Fakat bir örgüt olmadan bu düşünceleri eyleme dönüştürmenin kolay olmayacağını da çok geçmeden anladılar. Örgüt, 7 Haziran 1865'te Belgrat ormanlarında düzenlenmiş bir piknik görüntüsü altında kuruldu. Örgüt ilk zamanlarda "Yurtseverler Birliği" adını almışsa da, kısa bir süre sonra bu adı, tarihte önemli bir yere sahip, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" olarak değiştirmiştir. Birçok araştırmacı

"Yurtseverler Birliği"nin örgütlenmesinde İtalyan Carbonari örgütünün yapısının temel alındığını söylemektedir. Carbonari örgütü, İtalyan yurtseverlerinin, hücre esasına uygun biçimde örgütledikleri bir gizli dernektir. Bu dernek fazla başarılı olmamıştır. Birçok hücre üyesi hapisanelerde can vermiştir. Carbonari örgütünün başarısızlıklarını gören Mazzini, devrim düşüncesini gençler arasına yayarak, gençleri siyasal eylemlerde kullanma stratejisini geliştirdi. Avrupa gençliği (*Jeune*'lük) akımı başladı. Mazzini-Caribaldi kuvvetlerinin yenilgisinden sonra birçok genç ve örgüt ileri geleni İstanbul'a sığındı. Fransa yoluyla İstanbul'a gelip yerleşen *jeune*'lerden biri de Şinasi'nin Paris'ten tanıdığı Giampietri'dir. Giampietri, Mazzini-Garibaldi *jeune*'lerindendir. İstanbul'da önce *Presse Orien* sonra da *Courrier D'orient*'i çıkarttı. Şinasi her iki gazetede de yazmıştır. Hatta Şinasi'nin bazı yazılarını önce *Courrier*'de yayınlatıp, sonra da bu gazeteden yapılan bir çeviri gibi kendi gazetesinde de yayınladığı, böylece bir tür güvence sağladığı ileri sürülmektedir.[28] Giampietri'nin başlattığı bir anayasa tartışmasına İstanbul'da yayınlanan tüm yabancı gazetelerin katıldığını görmekteyiz. Namık Kemal'in Anayasa ve Meşrutiyet düşüncesine, o tartışma sırasında daha bir yaklaştığı ileri sürülür. N. Kemal'in bir tanıdığına "Geçen gün Giampietri ile meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söylendi. Nihayet meşrutiyetin bizde de yürütülebileceğine beni inandırdı."[29] dediği nakledilmektedir. Konuya ne yandan bakarsak bakalım, 1860'lı yıllarda, basın, meşrutiyet düşüncesinin Türk aydınları arasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

İç örgütlenmesi Carbonari örgütleri benzeri olan "Yeni Osmanlılar" derneği yurt içinde kurulduktan kısa bir süre sonra yurt dışına çıktı, ve eylemlerine orada devam etti. "Yeni Osmanlılar Derneği"nin tüm malî sorunlarını Mustafa Fazıl Paşa çözümlemiştir. Mustafa Paşanın meşrutî bir düzeni getirecek anayasadan ne derece yana olduğunu bilememekteyiz. Ama Osmanlı hükümetine olan muhalefetinin temelinin düşünsel olmaktan çok, kişisel olduğunu gösteren bil-

[28] Roderic Davison, *Reforme in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963, s. 205-206.

[29] M. Cemal Kuntay, *Namık Kemâl: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Cilt I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1944, s. 360.

gilerimiz vardır. Şöyle ki, Mustafa Fazıl Paşanın sorunu, Mısır hidivliği vârisliğini ele geçirmekti. Bu hidivliğin verasetine ilişkin yasanın değiştirilmesiyle hakkını yitiren Mustafa Fazıl Paşa bu hakkı tekrar elde etmek için çalışıyordu. "Yeni Osmanlılar Derneği"ni parasal olarak desteklemesinin temel nedenlerinden başta geleni de bu hakkını gerçekleştirme arzusuydu. Bu arzuyu Âli Paşa ile çekişmeye kadar indirgemişti.

Türkiye'de kurulan, sonra 1867'den itibaren Avrupa'da faaliyetlerine devam eden Yeni Osmanlılar Derneğinin programı konusunda kesin bir düşün birliği yoktur. Hatta içlerinden birinin ifade ettiği gibi, mevcut üyeler arasında Âli Paşanın devrilmesinden başka ortak bir amaç bulmak da müşküldür.[30] Ama her şeye karşın, dernek, eylemlerine devam ettiği sürece bazı programların çevresinde birleşmiştir. Bu programlardan birincisi, 1867 baharında kamuoyuna açıklanan bir açık mektuptur. Bu açık mektup, Mustafa Fazıl Paşa tarafından, Abdülaziz'e yönelik biçimde kaleme alınmıştır. Bazı çevreler bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa tarafından yazılmadığını ileri sürerlerse de, bu iddiayı pekiştirecek bir kanıt mevcut değildir. Ayrıca mektubun kimin tarafından yazıldığından ziyade, içeriği önemlidir. Çünkü mektup uzun süre Yeni Osmanlılar Derneğinin bir program taslağı gibi kabul görmüş ve yayılmıştır. Mektup, 1326 (1910)'da İstanbul'da tekrar basılmış ve "Paristen Gelen Mektup" adıyla dağıtılmıştır. Mektubun içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

— Her gelişmenin ve ilerlemenin temelinde özgürlük yatar,
— Özgür bir kamuoyu, memurların keyfî davranışlarını denetler, hata yapmalarını engeller,
— Özgürlüğün olmadığı toplumlarda reformlar gerçekleştirilemez,
— Özgürlüğün olmaması, Avrupa ülkelerinin, Osmanlı devletinin işlerine karışmasını âdeta teşvik etmektedir,
— Özgürlük, padişahın bağımsızlığını kaldırma anlamına gelmediği gibi, halkı din ve geleneklerinden uzak düşürme gibi bir sonucu da vermez,

[30] Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (üç cilt), Kervan Yayınları, İstanbul 1973-74.

— Din, kişinin manevî yönünü ilgilendirir, bir ülkenin yasalarını din kuralları belirlemez. Dinin dünya işlerine karıştırılması, onun halka karşı kullanılması olanaklarını da artırır,
— Her ülke için meşru devlet şekli anayasalı bir devlet düzenidir,
— Adaletin ilkeleri, mekâna göre değişmez,
— Zulüm ve istibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu ve eylemleri denetleyebilen bir yönetimin kurulmasıdır.

Sözkonusu açık mektubun Sofya'ya Krilli ve Mefodi kitaplığının eski baskılar bölümünde bulunan metninde (Bulgarca olarak) "Hünkâr'ım, İmparatorluğu kurtarınız, meşrutiyeti ilân ediniz." cümlesi yer almaktadır. Bu belgede Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarının hazırladıkları bir anayasa tasarısının Sultana sunulmasının da önerildiğine raslanmaktadır. Mektubun bu bölümünün Yeni Osmanlıların yurt dışında faaliyete geçip, açıkça meşrutiyeti istemeye başladıkları yıllarda, 1860'lı yılların sonunda yazılıp ilâve edildiği düşünülebilir.[31]

1867 yılının ilkbaharından itibaren Yeni Osmanlılar Derneğinin ağırlık merkezi yurt dışına kaydı. Bu kaçış, temelde bir dizi olayın yarattığı nedenlere dayanmaktadır. Önce *Tasvir-i Efkâr* ve *Muhbir*'in yayınlarından hükümet rahatsız olmaya başlamıştı. Nitekim 6 Mart 1867'de yayınlanan bir hükümet bildirisinde, basındaki bazı kişilerin sorumsuzca davrandıkları, yıkıcı faaliyetlere kapıldıkları iddia edilerek, "ülkenin genel sorunlarının gerektirdiği koşullarda, basın yasasının varlığına bakılmaksızın, yönetimsel tedbirlere başvurma hakkının saklı tutulduğu" bildiriliyordu.[32]

Bu bildirinin hemen arkasından, hükümet, 9 Martta *Muhbir*'i kapattı, Ali Süavi'yi Kastamonu'ya sürdü. 24 Martta da *Tasvir-i Efkâr* son sayısını yayınladı. Bu arada Namık Kemal, Erzurum vali yardımcılığına, Ziya Bey de Kıbrıs mutasarrıflığına atanmıştı. Mustafa Fazıl Paşanın Paris'e kaçma teklifini kabul eden Namık Kemal ve Ziya Bey hazırlıklarını tamamlarken, Ali Paşaya hazırlanan bir komplo-

[31] Y. A. Petrosyan, *a.g.y.*, s. 65-66.
[32] Ebüzziya Tevfik, *a.g.y.*, Cilt I, s. 54-56.

nun ortaya çıkarılması, örgütün bazı üyelerinin tutuklanması, Yeni Osmanlıların dış ülkelere kaçışını hızlandırdı.

1867 yılının ortalarına kadar Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Süavi, Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Efendi, Mehmet Bey, Rıfat Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa Paris'e kaçmış bulunuyorlardı. Şinasi, zaten 1865'ten beri Paris'te bulunmaktaydı. 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşanın Paris'teki evinde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda örgüt gazetesinin Avrupa'da çıkarılmasına karar verildi. Bu arada *Muhbir*'in yeniden çıkarılması için gerekli yardım M. Fazıl Paşa tarafından yapıldı. M. Fazıl Paşa, 250 bin franklık bir fonu, gazetelerin çıkarılmasına tahsis ettiği gibi, yurt dışına göçenlere de aylık bağladı. Derneğin kuruluş tüzüğü de gene 10 Ağustos toplantısında kabul edildi. Tüzüğün yazılmasında iki kişinin yardımı oldu. Bunlardan Wladyslaw Plater Polonyalı, ulusçu, bir burjuva devrimcisiydi. Diğeri ise Simon Deutsch'tür. "Viyanalı olan Deutsch, 1848 devrimine karışmış, idama mahkûm olmuş, Paris'e kaçmıştı. Paris'teyken Karl Marx'ın Londra'da kurduğu ve Birinci Enternasyonal diye bilinen (Uluslararası İşçiler Birliğine) girdi. Bu sıfatla Komün devrimine katılmadan ve daha sonra Birinci Enternasyonalin Başkanlığına gelmeden, 1867'de Yeni Osmanlılarla tanışmıştı."[33] Yeni Osmanlılar Derneğinin tüzüğü Fazıl Paşa, Namık Kemal, Plater ve Deutsch tarafından imzalandı. Yeni Osmanlılar arasındaki düşün ayrılıkları daha İstanbul'da başlamıştı. Önce de belirttiğimiz gibi Ali Paşanın devrilmesini istemenin dışında ortak tarafları yoktu. Avrupa'da değişik düşün akımlarının içinde sözkonusu ayrılıklar daha da büyüdü. Önce Şinasi, dernekten ayrıldı. Abdülaziz'le Fransa'ya gelen Keçecizade Fuat Paşanın verdiği söz üzerine yurda döndü. Kısa bir süre içine kapanık, melankoli halinde yaşadıktan sonra öldü. Cenazesine hiç bir aydının katılmadığı söylenir. Daha sonra Namık Kemal ve Ziya Beyler, Ali Süavi'den koptular. Bu kopuşun nedeni *Muhbir* gazetesinin izlediği yayın politikasıdır. *Muhbir*'in Fransa'da basılma hazırlıklarının ilerlediği günlerde Abdülaziz'in Fransa'yı ziyareti, Fransız hükümetinin Yeni Os-

[33] Roderic Davison, *a.g.y.*, s. 214-215.

manlıların eylemlerine karşı bir dizi önlemler almasına neden olmuştu. Paris'e sığınan Türklerin kentten çıkmaları istendi. Bunun üzerine onlar da Londra'ya gittiler ve 31 Ağustosta *Muhbir*'in dışardaki ilk sayısını çıkardılar. Binlerce basılan bu sayı, çeşitli yollardan Osmanlı topraklarına sokuldu ve dağıtıldı. Ne var ki Ali Süavi ile Ziya Bey ve Namık Kemal'in araları gittikçe açılmaktaydı. Bir kere Ali Süavi gazeteyi Yeni Osmanlılar adına değil, kendi adına çıkartmaktaydı. Öte yandan düşün ve sorunlara yaklaşımlar açısından da arada önemli ayrılıklar vardı. Ali Süavi soruna koyu dinci açıdan bakmayı yeğliyordu.

Bu arada Mustafa Fazıl Paşanın olaya ne kadar kişisel ve dar bir çerçeveden baktığını gösteren bir olay oldu. Paşa, Ali Paşayla barıştı ve Sultanın izniyle İstanbul'a döndü. Bu dönüşü Yeni Osmanlılar bir başarı olarak yorumladılar. Nitekim Namık Kemal babasına yazdığı mektupta, Mustafa Fazıl Paşanın sadrazam olmak, ve Meşrutiyeti ilân etmek için İstanbul'a döndüğünü ileri sürmekteydi (M. C. Kuntay). Ne var ki bu düşünce bir yanılgıydı. Mustafa Fazıl Paşa kısa bir süre sonra Adalet Bakanı oldu, Yeni Osmanlılara parasal yardımları kısa bir süre daha devam etti. Ama sonunda bütün bağlarını kopardı.

Parasal kaynaklarının kesilmesine karşın, Yeni Osmanlılar, Meşrutiyete yönelik eylemlerine devam ettiler. 1868'de, Haziran ayında, kendi yayın organlarını çıkardılar. *Hürriyet* adındaki bu gazetede tüm yazıları hemen hemen Namık Kemal ve Ziya Bey yazıyordu. Yazılar imzasızdı ve açıkça meşrutiyet savaşımına yakışacak nitelikteki yazılardı. Aralarındaki düşün farklarına karşın, *Hürriyet*, Ali Suavi ile açık bir tartışmaya hiç bir zaman girmedi. Gazete çeşitli yollardan Türkiye'ye sokuluyordu. Yurtta, aydınlar tarafından öylesine aranan bir yayın organı haline gelmişti ki, fiyatı İstanbul'da bir liraya kadar çıkmıştı.[34]

Namık Kemal, 63. sayıya kadar *Hürriyet*'in redaktörü olarak kaldı. Fakat mücadelenin hedefleri yönünden Ziya Bey ile anlaşmazlığa düştü. Ziya Bey, Osmanlıların tüm sorunlarının suçlularının, Sultanın çevresindeki bakanlar

[34] Ahmet Saib, *Rehnüma-i İnkılâp*, Mısır 1318.

olduğunu ileri sürerek, eleştirilerin ve mücadelenin bunlara karşı yapılması fikrini savunuyordu. Namık Kemal ise sorunu böylesine dar açılı bir düzeye oturtmanın sakıncalarını ileri sürerek, mücadelenin bir bütün halinde düzene karşı verilmesi gereğini savunuyordu. Sonuçta, *Hürriyet*'ten ayrıldı. Ziya Bey, *Hürriyet*'i 100. sayıya kadar yayınladı. Sadrazam ve diğer yöneticilere karşı saldırılarını daha da artırdı. Ne var ki Sultana en küçük bir eleştiri bile yöneltmiyordu. Bu durum çeşitli söylentilerin çıkmasına neden oldu. İngiltere hükümetinin baskısı sonucu İsviçre'ye geçen Ziya Bey burada gazetenin son sayısını çıkardı.

Bu yayın organlarının dışında, değişik Avrupa kentlerindeki Yeni Osmanlılar da küçük tirajlı gazeteler çıkartmaktaydılar. Fakat aralarındaki düşün ayrılıkları gün geçtikçe artıyordu. Mustafa Fazıl Paşanın telkini ile, yurt içinde kontrolleri daha iyi olur düşüncesinin de ağır basması sonucu, 1870 yılının sonunda bir genel af ilân edildi. Böylece Türk devrim tarihinin bir sayfası kapandı.

Yeni Osmanlıların Avrupa'daki mücadeleleri sırasında politik bilinçlenme açısından önemli bir yolaldıkları kabul edilmelidir. Bu gençlerin, Osmanlılar için meşrutî bir monarşinin anayasasını hazırlama, en azından getirme çabaları içersinde cumhuriyetçi ve sosyalist düşünlerle, eylemlerle de karşılaştıkları bir gerçektir. Birinci Enternasyonal üyeleri ile birlikte olma, ya da Paris komün günlerini yaşama, Paris'in savunmasına komüncülerle birlikte katılma, sıradan geçiştirilecek olaylar değildir. Bunların Yeni Osmanlılar üzerinde etki bıraktığı şüphesizdir. Bu etkiyi, yapıtlarında ya da eylemlerinde görmememiz onun varlığından şüphe etmemizi gerektirmez.

Nitekim yurda dönüşlerinde Hugo, Montesqieu, Lamartin, Concorcet, Voltaire, Molier ve Rousseau gibi yazarların yapıtlarını Türkçeye çevirdiler. Daha ilginci, Namık Kemal'in çevresinde toplanarak, *İbret* gazetesinin çıkmasını sağladılar. Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Reşat ve Nuri bu gazetede çalışıyorlardı. 1872 Haziranında çıkan ilk sayı İstanbul'da büyük olay yarattı. "Gazetenin ilk sayısının çıktığı gün, İstanbul sokaklarında alışılmamış bir canlılık vardı. Halkı her şeyden daha çok ve tüm reklamlardan daha fazla

gazeteyi çıkaran jöntürklerin adları etkiliyordu. İlk sayı çabucak satıldı. O gün beşbin nüsha olarak ikinci baskı yapıldı. Bu ilk sayının hepsi toplam olarak 25 bin nüshayı buldu."[35]

İbret gazetesine yönelik bu ilgi artarak devam etti. *İbret*, Osmanlı aydını için hava ve su gibi zorunlu bir gereksinim maddesi haline gelmişti. Yazarları o günün ağır baskı koşullarına karşın birçok şeyi özgürce ve cesaretle söyleme eğilimindeydiler. Bu arada Paris Komününün bile savunması yapılabiliyordu. Fakat bu ilgi, hükümetin de dikkatini çekmekteydi. Nitekim *İbret*'in yayınlanmasından dört ay sonra kapatılma kararı alındı. Yazarları değişik yerlere sürgün edildi. Böylece kadro dağıtılmıştı. Ne var ki bu arada hesapta olmayan bir olay, *İbret*'i tekrar canlandırdı. Ebüzziya Tevfik'in atandığı İzmir'deki Merkez Mahkemesi kapandı, dolayısıyla Tevfik tekrar İstanbul'a döndü ve *İbret*'i çıkarmaya başladı. Namık Kemal, yazılarını Gelibolu'dan gönderiyordu. Bir süre sonra o da İstanbul'a döndü.

Namık Kemal, İstanbul'a döndükten sonra gazete yazılarına devam ettiği gibi, ünlü oyunu *Vatan yahut Silistre* üzerinde çalıştı. Bu oyun, 1873 yılı mart ayında İstanbul'da sergilendi. İlk gösteriler birer siyasal olay haline geldi. Aydınlar, yazarı, kerelerce sahneye çıkarıyorlar, lehinde dakikalar süren coşkun tezahüratta bulunuyorlardı. Bu belkide bardağı taşıran son damla oldu. Mart ayının sonunda *İbret* gazetesi tekrar kapatıldı. Namık Kemal tutuklandı ve Kıbrıs'a sürüldü. Nuri, İsmail Hakkı, Ebüzziya Tevfik de tutuklanarak ülkenin değişik yerlerine sürgüne gönderildiler.

1860'lı yılların başında filizlenip, sonra yaygınlaşan "Yeni Osmanlılar" hareketi, asker ve sivil aydın kadroların dışında büyük etkinliğe sahip olmasa da, Türk siyasal düşününe önemli bir dönemeci aldırmıştır. Yeni Osmanlıların uğraşları "Parlamento", "Halka Karşı Sorumlu Yönetim", "Siyasal Özgürlük", "Salt Özgürlük", "Vatan" ve "Ulus" gibi kavramların tartışılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Türk burjuva demokratik anayasal hareketinin düşün te-

[35] Y. A. Petrosyan, *a.g.y.*, s. 81.

meli "Yeni Osmanlılar" tarafından atılmıştı. Eylemleri o günün koşulları altında toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesini amaçlıyordu, yani kısaca ilericiydi. Kuşkusuz, bu eylemin ikincil ve üçüncül antagonist içeriği gelecek içersinde yeni sorunlar yaratacaktı.

IV. 1876 ANAYASASINA DOĞRU

1860'lı yıllar içersindeki Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı aydınının anayasal bir devlet yaklaşımını pekiştirmişti. "Şartlı" hükümdarlık ve anayasa kavramı, 1870'li yıllarda açıkça tartışılmaya başlanmıştı. Ne var ki, bütün tartışmalar, aydınlar arasında, yani sınırlı bir çevrede oluyor, ve toplumun sınıfsal yapısı, bu tartışmaları bir düşün akımı olmadan öte, bir sınıf mücadelesi sorunu haline getirmiyordu. "Şartlı" egemenlik sorununu gündeme getiren Osmanlı aydınlarının da soruna ne oranda geçerli çözümler getirdikleri de tartışmaya değer bir konudur.

Yeni Osmanlılar hareketinin başında, Şinasi, Derneğin düşün lideri durumundaydı. Şinasi'nin kendi gazetesine yazmış olduğu makalelerde sürekli olarak kamuoyunun oluşturulması düşüncesini işlediğini bilmekteyiz. Bu açıdan çok kişi Şinasi'yi bir eğitimci olarak değerlendirme çabasındadır. Oysa Şinasi kamuoyunu oluşturmayı basit bir eğitim kuralı ya da yaklaşımı olarak değil, gelecekte egemenliğe bilinçli bir şekilde ortak olması için amaçlamıştır. Fakat Şinasi'nin etkinliği uzun sürmemiş, 1867'de Namık Kemal ve arkadaşları Paris'e geldiklerinden az sonra Şinasi, Keçecizade Fuat Paşanın aracılığı ile yurda dönmüş ve çok geçmeden de ölmüştür. Gerek yurt dışındaki eylemleri sırasında, gerek yurda döndükten sonra çıkardığı gazete dolayısıyla, Namık Kemal'in düşün açısından Yeni Osmanlıların en baskın karakteri olduğunu görmekteyiz. Namık Kemal bir anlamda 1876 Anayasasının şekillenmesi sırasında da düşünceleriyle etken bireylerden biri olmuştur.

Namık Kemal'in devlet yönetimine ilişkin düşün modelini belirli bir yazısında bulamayız. Bütün yazıları, bu konuyla uzaktan ya da yakından ilgilidir. Namık Kemal'in yazılarında sürekli bir biçimde şu sorunların araştırıldığını görmekteyiz:

— Osmanlı İmparatorluğunun çöküş nedenleri nelerdir?
— Bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları var mıdır?
— Bu açıdan gerekli dönüşümler nasıl ve ne biçimde yapılabilir?

Bu soruları Kemal'in yazılarına dayanarak şöyle cevaplandırabiliriz:

— Osmanlı İmparatorluğunun çöküş nedenleri ekonomik ve siyasaldır,
— Bu gerileme sürecini tamamıyla tersine çevirmenin tek yolu eğitimdir.
— Gerekli dönüşümlerin yapılabileceği tek şekil vardır: Anayasacı, merkeziyetçi bir düzenin kurulması.[36]

1860'lı yıllarda Batının düşün akımları ile, o döneme dek erişilmedik düzeyde yakın ilişkiler kuran Osmanlı aydınlarının, Türk toplumunun yapısından gelen bir "dualite"-nin etkisini silemediklerini görmekteyiz. Aynı etki Türk aydınının temel sorunu olarak günümüze kadar azalan ölçüde de olsa önemini korumaktadır. Şinasi, düşün düzeyinde bu etkiyi yenmiş görünürse de, toplum içinde dramatik bir yalnızlığa, aynı "dualite"nin sonucu olarak sürüklenmiştir. Namık Kemal ise bu "dualite"yi düşün düzeyinde sonuna kadar taşımıştır. Bir yandan "Devair-i Belediye" taraftarlığını, yani "Paris Komünü"nü savunurken, diğer yandan "Doğal Hukuk" ile "Şer'i Hukuk"un ortak yanlarını gösterme çabasındaydı. Namık Kemal, Batıda bulunduğu sürece tanıştığı ve burjuvazinin kendi sınıf savaşımında egemen sınıflara karşı başarıyla kullandığını saptadığı "Doğal Haklar" ve "Toplumsal Sözleşme" gibi düşünleri severek kabul ettikten sonra, koşullardan ötürü bu düşün akımlarının şer'iatla uzlaştığı noktaları aramıştır. Zaman zaman bulduğunu iddia etmiştir. Oysa sözkonusu düşünler, burjuvazinin yükselmesi sırasında sınıf savaşımının başarısı ile doğru orantılı bir biçimde gelişen, burjuvazinin feodalite üzerindeki başarısını sağlayan yasal çerçeveyi oluşturan devrimci düşünlerdir. Yani bir düzenin değişmeden devamını sağ-

[36] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*,... s. 256.

layan düşünler olmaktan uzaktır. Oysa Namık Kemal'in anayasa ve meşrutiyet konusunda tanıtlamaya çalıştığı nokta, bu düzenlerin temelde islam geleneklerine uygun olduğu, yani anayasa ve meşrutiyet "Nizamı"nın islamda eskiden beri varolan bir düşünün canlandırılmasından ibaret olduğunu kanıtlamaktır. "Meşruta rejimini kabul, Batı rejimlerini taklit etmek değildir. Bu islamlığın şer'iat hükümlerini, ümmetin icmaı zamanın koşullarına göre değişebilir oluşundan ötürü mümkündür. İslamlıkta dünyanın neresinden gelirse gelsin (isterse Çin'den gelsin) nerede bir ilerleme varsa onu almak bize emredildiğinden geriye dönme, ya da bulunduğumuz durumda kalma zorunluluğu yoktur. Sırf Batıda denendiği ve tutulduğu için Meşruta rejiminin bir yenisini icada lüzum yoktur. Bizim geçmişimizde zaten vardır."[37] Konuya böylesine ters bir uzlaşmacılıkla yaklaşıldığında, yani "İslam ve Osmanlı kavramlarını çevirme çabası içinde, Namık Kemal, gerçekte anayasa rejimini değil, despotizmi; halkı değil ümmeti; halk iradesini değil, biatı yapan ve halkla hiçbir ilişkisi bulunmayan 'çözme ve bağlama' erlerini; halk rızasını değil, icmaı temsil eden fetvayı savunmakta olduğunu gözden kaçırıyordu".[38] Nitekim sonradan islamcı görüşü savunanlar, Sultan Abdülhamid'e yaranmak isteyenler, meşrutiyeti gerçekten isteyenin II. Abdülhamit olduğunu, Namık Kemal'in ise despotizme taraftar bulunduğunu kendi yazılarıyla kanıtlayarak söylemişlerdir. Örneğin Ahmet Mithat Efendinin bu doğrultudaki çabaları pek ünlüdür.

Namık Kemal'i ve onun gibi düşünen Osmanlı aydınlarını böylesine çıkmazlara sürükleyen, onlara bir yerde "abes"i savundurtan olgu, Osmanlı toplum yapısını bilmemeleridir. Şöyle ki, Batının "Doğal Haklar" ve "Toplumsal Sözleşme" gibi düşünleri ve bunların türevi olan yasal çerçeve ile kurumlar, burjuvazi ile egemen sınıf arasındaki mücadelenin sonuçlarıdır. Oysa Osmanlı toplum yapısı incelendiğinde, bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi durağan bir sınıfsal yapı vardır. Burjuvazi genellikle levanten ve

[37] Namık Kemal, *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, "Külliyât-ı Kemal", İstanbul 1328.
[38] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*,... s. 261.

azınlıklardan oluşmakta ve dışa bağımlı bir gelişim çizgisi izlemektedir. Bürokrasi ise yeni bir düzeni kurmaktan çok, "Devlet-i Âliye"yi kurtarma çabası içindedir. Bir sınıf olmadığı için de, bütün uğraşları süresince toplumun tüm katmanları tarafından tam anlamıyla desteklenmemiştir. Bulduğu tek destek kendisinin istememesine karşın, Batı kapitalizminin emperyalist güçleridir. Bu nedenle de uğraşları, toplumsal yapının yerleşik kurumlarına göre ilerici olmasına karşın, istenilen yararı sağlamamıştır. Sağladığı zararlar ise işin "cabası"dır.

1876 Anayasasının iki önderinden birinin düşün ve savları böylesine (kendi içinde) tutarsızlık gösterirken, diğer önder Mithat Paşa ise Namık Kemal'den ayrı bir yaklaşım içersinde olaya bakmaktaydı. Mithat Paşa, ondan daha önce de Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı İmparatorluğu için yerel otonominin sağlandığı, yöresel meclislerin etken bir biçimde işlediği bir federal düzeni önermekteydiler. Mithat Paşanın uzun yıllar illerde üst kademe memurluklarda bulunması, bu tarz bir yönetimin daha fazla başarılı olacağı konusunda kendisinde bir izlenim uyandırmıştı. Mustafa Fazıl Paşa ise Mısır yönetiminde söz sahibi olmak istediği için federasyona yönelik bir anayasaya taraftardı. Ne var ki, Batı kapitalizminin Osmanlı devleti üzerinde sürdürdüğü emeller, bir federasyonun, o günün koşulları içersinde çok tehlikeli sonuçlar verebileceğini gösterdiği için, Mithat Paşa ve Mustafa Fazıl Paşaların düşünceleri anayasa tartışmaları sırasında fazla etkin olmadı, onlar da ısrarla savunmadılar.

1875 yılına gelinirken Osmanlı aydınları çeşitli düzenleri tartışmaya başlamışlardı. Yalnız bu tartışmaların ne ölçüde bilinçli yapıldığı bilinemez. Bir yandan burjuva-liberal hakların sağlanmasına yönelik meşrutiyet ve anayasa sorunu gündemde iken, diğer yandan da "Paris Komünü" nedeniyle Birinci Enternasyonal ve Komün tartışılıyordu. Bu tartışmalar bugünkü yaygınlığında değilse bile o dönemin koşulları içersinde dikkati çekecek düzeydedir. Paris'te, Komüncülerle birlikte çarpışan Reşat Bey, 5 Haziran 1288 (1872) tarihli *İbret* gazetesinde "Devair-i Belediye Tarafdârânı" adlı yazısında Paris Komününün amaçlarını ve ey-

lemlerini açıklamaktadır. Yazının girişinde "Komün Devrimi, 1871 miladî yılının olaylarının en önemlilerinden olduğundan ve Avrupa'da bulunduğumuzdan, bu konudaki inceleme ve gözlemlerimizi açıklamayı halka yararlı gördük" diyen Reşat Bey "18 Mart devrimcileri cumhuriyetin sürüp gitmesini isteyenlerdir. Bunlar cumhuriyeti sağlam bir temele oturtmak emelini besleyen gerçek yurtseverlerdir. Bu devrimciler haklıdırlar ve görevlerini yapmışlardır" diye konuyu tüm açıklığı ile sergilemektedir. Komüncülerin tüm eylemlerini teker teker savunan yazar, Paris'i yaktıkları konusundaki yaygın kanıyı şöyle çürütür: "... ve bir de komünün maksadı Paris'i yakmak olaydı buna kim mani olurdu? Montmartre mahallesinde bulunan seksen pare top bu maksadı iki saatte hasıl eylemeye muktedir değil miydi?"

Reşat Bey yazısının sonunda Versay'ın sömürgeci emellerini Cezayir konusuna değinerek sergilemekten de geri kalmıyor. Reşat Beyin yazdıkları şöyle: "Komünün gayet adil, ve Tiers Cumhurunun da gayet zalim bir hareketi vardır ki, burada onu açıklamakla yetineceğiz: Komün yönetimi Cezayir halkının bağımsızlığını ilân etti. Oysa Tiers'in Hükümeti Cezayir'de silaha sarılan yurtseverlerden savunmalarını kıramadığı bir köy halkını diri diri yaktı". Reşat Beyin bu incelemesi Fransız burjuvazisinin kendi ve sömürgeleri halkına karşı ne denli acımasız olduğunu sergilemektedir. O günün koşulları içersinde bu yaklaşım önemli sayılabilecek bir aşamadır. Yazının yankıları büyük oldu. *Basiret* gazetesi, yazının yayınlanışından üç gün sonra "İbrete Teşekkür" adlı bir yazı ile, incelemeyi göklere çıkardı. *Basiret*'in yazısı "Aferin İbret", "Yaşa İbret" tamlamaları ile doludur. *Basiret*'in *İbret*'i destekleyen yazısının bir bölümü aynen şu cümlelerle komünü savunmaktadır: "Komün yanlıları vahşi olunca, özgürlük savaşı vahşi bir savaş sayılınca, uygarlık ünvanı kime kalacak, uygarca savaş diye hangi savaşa denecek. Komün yandaşları yaptıkları savaşı (her komün kendi mutluluğu için çalışsın, komşu komünün mutluluğunun devamı için gerekli yardımı yapabilsin) diye yaparlardı. Buna vahşet denildikten sonra (ya hepiniz benim kölem olunuz, ya da topunuzun kafasını keserim; ya kazandığınızı bana verin, ya da ben zorla alırım) diye yapılan sa-

vaşa mı uygarlık denecek.

"Evet, şimdiki halde komün taraftarları zalimdir, vahşidir, habistir, şakidir. Çünkü biçareler mağlûp oldular. Eğer galip gelselerdi, o zaman özgürlüksever, tuttuklarını koparan, cesur, adaletli, kısacası iyiliğe dair ne söylenebilirse hepsi komün yandaşları için söylenirdi".

Bu yazının çıktığı gün, *İbret* gazetesinde, Namık Kemal, Komünün savunmasını yapıyor, ve aynı sayıda Nuri Bey Birinci Enternasyonali anlatıyordu.

Hemen her konuda yazı yazmakla ün yapmış Ahmet Mithat efendi de *Dağarcık* adlı dergisinde (7. sayı, yıl 1871) Birinci Enternasyonali savunmakta geç kalmamıştır. Yazı ilginçtir. İncelendiğinde önemli yanlışlarla doludur. Bu yanlışlar bir yana, A. Mithat Efendi bu yazısında zengin-fakir ayırımı adı altında sınıf sorununu bilinçsiz de olsa ortaya getiriyor. Fakirlik ve zenginliğin eşit olduğunu düşünenlere karşı: "Bana kalırsa bu ikisini bir şeyden ibarettir diye hükmedemem. Nasıl edebilirim ki, ikisinin arasında yalnız benim gördüğüm değil herkesin açıkça gördüğü farklar beni her zaman yalanlar" diye karşı çıkmakta, Birinci Enternasyonali sınırlı bilgi düzeyi içersinde savunduktan sonra yazıyı şöyle bitirmektedir: "Yaz günü Temmuz sıcağına karşı mutluların ikametine mahsus beş-altı katlı binanın en üst katına sırtında çamur taşımak veyahut İngiltere kömür madenlerinde yani yerin dibinde kömür kırmak suretiyle kazandığı on kuruşu üç okka ekmeğe verip, akşam, evinde kaba hasır üzerinde o ekmeği yedikten sonra güya gündüzki yorgunluğu çıkartmak için uzanıp yatanlar ... ve yılbaşında mevcut parasının faizini topladıktan sonra akşam mide fesadına uğrayacak kadar yiyip içerek, yapağıyı, pamuğu dahi çekemeyip, tüy yatak ve keten çarşaflar içinde yatanlar nasıl eşit olur."

Komün ve Birinci Enternasyonale ait, arkalayıcı bu yazıların yanında, her iki hareketi de eleştiren, aşağılayan yazılar da çıkmıştır. Örneğin *Hakayikulvakayi* gazetesinin Haziran (22) 1871'de yayınladığı bir haberde "Eşkiyanın kumandanı (Karl Marx) denilen ve hâlâ Londra'daki Enternasyonal nam cemiyetin reisi bulunan pehlivan olup..." biçiminde komüne, Marx'a ve Birinci Enternasyonale ağır de-

yimlerle hücum edilmektedir. Ayrıca Sakızlı Ohannes Efendi, Şemsettin Sami gibi yazarlar da bu nitelikteki yazılarla Enternasyonal ve komünü eleştiriyorlardı. Daha sonraları aynı eleştiriler sosyalizm ve komünizm konusuna yaygınlaştırılacaktır. Bütün bu tartışmalar sürüp giderken, Marx'tan yapılan ilk Türkçe çeviri de 9 Şubat 1871'de *Hakayikulvakayi* gazetesinde yayınlanmıştır. Yazı *Daily News*'den alınmış ve Fransız-Alman savaşının analizini içeren bir mektuptu.

Yeni Osmanlılar hareketi ve bu hareketin yurt içine yansıması, ülkede bazı konuların tartışılmasını sınırlı da olsa sağlamıştı derken, bir önce vermiş olduğumuz örneklerin ışığında bu yargıyı ileri sürüyorduk.

1875 yılında Osmanlı ekonomisi o güne dek görülmedik ciddiyette bir bunalımın içine girmişti. Dış borç kaynakları azaldığı gibi, borçların ödenmesi de imkânsızlaşıyordu. Nitekim 1875 yılının ortalarına doğru Bab-ı Âli kısmî bir ekonomik batışın (iflâs deyimi yerinde olmadığı için ekonomik batış tamlamasını tercih ettik) eşiğinde olduğunu, resmen kabul etti. Bunun hemen arkasından Bosna-Hersek'te bir köylü ayaklanması başladı. Eylül 1875'te de eski Zagor dolaylarındaki Bulgarlar isyan etti. Bütün bu ayaklanmalar, ekonominin sarsılması, Avrupa'nın yeniden Doğu sorununu tartışmaya başlamasına neden oldu. Bu sırada Abdülaziz'in Rus Elçisi Ignatiev ile oluşturdukları siyasal cephe içerde güçlü bir karşıt grubun meydana çıkmasını gerçekleştirdi. Nitekim Hüseyin Avni Paşa-Süleyman Paşa (ordu), Mithat Paşa-Mütercim Rüştü Paşa (sivil bürokrasi) ve Şeyhülislâmın işbirliği ile Mayıs 1876'da Padişah Abdülaziz'e karşı bir darbe başarı ile sonuçlandırıldı. Darbeyi, cuntanın en dürüst ve en ilerici kişisi olduğu ileri sürülen Süleyman Paşa kumandasındaki Harbiye öğrencileri yaptılar. Şeyhülislâmlığın medreseli öğrencileri de onların yanında yeraldı. Cuntanın din adamlarını da içermesi, bu darbeye "Softalar Darbesi" denmesine neden olmuştur. Kanımızca darbenin sonuçlarına bakıldığında, bu niteleme doğru değildir. Sultan Abdülaziz'in devrilmesi ve yerine Namık Kemal'in de öğrencisi olan V. Murat'ın getirilmesi, anayasa ve meşrutiyet sorununu gündeme aniden getirmişti. Ne

var ki, örnek alınan birçok Batı ülkesinde hâlâ bir anayasanın varolmaması (örneğin çarlık Rusyasında ne anayasa, ne de meclis vardı), Osmanlı aydınları arasında anayasa ve meşrutiyet açısından açık-seçik bir düşün birliğine varılmamış oluşu, sorunun çözümünü ağırlaştıran etkenlerin başında geliyordu. Bu arada Doğu sorununun çözümü ve Osmanlı İmparatorluğundaki çeşitli hıristiyan halklara yönelik reformların saptanması için 1876 yılının aralık ayında İstanbul'da uluslararası bir konferansın toplanmasına karar verilmesi olayları daha da hızlandırdı.

Mithat Paşa daha ilk günden engellerle karşılaşmaya başladı. V. Murat'ın tahta çıkışı dolayısıyla hazırlanan söylevde, anayasa ve meşrutiyet sorununa yer verilmedi. Mithat Paşanın tek müttefiki Süleyman Paşaydı. Ordunun bir kanadı ülke içersindeki karmaşayı bahane ederek şiddet tedbirlerinin bir an önce alınmasını öneriyordu. Sık sık söylenen söz "gün anayasa günü değildir, şimdi ülkenin karmaşadan kurtarılması gerek" biçiminde özetlenebilecek yargıydı. Bu karşıt tutuma karşın, darbenin ilk haftası sonunda genişletilmiş bir Meşveret Meclisinin toplanmasına karar verildi. Meşveret Meclisinin büyük çoğunluğunun anayasa ve meşrutiyete karşı olduğu, daha ilk konuşmalarda ortaya çıktı. Süleyman Paşa, hareketi başarıya ulaştıran bir kumandan olarak açıkça sordu: "Meşrutiyet ilân edilmeyecekse bu hareket niye yapılmıştır". Sadrazam halka dayalı bir düzenin kurulabilmesi için halkın yeterli olgunluğa sahip olmadığını söyledi. Fetva Emini ise konuya daha sert yaklaştı, dedi ki: "Devletin güvendikleri sizlersiniz... Anadolu'nun ve Rumeli'nin bir takım cahil Türklerini toplayıpta onlardan rey ve tedbir mi soracaksınız? Her işi adalete göre görün; bir sorundan şüpheniz olduğunda Fetva-yı Şerife başvurun". Bu arada Sadrazam Mütercim Rüştü Paşanın meşrutiyete karşı tutumu gitikçe belirginleşiyordu. Anlaşıldığı kadar, kendisi her şeyin doğrusunu düşündüğü savında olan "Tanzimat bürokrasisi"nin en belirgin örneklerinden biriydi. Anayasadan yana olan Süleyman Paşayı "Sen askersin anlamazsın" diye azarlarken, İngiliz tipi bir meşrutî yönetim öneren Namık Paşaya da "Demek sen de Rouge olmuşsun" diyerek kızıl deyimini, Türk siyaset sahnesinde,

ilk defa ortaya çıkarıyordu. Anayasa ve meşrutiyet tartışmaları tam bir çıkmaza girmişken V. Murat'ın hastalanması olaya yeni bir boyut kazandırdı. Padişah, olayların hızlı gelişmesinin etkisi altında kalarak önemli bir ruhsal bunalım geçirmekteydi. Bazı uzmanlara göre bu depresyonu atlatması mümkündü. Ne ki, tedavi döneminde yerine kim getirilecekti. O güne kadar Osmanlı İmparatorluğunda niabet kurumuna raslanmamaktaydı. Veliaht Abdülhamit ise bazı çevrelere, özellikle meşrutiyete taraftar olanlara fazla güven vermiyordu.

Her şey Abdülhamit'in Mithat Paşayla yaptığı konuşmadan sonra değişti. Abdülhamit niabeti asla kabul etmedi. Zaten etmesi de beklenmiyordu. Mithat Paşanın aceleci tabiatı Abdülhamit'in "şartsız bir hükümdarlığı kabul etmeyeceğini" bildirmesini yanlış yorumladı. Veliahtın kastettiği şartla, Mithat Paşanın anladığı şartın farklı olduğunu ileri süren N. Berkes, bu karşılıklı anlaşamamanın, Abdülhamit'in padişah olarak tahta çıkarılmasını sağladığını ileri sürmektedir. Kanımızca bu yaklaşımda belirli bir gerçek payı vardır. Abdülhamit'in, meşrutiyeti ve anayasayı kabul etmesi üzerine, ordu, büyük bürokrasi ve Şeyhülislâmlık birleşerek bir fetva ile V. Murat'ın hastalandığından ötürü halledildiğini, yerine Abdülhamit'in geçtiğini bildirdiler. Abdülhamit'in cülûsu 31 Ağustos 1876 tarihindedir. Bundan yaklaşık bir ay sonra anayasayı hazırlayacak komisyon kuruldu. Komisyon öncelikle bir Meclis-i Mebusan ve Âyan Meclisinin kurulmasına karar verdi.

Anayasa komisyonunda kimin tasarısının tartışıldığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bilinen, Mithat Paşanın tasarısının yanısıra Süleyman Paşanın ve diğer bazı üyelerin de tasarılarının varolduğudur. Anayasa hazırlıkları ilerlerken, kamuoyunda da, Mithat Paşanın islâma aykırı işler peşinde olduğu, anayasanın bir "gâvur" icadından başka bir şey olmadığı biçiminde söylentiler yaygınlaşıyordu. Bu söylentilerin, anayasaya içtenlikle karşı olanlar kadar, Ignatiev gibi yabancı elçilerden de kaynaklandığı düşünülebilir. Bu arada Sultan da kendi özel danışmanlarıyla hemen her maddeyi incelemekteydi. Sultanın özellikle kendi yetki ve hakları üzerinde durduğu açıktır. Nitekim

Abdülhamit kendi hakları ve yetkileri güven altına alındığı sürece, anayasaya karşı bir tutum içinde olmamıştır. Nitekim, komisyondaki tartışmalar öyle bir izlenim uyandırmıştır ki "Kanun-u Esasi akımının başlıca hedefi, Padişah ve Halife değil, Avrupa devletlerinin oyuncağı haline gelen Hükümetteki kişilerin tutarsız, keyfi yönetimleri; Halifeyi hükümleri altına alarak kendi çıkarları uğruna şeriatı uygulatmamalarıdır".[39]

Anayasa çalışmaları birkaç kere darboğaza girdi. Bunlardan birinde Süleyman Paşa saraya giderek üstü kapalı bir şekilde Abdülhamit'i tehdit etti. V. Murat'ın sağlığını kazanmakta olduğunu söyledi. Bundan sonraki bunalımların en ciddisi, çalışmaların son aşamasında 113. madde konusunda çıktı. Bu madde padişaha bazı ayaklanma durumlarında, ayaklanmanın olduğu yörelerde olağanüstü durum ilân etme yetkisini verdiği gibi, polisçe sakıncalı görülen kişilerin yurtdışına sürülmesi konusunda da karar alma hakkını vermekteydi. Mithat Paşa, Namık Kemal ve diğer anayasa yanlısı kişiler buna itiraz ettiler. Abdülhamit de bu madde olmadan anayasayı imzalamayacağını açıkça söyledi. Bu arada Batılı ülkelerin dışişleri bakanları ya da üst düzeydeki diplomatları İstanbul'a gelmişlerdi. Tersane Konferansı birkaç güne kadar açılacaktı. Mithat Paşa bu zamana karşı yürütülen yarışta kaybetmemek için 113. maddeyi padişahın istediği gibi kabul etti, ve 23 Aralık 1876 sabahı anayasa imzalandı. ... Uluslararası toplantıdaki Osmanlı delegesi, o günün koşulları içersinde Rusya'da bile bulunmayan bir anayasanın ve meşrutiyet düzeninin Osmanlı padişahınca kabul edildiğini, ve bu nedenle konferansın anlamını yitirdiğini, dağılması gerektiğini söyledi. Diğer delegeler bu öneriyi kabul etmediler. Osmanlı devleti konferansı terketti.

İlk anayasanın yapıcıları kısa sürede tasfiye edildiler. Mithat Paşa idama mahkûm edildi, cezası müebbet hapise çevrilerek Taif'e, Süleyman Paşa Osmanlı-Rus savaşında başarılı bir kumandan olarak hizmet görmesine karşın, mağlûbiyetten sorumlu tutularak Bağdat'a sürüldü. Namık Ke-

[39] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,...* s. 288.

mal de Ege adalarına sürgün gönderildi. Mimarlarını ortadan kaldırmasına karşılık, Abdülhamit, Meclis-i Mebusanı tatil etmekte acele etmedi. Osmanlı-Rus savaşında meclisin millî birliği sağlaması, Abdülhamit'in yetkileri için âcil bir tehlike teşkil etmemesi, bunun nedenlerinden olabilir.

Meclis 19 Mart 1877'de açıldı. Ünlü Ahmet Vefik Paşanın başkanlığında, akıl almayacak bir despotik yönetim altında çalıştı. İkinci dönemin başında, Ruslarla Ayastafanos Mütarekesinin imzalanmasının hemen arkasından 13 Şubat 1878'de padişahın bir emriyle tatile girdi. Bu tatil bilindiği gibi tam otuz yıl sürdü.

V. ILK ANAYASA — İLK MECLİS

1876 Anayasasının temel hükümlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) *Devletin şekli, bütünlüğü ve egemenliğin belirlenmesine ilişkin maddeler.*

Madde 1 — Devleti Osmaniye memalik ve kıtaı hazırayı veya eyaleti mümtazeyi muhtevi ve yekvücud olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebeple tefrik edilemez.

Madde 2 — Devleti Osmaniyenin Payitahtı İstanbul şehridir ve şehri mezkurun sair bilâdı Osmaniyeden ayrı olarak bir gûna imtiyaz ve muafiyeti yoktur.

Madde 3— Saltanatı Seniyei Osmaniye Hilafeti Kübrayı İslâmiyeyi haiz olarak Sülalei Âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.

Madde 4 — Zatı Hazreti Padişahi hasber Hilafe dini İslâmın hamisi ve bilcümle Teb'ayi Osmaniyenin Hükümdar ve Padişahıdır.

Madde 11 — Devleti Osmaniyenin dini islâmdır.

Madde 12 — Tebaai Osmaniyenin hidematı devlette istihdam olunmak için Devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.

Bu maddelerin incelenmesi, egemenliğin padişaha ait olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, ilerde göreceğimiz gibi, başka maddeler de padişahın egemenliğini kayıtsız şartsız hale getirmektedir. Ülkenin bütünlüğü, resmî dilin Türkçe oluşu, bu anayasada açık bir biçimde ortaya konmakta-

dır. Yalnız bu maddeler arasındaki önemli çelişkilere de dikkati çekmemiz gerekir. Şöyle ki, 1. maddede, devletin, ülkesi ve toplumu ile bölünmezliği ilkesinin ortaya konmasına karşın, devletin resmî dininin islâm olarak belirlenmesi, hıristiyan teb'a ile islâm teb'a arasında bir ayrılığı ortaya koymaktadır. Nitekim, meclisin açılışında padişahın hattına verilecek cevap konusundaki tartışmalarda bu ayrılığın belirtileri görüldüğü gibi, Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla "Gazayı Ekber" ilânına yönelik müzakerelerde de bu ayırım kendisini göstermiştir.

b) *Temel haklara ilişkin maddeler*

Madde 9 — Osmanlıların kaffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.

Madde 10 — Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebeb ve suretten maada bir bahane ile mücazaat olunamaz.

Madde 12 — Osmanlıların kaffesi huzuru kanunda ve ahvalı diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir.

Madde 26 — İşkence ve sair her nev'i eziyet kat'iyen ve külliyen memnudur.

Madde 113 — ...Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabıtanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memaliki mahrusai şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zatı Hazreti padişahının yed'i iktidarındadır.

Madde 22 — Memaliki Osmaniyede herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tayin eylediği ahvalden maada bir sebeble hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez.

Madde 119 — Postahanelerde mevdu evrak ve mekatip müstantik veya mahkeme kararı olmayınca açılamaz.

Madde 15 — Emri Tedris serbesttir...

Madde 16 — Bilcümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir...

Madde 12 — Matbuat kanun dairesinde serbesttir.

Madde 120 — Kanunu mahsusuna tebaiyet şartıyla Os-

manlılar hakkı içtimaa maliktir.

Madde 23 — Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz.

Madde 85 — Her dava ait olduğu mahkemede rüyet olunur...

Madde 21 — Herkes usulen mutassarıf olduğu mal ve mülkten emindir. Menafii umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanun mucibince değer bahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz.

Madde 13 — Tebai Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahat için her nev'i şirketler teşkiline mezundur.

Madde 24 — Müsadere ve angarya ve cerime memnudur...

1876 Anayasasının temel haklar açısından getirdiği hükümler, o dönemin koşulları içinde, ve hatta bugünkü *bazı* anayasalar açısından da, ileridir. Yalnız bu hakların anayasaların metninde sıralanması gerçekleşmeleri için gerekli, ama yeterli şart değildir. Nitekim, 1876 Anayasası yürürlükte kalsa idi, gene de bu hakların uygulama alanında, yasadan gerçeğe çevrilmesi kolay olmayacaktı. Toplumdaki bireylerin bu konuda belirli bir bilinç düzeyine sahip olmaları bu hakların uygulanmasında birinci ve en önemli adımı oluşturur. Hakları kullanacak bilinç düzeyinin de ötesinde, bu hakların güvenceye sahip olması gerekir. Anayasal hakların güvencesi bir yerde bağımsız mahkemeler olduğu kadar, bir yerde de, siyasal partileriyle parlamentodur. Bütün bu nedenler temel hakların sadece sıralanmasının hiç bir anlama sahip olmadığını göstermektedir. Ayrıca yukarda sıralanan temel hakların önemli bir bölümünün "kanunu mahsusu" tarafından belirleneceği anayasada belirtilmiştir. Yani hakkın boyutları açık-seçik konmamıştır ortaya. Kanunu mahsus ise bunları hiç de düşlenildiği gibi belirtmemiştir, ya da hakkın işlemesini sağlayacak o kanunu mahsus hiç bir zaman çıkmamıştır. Bu arada bazı anayasa maddeleri ise bu hakların sıradan bir bahane ile ortadan kaldırılabileceğinin kanıtıdır. Örneğin ünlü 113. madde.

Temel haklar, burjuvazinin gelişimi ile pekişen hakla-

rın aşağı-yukarı tümünü içermektedir. Mülkiyet hakkı, şirket vb. iş kurma hakkı, tabiî yargıç kuralı vb. gibi.

c) *Siyasal Haklar*

Madde 66 — Emri intihap reyi hafi kaidesi üzerine müessestir...

Madde 72 — Müntehipler intihap edecekleri mebusları mensup oldukları dairei vilâyet ahalisinden intihap etmeğe mecburdurlar.

1876 Anayasası gizli oy temeline dayanan bir seçimi kabul etmiştir. Seçimin biçimi anayasada belirlenmemiştir. Uygulanan seçim yasası iki dereceli seçimi temel almıştı, 1946 seçimlerine kadar, bu seçim yöntemi bazı değişikliklerle uygulandı. Milletvekilleri, 1876 Anayasasında da, seçildikleri çevrenin değil, tüm milletin vekili sayılmaktaydılar. Bu kural, milletvekilleriyle çevre halkı arasında doğrudan doğruya somut bir ilişki yerine soyut bir vekâlet kurumu getiren burjuva yasal çerçevesinin bir gereğidir. Milletvekili dokunulmazlığı ilk anayasada da yerini almıştı.

d) *Yasama Erki*

Madde 53 — Müceddeten kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi Heyeti Vükelaya ait olduğu gibi Heyeti Âyan ve Heyeti Mebusanın dahi kendi vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimi veyahut kavanini mevcudeden birinin tadilini istidaya selâhiyetleri olmakla evvelce Makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şâhâneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyurulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilât üzerine lâyıhaların tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.

Madde 54 — Şûrayı Devlette bilmüzakere tanzim olunacak kavani lâyihaları, Heyeti Mebusanda badehû Heyeti Âyanda tetkik ve kabul olunduktan sonra icrâyı ahkâmına iradei Seniyei Hazreti Padişahı müteallik buyrulur ise düsturul amel olur ve işbu heyetlerin birinde kat'iyen reddolunan kanun lâyihası o senenin müddeti içtimaiyesinde tek-

rar mevkii müzakereye konulamaz.

Madde 55 — Bir kanun lâyihası evvelâ Heyeti Mebusanda badehû Heyeti Âyanda bent bent okunup ve her bendine rey verilüp ekseriyeti ârâ ile karar verilmedikçe ve bâdel karar Heyeti mecmuası için dahi betekrar ekseriyetle karar hasıl olmadıkça kabul olunmuş olmaz.

Madde 64 — Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyihalarını tetkik ile eğer bunlara esası umuru diniyeye ve Zatı Hazreti Padişahının hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve Devletin tamamiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve âdabı umumiyeye halel verir bir şey görür ise mütalâasının ilâvesiyle, ya kat'iyen red veyahut tadil ve tasrih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyihaları tasdik ile Makamı Sadarete arzeyler ve Heyete takdim olunan arzuhalleri biltetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber Makamı Sadarete takdim eder.

Anayasanın 80, 98 ve 99. maddeleri de bütçe ve akçalı yasaların incelenmesi ve kabulü konularını işlemektedir. Bütçe ve Genel Harcamalar açısından anayasanın getirdiği "... miktarına vükela ile birlikte karar verilir" hükmü, hükümetin bütçe ve harcamalar konusundaki etkinliğini pekiştiren bir noktadır.

Meclisi Mebusanın yasama erkinin çok kısıtlı olduğu, yukarıda sergilenen maddelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bir kere üyelerin ister milletvekili, ister âyan olsunlar kanun teklifi etme hakları biçimsel olarak vardır ama kısıtlanmıştır. Şöyle ki önce yasanın konusunun "... vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad" şeklinde sınırlandığı görülmektedir. Ayrıca lâyiha (önerge) gene Şûrayı Devlet'çe (Danıştayca) düzenlenecektir.

Yasaların oluşturulmasında hükümet ve Şûrayı Devlet önde gelen bir role sahiptir. Bu iki kurul ise bürokrasinin üst düzeyindeki kişilerden oluşmaktadır. Böylece seçimle gelen Meclisi Mebusanın yasalar üzerindeki söz hakkı ve karar yetkisi iyice kısıtlanmıştır. Diğer yandan 64. madde Âyan Meclisine bir nevi süzgeç görevini yüklemiştir. Bu doğaldır, çünkü bütün parlamenter düzenlerde Âyan ya da

Senato, halk iradesinin kısıtlandığı, egemen sınıfların çıkarlarına yönelik bir savunma barikatının kurulduğu kurumdur. 1876 Anayasasının 60. maddesi, âyan azasının doğrudan doğruya "tarafı Hazreti Padişahı" tarafından tayin olunacağını hükme bağlamaktadır. Diğer yandan 64. madde Âyan heyetinin, yasaları, din esaslarına (yani şer'i düzene), padişahın hukukuna, anayasaya ve nihayet (soyut bir kavram olarak) hürriyete uygunluğu açısından inceleyeceğini ortaya koymaktadır. Aynı maddede yasaların "memleketin emniyeti dahiliyesi", "vatanın esbabı müdafaası" gibi her yöne çekilebilecek açılardan da incelenmesi görevi gene Âyan Meclisine verilmiştir. Böylece yasaların tüm denetimi, yasalaşması padişaha bağlı bürokrasinin elindedir. 1876 Anayasası, yasama işlemini değişik süzgeçlerden geçirmiştir. Şûrayı Devlet, biçimsel düzenlemeler gereği de olsa "lâyiha" hazırlama hakkını elinde tutmaktadır. Yasalar önce Meclis-i Mebusanda görüşülmekte, sonra Âyana gelmektedir. Âyan ikinci bürokratik elemeyi yapmaktadır. Nihayet yasanın nihai kabul ya da reddi Padişahın elindedir. Onun reddetmesi halinde, yasa bir toplantı dönemi tekrar görüşülemeyecektir. Kuşkusuz, bu, aynı yasanın, bir toplantı dönemi sonra tekrar ele alınacağı anlamına gelmektedir. Gerçi bir toplantı dönemi atlatıldıktan sonra biçimsel olarak reddedilen yasa tekrar görüşülebilir. Yalnız bu biçimsel olarak imkân dahilindedir. Padişahın reddettiği bir yasanın Şûrayı Devlet'çe yeniden düzenleneceği, tasarı haline getirileceği ve bu tasarının Âyan Meclisinden geçebileceği düşünülemez.

Meclislerin yasama erkine ilişkin anayasanın getirdiği bu hükümler, kabul edilen anayasanın burjuva demokratik haklara yönelik, bu hakları güvence altına alan, burjuvazinin egemenliği önce paylaşımını, sonra da elde etmesini sağlayan bir anayasa olmaktan uzak olduğunu çok açık bir biçimde göstermektedir.

e) *Yürütme Erki*

1876 Anayasasının 3 ve 4. maddeleri padişahlığın veraset koşullarını ve niteliğini belirten maddelerdir. Bu madde-

ler hükümdarlığın en büyük evlada geçeceğini (hanedanın en büyük evladına) ve padişahın Osmanlıların hükümdarı, islâmın ise halifesi olduğunu açıklar. Padişahın yetki ve hakları ise diğer maddeler tarafından şu şekilde belirlenir:

Madde 7 — Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyazilerine tevfikan icrai tevcihatı ve meskukat darbı ve hutbelerde nâmının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harp ve sulh ilânı ve kuvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelâtına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyetinin tahfifi veya affı ve Meclisi Umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza Heyeti Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartıyla feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.

Madde 5 — Zatı Hazreti Padişahının nefsi hümayunu mukaddes ve gayrı mes'uldur.

Madde 27 — Mesnedi Sadaret ve Meşihadı İslâmiye tarafı Padişahiden emniyet buyrulan zatlara ihale buyurulduğu misüllü sair vükelanın memuriyetleri dahi ba iradei şahane icra olunur.

Madde 28 — Meclisi Vükela Sadrazamın riyaseti tahtında olarak aktolunup, dahili ve harici umuru mühimmenin merciidir. Müzakeratından mühtacı istizam olanların kararları iradei seniye ile icra olunur.

Madde 29 — Vükeladan herbiri dairesine ait olan umurdan, icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikan icra ve icnası mezuniyeti tahtında olmayanları sadrazama arzeder. Sadrazam dahi o makule mevaddan müzakereye muhtaç olmayanların muktezasını icra veyahut tarafı Hazreti Padişahiden istizah ederek ve muhtaçı müzakere bulunanları Meclisi Vükelanın müzakeresine arzeyliyerek müteallik buyurulacak iradei seniye mucibince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin envağ ve derecatı nizamı mahsus ile tayin olunacaktır.

Madde 30 — Vükelayı Devlet memuriyetlerine müteallik ahval ve icraattan mesuldur.

Madde 35 — Vükela ile Heyeti Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde Vükela tarafın-

dan ısrar olunup ta mebusan canibinden ekseriyeti ârâ ile ve tafsilen esbabı mucibe beyaniyle kat'iyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelanın tebdili veyahut müceddeten müddeti kanuniyesinde intihap olunmak üzere Heyeti Mebusanın feshi münhasıran yed'i iktidarı Hazreti Padişahinindir.

Madde 73 — Ba iradei seniye Heyeti Mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanacaktır.

Yürütme erkinin padişahta toplandığı görülmektedir. Padişah, meclisle ihtilâfa düşmüş vekilleri bile muhafaza etmek hakkına sahiptir. Yani, meclisin sadrazama ya da vekillere güvensizliğini bildirme hakkı yoktur. Bu hak, padişaha aittir. Padişah meclisin verdiği karar istikametinde hareket etmeyen bir vekili azletmeyerek bunun yerine meclisi feshedebilmektedir. Görüldüğü gibi, Meclisin, yürütme erkinin işlemleri konusunda bir karar alma, bu işlemi desteklеme ya da tamamen ortadan kaldırma yetkisi yoktur. Meclisin denetim yetkileri de sınırlıdır. 38 ve 31. maddeler, denetimin boyutlarını ortaya koyan maddelerdir. Mebusların istihzah hakkı vardır, fakat hakkında soru açılan vekilin bu soruya ne şekilde cevap vereceği kesin kurallara bağlanmamıştır. Nitekim Meclis açıldıktan sonra kendilerine sorulan soruları günlerce, aylarca cevaplandırmayan vekillere raslanmış, ve bunlardan sık sık meclis kürsüsünde şikâyetler dile getirilmiştir.

1876 Anayasası bir Meclisi Mebusan'ı kurmasına karşın, bu meclisi süs bitkisi derekesine de indirgeyen bir anayasadır.

f) *Yargı*

Madde 86 — Mahkemeler her türlü müdahelâttan azâdedir.

Madde 81 — Kanunu mahsusuna tevfikan tarafı Devletten nasbolunan ve yedlerine beratı şerif verilen hâkimler layenazildir. Fakat istifaları kabul olunur. Hakimlerin terekkiyatı ve meslekleri ve tebdili memuriyetleri ve tekaüdleri ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azlolunmaları da-

hi kanunu hususi hükmüne tabidir ve hakimlerin ve mehakim memurlarının matlup olan evsafını işbu kanun irae eder.

Madde 90 — Hiçbir hakim, hakimlik sıfatıyla, Devletin maaşlı bir başka memuriyetini uhdesine cemedemez.

Madde 82 — Mahkemelerde her nev'i muhakeme alenen cereyan eder ve ilamâtın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafi tutabilir.

Madde 87 — Deavii şer'iye mehakimi şer'iyede ve deavii nizamiye, mehakimi nizamiyede rüyet olunur.

Madde 88 — Mahkemelerin sunuf ve vezaif ve selahiyetinin derecât ve taksimatı ve hükkamın tavzifi kavannine müstenittir.

Madde 91 — Umuru cezaiyede hukuku ammeyi vikâyeye memur müddei umumiler bulunacak ve bunların vezaif ve derecatı kanun ile tayin kılınacaktır.

Madde 117 — Bir maddei kanuniyenin tefsiri lâzım geldikte umuru adliyeye müteallik ise tâyini manası Mahkemeyi Temyize, idarei mülkiyeye dair ise tayini manası Şûrayı Devlete aittir.

Yargıç güvencesi, 1876 Anayasasında belli bir kısıtlama içersinde ele alınmış. Bu, o günün koşullarına göre önemli bir aşamadır. Kişiye bağlı temel hakların kullanılmasında ortaya çıkabilecek çeşitli sürtüşmelerin ve ihtilâfların dokunulmazlığa sahip yargıçlar tarafından çözümlenmesi, Osmanlı hukuk düzeni açısından ilerici bir atılım diye nitelenebilir. Fakat yargı özerkliği, yargıç güvencesi gibi kavramlar, pratik anlamları pek olmayan, soyut kavramlardır. Çünkü yasalar belli bir kişi ya da toplumsal sınıfın istediği doğrultuda çıkarıldığı sürece yargı özerkliğine karşın, verilecek ceza ya da alınacak karar bellidir.

1876 Anayasasının 116. maddesi anayasa değişikliğinin nasıl yapılacağını göstermektedir. Bu maddeye göre değiştirme teklifi Meclisi Mebusanın 2/3 ekseriyeti ile kabul edildikten sonra, Âyan Meclisinde de aynı çoğunlukla kabul edilmeli ve hükümdar da bu değişikliği tasdik etmelidir. Değişiklik ancak bu aşamalardan geçtikten sonra yürürlüğe girecektir. Değişikliğin yürürlüğe girmesine kadar, anaya-

sanın, eski maddesi yürürlükte kalmaktadır.

Kuşkusuz, 1876 Anayasasının, üzerinde en çok tartışılan maddesi 113. maddedir. Bu madde olağanüstü durumlara yönelik bir madde olup, içeriği açısından aynen şöyledir:

"Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emârat görüldüğü halde Hükümeti Seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (İdarei Örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei Örfiye) kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (İdarei Örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabıtanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memâliki mahrusai şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zatı Hazreti Padişâhinin yed'i iktidarındadır."

Maddenin son cümlesi üzerinde padişah ile Mithat Paşa uzun süre tartışmışlardır. Mithat Paşanın tüm çabalarına karşın, bu madde anayasadan çıkarılamamıştır. Maddenin bütünü Meclisin haklarını ve yetkilerini tamamen ortadan kaldırabildiği gibi, son cümlesi de kişiye bağlı hakların güvencelerini yıkıyordu. Ne var ki sadece 113. maddeyi anayasanın başarısızlığına neden olabilecek tehlike biçiminde nitelemek doğru olmaz, belki bu maddeye gereğinden fazla bir güç izafe etme anlamına da gelebilir. Çünkü ana hükümlerini sergilediğimiz ilk anayasaya, 113. maddeye gerek göstermeden, kapsadığı tutarsızlıklardan ötürü kendini mahkûm etmiş durumdaydı. Nitekim Meclisin toplanmasıyla nasıl bir çıkmazın içinde olunduğu kısa bir süre içinde ortaya çıkmıştı.

Anayasanın Abdülhamit tarafından ilân edilmesinden sonra Meclisi Mebusan iki dönem toplandı. Birinci dönem toplantıları, 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında yapılmıştır; ikinci toplantısı ise 13 Aralık 1877 ile 14 Şubat 1878 tarihleri arasındadır. Her dönem için ayrı ayrı seçim yapılmıştır. Bir önceki bölümlerde de işaret ettiğimiz gibi seçim yasası, anayasadan önce çıkarılmıştır. Aslında bu bir seçim yasası olmaktan ziyade, geçici yönetmelik biçiminde yapılmış tamimdi. Bu yönetmeliğin 28 Ekim 1877'de ilân edilmesinden sonra seçim hazırlıklarına geçilmiştir. Seçim yönetmeliği anayasadan önce yürürlüğe girdiği için, içerdi-

ği hükümlerden bazıları anayasanın getirdiği hükümlerden farklıdır. Yönetmeliğe göre 80'i müslüman ve 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 mebus seçilecekti.

Seçilme koşulları ise gene aynı yönetmeliğe göre şunlardı:

— İyi halli olmak
— 25 yaşından küçük olmamak
— Devletin resmî dili Türkçeyi bilmek
— Seçildiği ilin ahalisinden olmak
— Ağır hapis cezasına çarptırılmamış olmak
— Türkiye'de azçok emlâk sahibi olmak.

Bu koşullardan bazılarına anayasada raslamak olanaksızdır. Kısa da olsa, aradaki zaman farkı yönetmelikle anayasa arasındaki farkları doğurmuştur. Fakat Meclisin hemen toplanmasındaki zorunluluktan ötürü bir kereye mahsus olmak üzere il genel meclisi üyelerinin ikinci seçmen olarak oy kullanmaları kararlaştırılmıştır. Bu uygulama İstanbul'u kapsamamıştır. İstanbul'da yirmi seçim çevresi oluşturulmuş, her seçim çevresinde 25 yaşını doldurmuş, azçok emlâk sahibi olan Osmanlı vatandaşlarına iki tane ikinci seçmen seçtirilmiştir. İkinci seçmenler de, 5 müslüman, 5 de gayrimüslim on mebusu seçmişlerdir. Birinci dönemde Meclisi Mebusanda bulunan 116 mebusun 68'i müslüman, 48'i de gayrimüslimdir. Bu sayılar ikinci dönemde sırasıyla 106, 59 ve 47 olmuştur. Yani daha ikinci döneme gelindiğinde müslüman mebusların toplam içindeki oransal payları düşmüştü. İkinci dönem için niçin seçim yapıldığı konusunda açıklayıcı bir bilgiye raslanamamaktadır. Seçim dönemi dört yıl olduğu için ancak ara seçimi yapılabilirdi, oysa Meclisin bütünü yenilenmiştir. Birinci dönem mebuslarının özgürlükçü, ve Padişah otoritesine karşı oldukları bir an için düşünülebilirse de, bu nitelikteki mebusların sayısı ikinci dönemde daha da artmıştır.

Abdülhamit, Meclisi Mebusanın Birinci Dönem başkanlığına, Meclisin rızasını sormadan Ahmet Vefik Paşayı atamıştır. Bu atama geçici diye nitelenmişse de, Paşa, dönem sonuna kadar Başkan olarak görev yapmıştır. Paşanın mebuslara karşı takındığı tavır, Birinci Meclisi Mebusana, padişahın ve üst kademe bürokratların ne gözle baktığını ka-

nıtlayan belge vasfındadır. Paşanın sık sık mebusları en galiz kelimelerle azarladığına raslanmıştır. Bir oturumda "sus eşek"[40] diye bağırdığı bile duyulmuştur.

Ahmet Vefik Paşa, Meclisi Mebusanda tam anlamıyla bir özgürlük düşmanı gibi davranmıştır. Matbuat (Basın) Nizamnamesi tartışılırken; "Bazı adamlar vardır ki, gökten inmiş olsa, ona matbaa izni vermemelidir. O adam memlekete muzirdir. O cihetle hükûmet onu meneder" diyebilmiştir. Gene aynı Nizamnamenin müzakeresi sırasında mebuslara hitaben, "Edebiyat nedir biliyor musunuz? Dünyada ne kadar edepsizlik varsa onun adına edebiyat demişlerdir. Biz bunların hocası olduk, pekâlâ biliyoruz. Otuz yıldır bunlara bakılıyor. Her birinin aid oldukları mahaller vardır (edebiyat yayınlarının denetlenmesi kastedilmektedir) orda bakılır. Gerek kanunca, gerek ahlâkça iş böyledir" der. Bunun üzerine İstanbul Mebus'u Sebuh Efendi safça sorar: "Her halde edebiyatı menetmek caiz değildir". Bu soruya Ahmet Vefik Paşanın verdiği cevap ise ağızları bir karış açtıracak niteliktedir: "Nasıl caiz değildir? Katli bile caizdir". Moliere çeviren, Vali olarak bulunduğu yerlerde sanatçıları teşvik eden, Türk çağdaş temaşa san'atının öncülerinden sayılan Ahmet Vefik Paşanın bu davranışları anlaşılamaz. Bu zihniyet ancak Tanzimat bürokrasisinin her şeyi en iyi bildiğini iddia eden eğilimi ile açıklanabilir. Ne var ki asker-sivil bürokrasinin (halka karşın hak için) diye adlandırabileceğimiz bu davranışları, hızını ve gücünü yitirse bile günümüze kadar sürüp gitmiştir.

Her oturumda Başkanın alçaltıcı, küçümseyen sözlerine muhatap olan mebuslar, bu davranışlara karşı, hiç bir ciddî tepkide bulunmamışlardır. Mecliste partilerin, parti gruplarının varolmayışı belki bu tepkisizliğin bir nedenidir.

Dr. Sina Akşin'in yapmış olduğu bir incelemede de altı çizildiği gibi bir yıllık çalışma süresi içersinde Meclisi Mebusan her iki döneminde de bazı konulara eğilmeyi başarmıştır.[41] Bu konular özet olarak şöyle sıralanabilir:

[40] Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London 1961, s. 165.

[41] Dr. Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ı", *SBF Dergisi*, Cilt XXV, sayı 1-2, Ankara 1970.

i — Cemaatlerarası ilişkiler
ii — Memurlardan yakınma
iii — Savaş yolsuzlukları
iv — Meclis-hükûmet ilişkileri
v — Çeşitli toplumsal sorunlar

Bu konulardaki tartışmalar mebusların gittikçe bilinçle görevlerini yapmaya başladıklarını göstermektedir. Ne var ki, Ahmet Vefik Paşanın Sadarete gelmesi, Meclisi Mebusan açısından dramatik sonuca yaklaşıldığının en güzel işaretiydi. Bir kere Sadaret deyimi Başvekâlet olarak değiştirilmişti. Bu değişikliğin anayasaya aykırı olduğu Kudüs Mebusu Yusuf Ziya Efendi tarafından açıkça ileri sürülmüştür. Bundan da önemlisi yeni kabinenin kurulması sırasında çıkartılan Hatt-ı Hümayun "bazı işlerin, vekillerin kişisel sorumluluğu kapsamı içinde bulunduğunu ve bu gibi işlerin onaylanmak üzere Padişaha sunulacağını" bildiriyordu. Böylece Abdülhamit yürütme erkine biraz daha egemen olma hakkını elde ediyordu ki, bu hattın 1876 Anayasasına aykırı olduğu kolaylıkla ileri sürülebilir.

Son pek ani geldi. Meclis-i Vükela, devletin içinde bulunduğu olağanüstü durumdan dolayı Meclis çalışmalarına yeterince katılamadıklarını, mebusların sorularına gereğince cevap veremediklerini söyleyerek, bu durumun geçiştirilmesine kadar Meclisin tatil edilmesini isteyen bir "Mazbata"yı Padişaha vermişti. Bu arada yapılmakta olan barış görüşmelerinin, meclisin önündeki bir aylık çalışma süresinden daha uzun bir dönemi kapsayacağı, dolayısıyla Meclisin toplantı süresi içersinde orada herhangi bir açıklama ya da müzakere açma gibi bir işlemin gerçekleştirilemeyeceği de gene sözkonusu gerekçelere ekleniyordu. Bu gerekçelerin geçerliği tartışılabilir. Ne ki, bu denli tartışmalar sonucun kesin konumunu değiştirmez. O konum da Padişahtan gelen 2 Şubat 1878 tarihli bir iradede somutlaşmıştır. İrade, kısaca söylenen gerekçeleri sıralayarak, Meclis çalışmalarına ara verildiğini bildiriyordu. Böylece Birinci Anayasa otuz yıllık bir süre için, son yılların yaygın bir deyimi ile buzdolabına kaldırılmış oluyordu.

BU BÖLÜMÜ NOKTALARKEN:

Birinci Anayasa, içerdiği hükümler ve kurumların da açıkça gösterdiği gibi egemen sınıfın egemenliğini sınırlayıcı bir yasal çerçeveyi oluşturmaktan çok, o egemenliği pekiştirici bir belge niteliğine bürünmüştür. Gerek Yeni Osmanlıların düşünsel doğrultusu, gerekse Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabaları bu yönde olmasa bile, koşullar, Abdülhamid'in haklarını pekiştiren bir anayasanın kabulünü doğurmuştur.

Anayasa, ne yeni yükselmeye başlayan Osmanlı burjuvazisini, ne de diğer ezilen sınıfları memnun edecek düzeydeydi. Zaten bu sınıflar bütün mücadelenin dışında, âdeta seyircisi durumundaydı. Anayasayı isteyen, onu kuran ve sonuçta savunmasını da üstlenenler, asker-sivil bürokrat aydınlardı. Geçmişteki gelişmeler de dikkate alınacak olunursa, Sened-i İttifaktan 1876 Anayasasına kadar Osmanlı Hükümdarının egemenliğini paylaşmaya çalışan ve bu yolda önemli adımlar atan, bürokratik kesimdir. Bürokrasi bir sınıf olmadığı için mücadelesi sürekli biçimde gel-git hareketlerine benzer devinimler halindedir. Zaman zaman, orduyu ya da dış güçleri yanına alabildikçe bir adım ileri gidiyor, sonra koşullara göre ya geriliyor.ya da gene bir adım ilerleme sağlıyor. 1876 Anayasası, bu gel-git'in bir kesitidir. Ne ki, bu kesitte elde edilen ürün, yani anayasa, ne bürokrasiye ne de ulusal burjuvaziye ilerici bir mevzi kazandıracak nitelikte olmamıştır.

İlk Meclisin yapısının zamanla emperyalist emellere (dış ülkelerin) hizmet edecek bir görünüme sahip olduğuna da işaret etmeye yarar vardır. Zaten temel açmaz, burjuva demokratik hakların ve ayrıcalıkların, milli burjuvazinin oluşmasından önce elde edilmesinin, dışa bağımlı, tekelci kapitalizmin dümen suyundan gidecek olan burjuvaziye yararlı oluşundadır. Bu olgu, adı ve özelliği ne olursa olsun, feodal üretim ilişkilerinin oluşturduğu düzene göre ilerici sayılması gereken bir yasal çerçevenin, ve düşün aşamasının, yabancı emperyalist emellere hizmet edebilecek olanakları sağlayan araç haline gelmesi sonucunu vermiştir.

İlerici atılımların ve kurumların belli çevreye inhisar

etmesi, toplumu sömüren, ülkeyi darboğazlara sürükleyen tekelci kapitalizmin kurumlarından kaynaklanması, onları, halka, ezilen sınıflara karşı safa itmiştir. Bu çelişki günümüze kadar çeşitli boyutlarda sürüp gitmiştir. Ne var ki sınıfların gittikçe güçlenmesi, toplumun sınıflı bir toplum haline gelmesi, sözkonusu tersliği ortadan kaldırarak yasal çerçeveyi de sınıfların mücadelesinin gel-gitlerine bıraktırmaktadır. Ama böyle bir gelişim için 1870'li yıllar çok erkendir.

Teolojik yasal çerçevenin, doğal ve pozitif hukuktan gelen temel demokratik hakların (bunlara burjuva demokratik hak ve özgürlükleri diyebiliriz) ve Hükümdarın iradesi... birbiriyle nasıl bağdaşabilecekti bu üç öğe. Teolojik yasal çerçeve (İslâm Hukuku) ve Padişah iradesi, bunlar yıllar boyunca ilginç bir denge oluşturmuşlardı kendi aralarında. ... Bu yüzyılların derinliğinden gelen ittifak yenilmeden burjuva demokratik haklar ve onların gerektirdiği düzen kurulamazdı. Örnek, 1876 Anayasası.

MUZAFFER ERDOST

ULUSAL KÜLTÜR ÜZERİNE*

Yüreği halk sevgisiyle dolu, insanlığın acısını çığıran ağıtçı, bağımsızlık tutkunu, yeni şiirimizin sıradağlarının sessiz, yalın, görkemli doruklarından, ozan Ceyhun Atuf Kansu'nun anısına.

BİR

ULUS VE ULUSAL KÜLTÜR

I. ULUS, BURJUVA ULUS VE SOSYALİST ULUS

Ulus, tarihsel olarak oluşmuş, "dil birliği, toprak birliği, iktisadî yaşam birliği ve ulusal kültürün özgül birliği içinde belirlenen ruhsal biçimlenme birliği" esası üzerinde doğmuş, istikrarlı bir insan topluluğudur.[1] Ulusun dört temel niteliği de, tarihsel olarak oluşmuştur ve tarihsel olarak, bu öğeler, yerlerini insan topluluğunun daha geniş birliğine bırakarak söneceklerdir, ve bu nedenledir ki, ulus, tarihsel bir kategoridir. Yani ulus önsüz değildir, insan toplumunun belirli bir döneminde oluşmuştur. Ve gene son-

* *Çağdaş Sahne*, Mart-Nisan 1978 aylarında, benim de katıldığım "Ulusal Kültür" konulu bir dizi söyleşi düzenledi. Bu söyleşi için hazırladığım ulusal kültür ile ilgili yazılı metnimi, geliştirip yeniden düzenleyerek okura sunarken, "ulusal sorun" konusunda ayrıntılı ve derinliğine bir irdeleme yapmadan önce, hazırladığım bu yazıda, bazı noktalarda kesin vargılardan kaçındığımı belirtmek isterim. —*M.E.*

[1] J. Stalin, "Ulusal Sorun ve Leninizm", *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 314.

suz değildir, belirli bir tarihsel dönemde, insanlık denen okyanusa boşalarak sönecektir. Ulusun bir başlangıcı ve bir sonu olduğu gibi, uluslaşma süreçleri arasında farklılıklar vardır.

On yıl kadar önce pek azımızın, bugün ise konu ile ilgisi olan herkesin bildiği gibi, ulus, kapitalizmin şafak vaktinde oluşur. Ulusun kapitalizmin şafak vaktinde oluştuğunu söylediğimiz zaman, kapitalizm-öncesi *devletler* örnek verilerek, ulusun, kapitalizmden önce de varolduğu öne sürülmeye çalışılır. (Toprakta mülkiyetin ortaklaşa olduğu, birbirinden yalıtık küçük toplulukların üst birliğini sağlayan despotik devleti, —Engels'in deyişiyle— toplumun hizmetkârının efendi haline gelişini de gözönünde tutarak belirtelim ki,) devlet, sınıflı toplumlarla birlikte, ve bunun için de, ulusun oluşumundan çok daha eski bir tarihsel dönemde ortaya çıkar. Genel olarak, despotik devlet, köleci devlet, feodal devlet, ulus-öncesi devlet tiplerini içerir. Ulus ise, devletten yüzlerce yıl sonra, kapitalizmin şafak vaktinde ortaya çıkar. Yani, kapalı ve kendi kendine yeterli yerel pazarların parçalanarak, ulusal bir pazarda bütünleşme sürecinin başlaması, bu ekonomik bütünleşme sürecini sağlayan —demiryolu, telefon gibi— ulaşım ve iletişim araçlarıyla birlikte, kültürel, siyasal vb. yönlerden de bütünleşmenin başlaması, bize, aynı zamanda, ulusun doğuşunu haber verir. Ulus ile burjuva toplum, tarih sahnesinde hemen hemen eş zamanlarda ortaya çıkar.

Bu anlamdadır ki, ulus ile birlikte, burjuva toplumun sınıfları da tarih sahnesinde görünür. Dolayısıyla, uzlaşmaz karşıt iki sınıf, burjuvazi ile proletarya, burjuva ulusun, başlıca iki sınıfını oluşturur. Sermaye sahibi burjuvazi ile emek-gücü sahibi proletarya arasında, yani iki ayrı türden meta sahibi iki sınıf arasında, hem üretim araçlarına sahip olduğu için burjuva, hem kendi emeğini harcayarak üretimde bulunduğu için proleter olan, ve her ikisini kendinde birleştiren küçük-burjuvazi yer alır. Sermayenin merkezleşmesi ve yoğunlaşması süreci boyunca, küçük-burjuvazinin *küçük* bir kısmı burjuvalaşarak burjuvazinin saflarına, *büyük* bir kısmı proleterleşerek proletaryanın saflarına katılır. Bu nedenle de, küçük-burjuvazinin ikili bir niteliği,

ve demokrasi ve devrim karşısında, ikili bir davranışı vardır.

Bugün, yeryüzünde, uluslar, ulusun niteliği bakımından birbirlerinden farklı iki kategoriye ayrılırlar. Biri burjuva uluslardır — burjuva uluslar, uzlaşmaz karşıt sınıflardan oluşur. Öteki, sosyalist uluslardır — sosyalist uluslar, işçiler ve köylüler ve diğer emekçi halktan oluşur. Burada, henüz, maddî ve zihinsel işbölümü, kent ile kır arasında karşıtlık bulunmakla birlikte, bu karşıtlık, uzlaşmaz nitelikte değildir. Bu nedenle de, uzlaşmaz karşıt sınıflardan oluşan burjuva uluslardan ayrılır.

Burjuva ulusların oluşumunu, tarihsel evrimi içersinde şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi, Batı Avrupa'da, *tek uluslu* devletlerin doğuşudur. Tarihsel olarak, ilkin, Batı Avrupa'da, kapitalizmin yükselme döneminde, tek uluslu devletler doğmuştur. Bu ulusların içersinde, ezen ve ezilen ulus diye bir bölünme yoktu, ve kendi içersinde, ulusal çatışma da yoktu. *İkincisi,* Doğu Avrupa'da, *çok uluslu* devletlerin oluşumudur. İlk bağımsız uluslardan sonra tarih sahnesinde görülür. Ayrı ayrı ulusal-topluluklardan oluşan çok uluslu devletler içersinde, en gelişkin ve egemen ulus ile ezilen ulus ya da uluslar arasında savaşımlar, ulusal savaşları oluşturur. Ezilen ulusun burjuvazisi, kendi ulusundan pazara tek başına sahip çıkmak ister, ve kendi ulusundan küçük-burjuvaları ve proleterleri, kendi çıkarları doğrultusunda, egemen ulusun burjuvazisine karşı savaşa sürükler. Proletaryanın ve küçükburjuvazinin (dolayısıyla köylülüğün), egemen ulusun baskısından kurtulacağı, daha demokratik bir ortama kavuşacağı için, bu savaştan çıkarı vardır; ve bu nedenle, burjuvazinin bayrağı altında onlar da toplanır. Burada, savaş, esas olarak, ezilen ulusun burjuvazisi ile egemen ulusun burjuvazisi arasında pazara sahip çıkma savaşıdır, ve bu anlamda da, biçimi bakımından ulusal olan ulusal savaş ve savaşım, özü bakımından burjuvadır.

Üçüncüsü, henüz uluslaşma sürecine girmemiş, ya da uluslaşma sürecini tamamlamamış ülkelerin (ya da devletlerin), sömürge olarak sömürgeci ulusların boyunduruğu altında uluslaşma sürecine girmesi ya da uluslaşma sürecini tamamlamakta olmasıdır. Emperyalist sistemle birlikte, bu ülke-

lerin bir kısmı, sömürge boyunduruğundan kurtulmuş, ama aynı zamanda, emperyalizme bağımlı ülkeler haline gelmiş, bir kısım bağımsız ülkeler de, emperyalist sistem içersinde, emperyalizme bağımlı hale gelmiştir. Bu ülkelerde verilen kurtuluş savaşları, egemen ulus ile ezilen ulus arasındaki, içeriği bakımından burjuva olan savaşlardan ayrılır. Ekim Devrimi, ulusal savaşları, egemen ve ezilen uluslar arasındaki bir sorun, iki ulusun birer iç sorunu olmaktan çıkarmış, onu, dünya devrimci hareketinin bir parçası, bir evresi haline getirmiştir. Dünya devrimci hareketinin parçasının bir evresi haline dönüşen ulusal savaş, biçimi yönünden ulusal, ama özü, içeriği yönünden proleterdir. Ulusal hareketin ilerici ve devrimci niteliğini belirleyen şey, bu hareketin dünya devrimci hareketini ne ölçüde güçlendirdiği, dünya kapitalist sistemini, emperyalizmi, ne ölçüde zayıflattığı ve gerilettiğidir. Bir ulusal hareket, devrimci hareketi geriletiyor ve emperyalizmi güçlendiriyorsa, bu hareket, özünde, proleter devrimci hareketle çatışma halindedir ve proleter devrimci harekete zarar verdiği için de, terkedilmek gerekir. Lenin şöyle der: "Ulusların kaderlerini belirleme hakkı dahil, demokrasinin çeşitli istemleri mutlak şeyler değildir, bunlar, *dünya* demokratik hareketinin (bugün sosyalist hareketin) tümünün bir *parçasıdır*. Bazı somut durumlarda, parçanın, bütünü ile çelişkiye düşmesi mümkündür; o zaman parça atılır."[2]

Burjuva uluslar içersinde, uluslaşmanın farklı biçimleri, aynı zamanda, "ulusal" kavramını da değiştirmiştir. Birinde, biçimi yönünden ulusal ve özü yönünden burjuva; bir başkasında, biçimi yönünden ulusal, özü, içeriği bakımından proleterdir.

"Ulusal" kavramı, ulusu oluşturan sınıf ve katmanların, ulusal açıdan *ortak* yanlarını öne çıkarmakla birlikte, ulusallıktan hangi sınıf ve katmanların *daha çok* yararlanacağı, ve bundan da önemlisi, ulusal bağımsızlığın, nesnel olarak, hangi sınıfı güçlendireceği, hangi sınıfı zayıflatacağı gözönünde bulundurulduğunda, bu kavramın, sınıflar arasındaki çıkar *ayrılığını* içerdiğini de görürüz.

[2] V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 184.

Anlaşılmaktadır ki, ulusallık, tüm ulusu kucaklamasına karşın, özü, niteliği gereği, sınıflara bağlı bir şeydir, özünde sınıf savaşımını içerir. Ulusal olan, *tüm* ulusu oluşturan sınıf ve katmanların, ulusal yönden *ortak* yanlarını öne çıkardığı için, sınıflar arasındaki farklılık ve karşıtlıkları örter; aynı zamanda, ulusal savaşların ve ulusların niteliğine göre sınıflar açısından niteliği değişen bir kavram olduğu için de, özünde sınıfsal farklılıkları ve çelişkileri içerir. Ulusallığın, ulusun tümünün çıkarlarını orunlaması (temsil etmesi), ulusu oluşturan sınıfların, ulusallıktan eşit ve aynı ölçüde değil, birbirinden *farklı* çıkarlar sağladığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Ulusal çıkarlar kavramı altında sınıfsal çıkarların maskelenmesi, tutucu, gerici, burjuvaca bir tutumdur. Ve burjuvazi, bugün özellikle emperyalizmle kenetlenmiş işbirlikçi burjuvazi, ulusal sorunun sınıfsal içeriğini gizler. Dolayısıyla, *kendi* ulusal kavramı altında, *kendi* sınıf çıkarını gizlemeye çalışır. Ve bu nedenle de, burjuva toplumun sınıf çelişkilerini, emekçi sınıf ve katmanlardan gizleyecek yöntemlere başvurur. Emekçi yığınların dikkatini, ulus-öncesi dönemlere, henüz bağrında burjuvaziyi ve proletaryayı taşımayan devlet dönemlerine, dinsel ya da ırksal birliğe, tarihin gerisine çekmeye çalışır. Gerici olan ulusallık, uzlaşmaz karşıt sınıflardan oluşan bugünkü burjuva toplumu, bugünkü sınıf çelişkilerinin bulunmadığı, ve o günkü sınıf çelişkilerinin de bugün gözlerden kolaylıkla gizlenebildiği, toplumun burjuva öncesi, ulus-öncesi dönemlerine doğru çekerek, uzlaşmaz karşıt sınıflar arasındaki çelişkiyi maskelerken, aynı zamanda, emperyalist sistem ile, emperyalist sömürüyle olan çelişkilerin sınıfsal özünü de gizlemeye çalışır. Buna karşılık, ilerici özüyle ulusallık, ulusun çıkarını orunlamakla birlikte, ulusallığın içerdiği sınıfsal farklılıkları ve sınıfsal çelişkileri sergiler, geliştirir.

"Ulusal" kavramı, görülüyor ki, sınıfsal açıdan ve ülkenin uluslaşma tarzı ve tarihsel konumu açısından değişken bir kavramdır; "ulusal" kavramı, tarihsel olarak değişikliğe uğrar ve aynı dönemde ve aynı ülkede, ona sahip çıkan ideolojilere göre, sınıflara göre, birbirlerine karşıt içerikler de taşır.

"Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan[2a] belirli ilişkiler kurarlar. ... Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadî yapısını, belirli toplumsal bilinç biçimlerine tekabül eden bir hukukî ve siyasî ütsyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur."[3]

Siyasî ve hukukî üstyapıyı, bu üstyapının niteliğini belirleyen, üretim ilişkilerinin tümüdür, toplumsal varlıklarıdır. Buradan çıkaracağımız sonuç şudur ki, toplumsal varlıklarına tekabül eden bilinç biçimleri, yani toplumsal varlıklarına tekabül eden üstyapı ve dolayısıyla kültürün içeriği aynıdır. Aynı üretim tarzına sahip, ayrı topluluklarda, her topluluğun kültüründe farklılıklar olması doğaldır. Topluluklar arasındaki ırksal, tarihsel, coğrafyasal ve benzeri farklar, toplulukların farklı özellikler edinmelerinde rol oynar, ve bu farklı özellikler dolayısıyla, toplulukların kültürleri birbirinden ayrılır. Ama, aynı üretim tarzına sahip olan toplulukların kültürlerinin temel özelliği ve içeriği aynıdır.

Sınıfların bulunmadığı ilkel topluluklarda, kültürün, topluluğun ortaklaşa çıkarlarını orunlayacağı anlaşılır bir şeydir. Sınıflı toplumlarda, sınıflar arasındaki çıkar ayrılıkları ve çelişkiler, bu toplumlarda, birbirine karşıt, birbiriyle çelişen sınıf kültürlerini de doğurur. Ne var ki, sınıflı toplumlarda, *egemen sınıfın kültürü de egemendir*. Bu nedenle, köleci toplumun kültüründen köle sahiplerinin kültürünü; feodal toplumun kültüründen, feodal beylerin ve soyluların kültürünü; kapitalist toplumun kültüründen burjuva kültürü anlarız. Oysa, ne köleci toplumun kültürü yalnızca köle sahiplerinin,

[2a] "Dünya ekonomik sistemi içersinde tek tek her üretici, üretim tekniği içersine şu ya da bu değişikliği soktuğunun farkındadır, her mülk sahibi kendisinin bazı ürünleri başkaları ile değiştiğini çok iyi bilir; ama bu üreticiler ve bu mülk sahipleri, böylece, *toplumsal varlığı* değiştirmekte olduklarının bilincinde değillerdir." "Sizin yaşıyor olmanız, ekonomik bir eylemimizin olması, döl vermemiz, ürünler üretmemiz, bu ürünleri başkaları ile değiştirmemiz olgusu, sizin *toplumsal* bilincinizden bağımsız ve bu bilinç tarafından tümüyle hiç bir zaman kucaklanmayan nesnel olarak zorunlu bir olaylar zincirinin, bir gelişme zincirinin ortaya çıkmasına yolaçar." (V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 363.)

[3] Karl Marx, "Önsöz", *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 25.

ne feodal toplumun kültürü yalnızca feodal beylerin ve soyluların, ne de kapitalist toplumun kültürü yalnızca burjuvazinin kültürüdür. Bu çeşit üretim tarzları içersinde, çalışan ve ezilen sınıfların kültürü, halkın kültürü de vardır; ama egemen sınıfların kültürü egemen hale geldiği için, bu egemenliğin derecesine göre, halkın kültürü cılız kalmış, bir ölçüde gelişememiştir. Kültürün maddî taşıyıcılarını maddî servetlerle elde edilebilecek maddî taşıyıcılar oluşturduğu zaman, halk yığınları bu maddî taşıma araçlarından genellikle yoksun olduğu için, bu kültür alanlarında kendini geliştirme olanağı bulamaz. Maddî ve manevî (zihinsel) işbölümünün tam olarak ortaya çıkmasıyla gelişme gösteren kültür biçimleri ise, bu kültürleri yaratanların gerekli geçim araçlarını ancak egemen sınıflar sağladığı için, bunlar, genel olarak, egemen sınıflara hizmet etmişler, egemen sınıfların çıkarlarını besleyen kültürler yaratmışlar, bir bakıma artı-üründen (ya da artı-değerden) pay alarak egemen sınıflarla bütünleşmişlerdir.

Bu bakımdan, halk yığınları, egemen sınıflara karşın, kültürlerini, ancak yoksullukları, ezilmişlikleri ölçüsünde geliştirebilmişlerdir. Halk yığınlarının, ilkel topluluk dönemlerinden günümüze değin, kendi kültürünü, kuşaktan kuşağa aktararak geliştirdiği kültür, folklorudur. Halk tarafından üretilen ve maddî taşıyıcıları, genellikle, önemli maddî serveti gerektirmeyen kültürlerdir bunlar. Örneğin halk dansları böyledir; halk danslarının maddî taşıyıcıları, bedensel hareketler olduğundan, bunların ifade edilmeleri için maddî servetlere gereksinme gösterilmediği açık bir şeydir; ayrıca, insandan insana, kuşaktan kuşağa iletilmeleri de, belli bir tarihsel dönemde egemen sınıfların ayrıcalığı durumunda olan okuma-yazmayı gerektirmemektedir. Halk masalları bu açıdan daha belirgin bir örnek oluşturur. Masallar yazılı metinlerle değil, dilden dile aktarılır. Halk ozanları, şiirlerini, genellikle belleklerinde tamamlayabilir, ve bunlar gene sözlü olarak yığınlara iletilir. Halk kültürünün bir ikinci özelliği de, genel olarak, bu kültürün maddî üretimle yanyana yaratılmış ve geliştirilmiş olmasıdır. Maddî ve zihinsel üretim arasında işbölümü, burada, *tam olarak* gelişmemiştir. Kültürlerin, kolektif olsun, bireysel olsun üretilme-

lerinde, kültür üretimi, maddî üretimden, kesin olarak ayrılmış değildir. Din, bu bakımdan oldukça farklılıklar gösterir. İnsanların, doğanın ve maddî varlıklarının iç ilişkilerini, bağlantılarını bilmedikleri dönemlerde, maddî dünyanın insan zihninde yansımaları, onların bilisizlikleri ölçüsünde, maddî dünyaya benzemeyen biçimlere dönüşmüştür. Yönetim görevleri gibi, dinsel görevler de, başlıbaşına bir uğraş haline geldikten sonra, topluluklar, bu görevleri kendileri adına yerine getirecek insanlara, üretimden bir fon ayırmaya başlarlar. Bu bakımdan, manevî kültür biçimi olarak din, topluluklarda, maddî ve manevî işbölümü açısından, yönetim kadar eski bilinç biçimlerindendir. Ne var ki, başlangıçta topluma hizmetle yükümlü olan bu unsurlar, giderek bu görevlerini kalıtsal bir ayrıcalık haline getirir, ve topluluğun üzerinde egemen hale gelirler. Din, bu bakımdan da çelişkili bir yapıya sahiptir. Halkın dini olarak görünen şey, aynı zamanda, egemen sınıfın egemenliğinin aleti haline gelmiştir. Ezilen toplulukların ya da sınıfların, egemen sınıfların egemenliklerinin manevî bir gücü olarak korudukları dinlere ya da mezheplere karşı çıkan yeni bir din, yeni bir mezhep, o dönem insanlarının toplumsal varlıklarının değişmesini yansıtan bilinç biçimleridir.

Sınıflı toplumda kültür, sınıflara, sınıfların niteliğine göre farklı öğeler içerir, bir başka anlatımla kültür, sınıflara bölünür. Yalnız sınıflara bölünmekle kalmaz, egemen sınıfın kültürü, kendi egemenliğini koruyacak, pekiştirecek yönde geliştirilmiştir; ve dolayısıyla egemen sınıfın kültürü de, toplumun kültürü içersinde, egemen duruma gelir.

III. ULUSAL KÜLTÜR VE İKİ FARKLI ÖĞESİ

Sınıflı toplumlarda, kültür, toplumun sınıfsal yapısına göre, birbirlerine karşıt öğeler içerir, ve egemen sınıfın kültürü, egemen kültürü oluşturur. Bu, bir sınıflı toplum olan ulus için de böyledir. Toplumsal varlığın değişmesinin yasalarının bilinmeye başlanması, ilerici sınıflar ile egemen sınıflar arasındaki karşıtlığın bilincine daha büyük ölçüde varılması, bu kültür farklılığını daha da belirginleştirir, geliştirir.

Ulusların farklı nitelikte olması ise, ulusal kültürün öğelerini ve egemen sınıf kültürünü de değiştirir. Burjuva uluslarda, kültür, biri burjuva kültür, öteki demokrat ve sosyalist kültür olarak başlıca iki öğeden oluştuğu gibi, burjuvazi egemen olduğu için de, burjuva kültür egemen kültür haline gelir. Burjuva ulusların yerini, sosyalist uluslar aldığında, burjuvazi ortadan kalkar, uzlaşmaz-karşıt sınıfların yerini, işçiler, köylüler ve tüm emekçilerin aldığı karşıt —ama uzlaşmaz-karşıt olmayan— sınıflar alır. Burjuvazinin ortadan kalkmasıyla birlikte, burjuva kültür, ideoloji, alışkanlık vb. şeklinde daha uzun süre yaşamaya devam edecektir, ama burjuva kültürün egemenliği de ortadan kalkmaktadır. Ne var ki, burjuva ulusların yerini sosyalist uluslar aldığında, uluslar ortadan kalkmaz, ulusun burjuva niteliği kalkar, yerini ulusun sosyalist niteliği alır; bunun gibi, sosyalist uluslarda, ulusal kültürün ulusal niteliği kalkmaz, burjuva öğesi kalkar, ve sosyalist öğe egemen hale gelir.

Lenin, "her ulusal kültür, *iki* ulusal kültürü içerir"[4] der. Ulusal kültürün tek ve bölünmezliği fikrine karşı çıkan Lenin, "*Her* ulusal kültür —*der*—, gelişmiş olmasa bile, demokratik ve sosyalist bir kültürün *öğelerini* içerir, çünkü *her* ulusta, yaşam koşulları zorunlu olarak demokratik ve sosyalist bir ideolojiyi doğuran, sömürülen bir emekçi yığını vardır. Ama *her* ulusta, aynı zamanda (çoğunlukla aşırı gerici ve yobaz nitelikte olan) bir burjuva kültürü de vardır.".[5]

Ulusal kültürün, gerici ve bağnaz öğeler ile demokratik ve sosyalist öğeler içermesine karşın, burjuva kültür, yalnızca, "ulusal kültürün 'bir öğesi' olarak kalmaz, *egemen kültür* biçimine bürünür".[6] Marx ve Engels der ki, "her yüzyılın egemen düşünceleri, hep o yüzyılın egemen sınıfının düşünceleri olmuştur".[7]

Burjuvazinin egemenliği altında, ulusal kültür sloganını, Lenin, gerici bir slogan olarak nitelemiştir. Bunun nedeni, burjuva kültürün egemen kültür haline gelmiş olmasındandır. Ulusal kültür sloganı ile, ulusal kültürün egemen

[4] V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı,* s. 31.
[5] Aynı yapıt, s. 21.
[6] Aynı yapıt, s. 21.
[7] "Komünist Manifesto", *"Komünist Manifesto"nun Doğuşu,* s. 135.

öğesinin geliştirileceği, ve bunun ise burjuvaziye hizmet edeceği anlaşılır bir şeydir. Ulusal kültürün, demokratik ve sosyalist öğeleri içermesine karşın, burjuvazinin egemenliği altında, ulusal kültür sloganı burjuva kültürün egemenliğini pekiştireceği için, ulusal kültür sloganına karşı çıkmıştır. Stalin, "Burjuva rejimde, ulusal kültür ile savaşan Lenin'in, ulusal kültürün ulusal biçimine değil, burjuva *içeriğine* saldırdığı"nı belirtir.[8]

Lenin, burjuvazinin egemenliği altında, kesin olarak ulusal kültür sloganına karşı olmakla birlikte, ulusal kültürün tümüne hiç bir zaman karşı olmamıştır. Her ulusal kültürden demokratik ve sosyalist öğeleri almak ve geliştirmek, burjuva öğeleri atmak — işte Lenin'in ulusal kültüre karşı tutumu böyle özetlenebilir. " 'Demokratizmin ve dünya işçi hareketinin uluslararası kültürü' sloganını ileri sürerken, biz, *her* ulusal kültürden *sadece* demokratik ve sosyalist öğeleri alıyoruz ve bunları sadece ve *kesin* olarak burjuva kültürüne, *her* ulusun burjuva ulusalcılığına karşı olduğumuz için alıyoruz."[9]

Ekim Devrimiyle birlikte, uzlaşmaz karşıt sınıflardan oluşan ulusların, sosyalist uluslar durumuna dönüşmesinden sonra, ulusal kültürün içeriği de değişmek durumundaydı. Çünkü, burjuvazi ortadan kalktıktan sonra, egemen olan burjuva kültür öğesi, egemenliği yitiriyor, ve demokratik ve sosyalist öğeler egemen duruma geliyor. "Lenin, sosyalist kültüre, ... *şu ya da bu ulusal biçimden yoksun* bir kültür olarak" bakmamıştır.[10] Sosyalist uluslarda, ulusal kültürün, ulusal biçimi değil, içeriği değişmiş, burjuva içeriğin yerini, demokratik ve sosyalist içerik almıştır. Stalin şöyle yazıyor: "Ulusal burjuvazinin egemenliği altındaki ulusal kültür nedir? Ereği yığınları ulusalcılık ile ağulamak ve burjuvazinin egemenliğini pekiştirmek olan, içeriği bakımından burjuva ve biçimi bakımından ulusal kültür. Proletarya diktatörlüğü altındaki ulusal kültür nedir? Ereği yığınları enternasyonalizm anlayışı içinde eğitmek ve proletarya dik-

[8] J. Stalin, "Ulusal Sorunda Sapmalar Konusunda", *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, s. 339.
[9] V. İ. Lenin, "Ulusal Sorun Üzerine Eleştirici Notlar", *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, s. 22.
[10] Aynı yapıt, s. 339.

tatörlüğünü pekiştirmek olan, içeriği bakımından *sosyalist* ve biçimi bakımından ulusal bir kültür."[11]

Ulusal kültürün, demokratik ve sosyalist öğelerinin alınmasının ve burjuva öğesine karşı çıkılmasının pratikteki anlamı, proleter enternasyonalizmi geliştirmek ve burjuva ulusalcılığını geriletmektir. Ulusal sorun açısından, proleter enternasyonalizmin amacı, çeşitli ulusların emekçi yığınlarının, işçilerin ve köylülerin kardeşçe birliğini gerçekleştirmek, ulusları birbirine yaklaştırmak ve onları bütünleştirmektir; burjuva ulusalcılığının amacı, ulusların birbirinden soğuması, birbirinden ayrılması, çeşitli ulusların emekçi yığınları arasındaki ulusal düşmanlıkların pekiştirilmesidir. Bu iki eğilim, birbiriyle bağdaşmayan, birbirine karşıt iki eğilimdir.[12] Şunu da unutmamak gerekir ki, Lenin, halklar ve ülkeler arasındaki ulus ve devlet bakımından farkların, "dünya ölçüsünde proletarya diktatörlüğü kurulduktan sonra bile uzun, pek uzun zaman devam edeceğini" belirtiyor[13] ve şunu ekliyordu: "... ulusal ve siyasal farklar olduğu sürece, ... bütün ülkelerin işçi sınıfı hareketinin uluslararası taktik birliği, bu farklılıkların silinmesini değil, ulusal ayrılıkların yokedilmesini değil (...), tam tersine, komünizmin *temel ilkelerini* (sovyet iktidarı ve proletarya diktatörlüğünü) ... ulusal ve siyasal farklılıklarına doğru bir biçimde uyarlanmasını ve uygulanmasını gerektirir."[14] Proleter enternasyonalizmi, çeşitli ulusların emekçilerinin kardeşçe birliğini gerçekleştirmek amacında olan işçi sınıfı hareketinin uluslararası taktik birliği, ulusal ve siyasal farklarının silinmesi ve ulusal ayrılıkların yokedilmesi değildir. Ulusal sorunda diyalektik yaklaşımın zengin örneğiyle örülü leninist enternasyonalizm, ulusal kültürün birleştirici, bütünleyici, insanal öğesine yakın bir ilgi duyar. Lenin'in, burjuvazinin egemenliği döneminde, ulusal kültür sloganını gericilikle nitelemesi ile ulusal kültürün ilerici ve devrimci yönüne eğilimini birbirine karıştırmamak gerekir.

[11] Aynı yapıt, s. 339.

[12] Bkz: "Ulusal Sorunu Çözmenin Proleter Yöntemi Üzerine", *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, s. 309-311.

[13] V. İ. Lenin, *"Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı*, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 105.

[14] Aynı yapıt, s. 105.

Bu nedenledir ki, Lenin, Ekim Devriminden sonra, yeni bir proleter kültürün *icadına* karşı çıkmış, proleter kültürün *mevcut* kültür geleneklerinin ve sorunlarının en iyi modellerinin geliştirilmesiyle yaratılacağını vurgulamıştır. Lenin şöyle diyordu: "Yeni bir proleter kültürün *icadı* değil, *mevcut* kültür gelenekleri ve sonuçlarının, marksist dünya görüşü ve proletaryanın diktatörlüğü döneminde savaşımı ve yaşam koşulları *açısından,* en iyi modellerinin *geliştirilmesi*."[15]

Şunu eklemekte de yarar var ki, Ekim Devriminden sonra, Sovyetler Birliği'nde, bolşevikler, ulusal sorunda, birbirinden ayrı iki sapmaya karşı savaşmışlardır. Bunlardan biri Büyük-Rus şovenizmine, Büyük-Rus milliyetçiliğine doğru, öteki yerel milliyetçiliğe doğru sapmadır. Parti içersinde, Büyük-Rus şovenizmine doğru eğilimler, leninist enternasyonalizmin diyalektiğini kavrayamamaktan kaynaklanmış, ve "sosyalizmin zaferinin ulusların kaynaşması ve ulusal dillerin birtek ortak dile dönüşmesine yolaçması gerektiği" görüşünden yola çıkılarak, ulusal ayrımların ortadan kaldırılması, eskiden ezilen halkların ulusal kültürünün gelişmesinin desteklenmesinden vazgeçilmesi ileri sürülmüştür. Stalin, bunun, enternasyonalizm maskesi altına gizlenmiş Büyük-Rus milliyetçiliğinin daha ince, ve bu nedenle daha tehlikeli bir çeşidi olduğunu vurgular.[16] Ulusal sorunda ikinci sapma, yerel milliyetçilik sapmasıdır. Stalin, yerel milliyetçilik sapmasının özünü şöyle özetliyor: "Kendini tecrit etme ve kendi ulusal kabuğunun içine kapanma eğilimi; ulus içindeki sınıf karşıtlıklarını sulandırma eğilimi; genel sosyalist kuruluş dalgasından ayrılarak, kendini Büyük-Rus şovenizmine karşı savunma eğilimi; SSCB milliyetleri emekçi yığınlarını yaklaştırıp birleştiren şeyi görmeme ve sadece onları birbirlerinden uzaklaştırabilecek şeyi görme eğilimi."[17] Büyük-Rus milliyetçiliğinin de, yerel milliyetçiliğin de, Stalin, "işçi sınıfının enternasyonalist siyasetini, burjuvazinin milliyetçi siyasetine uyarlama" olduğunu, "kendi 'öz' burjuvazisinin, sovyetik rejimi yıkma ve kapitalizmi yeniden kurma girişimi" olduğunu belirtir.[18]

[15] Lenin, *Works*, vol. 42, s. 217.

[16] Bkz: "Ulusal Sorunda Sapmalar Konusunda", *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*, s. 334-342.

[17] Aynı yapıt, s. 342.

[18] Aynı yapıt, s. 348.

IV. BAĞIMLI VE YARI-BAĞIMLI ÜLKELERDE ULUSAL KÜLTÜR SORUNU

Ulusal kültürün geliştirilmesi sloganının, burjuvazinin egemenliği altında, gerici bir slogan olduğunu vurgulayan Lenin, proletarya diktatörlüğü koşulları altında, bu sloganın gerici bir slogan olduğunu hiç bir zaman söylememiş, tersine, Sovyetler Birliği halklarının kendi kültürlerini geliştirmesinden yana olmuştur.[19] Burada değişen nedir? Burada değişen, burjuvazinin egemenliği altındaki ulusun yerini, burjuva ulusun yerini, proletarya diktatörlüğü koşulları altındaki ulusların, sosyalist ulusların almış olmasıdır.

Bağımlı ve yarı-bağımlı ülkede ise, durum, bize, daha değişik görünüyor. Çünkü bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelerde, ulusal burjuvazi egemen sınıf değildir, ülke emperyalizme bağımlıdır, ve *egemen* kültür de, emperyalist kültür, bir başka deyişle kozmopolit kültür olmak gerekir.

Emperyalist ülke de, bir burjuva ülkesidir. Ve dolayısıyla emperyalist ülkede de, kültürün, devrimci ve ilerici bir öğesi de vardır. Biz, emperyalist kültür derken, özünde, bu kültürün egemen yönünü vurguluyoruz. Bu nedenle, emperyalist ülkedeki kültürü, bir tüm olarak, gerici kültür olarak niteleyemeyiz. Bu ülkelerde güçlü bir devrimci sınıf vardır, ve bu sınıfın ideolojisinden kaynaklanan ilerici bir kültür de vardır. Ne var ki, emperyalizmin denetiminde, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelere aktarılan kültür, bu ülkelerin egemen kültürüdür, finans-kapitalin kültürüdür.

Bir başka nokta da, uluslaşmanın, tarihsel bakımdan, modern uluslardan (ilk uluslardan) çok sonra başladığı ülkelerde, bu ülkelerin, kapitalizmin iktisadî ve siyasî etkisi altına girerken, modern uluslardan aldığı kültürlerdir, ve bunlar, ulusal hareketlerin uyanışında, ilerici bir etki yapan kültürleri de içerir. Uluslaşma sürecine, sömürge biçimi ya da emperyalizmin egemenliği altında giren ülkelerin, modern ulusların kültürlerinden farklı yönde de etkilendikleri bir gerçektir. Biri, uluslaşma sürecinde, kendi burjuva toplumunun sınıflarının ve buna bağlı olarak kendi burjuva

[19] Aynı yapıt, s. 336.

kültürünün oluşmasıdır. Öteki, daha gelişkin bir ulusal kültürün etkisinde kalarak, o topluluğun kendi öz kültürünün, açılıp serpilmesinin durmasıdır. Dışardan aktarılan daha gelişkin kültür, yerel kültürün üzerinde bir egemenlik kurarak, onun iç canlılığını durdurur, yaratıcı özünü geriletir. Dolayısıyla yerel kültürün canlanması, yaratıcı özünü yeniden kazanması, uzun süren bir durgunluk döneminden geçer, kendi kabuğu içine çekilir.

Bağımlı ve yarı-bağımlı bir ülkede, emperyalizmin ve işbirlikçi burjuvazinin egemen olduğu bir ülkede, ulusal burjuvazinin, proletaryanın devrimci gelişmesi karşısında ikircikli olmasa bile egemen olmadığı bir ülkede, ulusal kültür sloganının, yani ulusal kültürü geliştirmenin, burjuva ulusçuluğunu mu geliştireceği, yoksa, emperyalizm ile çelişen ulusal bağımsızlığı mı geliştireceği, o ülkenin tarihsel koşullarına, somut konumuna bağlı bir konudur. Ulusal kültürün geliştirilmesi, halkın geleneğinde yer alan bağımsızlık bilincini, ulusal bağımsızlık bilincini geliştiriyorsa, burada, demokratik ve sosyalist öğeler daha canlı ve daha etkin demektir; tüm emekçi halkın, ulusal kültürün demokratik ve sosyalist öğesini geliştirmede çıkarı olduğu, ve ilerici ve devrimci tavrın da bu olduğu bir gerçektir. Ama ulusal kültürün, bağımsızlık geleneğinin, ulusal bağımsızlık bilincinin gelişmesine hizmet etmesi ile ulusal kültür sloganının kullanılması, birbirinden farklı şeylerdir; ulusal kültür sloganını kullanmanın, demokrasi ve proletaryanın çıkarları açısından, kusurlu ve yararlı olan yönlerinin sergilenmesi ve konunun bu açıdan tartışıldıktan sonra bir sonuca varılması gerekir. Ben, bu konuda, bir öneride bulunmadan önce, bir tartışmadan geçilerek, daha sağlıklı ve kalıcı bir sonuca ulaşıldıktan sonra, ulusal kültür sloganının kullanılıp kullanılmamasına karar verilmesi düşüncesindeyim.

Sorunun bir de içeriye dönük yönü vardır: ulusal kültür sloganı, ulusal baskının varolduğu, öncelikle dil eşitliğinin bulunmadığı bir ülkede, nesnel bakımdan, şoven duyguların gelişmesine hizmet eden bir slogan mıdır? Ulusal kültür sloganı, nesnel olarak, ayrı dili olan ve kendi dilinde kültürünü geliştirme olanağı tanınmayan ulusal-toplulukların halk kültürünü dıştalayan bir slogan mıdır? Eğer

dıştalıyorsa, o zaman, ulusal kültür sloganı, ulusal kültürün, demokratik ve sosyalist öğesine aykırı, şoven milliyetçiliğin beslenmesine hizmet edecek demektir ki, sorunun bu açıdan irdelenmesinde de yarar vardır.

Ulusal kültür sloganını kullanıp kullanmama konusunda, tarihsel bakımdan değişik koşullarla karşı karşıya olduğumuz gibi, Türkiye'nin özel yapısı gereği kendine özgü bir durumla da karşı karşıya olduğumuz bir gerçektir. Bizim amacımız açısından, ulusal kültür sloganının, emperyalizme, onun işbirlikçilerine ve müttefiklerine karşı savaşımda, ulusal kültürün demokratik ve sosyalist öğesini, halkımızın bağımsızlık geleneğini canlandırıp canlandırmadığına, ve bu ilerici ve devrimci öğeleri, ulusal kültürün egemen öğesi haline getirip getirmediğine bakmak; ülke içersinde, tüm emekçilerin, özellikle Türk ve Kürt emekçilerinin kardeşçe birliğini gerçekleştirme doğrultusunda bir birlik ve kardeşlik duygusunu yaratıp yaratmadığına bakmak, esas ölçüt olmalıdır. Ulusal kültürden bizim alacağımız ve geliştireceğimiz yönler, halkın bağımsızlık geleneği, demokratik ve sosyalist öğelerdir. Bu öğeleri geliştirirken, terkedilecek kültürler, bağımsızlık ve demokrasi öğesini ve sosyalist öğeyi engelleyen kültürler olmalıdır. Ulusal kültür sloganı, emperyalizmin, işbirlikçilerin ve müttefiklerinin çıkarlarını güçlendiriyor; uluslararası planda ulus ile emperyalizm arasındaki çelişkileri, ülke içersinde sınıf çelişkilerini maskeliyor ve sulandırıyorsa; şoven duyguları geliştiriyor, Türkiye'de emekçiler arasındaki birliği ve yakınlaşmayı önlüyorsa, o zaman terkedilmek gerekir. Ama bu, yukarda uzun uzadıya açıkladığımız gibi, ulusal kültürün tümünün terkedilmesi değil, ulusal kültür sloganının terkedilmesi olacaktır.

Bu arada şunu da belirtmenin gereği var ki, Türk şovenliği gibi, Kürt yerel milliyetçiliği de, özünde, Türk ve Kürt emekçilerinin kardeşçe birliğini engelleyeceği, emekçilerin kardeşçe birliği yerine, emekçilerin ayrılığını koyacağı, emperyalizme karşı savaşımda, kendini bu savaşımdan tecrit ederek, aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler gibi feodallerle birleşmeye götüreceği için de, leninist enternasyonalizmle çelişen bir eğilim olmak gerekir. Proleter dev-

rimciler, her türlü ulusal baskıya, her türlü ayrıcalığa, öncelikle dillerin eşitsizliğine tam bir kararlılıkla karşı çıkmak, bunun yanında, emekçi sınıf ve katmanların kardeşçe birliğini bozacak, geriletecek ya da gelişmesini önleyecek her iki taraftan gelebilecek şoven eğilimlere karşı aynı kararlılıkla savaşmak zorundadırlar.

İKİ

KÜLTÜRÜN TANIMI ÜZERİNE

1

"Kültür"ün oldukça değişik tanımları yapılmıştır. Marksist yazında da kültürün farklı tanımları yapılagelmektedir. Buna göre, "doğa tarafından verilenin karşıtı olarak kültür, insanın yaratmış olduğu her şeyi kucaklar"; ya da "kültür, bütün tarih boyunca, toplumsal pratiğin gidişi içersinde, insanlığın biriktirdiği maddî ve manevî değerlerin toplamıdır".[20] Bu tanımlardan yola çıkarak, insan tarafından yaratılan maddî nesnelerin *kendilerinin*, kültür olarak nitelendirildiğini görüyoruz. Örneğin makine, yol, bina, mikrofon gibi. Yukarda aktardığımız tanımlardan, bir "balta"-nın, bir "baskı makinesi"nin, elimizdeki "kalem"in, kolumuzdaki "saat"in *kendisinin* bir kültür olduğu sonucuna varabilir miyiz? Eğer bu maddî nesnelerin kendilerinin bir kültür olduğunu söylersek, bugün doğa tarafından verilen, ama insan tarafından ve insanın zengin bir üretim bilgisi aracılığıyla üretilmiş bulunan "buğday"ı, "yumurta"yı, "elma"yı niçin kültür saymamaktayız?

Maddî ve zihinsel (ya da entelektüel) işbölümü meydana geldikten sonra, kültürün, maddî ve manevî kültür olarak ikiye ayrılması bir bakıma tamamlanmış olmak gerekir, ve biri yalnızca maddî değerlerin üretiminde ve diğeri manevî değerlerin üretiminde kendini gerçekleştirir. Ama, birbirinden farklı iki değer üretiminde (manevî ve maddî değerlerin üretiminde) gerçeklik kazanan kültürün bölünme-

[20] D. I. Chesnokov, *Historical Materialism*, Progress Publishers, Moscow, s. 427, 428.

si, kültürün, özünde, karşıt öğelerden oluştuğunu ortaya koymaz, bu öğelerin karşıt hale gelmesi, maddî ve zihinsel işbölümünün karşıtlığından kaynaklanır; maddî ve zihinsel işbölümü arasındaki karşıtlık, sınıfsız toplumda ortadan kalktığı zaman, kültürün öğeleri arasındaki karşıtlık da ortadan kalkar.

Oysa, biz, özünde manevî değerden başka bir şey olmayan kültürü, biri maddî, öteki manevî olan iki öğeye ayırdığımız zaman, madde ve düşünceyi özdeşleştirmiş oluruz. Bunun gibi, sınaî üretimin kendisinin, tarımsal üretimden farklı olarak, kültür olduğunu söyleyerek, sınaî ve tarımsal işbölümünün, evrensel olarak karşıt olduğunu da, temelde, ileri sürmüş oluruz. Eğer, kent ile kır, sanayi ile tarım arasındaki, manevî değerler üretimi ile maddî değerler üretimi arasındaki karşıtlık, sınıfsız toplumla birlikte ortadan kalkacak, karşıtlık birliğe dönüşecekse, ve biz buna inanıyorsak, burada, karşıtlığın, kültürün kendi iç öğelerinde değil, toplumsal varlığın sınıfsal yapısında olduğunu görürüz. Kültür sorunu, bu diyalektiği içersinde ele alınmadığı zaman, maddî kültürün, maddî nesnelerin *kendileri* olduğunu ileri sürecek ölçüde, "*idealist*" materyalizme saplanırız. Evet "idealist" materyalizme diyorum. Çünkü idealizm, düşüncenin birincil, maddenin ikincil olduğunu öne sürüyordu. Ona göre, madde, dış dünya, düşünce olduğu için vardır. Materyalizm ise, maddenin birincil öğe, düşüncenin ikincil öğe olduğunu söyler. Materyalizme göre, madde, maddî dünya, bizim bilincimizden, düşüncemizden bağımsız olarak vardır. Maddî dünya olmadan, bilincimiz ve düşüncemiz olamazdı, ama bilincimizden, düşüncemizden bağımsız olarak, maddî dünya vardır. İnsanlar tarafından türetilmiş olan maddî nesnelerin *kendilerini* kültür saymak, bilincimizin, düşüncelerimizin, madde olduğunu, madde ile özdeşleştiğini öne sürmek demektir. Dolayısıyla, maddî dünyanın yansımaları, maddî dünyanın bir parçası, kendisi haline gelmiş, düşünce maddeye dönüşmüş olur.

II

Engels, maymundan insana geçişte emeğin rolünü irdelerken, maymundan insana geçiş döneminde, atalarımı-

zın, ellerini uyarlamayı öğrendikleri ilk hareketlerin, elin en basit işlemleri olduğunu belirtir. Elin, emeğin organı olan el haline gelmesi, uzun süren bir dönemden geçmiştir. Emek, bir yandan eli geliştirirken, karşılıklı-gelişme yasası (Darwin) gereğince, insan bedeninin öteki organları da —bu arada beyin ve gırtlak da— gelişir. Engels "el —diyor—, yalnızca emeğin organı değildir, *emeğin ürünüdür de*".[21] Emeğin ürünü olan el ile, elin emeğin organı haline gelmesi, "emek" kavramı bakımından bir ayrım içermesi gerekir, ve Engels, daha aşağıda bunu açıklığa kavuşturmaktadır: "Ama bütün bunlar, sözcüğün gerçek anlamıyla emek değildir henüz. *Emek,* alet meydana getirmekle başlar."[22] Ne var ki, biz, insanın, bir aleti, onu imgeledikten, onu tasarladıktan sonra yarattığını biliriz; ya da bir başka deyişle, insan bir aleti, önce imgesinde yaratır ve sonra onu yapar. Bu anlamdadır ki, emek, yalnızca emeğin organı olan eli yaratmamış, insan bilincini hayvan zihinsel yapısından ayıran düşüncenin yaratıcılarının bedensel organlarını, gırtlağı ve beyni de geliştirmiş, dil ve düşüncenin oluşmasının temel öğesi de olmuştur. Emek de, hayvan eylemi de, özünde, canlı bir fizik güçtür; emeği, hayvan eyleminden ayıran, onu, insan bilincinin yönlendirmesi, insanın imgelediği ya da tasarladığı bir sonuç alacak biçimde, emeğini harcamaya yöneltmesidir. İnsan, canlı fizik gücü, bilinçli bir biçimde, belirli bir amaca yönlendirerek, onu insan için yararlı duruma getirir; insan eylemi, sözcüğün anlamıyla emek haline gelir. Açıktır ki, emek, özünde, insanın fizik gücünün bilinçli olarak harcanmasıdır; ve bu anlamda emek, insan bilincinden, düşüncesinden soyutlanmış bir şey değildir. Soyutlandığı zaman, bedensel bir canlı güçten, hayvan fizik gücünden başka bir şey değildir. Yararlı bir şey, bir değer üretirken insan, fiziksel bir güç harcadığı gibi, zihinsel yeteneğini de kullanır. Zihinsel yeteneğini kullanarak, fiziksel gücünü, yararlı bir şeye dönüştürür; burada maddeleşen, o insanın bilinci, düşüncesi, zihinsel faaliyeti değil, fiziksel gücüdür. İnsan, doğadaki maddenin gereksinmelerine uygun olarak, insana yararlı

[21] Friedrich Engels, "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü", *Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 218.
[22] Aynı yapıt, s. 223.

olacak biçimde onun biçimini değiştirirken, üründe maddeleşen şey, insan bilinci ve düşüncesi değil, emeğidir. İnsan bilinci ve düşüncesi, doğadaki malzemeye verilecek olan yeni biçimi imgeler, tasarlar, ve ancak böylece, emek, insan için yararlı hale gelir, ve ancak o zaman değer yaratmış olur. "Doğanın sağladığı malzeme bir biçim değişikliğiyle insan gereksinmelerine uyarlanır. Emek, kendisini, konusuyla birleştirmiştir: emek maddeleştirilmiş, konu dönüştürülmüştür. İşçide hareket olarak ortaya çıkan şey, şimdi üründe hareketsiz, sabit bir nitelik olarak görülür."[23] Bir "kağnı"yı alalım. Kağnının, tekerleğinden mazısına, boyunduruğuna değin, insan pratiğinin uzun bir evriminin ürünü olduğu kavranılır bir şeydir. *Bugün,* kağnı yapan bir insan, insanlığın biriktirdiği bir değer toplamını, kağnı olarak dış dünyasında hazır bulur, ve imgesindeki kağnı, artık, onun dış dünyasında varolan kağnıdır. Yeni bir kağnı yaparken, o, insan pratiğinin biriktirdiği bir demet değerden yararlanır, ama kağnıda maddeleşen, onun dış dünyasında varolan kağnıyı yaratan düşünce ve tasarımlar demeti değil, yalnızca o insanın emeğidir; o insanın, insanlığın biriktirdiği değerlerden devraldığı bir düşünce, bir tasarım, bir imge birikimidir. Bunlar, emeğin amacını belirler. Her kağnı yapımında, bir kağnı imgesi yeniden yaratılmaz, yaratılmış bir imgeden yararlanılır. Ama her kağnı yapanın, bir kağnı imgesine sahip olması yetmez, onu üretme bilgi ve becerisine de sahip olması gerekir. İnsan bilinci ve düşüncesi, emek aracılığıyla, doğadan sağladığı nesnelerin kağnı biçiminde değişikliğinde ve bu biçim değişikliğinin amacında, kendini *gerçekleştirmiş* olur; ama, bilinç, düşünce, tasarım *maddeye dönüşmez,* ve üretilen ürünün *kendisi* kültür olmaz, madde olarak ürün de kültür olmaz.

Burada, iki farklı manevî değer vardır. Biri, kağnının imgelenmesi, imgede yaratılmış olmasıdır; ikincisi bir kağnının üretimi için gerekli üretim beceri ve bilgisidir. Bu iki manevî değer, üretimin iki ayrı evresini oluşturur. Çağdaş teknik bir üretimi, baskı makinesini alalım. Bir manevî kültür biçimi bilim olmadan, bilimsel üretim olmadan, baskı makinesinin türetilemeyeceği açıktır. Bilimsel ola-

[23] Karl Marx, *Kapital,* Birinci Cilt, s. 196-197.

rak makinenin türetimi, ancak, bunu pratiğe geçirecek, makine olarak üretecek beden emekçilerinin olmasını, yani bu makineyi üretecek bilgi ve becerilere sahip emekçileri de gerektirir. Bunun daha gelişkin örneği, uzay araçlarının bilimsel olarak, yani zihinsel olarak gerçekleştirilmesi ve bunun pratiğe geçirilerek üretilmesidir. Görülüyor ki, manevî kültür olan bilim ve maddî kültür olan üretim bilgi ve becerisi, ikisi birlikte, makinede gerçekleştirilmiştir. Maddî kültür ile manevî kültür arasında, özünde bir karşıtlık yoktur, ama kültürün bu iki öğesini, toplumun sınıfsal yapısı, uzlaşmaz karşıt niteliğe dönüştürür; sorun, bu uzlaşmaz karşıtlığın kaldırılmasıdır, yani sınıfsız toplumun kurulmasıdır.

Bir "makine"nin, bir "bina"nın, bir "mikrofon"un doğa tarafından verilenin karşıtı olması, insanın yarattığı değerler arasında yeralması dolayısıyla, "kültür" olarak nitelendirilmesi, aynı zamanda, üretim becerisini, bilgisini, tekniği içeren ve insan tarafından üretilen doğal ürünlerin üretimlerinde, kültür dıştalanmış da olmaktadır. "Buğday"ın ya da "yumurta"nın üretiminde, insanlığın oluşturduğu zengin üretim kültürü, gerek bir buğday tanesinin niteliğinde, gerek şu anda yeryüzünde varolan buğdayların niceliğinde yansır. Doğa tarafından verilenden ayrı olarak, doğa yasalarını bilmesi sayesinde insanın doğadaki tür ve ırklardan yeni tür ve ırkları türetmesinin yanısıra, doğanın kendiliğinden ürettiğine oranla dev boyutlara varan bir nicelikte üretilen, bitkisel ve hayvansal ürünler için uygulanan üretim beceri ve bilgisi, kültürden soyutlanamaz.[24] Toplumsal varlığın gelişmesinde, nüfusun artmasında, üretici güçlerin gelişmesinde, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretim bilgi ve tekniğinin geliştirilmiş olmasının tarihsel önemi, soruna kültür açısından baktığımızda, makineden çok daha fazla, çok daha büyük bir yer tutar.

Üretim sözkonusu olduğunda, sınaî ürünlerin kendilerini kültür olarak nitelemek ne denli yanlışsa, tarımsal ve hayvansal ürünlerin üretiminde kültürü dıştalamak da o denli yanlıştır. Bu, bizi, maddî üretim ile manevî üretim arasında, uzlaşmaz karşıtlığın ve karşıtlığın, toplumsal iliş-

[24] "Kültür" sözcüğünün, ilk kez, "ekim" ya da "ekme" anlamında tarımda kullanıldığını anımsayalım.

kilerin sınıfsal niteliğine bağlı olduğu görüşünü yadsımaya götüren bir başka vargı olacaktır. Çünkü, sınaî ürünleri "kültür" olarak nitelemek, tarımsal ürünleri "kültür"den dıştalamak, kır ve kent arasındaki, tarım ve sanayi arasındaki karşıtlık ortadan kalktıktan sonra bile, kültürün, maddî üretim alanında bile uzlaşmaz karşıtlığını önceden kabul etmekten başka ne anlama gelir ki?

III

Soruna bir de bilinç ve düşünce açısından bakalım: İdealist felsefenin tersine, materyalist felsefe, "maddeyi bir ilk veri, bilinç, düşünce ve duyumu ise ikincil veriler olarak kabul eder".[25] Diyalektik materyalizm açısından, "düşüncemiz ve bilincimiz, maddî bir organın, beynin ürünlerinden başka bir şey değil"dir.[26]

Marx, hegelci diyalektik yöntemin tersine, kendi diyalektik yöntemini şöyle açıklıyordu: "Benim için ... fikir, maddî dünyanın insan zihninde yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir."[27]

İnsan beyninde yansıyan maddî dünya ve dolayısıyla içinde yaşadığı insan toplumu, "orada duygular, düşünceler, içgüdüler, istemler"[28] biçimine dönüşürler. Bu nedenledir ki, beynimiz aracılığıyla yansıyan maddî dünya, bu yansıma biçimlerinden, bilinçten, düşünceden, duygudan bağımsız olarak vardır; ama bilinç, düşünce, duygu vb., maddî dünyadan, maddeden bağımsız olarak varolamaz. "Bizim duyumlarımız, bizim bilincimiz, ancak dış dünyanın bir *imgesidir*; ve açıktır ki, bir imge, imgelenen şey olmadan varolamaz; ve imgelenen şey, onu imgeleyenden bağımsız olarak vardır."[29]

[25] V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 66.

[26] Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 27. ("... düşünce ile bilincin ne oldukları ve nereden geldikleri sorulursa, bunların, insan beyninin ürünü oldukları, ve insanın da, doğanın, çevresi içinde ve çevresi ile birlikte gelişen bir ürününden başka bir şey olmadığı görülür..." *Anti-Dühring*, s. 93.)

[27] Karl Marx, "Almanca İkinci Baskıya Önsöz", *Kapital*, Birinci Cilt, s. 28.

[28] F. Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 32.

[29] V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 65.

19. yüzyılda, Alman bilgini Karl Vogt, beyin ile düşünce arasındaki bağıntının, karaciğer ile safra arasındaki bağıntıya benzediğini söylediği zaman, düşüncenin de, safra gibi *maddî* olduğunu ileri sürmüş oluyordu. Engels, bu vargının saçma olduğunu göstermiştir. Düşüncenin maddî olduğunu ileri süren Dietzgen'i eleştiren Lenin, "düşünceyi maddî olarak nitelendirmek, materyalizm ile idealizmin karıştırılmasına doğru, yanlış bir adım atmak demektir"[30] diyordu. "Düşüncenin ve maddenin 'gerçek' oldukları, varoldukları doğrudur",[31] ama, düşünce maddî değildir; "çünkü maddenin *biricik* 'özelliği', ... *nesnel bir gerçeklik olması,* zihnimizin dışında varolması özelliğidir."[32] Maddî olmayan bir şeyden madde üretmek, Tanrı fikrinden evreni varetmek kadar idealist bir görüştür. Yararlı her düşünceyle, dünyanın maddesinin, ve dolayısıyla maddî ağırlığının artacağını ileri sürmek kadar da, akıl-dışı bir şeydir.

Şöyle özetleyebiliriz: 1° düşünce, maddî dünyanın beynimizde yansılarının dönüştüğü bir bilinç biçimidir; beynin işlevidir; 2° madde, düşünce dışında, düşünceden bağımsız olarak vardır; ama maddeden bağımsız ve maddeden ayrı olarak düşünce varolamaz; 3° düşünce, madde gibi gerçektir ve vardır; 4° düşünce, maddî değildir.

Biz, düşünceyi, düşünce olarak, duyu organlarımızla algılayamayız. Göremeyiz, işitemeyiz, koklayamayız ve dokunamayız. Bir gerçeklik olan düşüncelerimizi, *maddî taşıyıcılar*la, düşüncenin konusuna göre, bazan bedensel hareketlerle, bazan emek aracılığıyla, bazan dil aracılığıyla ifade etme, iletme ve biriktirme olanağı buluruz. Emek, doğadan aldığı malzemelerin, biçimini, insanın tasarladığı amaca göre, değiştirirken, hareket halinde kendini ortaya koyan canlı emek, somutlaşır, maddeleşirken, bu biçim değişikliğinde, insanın tasarladığı, düşündüğü, amaç edindiği şeyi üründe ifade etmiş olur. Dolayısıyla, emek, insan düşüncesinin bir maddî taşıyıcısıdır. Ne var ki insan, düşüncesini, her zaman doğadan aldığı malzemenin biçimini değiştirerek ifade edemez. Bazı düşünceleri ise, insan, dilin maddî öğesi olan

[30] V. İ. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, s. 269.
[31] Aynı yapıt, s. 269.
[32] Aynı yapıt, s. 389.

ses-dizileri ile ifade edebilir, iletebilir, biriktirebilir. Ve bu anlamda da dil, daha doğru bir anlatımla, dilin esas öğesi ses-dizileri, düşüncenin maddî taşıyıcısı olurlar. Bilinç biçimlerinden olan düşünceler, tasarılar, kavramlar, emek olmadığı gibi, ses de olamaz; ama emek, bazı düşünce biçimlerinin, ses-dizileri bazı düşünce biçimlerinin maddî taşıyıcıları olurlar. "*Dil —diyor Marx ve Engels—*, düşüncenin doğrudan gerçeklik kazanmasıdır."[33] Düşünce, dil ile, doğrudan gerçeklik kazanır. Ve bu gerçeklik kazanan düşüncenin iletilmesi, biriktirilmesi, dilin maddî taşıyıcıları ile, ses ile, yazı ile vb. olanaklı duruma gelir. Hem manevî kültürün bir öğesi olması, hem düşünce ve duyguların emek ve doğal nesnelerle ifade edilmesi bakımından heykeli alalım: burada, düşünce ve duygular, ses-dizileri gibi, yazı gibi maddî taşıyıcılarla, heykel biçiminde ifade edilemez; düşünce ve duyguların heykel biçiminde ifade edilmesinde, ses-dizileri ve yazı gibi maddî taşıyıcılar, sonuçta, bir işe yaramaz. Heykelin gerçekleştirilebilmesi için doğadan sağlanan balçık, ağaç, tunç, demir gibi maddelere gereksinme vardır; burada, sanatçının emeği, doğadan sağladığı malzemenin biçimini, maddî üretime benzer bir biçimde, ama duygu ve düşüncelerini açıklamak amacıyla değiştirir. Sanatçının emeğinin amacını belirleyen ise, onun yarattığı manevî değerdir. Burada, düşünce ve duyguların maddî taşıyıcısı, emek ve doğal malzemelerdir, ama amacı tüketmek amacıyla üretmek olmayan, yalnızca sanatçının düşünce ve duygularının açıklanması, iletilmesi ve biriktirilmesi olan bir emek harcamasıdır ve bu anlamda da, emek aracılığıyla, maddî bir değer değil, manevî bir değer yaratılmış olur.

IV

Toplumsal bilinç biçimleri olan siyaset, hukuk, bilim, eğitim, sanat vb., bir kez doğduktan sonra, "verilmiş belli tasarım öğeleri temeli üzerinde gelişir".[34] Dolayısıyla fikirler, "yalnız kendi iç yasalarına bağlı olan özerk kendilikler olarak" "bağımsız bir biçimde" üretilir.[35] Bununla, toplumsal

[33] Marx and Engels, *The German İdeology*, s. 491.
[34] Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 261.
[35] Aynı yapıt, s. 261.

bilincin, toplumsal bilinç biçimleri olan siyasetin, hukukun, bilimin, sanatın, eğitimin, dinin, toplumsal varlıktan bağımsız olarak meydana geldiğini ileri sürmediğimiz gibi, toplumsal bilincin toplumsal varlığı belirlediğini de öne sürmüş olmadığımızı özellikle belirtelim. Maddî ve manevî (zihinsel ya da entelektüel) işbölümü meydana geldiği andan başlayarak, "bilinç, dünyadan kurtulma ve 'salt' teorinin, tanrıbilimin, felsefenin, ahlâkın vb. oluşmasına geçme durumuna"[36] gelir. Bilgilerden bilgi, matematikten matematik, bilimden bilim üretilmesi gibi. Düşünce biçimlerine dönüşen fikirlerimizin temeli üzerinde, yeni düşünceler, yeni fikirler, yeni duygular üretir, yeni vargılara varır, bunları düzenler, bölümlere ayırır, sistemleştiririz. Ne var ki, bunları ifade etme, açıklama, iletme, kalıcı hale getirme araçları, maddidir.

İster maddî değerlerin, ister manevî değerlerin üretiminde olsun, kültür, maddî dünyanın, toplumsal varlığın bilincimizde yansısının düşünce biçimlerine dönüşmüş zihinsel değerlerimizin toplamıdır. "Dış dünyanın insan üzerindeki yansıları, onun beyninde ifadesini bulur, ve orada duygular, düşünceler, içgüdüler, istemler, kısacası 'düşünsel eğilimler' biçiminde yansırlar ve bu biçimde 'düşünsel güçler' haline gelirler."[37] Nasıl ki, bir düşünce sistemi olarak teori, madde haline gelmeden, "yığınlar tarafından kavranır kavranmaz maddî bir güç haline gelir"se,[38] maddî varlığın yansıması olan ve belirli toplumsal bilinç biçimlerimize dönüşmüş düşünceler olarak kültür de, "düşünsel bir güç", "maddî bir *güç*" haline gelir; ama madde haline gelmez. "Kültür"ün madde haline geldiğini ileri sürmek, ve onu hangi biçimi almış olursa olsun, maddî varlığın kendisi olarak nitelemek, maddî varlığın yansısı ve beynin işlevi olan bilinç biçimlerinin maddileştiğini söylemek anlamına gelir ki, bu, Lenin'in belirttiği gibi, "materyalizm ile idealizmin karıştırılmasına doğru yanlış bir adım atmak demektir".

Rusça Sözlük'te, kültür, insanlığın, üretimsel, toplum-

[36] Marx-Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, s. 62.
[37] Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 31.
[38] Karl Marx, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi — Giriş", *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 47.

sal ve ussal ilişkilerde erişimlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır ki, bir sözlük tanımının kısalığının getirdiği yetersizlikler dışında, bana, oldukça doğru görünmektedir. Bu tanımda, türetilen ürün ve dolayısıyla madde özdeşleştirilmediği gibi, insan emeğine, ve bununla ilgili olarak üretim beceri, bilgi ve tekniğine bağlı olarak, ürünler de, sınaî ve tarımsal olarak iki ayrı kategoriye ayrılmamaktadır.

V

Manevî kültürü, marksistler, pek açık bulmadıkları için, bu kavramı, toplumsal bilinç terimi ile karşılıyor. Siyaset, hukuk, bilim, sanat, din, vb., toplumsal bilinç biçimlerini ya da —daha fazla karışıklığa yolaçmamak için biz, burada, gene manevî kültür diyelim— manevî kültür biçimlerini oluşturur. Maddî ve zihinsel işbölümü ile, manevî kültür biçimlerinin üretimi de, kendi başlarına bir uğraş haline gelmeye başlar. İnsan toplumunun bilisizliğinden kaynaklanan ve üretim tarzlarıyla birlikte değişikliğe uğrayan din de, maddî dünyanın iç ilişkilerini ve bağlantılarını bulan ve yeni bilgiler üreten bilim de, ve başlıbaşına bir uğraş haline gelen diğer toplumsal bilinç biçimleri de, kendi alanlarında, temel bilgilerin edinilmesi ile üretilir. Bu, kendi konusunda kazanılmış bilgileri edinmek, toplum içinde edinilmiş pratiğin kuşaklara aktarılmasıyla mümkün olabileceği gibi, uzun yıllar isteyen bir eğitimi ve öğretimi de gerektirebilir. Burada, toplumsal bilinç biçimleri içersinde, manevî değerlerin üretilebilme aşamasına gelinmesi için, emek ve çaba harcandığı açıktır. Manevî değerlerin üretimi, maddî değerlerin üretimini yükselten ve toplumsal varlığın değişme yasalarını bularak, insan bilincinin bu değişmeye uyarlanmasını sağlayan (örneğin bilim) ya da maddî değerlerin gelişmesini engelleyen ve toplumsal varlığın değişme yasalarının bulunmasını ve insan bilincinin bu değişmeye uyarlanmasını çarpıtan ve geciktiren (din gibi) iki ayrı eğilim içerir. Üretici güçlerin gelişmesi ve toplumsal varlığın değişmesi ile manevî değerlerin üretiminin karşıtlığı ortadan kalktığı zaman, manevî değerler, maddî değerlerin üretiminin engelleri olmaktan çıkar, üretimi yükseltir ve

insan bilincini toplumsal varlığın gelişmesine hemen hemen tam olarak uyarlar.

Açıktır ki, manevî değerlerin üretimine geçmek için, bir emek ve çaba gerekli olduğu gibi, maddî değerlerin üretimine geçmek için de, insanların üretim bilgi ve becerisi edinmeleri, bir emek ve çaba harcamaları gerekir. Manevî değerlerin üretimi, maddî üretici güçlerin engelleri olduğu, yani bunlar özel mülkiyete dayalı sınıflı toplumlarda, egemen sınıfın denetiminde ve güdümünde olduğu zaman, maddî üretici güçler, yani canlı insan emeği ve (emeğin konusunda ve araçlarında) somutlaşmış insan emeği, manevî kültür ile çatışma halindedir.

Hiç bir düşünce, beyin olmadan üretilemez. Beyin düşünce üreten organdır. Ama beyin yalnızca madde değil, en yüksek canlı organik maddedir. İnsanların, yeni düşünceler, yeni bilgiler üretebilmeleri, nasıl önceden bir emek ve çaba gerektirirse, beyin işlevini yerine getirebilmesi için de canlı olması, faaliyet halinde olması gerekir. Dolayısıyla, insanın, yeni bilgiler, yeni düşünceler, yeni duygular üretebilmesi için, gerek giyecek, yiyecek, barınak gibi, gerek kitap, kâğıt, kalem vb. gibi maddî nesnelere gereksinmesi vardır, ve maddî üretimde bulunan insanlar tarafından üretilen nesneleri tüketerek, manevî değerler üretebilir. Maddî değerlerin üretimi de, üretim beceri ve bilgisi gibi manevî değerlere gereksinme duyar; ve maddî değerler üreten emekçi de, insanı geliştiren, yücelten manevî değerlere gereksinme duyar.

Özel mülkiyete dayalı sınıflı toplumda, bazı manevî kültür biçimleri, özünde üretici güçlerin engelleri haline geldiği gibi (din), bazı biçimler de, egemen sınıfların çıkarı, denetimi ve gözetimi altında üretim alanına aktarılır (bilim gibi). Bazı kültür biçimlerini edinmek, ya maddî serveti gerektirdiği (resim gibi) ya da çalışma dışında yeterli zamana gereksinme olduğu (şiir, müzik gibi) için, bu kültürlerden, emekçiler, artı-ürün ya da artı-değer tüketen sınıf ve katmanlar gibi yararlanamaz, ve maddî temelini yarattıkları manevî değerlerden, ancak, egemen sınıfa çıkar sağlayacak ve zarar vermeyecek tarzda yararlanabilirler.

Bu ise, manevî değerler üretenleri, egemen sınıfın buy-

ruğu altına alması demek olduğu gibi, manevî değer üretenler de, egemen sınıflara hizmet yolunu seçtikleri için artıürün ya da artı-değerden pay alırlar, bir başka deyişle, bunlar egemen sınıflarla bütünleşir, ve zihinsel ve maddî üretim, çalışanlar ile mülk sahipleri arasındaki uzlaşmaz karşıtlığa dönüşür. Sorun, bu karşıtlığın kaldırılmasıdır. Sorun maddî ve manevî kültürün uzlaşmaz karşıtlığının birliğe dönüştürülmesi sorunudur, ve bunun temelini belirleyecek olan toplumsal varlığımızın sınıfsız toplumudur. Biz, maddî kültürü, maddî değerler, manevî kültürü manevî değerler olarak nitelediğimiz, biri maddeleşen ve madde haline gelen, öteki manevî olarak kalan iki öğeye ayırdığımız zaman, burada, düşüncenin maddeleşmesi gibi idealistçe yanılgı dışında, maddî ve zihinsel üretimin karşıtlığının ve birliğinin sınıfsal özünü yadsımış, bu karşıtlığın tarihsel bir olgu değil, evrensel ve dolayısıyla değişmez bir olgu olduğunu ileri sürmüş oluruz.

VI

Öyleyse maddî ve manevî kültürü nasıl tanımlamak gerekir?

İnsanlar maddî değerler ve manevî değerler üretirler, ya da başka bir deyişle maddî üretimde ve manevî üretimde bulunurlar. Maddî üretimin maddî öğeleri nesne (doğadan sağlanan malzeme) ve emektir. Manevî öğeleri, üretim becerisi, bilgisi ve tekniğidir. Maddî öğeler, üründe maddeleşir ve —ister üretken tüketim, ister bireysel tüketim biçiminde olsun— kullanılarak *tüketilir*. Manevî öğeler, maddî ürünün biçimini, amacını ve bu biçim ve amacı gerçekleştirecek üretim bilgi ve tekniğini içerir; bunlar ürünün maddî öğelerinde ifade edilir, madde haline gelmez. *Doğrudan* üretimle ilgili oldukları için, bu ürünlerin üretiminden vazgeçildiği ya da varolan üretim biçimi eskidiği zaman, bu manevî öğeler de terkedilir, ya da eskimiş olur. İnsan toplumunun, belli bir topluluğunda, belli bir döneminde, gerçeklik kazanmış olmaları, bu sonucu değiştirmez.

Maddî kültür, maddî değerlerin üretimlerinde manevî öğeleri oluşturur; manevî kültür, manevî değerlerin üre-

timinin esasını oluşturur, ama bu manevî değerler, ancak, niteliklerine göre, birbirlerinden farklı maddî taşıyıcılarıyla açıklanma, iletilme, biriktirilme olanağı bulurlar. Maddî ve manevî değerlerin içiçe geçtiği durumlar vardır. Burada, maddî kültür ile manevî kültür birarada bulunur. Bir türkü plağı gibi. Bir sanat türü olarak türkü, manevî kültürün bir öğesidir; türkünün ses olarak maddî taşıyıcısıyla ifade edilebilmesi, bir manevî kültürü ve emek harcanmasını gerektirir. Türkünün bir plakta saptanması, saptanabilmesi, gelişkin bir üretim bilgisini, teknik bir bilgiyi gerektirir. Plağın üretilme bilgi ve becerisi, maddî kültürü içerir; ama amacı bakımından plak üretimi, manevî kültürün maddî üretimle gerçekleştirilmesidir. Burada maddî ve manevî kültür, yanyana, birlikte yer alır.

Maddî kültür de, manevî kültür de, gerçektir, vardır, ama ikisi de madde değildir, maddeleşmez, maddenin kendisi kültür olmaz. Maddî kültürden türetilen dayanıklı ve insan tarihine göre kalıcı nesnelerden (demir, toprak vb. gibi) türetilen şeylerin *kendileri* anlaşılırsa, maddî üretimde bulunanlar, maddileşen emeğin dışında, zihinsel hiç bir faaliyette bulunmamış, dayanıklı olmayan ya da akışkan maddî taşıyıcılarla (ses gibi, bedensel hareketler gibi) manevî üretimde bulunanlar da emek harcamamış olurlar. Kültürü, maddî kültür ve manevî kültür olarak ayırırken, maddî kültür ile maddî nesnelerin kendilerini ifade edersek, maddî ve manevî üretimin uzlaşmaz karşıt nitelikte olduğunu kabul etmiş oluruz. Maddî üretimde bulunan emekçilerin de emekçi oldukları gibi zihinsel faaliyette de bulundukları, ve manevî üretimde bulunanların yalnızca zihinsel üretimde bulunmayıp, emekçi de olduklarını, yani maddî ve zihinsel üretimin karşıtlığının sınıfsız toplumla birlikte kalkacağını, bu marksist görüşü benimsiyorsak, maddî kültür ile manevî kültür arasında, yalnızca üretimin niteliği (maddiliği ve maneviliği) yönünden bir ayrım olduğunu kabul etmek gerekir.

Mart 1977

ALAATTİN BİLGİ İLE KAPİTAL ÇEVİRİSİ ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ

Soru — *Kapital*'in üç cildini, ne kadar sürede ve nasıl bir çalışma yöntemiyle tamamladınız? Marx'ın *Kapital*'in dördüncü cildi olarak yayınlamayı düşündüğü, ve Engels'in "Ekonomi politiğin öz ve ruhunun ayrıntılı bir eleştirel tarihi" diye tanımladığı *Artı-Değer Teorileri* ile *Kapital* dizisini tamamlamayı düşünüyor musunuz?

Yanıt. — Marksist klasiklerin ilk derli-toplu çeviri girişimlerinin 1965 yılına rasladığını anımsıyorum. Çevrilecek yapıtların bir önceliğe göre seçilmesi, bu konularda azçok deneyimi olan çevirmen bulunması ve hele terimlerin ve kavramların Türkçede tam ve doğru karşılıklarının saptanması büyük sorundu. Bu girişimin içersinde bulunan, birkaç yapıtın çevirisini üstlenmiş bir kişi olarak, o günlerin yakın tanığıyım. Zamanla hem çevrilecek kitapların seçi-

minde daha isabetli tercihler yapılıyor ve hem de terim, kavram, anlatım konularında farkedilir gelişmeler oluyordu. Bu arada en büyük sorun, sola, sol şöyle dursun, her türlü özgür düşünceye düşman o günkü siyasal iktidarın düşün ve yazın yaşamına uyguladığı baskı ve yıldırma politikasından doğuyordu. Çevirmenlerin ya da çeviri sorumluluğunu yüklenen yayınevi sahiplerinin kovuşturulması ya da tutuklanmaları sık görülen olaylardandı. Ama gene de, marksist klasiklerin, ekonomi politikte yeri olan yapıtların çevirisi sürüp gidiyordu. Ta ki 12 Mart 1971'e kadar. Ülke yönetimine o günlerde elkoyanlar, profesörüyle, yazarıyla, çizeriyle, yayınevi sahibiyle, düşünen kafaların büyük çoğunluğunu faşizmin tutukevlerine toplamış, düşün yaşamının kapısına o eski paslı kilidi bir kez daha asmıştı.

12 Marta öngelen ve onu izleyen günlerde, özellikle gençlik eylemlerinde bazı temel ilke ve fikirlerin eksik anlaşıldığı, yanlış yorumlandığı, bu yanılgılar üzerinde yürütülen sosyalizme geçiş savaşımının, iyi niyetle de olsa, gençliği bir çıkmaza, bir yıkıma sürüklediği açıkça görülüyordu. (Kişisel tutkuları, bunun beraberinde getirdiği bölünmeleri, karşılıklı suçlamaları, kışkırtıcı ajanların rolünü, doğaldır ki, burada konu-dışı bırakıyoruz.)

Bu hava içersinde bir kez daha işe baştan başlamak, ana kaynaklara dönmek, yanılgıların, başarısızlıkların kökenlerine inmeye çalışmak, âdeta zorunluluk olarak görünüyordu. *Kapital*'i, o günlerde elimin altında bulunan İngilizcesinden okumaya başladım. Bu, özellikle başlangıçta hiç de kolay olmuyordu, büyük bir sabır ve dikkat istiyordu. İşimi kolaylaştırır umuduyla *Kapital* üzerine yazılmış incelemeleri okurken gördüm ki, ünlü marksist incelemeci Althusser, *Kapital*'i dilediği gibi anlayabilmek için birkaç kez okumuş ve bu yapıtın daha kolay anlaşılması amacıyla okur için bir de "*Kapital*'i Okuma Kılavuzu" önermişti. İsaac Dutscher, gençlik yıllarında *Das Kapital*'i sökmeye çalıştığını, ama "çetin ceviz" olduğunu farkettiği için vazgeçtiğini, ancak 1932 yılında anti-stalinist muhalefetin sözcüsü olması nedeniyle Komünist Partisinden atıldıktan sonra, "politik düşünceleri ile, komünizm ve marksizm ilkelerini yeniden inceleme gereksinmesini duyduğu" için *Kapital*'in

üç cildi ile *Artı-Değer Teorileri*'ni okumaya karar verdiğini "ve bunu izleyen üç-dört yıl içersinde bu büyük yapıtın tamamını beş-altı kez okuduğunu"* söylüyordu. Ve Marx'ın kendisi de, Fransızca Baskıya Önsözde, "Gerçek ardında koşan girişken okurları önceden uyarmak ve hazırlıklı olmalarına dikkatleri çekmek için" "Bilime giden düz yol yoktur, ve ancak onun dik patikalarında yorucu tırmanmaları göze alanlar aydınlık doruklarına ulaşabilirler."** diyordu. (Bu sözleri biraz da *Kapital* okurlarını uyarmak, başlangıçta yılgınlığa düşmelerine engel olmak için aktarıyorum.)

İşte böylece bir yandan *Kapital* ile, paragraf paragraf, tümce tümce ve sık sık da deyim deyim cebelleşirken, bir yandan da bu büyük yapıtın bütününü Türk okurlarına sunmak gibi, gerçekleşmesi o gün için hayal gibi görünen bir düşünce doğuyordu kafamda.

Beş yıl sürdü birinci cildin çevirisi. Hani ne derler, geceli gündüzlü, bayramlı seyranlı beş yıl. En yakın kasabadan (Hereke'den) beş kilometre, en yakın kentten (İzmit'ten) yirmi kilometre ötede, sessiz-sakin bir yerde yerleşmiş olmam ve çalışmam, en büyük yardımcımdı. Ne gelen ne giden, ne meyhane ne kahvehane... Akşamdan akşama iki kadeh rakı. 1 Temmuz 1975 günü köy postacısı Birinci Cildi getirdiğinde inanmak güçtü. Raslantı bu ya, o gün elli yaşıma basmışım; bu benim ilk yaş günü armağanımdı. İşte o gün yıllardır ilk kez, kadehimi bir dostun kadehine değdirememenin kekremsi yalnızlığını duydum.

Kapital'in çevirisi için, Engels'in editörlüğü altında, Samuel Moore ile Edward Aveling'in yaptıkları İngilizce çeviriyi esas aldım. Yapıtın Almanca özgün baskısı ile Editions Sociales'in yayımladığı Fransızca çevirisi her an elimin altındaydı. Çeviri sırasında sık sık karşılaştığım güçlüklerin çözümlenmesinde bunlardan sürekli yararlandım. Özellikle, Marx'ın denetimi altında yayımlanan ve "sonuca varmakta daima sabırsız davranan, genel ilkeler ile, tutkularını harekete getiren âcil sorunlar arasındaki ilişkiyi hemen anlamaya meraklı"*** Fransız okuru için âdeta yeniden

* *Monthly Review*, December 1967, s. 19.
** Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, 1978, s. 30-31.
*** Aynı yapıt, s. 30.

yazdığı Birinci Cildin Fransızca baskısı, terim ve anlam bakımından kuşkuya düştüğüm yerlerde büyük yararlar sağlamıştır.

Üç cildin tamamlanması yaklaşık sekiz yıl sürdü.* Ancak, Üçüncü Ciltteki Altıncı Kısmı, "Artı-Kârın Toprak Rantına Dönüşmesi" başlıklı kısmını, daha önce Seyhan Erdoğdu dilimize çevirmiş ve Sol Yayınlarınca 1976'da yayımlanmıştı. Birinci ve İkinci Cildinden sonra Üçüncü Cildi de bir an önce okura ulaştırmak için bu güvenilir çeviri, terimlerin zaman içersinde geçirdikleri bazı değişikliklerle aynen üçüncü cilde alınmıştır. Ayrıca her üç cildi de baskıya vermeden önce, yayınevinin çeviri konusunda deneyimleri olan arkadaşları ile beraberce gözden geçirdik, gerekli gördüğümüz düzeltmeleri de yaptık.

SORUNUZUN, *Artı-Değer Teorileri* ile ilgili kısmına gelince: Marx, Ekonomik Elyazmaları ile ilgili araştırmaları sırasında, herhangi bir burjuva iktisatçısının ya da ekonomi politik okulunun değerlendirilmesinde, artı-değer kategorisinin ele alınış biçiminin âdeta bir denek taşı işlevi gördüğünü farketmişti. Marx, artı-değer teorilerinde bir yandan, burjuva toplumunun geçirdiği evrimi de yansıtan burjuva ekonomi politiğinin evrimini, bu toplumun özünde yatan çelişkilerin gelişmesini incelemiş, öte yandan da burjuva iktisatçılarının kapitalist toplumu nasıl yorumladıklarının tarihsel bir eleştirisini yapmıştır. Kapitalizmin yasalarının eksiksiz kavranması için Marx, ekonomik temelin üstyapıyı nasıl etkilediğini, kapitalist gerçeğin ideolojik alanda ve özellikle iktisat bilimi alanında nasıl yansıdığını açığa çıkartmanın zorunlu olduğunu biliyordu. Marx'ın, iktisat tarihinin eleştirel bir tahlilini yapması, *Kapital*'in ilk üç cildinde giriştiği araştırmalarının mantıkî bir sonucuydu ve aslında, o, *Artı-Değer Teorileri*'ne başladığı zaman bu tarihsel eleştirel malzemeyi yapıtının çeşitli teorik kısımları içersinde değerlendirmeyi düşünmüştü, ama sonradan bu niyetinden caydı ve bu tarihsel kısmın bütününü ayrı bir ciltte topla-

* Birinci Cildi "söktükten" ve hele terim ve kavram konusunu bir çözüme ulaştırdıktan sonra, öteki iki cildin çevirisi haliyle daha kolay olmuş, dolayısıyla daha kısa sürede gerçekleştirilmişti.

maya karar verdi.

Şu halde, *Kapital*'in ilk üç cildinin mantıkî sonucu olduğu kabul edilen, *Artı-Değer Teorileri*'nin de Türk okuruna sunulması âdeta bir zorunluluk oluyor. Ben bu güç işi, Üçüncü Cildin çevirisi bittikten sonra denemeye koyuldum; ama üstesinden gelebilir miyim ve aşağıyukarı *Kapital* hacmindeki bu üç yapıtı çevirmeye "ömrüm vefa eder mi" bilemem.

Soru: — *Kapital*'in çevirisi sırasında karşılaştığınız güçlükler —terim, kavram, dil vb. bakımından— nelerdir; yayınlanmış baskılara, yukarda belirtilen yönler gözönüne alındığında, tamamlanmış çeviriler olarak bakmamız mümkün müdür, yeni baskılarda gerek anlatım, gerek terim ve kavram bakımından yapmayı düşündüğünüz değişiklikler var mıdır?

Yanıt: — *Kapital*'in çevirisi sırasında en büyük güçlüğün, kavramlar, terimler konusunda çıktığını söyleyebilirim. Bunun en bellibaşlı örneği, sermaye, artı-değer, vb., kavramlarının çözümlenmelerinde önemli yer tutan, emek, iş, çalışma terimlerinde görülebilir. Çeviri sırasında bu terimleri birbirinden ayırdetmek için izlenen yolu, düşünce biçimini göstermek, bu konuda biraz ayrıntıya girmek yerinde olacaktır.

Önce, emek, iş ve çalışma sözcükleri üzerinde biraz duralım. Emek ve iş sözcükleri çoğu kez birbirine karıştırılmakta ve bu karışıklık, bu iki sözcük arasındaki yakın bağıntıdan ve ayrımdan doğmaktadır. Almancada ve Fransızcada her iki sözcüğü de karşılayan tek bir sözcük kullanılmaktadır, *arbeit* ve *travail* sözcükleri. Engels, *Kapital*'in Birinci Cildine eklediği bir dipnotta şöyle diyor: "İngilizcenin, burada sözkonusu edilen emeğin iki farklı yönü için, iki farklı sözcüğe sahip olmak gibi bir üstünlüğü var. Kullanım-değeri yaratan ve nitel olarak dikkate alınan *Labour* ["emek"] değil, *Work* ["iş"]; oysa, değer yaratan ve nicel olarak dikkate alınan *Work* ["iş"] değil, *Labour* ["emek"]-tir."*

* Karl Marx, *Capital*, Vol. I, s. 54, Progres Publishers, Moscow, 1974. (Türkçe baskıda: s. 61-62.)

İngilizcenin sahip olduğu bu avantaja, yukardaki alıntıda köşeli parantezler içersinde gösterdiğimiz gibi, Türkçe de sahip bulunmaktadır: yani, *Labour* = Emek; *Work* = İş diyebiliriz.

Engels'in dipnot düşerek açıklama yaptığı paragraf ise şöyle:

"Bir yandan, her türlü emek, fizyolojik anlamda, insan emek-gücü [*"human labour-power"*] harcanmasıdır; ve bu, özdeş soyut insan emeği özelliğinde oluşu ile, metaların değerini yaratır ve ona biçim verir. Öte yandan, her türlü emek, insan emek-gücünün, özel bir biçimde ve belirli bir amaca dönük olarak harcanmasıdır, ve bu somut yararlı emek özelliği ile kullanım-değerini üretir."*

Demek oluyor ki, her türlü emek; bir insan emek-gücü harcamasıdır ve iki yöne, iki özelliğe sahiptir; birincisi *soyut* emek olma özelliğine, ikincisi *somut* emek olma özelliğine. Özdeş soyut insan emeği, metaların değerini yaratmakta ve bu değeri oluşturmaktadır. Aldığı özel biçim ne olursa olsun, ister bir dokumacının, ister bir marangozun emeği olsun, bunların ortak yönleri, ürettikleri ürüne, beze ya da masaya bir değer, *değişim-değeri* kazandırmalıdır. Her metada bulunan bu soyut emektir ki, bu metaların belirli oranlarda birbirleriyle değişimlerini olanaklı kılar, bu değişime belirli bir ölçü sağlar.

Gene her türlü emek, özel bir biçime ve belirli bir amaca dönük olarak harcanır, belirli bir biçim, ceket, sandalye, kâğıt, kalem, vb., yani belirli bir *kullanım-değeri* yaratır. İşte bu *somut* yararlı emeğin özelliği *kullanım-değerlerini* üretmektir. Engels'in yukarıya alınan sözlerinden de açıkça anlaşıldığı gibi, bu *kullanım-değerlerini* yaratan şey *emek* değil *iş*'tir. Ceket, sandalye, kâğıt, kalem, vb., emekçinin yaptığı işlerdir, *somut* yararlı emeğin ürünleridir. Oysa, *yapılan iş* ne olursa olsun (yaratılan *kullanım-değeri* ne olursa olsun), emekçinin harcadığı, ve bu *iş*'in (kullanım-değerinin) sahip olduğu özel biçim (ceket, sandalye, kâğıt, kalem, vb.) içersinde *somutlaşan* ve bu özel biçime değer kazandırarak birbirleriyle değişmelerini sağlayan şey ise

* *agy.*, s. 53. (Türkçe baskıda: s. 61.)

emek'tir, *soyut* emektir. Örneğin, diyelim bir terzi, kumaş, iplik, iğne, vb., ile bir giysi, bir *kullanım-değeri* üretir, bir *iş yapar*. Ve bu işi yaparken aynı zamanda, kullandığı (tükettiği) bu malzemeye bir değer, bir *değişim-değeri* kazandırır, bir *emek harcar*.

Çalışma sözcüğüne gelince. Bu genel olarak, *Emek* sözcüğünün (ki bir addır) fiil halini ifade eder. Yani, *emek harcamak = çalışmak*. Ve nasıl ki, genel anlamda emek sözcüğü, somut emek-soyut emek diye birbirinden ayrı iki yön, iki özellik taşıyorsa, "Çalışma" sözcüğü de aynı iki yöne sahiptir. Emekçi çalışırken, bir yandan kullanım-değerleri (iş) yaratır, öte yandan da, bu kullanım-değerleri içersinde somutlaşan, belirli bir nicelikte *emek* harcar, değer (değişim-değeri) yaratır.

Emek-gücü mü, işgücü mü?

Emek-gücünü (*labour-power*) Marx şöyle tanımlıyor: "Emek-gücü (*labour power*) ya da çalışma (emek) kapasitesi (*capacity for labour*) sözünden, insanoğlunda varolan ve, hangi türden olursa olsun bir kullanım-değeri üretirken harcadığı ussal (zihinsel) ya da fiziksel yetilerin toplamı anlaşılmalıdır."* "Emek-gücü sadece, canlı bir bireyin, bir kapasitesi ya da gücü olarak vardır. ... Ancak uygulanması ile gerçekleşir; kendisini sadece çalışma ile faal hale getirir."**

Şimdi de kapitalistin bu emek-gücü ile karşılıklı ilişkisine bir gözatalım:

"Bir metaın tüketiminden bir değer sızdırabilmek için, dostumuz Parababası, dolaşım alanında, piyasada, kullanım-değeri, değer kaynağı olmak gibi, özel bir niteliğe sahip bulunan ve bunun için de, fiilen tüketimi bizzat emeğin somutlaşması ve dolayısıyla da bir değer yaratması olan bir metaı bulacak kadar şanslı olmalıdır. Para sahibi gerçekten de piyasada böyle bir özel bir metaı, (emek) çalışma kapasitesinde ya da emek-gücünde bulur."***

Bu emek-gücünün alım ve satımına gelince: "Emek-gücü satıcısı, başka herhangi bir meta satıcısı gibi, emek-gücü-

* *agy*., s. 164. (Türkçe baskıda: s. 183.)
** *agy*., s. 167. (Türkçe baskıda: s. 186.)
*** *agy*., s. 164. (Türkçe baskıda: s. 183.)

nün değişim-değerini gerçekleştirir ve onun kullanım-değerinden ayrılmış olur. Bunlardan birini vermeden diğerini alamaz. Emek-gücünün kullanım-değeri, ya da başka bir deyişle emek, satılmış bulunan yağın kullanım-değeri, ne ölçüde yağcıya ait bulunursa, o kadar satıcısına ait olur. Para sahibi bir günlük emek-gücünün değerini ödemiştir; bunun için onun bir günlük kullanımı, bir günlük emek, ona aittir."*

Bütün bu alıntılardan çıkan anlam açıktır:

1) Emek-gücü ya da çalışma kapasitesi, insanoğlunda varolan ve *kullanım-değeri* yaratırken harcadığı ussal (zihinsel) ya da fiziksel yetilerin toplamıdır. Bireyde kapasite ya da güç olarak vardır, çalışma ile faal hale gelir.

2) Kapitalist, piyasada, *kullanım-değeri* değer kaynağı olma niteliğine sahip, bizatihî tüketimi emeğin somutlaşması, değer yaratması olan bir metaı, çalışma (emek) kapasitesinde ya da emek-gücünde bulur.

3) Emek-gücü satıcısı, herhangi bir meta satıcısı gibi, emek-gücünün *değişim-değerini* gerçekleştirir (karşılığını alır) ve onun *kullanım-değerini* elden çıkartmış olur. Artık emek-gücünün bu *kullanım-değeri* belirli bir süre için onu satınalan kapitaliste aittir.

Şu halde:

1° Kapitalistin satınaldığı bu meta (çalışma kapasitesi ya da gücü) diğer bütün metalar gibi hem bir *kullanım-değerine* sahiptir ve hem de bir *değişim-değerine* sahiptir. Bu değişim-değeri, işçinin bu gücü elde edebilmesi için yaptığı harcamalara, yani işçinin kendisini üretmesinin ve dolayısıyla yeniden üretmesinin maliyetine eşittir.

2° Kapitalist, bu değişim-değerinin karşılığını öder ve elde ettiği metaın kullanım-değerinden yararlanır. Eğer işçi marangoz ise bu özelliğinden, dokumacı ise dokumacılığından yararlanır. Bu yararlanma sonunda ortaya çıkan meta (sandalye ya da kumaş) iki özellik taşır:

a) Belirli bir gereksinmeyi karşıladığı için, özel ve belirli bir biçim taşıdığı için bir *kullanım-değerine* sahiptir.

b) Bu özel biçim içersinde somutlaşmış ve ama bu özel

* *agy.*, s. 188. (Türkçe baskıda: s. 209.)

biçimden bağımsız olarak ölçülen belirli bir emek içerdiği için bir değere, değişim-değerine sahiptir.

c) Oysa, yukarda da belirtildiği gibi, emekçinin harcadığı ve ürettiği nesne içersinde somutlaşan ve bu özel biçime değer kazandırarak değişimini sağlayan şey, *soyut emektir.*

İşçi kapitalist, metalara bu *değişim-değerini* kazandıran emeğini, *soyut emeğini* mi satmıştır, yoksa *kullanım-değerlerini* yaratan *işgücünü* mü (yani, dokumacıysa bez dokuma gücünü, iplikçiyse eğirme gücünü, marangoz ise sandalye yapma gücünü mü) satmıştır?

Yukardaki çözümlemelerimiz sırasında, insanoğlunda varolan ve *kullanım-değeri* yaratırken harcadığı ussal (zihinsel) ya da fiziksel yetilerin toplamına emek-gücü adını vermiştik ve, değer kaynağı olma niteliğini taşıyan, bizzat tüketimi sonucu emeğin bir nesnede somutlaşmasını sağlayan bir metaı, emek-gücünü, kapitalistin piyasada, işçinin kişiliğinde bulduğu sonucuna varmıştık. Şu halde işçinin kapitaliste sattığı şey, iş yapma gücü, *işgücü* değil, *soyut emek* harcayabilme yeteneği, *soyut değer* yaratma gücü, yani *emek-gücüdür.* Ve işte bu nedenledir ki, biz yukardan beri *"labour-power"* terimini *işgücü* olarak değil, *emek-gücü* olarak çevirmiş bulunuyoruz.

SORUNUN ikinci kısmına, yayınlanmış baskılara, tamamlanmış çeviriler olarak bakılması olası mıdır, yeni baskılarda, anlatım, terim ve kavram yönünden düşünülebilecek değişiklikler var mıdır sorusuna gelince:

Yukarda, emek ve iş, emek-gücü ve işgücü kavramları üzerinde biraz da bunun için uzun uzun durdum. Biz *Kapital*'in birinci ve ikinci ciltlerinde *"labour-power"* karşılığı "işgücü" terimini kullanmıştık. Ancak üçüncü cilttedir ki —yukarda açıklamaya çalıştığım nedenlerle— bunun doğrusunun emek-gücü olduğu kanısına vardık. Birinci Yeni Cildin yeni baskısında doğal olarak emek-gücü terimini kullandık. Buna paralel olarak, iş-zamanı yerine emek-zamanı, iş-araçları yerine emek-araçları, vb. terimlerini kullandık. Bunun gibi ileride değiştirilmesi düşünülecek başka terimlerin de çıkacağı kanısındayım. Örneğin, iddihara (*hoarding*) önce para-

biriktirme, sonra para-yığma, *co-operation*'a elbirliği dedik. Bunlar için pekâlâ daha başka terimler bulunabilir. Bu konuda okurlar ile bilim çevrelerinden gelecek uyarılar elbette çok yararlı olacaktır.

Soru: — *Kapital*'in tümünün (yani üç cildinin) yaklaşık yüzyıl sonra dilimize kazandırılmış olması dolayısıyla, bu gecikmenin getirdiği kayıplar ve bugün yayınlanmış olmasının getireceği kazanımlar, genel çizgileriyle nasıl değerlendirilebilir?

Yanıt: — Bu soruyu yanıtlayabilmek için önce Marx'ın teorik incelemeleri için gerekli gördüğü ve geliştirdiği kategorileri ve temel kavramları kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. *Kapital*'in Birinci Cildinde Marx, kapitalist üretim sürecinin ayrıntılı bir tahlilini yapıyordu. Ancak bunu yapabilmesi için, ekonomik ilişkilerin karmaşık zincirini aydınlığa kavuşturacak ve kapitalist yapıyı, teorik terimlerle, eksiksiz bir mantık düzeni ve tarihsel doğruluk içersinde yeniden kurmasını sağlayacak bir çıkış noktası bulması zorunluluğu vardı. *Kapital*'deki bu çıkış noktası, en yalın somut ekonomik öğe olan metadır; ve bu meta, burjuva servetinin de gene en yalın biçimini oluşturuyordu. Kapitalist üretimin daha yüksek ve daha karmaşık biçimlerinin anlaşılması için metaın, bu en yalın öğenin tahlili büyük önem taşıyordu. İnsanlığın ekonomik tarihi bir bakıma, ilk bakışta çok basit bir şeymiş gibi görünen metaın, bu *değer-biçiminin* eksiksiz kavranılması için binlerce yıldır süregelen bir araştırmanın tarihidir. Bu gerçekten güç işi Marx başarmış ve para da dahil, "metalar içersinde ayrıcalığı olan bu özel meta da" dahil, bu değer-biçiminin ayrıntılı bir tahlilini yapmış, ve böylece sermayenin çözümlenmesine giden yolaçılmıştır. Birinci ciltte, buradan sermaye-emek ilişkisine geçilerek, kapitalist üretimde egemen ilişki olan *ücretli-emeğin* sermaye tarafından sömürülmesi konusu etraflı bir şekilde incelenmiştir. Marx, kapitalist sömürünün sırrını ortaya çıkartmış, *artı-değerin* kökenine inerek, klasik burjuva iktisatçılarının bir türlü başaramadıkları, artı-değerin bilimsel teorisini geliştirmiş ve kurmuştur.

Bütün metalar, bir *kullanım-değeri* (insanların şu ya da bu türden bir gereksinmesini karşılama özelliği) ile, bir değerin, *değişim-değerinin* (üründe somutlaşan toplumsal bakımdan gerekli-emek) bir birliğiydi, ve işçinin kapitaliste sattığı meta da, burjuva iktisatçılarının sandıkları gibi, *emeğin* kendisi değil, *emek-gücü* ya da emek harcama kapasitesiydi. Emek-gücünün *değeri* ise, bu özel metaın üretimi ve dolayısıyla yeniden üretimi için gerekli *emek-zamanı* ile belirleniyordu. İşçi, emek-gücünün yeniden üretimi için gerekli nesnelerin değerini, işgününün belli bir kısmında (*zorunlu emek-zamanı*) üretiyor, geri kalan kısmında (*artı-emek zamanı*), emek-gücünün değerinin üzerinde ve ötesinde bir değer, yani *artı-değer* üretiyordu.

Burjuva iktisadı, sermayenin, birikmiş emekle üretim araçlarından başka bir şey olmadığını söylüyor ve onun, toplumun varolması için her zaman bir önkoşul olduğunu öne sürüyordu. Marx bunun yanlışlığını ortaya koydu; üretim araçlarının ancak belirli koşullar altında, yani kapitalistlerin malı oldukları ve ücretli-emeğin sömürülmesi amacıyla kullanıldıkları sürece sermaye halini aldıklarını gösterdi. Sermaye böylece tarihsel bir üretim biçimine özgü toplumsal bir ilişkiden başka bir şey değildi.

Kapitalist sömürü ile, artı-değerin üretimindeki gelişmenin özünü inceledikten sonra Marx bir başka kategoriyi ele alıyor, *kapitalist birikimi,* yani, artı-değerin sermayeye çevrilmesi sorununun ayrıntılarına giriyordu. Marx'ın bu konudaki araştırmaları, burjuva iktisatçılarının, *ilkel sermaye birikiminin,* girişim ruhuna sahip bireylerin olağanüstü çalışkanlıkları ve tutumlulukları sonucu bizzat kendi emeklerinin bir ürünü olduğu savını çürütüyordu. İlkel sermaye birikimi sürecinin, doğrudan üretici olan kimselerin, üretim araçlarından ayrılması süreci olduğu tanıtlanıyor ve bu sürecin, egemen sınıfların kullandıkları kaba kuvvetle nasıl hızlandırıldığı gösteriliyordu. Orta ve küçük köylülerin toprakları ellerinden zorla alınıyor ve bunlar kırsal kesimden kentlere sürülerek, gelişmekte olan sanayiin ucuz yedek emek-gücü, "*yedek sanayi ordusu*" haline getiriliyordu.

Marx, kapitalist üretim biçimini, bu sistemin özünde taşıdığı uzlaşmaz karşıtlık —yani, üretimin toplumsal niteliği

ile, üretilen ürünlerin özel mülkiyetin konuları olması arasındaki temel çelişki— nedeniyle, tarih içersinde canlı bir bütün, dolayısıyla da toplumun tarihsel gelişmesinde geçici bir aşama olarak görüyordu. Kapitalizmin, değişmesi olanaksız bir toplum düzeni olduğu yolundaki inancı yıkıyordu; bu üretim ilişkilerindeki gelişmeler, taşıdığı çelişkileri ortadan kaldırmak şöyle dursun, bunların hareket biçimlerini belirleyerek daha da keskinleştiriyor ve devrimci bir biçimde çözümlenmelerinin önkoşullarını hazırlıyordu. Bütün bunlardan Marx'ın *Kapital*'de ulaştığı sonuç, kapitalist üretimin kaçınılmaz olarak ortadan kalkacağı ve yerini, kapitalist gelişmenin eğilim ve yasalarının bilimsel analizinin izlediği yolun kendisinden organik olarak çıkarı daha yüksek bir toplumsal örgütün, *komünizmin* alacağıdır.

BUGÜN Türkiye, geri kalmış ilkel bir tarım ülkesi olmaktan kurtulma çabası içersinde, dışa bağımlı bir sanayileşme ve uluslararası sermayenin kanadı altında bir kapitalistleşme süreci içersinde, enflasyon-devalüasyon kısır döngüsü içersinde çırpınıp durmaktadır. Politik iktidarların, bilgisizlikleri ve beceriksizlikleri bir yana, hemen her zaman kendilerinin —içerdeki ve dışardaki destekçilerinin— çıkarları doğrultusunda yaptıkları ekonomik tercihlerin ülkeyi, ihracat ve ithalatıyla, döviz ve kredi olanaklarıyla nasıl bir açmaza sürüklediği, büyük heves ve umutlarla kurulan montaj sanayiinin gereksinmelerini bile karşılayamaz hale geldiği artık en çarpıcı ve dramatik biçimde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Türkiye yılların birikimi olan bu yoğun ekonomik bunalımdan kurtulabilecek midir, ve nasıl kurtulabilecektir? Bu soru artık Türkiye'nin karşı karşıya geldiği bir numaralı hayatî sorun olmuştur. Ne var ki, Türkiye'nin bugüne değin, sosyo-ekonomik yapısının, ülkede egemen üretim ilişkilerinin nesnel bir analizi yapılmadığı gibi, içersine düşülen bu kısır döngüden hangi ekonomik yöntemlerin uygulanmasıyla çıkılabileceği konusunda kapsamlı, somut önerilerin saptandığı da söylenemez.

Bu yoğunlukta ve bu türden ekonomik bunalımlarla hemen her zaman aynı anda görülen toplumsal bunalımlar, şiddet hareketleri, zaman zaman Türkiye'yi nerdeyse bir iç

savaşın eşiğine getirmektedir. Siyasal hırsların tutsağı kötü niyetli politikacının —çoğu kez dıştan sağladığı destekle— silahlandırdığı ve eyleme geçirdiği sağ güçlerin yanısıra, sosyalizmin işçi sınıfının öğretisi olduğunu, bu öğretinin ancak işçi sınıfının politik örgütlenmesiyle somutlaşabileceğini, bireysel terör yöntemleriyle, emekçi sınıftan soyutlanmış gizli —ya da yasal— örgütlerle sosyalizme hizmet edilemeyeceği gibi, proletarya iktidarının da kurulamayacağını yeterince kavrayamayan sol güçlerin bir kesimi de bugün gene tıpkı 12 Mart döneminde olduğu gibi âdeta, Türk halkının daha dün, pas kazırmış gibi başından sıyırıp attığı cinayet ve soygun şebekesinin değirmenine su taşımaktadır.

YUKARDA, Karl Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği temel kavram ve kategorilerden sadece birkaçının özetini sırf bir örnek, bir ipucu olsun diye verdik. Yoksa, binlerce sayfaya ulaşan bu üç ciltlik dev yapıtı burada özetlemek ne olasıdır ne de gerekli. Ne var ki, Türkiye'nin ekonomik yapısını, egemen üretim ilişkilerini, bu ilişkilerin taşıdığı çelişkilerin yönünü ve temel çelişkiyi kavrayabilmek, ve nihayet Türkiye'de —kurulmasına hiç kimsenin engel olamayacağı— sosyalizme geçişin hızlandırılmasına gerektiği biçimde katkıda bulunabilmek, sosyalizme geçişte işçi sınıfının öncü rolünü anlayabilmek için *Kapital*'in, lâyık olduğu özenle okunmasının, incelenmesinin büyük yararlar sağlayacağına inanıyorum.

Soru: — Kuşkusuz, *Kapital*'in yayınlanmış olması, Türkiye'de belli temel konularda araştırma, inceleme ve tartışmaların düzeyini yükseltmiş ve içeriğini zenginleştirmiştir. Ama, asıl önemlisi, işçi sınıfı ideolojisinin sağlam temellere oturtulması, tarihsel ve güncel sorunlara doğru çözümler getirilmesi açısından güvenilir bir esas sağlamış olmasıdır. Oysa bazı inceleme dergilerindeki yazılarda, yeri geldiğinde, *Kapital*'in Türkçe çevirisine değil, özellikle yabancı dillerdeki basımlarına başvurulmuş olmasındaki amacı ve sonuçlarını nasıl açıklarsınız?

Yanıt: — Son iki yıldır büyük kentlerden, epeyce uzak bir köyde oturduğum için, yayınları, dergileri günü gününe izlediğimi söyleyemem. Ama, erişebildiğim kadarıyla bana iletildiği kadarıyla, *Kapital*'in yavaş yavaş kendisini düşünce ve eylem yaşamımızda duyurmaya başladığını anlıyorum. Üçüncü cildin de bugünlerde yayınlanmasıyla bunun daha da yaygınlaşacağı doğaldır. Gazetelerde, iş ve çalışma yaşamıyla ilgili haberlerin, yorumların yanısıra, bakıyorum televizyonun işçiyle ilgili programlarında bile, özellikle iş koşullarının gelişme süreci görüntülenirken, *Kapital*'de bu konudaki zengin malzemeden —çok yerinde olarak— yararlanıldığı belli oluyor. *Kapital* ile geniş bir okur kitlesi arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulduğu rahatça söylenebilir; birinci ve ikinci ciltlerin ilk baskılarının kısa sürede —hele bugünkü piyasa koşullarında— tükenmesinin bir anlamı olsa gerekir.

Buna karşın, yukarda değindiğimiz gibi, bazı incelemelerde Türkçe çevirisi yerine yabancı dildeki baskılarına gönderme yapılmasının bence başlıca nedeni, yazarlarının, *Kapital*'e değil, *Kapital*'den alıntı yapan yazarlara bağlı olarak çözümlemelerini sürdürmeleridir. Yoksa ben bu incelemecilerin, *Kapital*'i yalnız dil bilenlerin anlayabileceği, Türkçesinden bunu anlamanın —hiç değilse araştırmacılar için— olanaksız olduğu, geniş okur kitlesinin bu gibi konuları ancak onların aracılığı ile öğrenebilecekleri gibi bir kanıyı yaratma amacını gütmeleri olasılığını pek aklıma getirmek istemem. Marx, Almanca İkinci Baskıya yazdığı sonsözde, "Alman burjuvazisinin bilirbilmez sözcüleri, önce *Das Kapital*'i, daha önceki yazılarıma yaptıkları gibi, sessizlikle öldürmeyi denediler." der. Neyse ki, Türkiye için sözkonusu olan, "burjuvazinin bilirbilmez sözcüleri" değil, *Türk Solunun* bilgili ve yansız araştırmacıları, incelemecileridir, ve aslında ben, iktisatçı yazar ve eleştirmenlerimizin, *Kapital*'in çevirisi ile ilgili eleştirilerini —bunlardan yararlanmak, yanılgılarımı düzeltmek için— merakla bekliyorum.

Soru: — Yıllardır Marmara yöresinde köylerde oturuyorsunuz. Bunun yaşamınız, çalışmanız üzerinde ne gibi etkileri oluyor?

Yanıt: — Yaşamının büyük bir kısmı büyük kentlerde geçti ama ben buraların gürültü-patırtısına bir türlü alışamadım. Hele kiri-pası da artınca hiç çekemez oldum buraları. Herkes bunu bilir, herkes bunu söyler de, olanak bulanlar bile bu kentlerden nedenle kopamazlar. Burada son sözü söyleyen, doğaya düşkünlük ve çalışma koşulları oluyor galiba. Benim yaptığım iş ve doğamla, kırsal yerlerin yaşam koşulları tam bir uyum içersinde; bu yüzden verimin artması da beni rahatlatıyor.

Son iki yıldır Gemlik'in Umurbey köyünde oturuyorum. Geze dolana son yerleşim yerimi buldum sanırım. Hava temiz, doğa cömert, manzara görkemli, insanlar hâlâ insan gibi. Hem böyle yerlerde, üretim koşullarını yakından izlemek olanağı da var. Aralıkta-Ocakta, dikine dayalı 15-20 basamaklı merdivenlerin tepesinde tek tek zeytin toplayanlar, ayazda fırtınada budamacılar mosmor iner ağaçlardan. Üreticinin gübre derdi vardır, ilaç derdi vardır, hepsinden öte de ürününü değerlendirme, kooperatifleşme sorunu vardır. Zeytinin kilosu kentlerde 70-80 lira da olsa buralarda küçük üreticinin eline geçen yıllık giderlerini bile karşılamaz.

Köyümüzün bir de ayrıcalığı, üstünlüğü var: köyde çok güzel ve oldukça zengin bir kitaplık yaptırmış Celal Bayar. Temiz, sakin, her an herkese açık bir çalışma yeri burası. *Kapital*'in Üçüncü Cildinin oldukça kısa sürede çevrilmesinde bu kitaplığın katkısı büyük oldu diyebilirim.

Bir de, köylük yerde yaşarken kişi, toprakla, doğayla sürekli ilişki içersinde oluyor. Çapaydı, ekmekti, dikmekti derken, kentlerde katmerleşen yağlar ter olup akıyor. Zorunlu nedenlerle yıldan yıla Ankara'ya İstanbul'a giderim de, otodan, demirden, biriketten oluşan bu cangıldan dehşete düşer, canımı zor atarım buraya.

ERİC VERNEY

LENİN'İN SON GÜNLERİ

ÇEVİREN
A. ALTINDAL

GÜNLÜK olağan işlerinin yanısıra, Lenin'i uğraştıran ve her anıyla ayrı ayrı ilgilendiği birkaç özel sorun da bulunurdu daima. İç savaşın en kritik anlarında masasını haritalar ve raporlar kaplardı. Petrograd ve Harkov ile saatlerce süren telefon görüşmeleri yaptığı olurdu. Kıtlık sırasında bütün bölgelerdeki durumla daima yakından ilgilenmişti. Sibirya ve Kafkaslar'daki yiyecek stoklarının ne durumda olduğunu soruşturur, hesaplar yapar, sonra da ilgili Komiserlikleri arayarak talimatlar verirdi. Lenin, bir Truvalı gibi çalıştığı bu günlerde bile çeşitli yoldaşların kişisel isteklerini dikkate almaya da büyük bir özen göstermişti. Hasta, ya da oda (yer) gereksinmesi içinde olan biri varsa, onlara, sadece tıbbî müdahale yapılmasına ya da konut sağlanmasına yardımcı olmakla kalmaz, ertesi gün bizzat uğrayarak

her şeyin yeterince karşılanıp karşılanmamış olduğuna da bakardı. Bir keresinde kendisini ziyarete gelen bir köylü heyeti, odasının ne kadar soğuk olduğuna değinmişti. Lenin, yakıt (gazyağı) sıkıntısı çekildiği için tasarruf yapmak gereksinmesi duyulduğunu söyledi onlara. Bundan kısa bir zaman sonra köylüler kendisine bir miktar sobalık odun gönderdiler, armağan olarak. Bu, halkın Lenin'e duyduğu sevgiyi ve bağlılığı gösteren böylesi yüzlerce örnekten sadece biridir. Kıtlık döneminin en kötü günlerinde bile, köylüler, Lenin'e yiyecek paketleri yollamışlar, o da bunları hastaneler arasında paylaştırmış ya da çocuk yuvalarına göndermiştir.

Lenin Dinlenirken

Lenin, bütün yaşamı boyunca son derece mütevazı koşullar içinde yaşadığı, hatta sürgünde, mültecilikte ve gizlilikte geçirdiği yıllarda bazan da müthiş yoksulluk çektiği halde, büyük Rusya Cumhuriyeti'nin "*Başkanı*" olmasından sonra, yaşama tarzında en ufak bir değişiklik bile yapmadı. Devlet daireleri Çarların saraylarına, Kremlin'e —ki burada birbirinden güzel birçok saray vardı— yerleştirilmiş olduğu halde, Lenin, eşi ve kızkardeşiyle birlikte beş küçük odalı bir evde mütevazı yaşamını sürdürdü.

Geniş omuzları, tıknaz yapısı, düz koyu renk elbisesi ve kumaş kasketiyle Lenin, Kremlin'deki aşina bir simaydı. Ya tez adımlarla evinden Halk Komiserlikleri Konseyine doğru giderken ya da Kızıl Ordu erleriyle konuşmak ve şakalaşmak için duraklamışken görülmesi olağandı. Yaşamının bu döneminde Lenin, artık o eski, spor yapabilen Lenin değildi. Pek çok işi, pek çok tasası ve sorumluluğu vardı. Buna karşın, yoldaşları, hiç değilse sağlığı için, pazar günleri çevrede ava ya da yürüyüşe çıkması gerektiğine onu ikna etmekte, çoğu kez zorluk çekerlerdi.

Krupskaya, pazar günleri Moskova çevresinde yapılan bu av gezilerinden birinde geçmiş bir olayı anlatır. Bir tilkinin izini sürerken hayvan birdenbire Lenin'in başı hizasındaki bir çalılıktan fırlayıvermişti. Gözlerini Lenin'in gözlerine dikerek kısa bir an olduğu yerde kalakalmış sonra da hız-

la kaçıp gidivermişti. Lenin'in arkadaşları hemen koşarak yanına gelmişler ve şaşkınlık içinde ona, böylesine güzel bir fırsat ele geçirmişken tilkiyi niçin vurmadığını sormuşlardı. Aldıkları karşılık "*o kadar güzeldi ki,*" olmuştu.

Nekahat

Lenin, yıllardır sade yaşamıyla, ve yüzmeye, dağcılığa ve diğer idmanlara olan kuvvetli düşkünlüğüyle edindiği demir gibi bir bünyeye sahip olmasına karşın, 1922 yılının başlarında sağlığının bozulmaya yüz tuttuğunu gösteren kesin belirtiler ortaya çıkmaya başladı. Yurtdışındayken sık sık katlanmak zorunda kaldığı büyük yoksunluklar, çoğu kez yarı aç yarı tok yaşamalar; 1917'de Kerenski'nin kanlı takiplerinden gizlenirken yaşadığı ağır koşullar, ve 30 Ağustos 1918'de (yapılan suikast sonucu —ç.) aldığı ciddî, neredeyse ölümcül yaralar, bünyesini epeyce yıpratmıştı. Buna bir de, 1918'den 1922'ye kadar yüklendiği büyük görevler —ki, Sovyet Devletinin başkanı olarak her gün 15 ilâ 18 saat çalışmıştı— ve omuzlarındaki bu sorumluluğu taşıyabilmenin büyük güçlüğü eklenirse, vücudunun daha fazla dayanamamış olması pek şaşırtıcı olmaz. Gerçekte şaşırtıcı, hatta mucizevî olan, başından geçen bunca olaya karşın, ortaya böylesine gözkamaştırıcı başarılar koyabilmiş olmasıdır.

Lenin'in içinde bulunduğu koşullara karşın, gerçekleştirdikleri, ortalama bir insanın yapabilecekleriyle kıyaslanarak ele alınırsa, onun üstün insan gibi görülmesine yolaçar. Bu nedenledir ki, 1922 Mayısında bütün ülkeyi bir alarm (korku ve endişe) sarıverdi. Lenin'e inen inme, onu, konuşmaktan ve sağ koluyla bacağını kullanabilmekten geçici olarak alıkoymuştu. Bu inmeden önce fevkalade yorgun olduğu da zaten gözlerden kaçmamıştı. Gerçi hiç bir şikâyette bulunmamış, ama sadece başağrıları çekmekte olduğunu söylemişti. Hekimler tarafından derhal kent dışına gönderilen Lenin, burada, Avrupa'nın en iyi uzmanlarınca tedavi altına alındı. Oldukça çabuk iyileşti Lenin ve Ekimde gene aynı heyecanı ve coşkun enerjisiyle görevinin başına döndü. Ne var ki, bu yeni işbaşı, onu, çok sevdiği görevinden ebediyen alıkoyacak olan felcin son darbesini de hızlandırdı.

Lenin'in bu iki ay içinde gösterdiği büyük çabalar —ki, Komünist Enternasyonal'in IV. Kongresinde konuşma bile yapmıştı— gene de ancak 1922 Aralığında anî ve öncekinden daha ciddî bir darbeyle sona erdi. Moskova yakınlarındaki Gorki çiftliğine nakledildi. Lenin'in tedavisine katılmış olan Almanyalı ünlü uzman Profesör Foerster, hastasının, hastalığını yenebilmek için ne denli büyük irade gücü harcadığını anlatır. Kendi kendine yapabilecek durumda olmadığı halde, hekimlerin kendisini soymalarına ya da giydirmelerine hiç bir zaman izin vermezdi. Gorki'de nekahattayken, olup bitenleri büyük bir ilgiyle izlemekten geri kalmamış ve bir an önce işinin başına dönebilmek için canatmıştı. Öyle ki, 1922 Aralığı ile 1923 Martı arasındaki bu dönemde, Lenin, dünya işçilerine birçok önemli makaleden oluşan zengin bir miras da armağan edebilmiştir. İşçi ve Köylü Müfettişliklerinin yeniden-örgütlendirilmesine ilişkin bir makale, Suhanov* üzerine notlar ve Kooperasyona ilişkin ünlü makale bunlar arasındadır.

1923 Şubatında Lenin'in gazete okuması, ya da işlerle ilgili ziyaretleri kabul etmesi kesinlikle yasaklandı. Buna karşın, günlüğünü dikte ettirmesine izin vardı. Normal zamanlarında Lenin, hiç bir yazısını stenografa dikte ettirmez, her şeyi çok dikkatlice düşünüp tartmayı ve yazdıkça da üzerinde düzeltmeler yapmayı sevdiği için, daima kendi yazardı. Ama artık sağ kolunu kullanamaz durumdaydı ve yazılarını dikte ettirmekten başka çaresi kalmamıştı. Kendisine günde sadece yarım saatlik bir süre tanınmış olmasına karşın, ne denli yoğun bir çalışma yapmış olduğu, şaşırtıcıdır.

Bu sıralarda Lenin, artık iyileşemeyeceğini sezmiş olmalı ki, o çok sevdiği işçilere ve köylülere sanki söylemek ve anlatmak istediği her şeyi anlatamayacak, son uyarılarını ve öğüdünü veremeyecekmişçesine acele etmiş gibidir. Bu günlükler Lenin'in en önemli yazılarından bazılarını içerir, ki bunlardan bir kısmı ölümünden önce yayınlanmıştır. Şu-

* Suhanov, N. N. (Gimmer) (d. 1882). Menşevik. Petrograd Sovyeti Yürütme Komitesi üyesi (1917); 1931'de gizli bir karşı-devrimci örgütün lideri olarak mahkûm edilmiştir. Suhanov, Devrim sonrasının siyasetinde önemli rol oynamıştır. Yazıda sözü edilen notlar Suhanov'un Devrimle ilgili görüşlerini yansıtan notlara eleştiri olarak hazırlanmıştır. —ç.

bat ayının sonunda, X. Sovyetler Kongresi raporunu ve bir ciltlik Suhanov'un *Tarihi*'ni istetmiş, ama bunlar hiç açılmamıştır. Mart başında, büyük insan konuşma yetisini tümden yitirdi ve vücudunun sağ tarafı tamamen felç oldu.

Son Günler

Temmuzla birlikte sağlığında iyiye doğru bir gelişme belirdi. Daha bir canlandı ve gene eskisi gibi coşkulu ve gür sesle gülmeye başladı; iştahı açıldı ve uykusu düzeldi. Artık yardımcısız olarak yürüyebiliyor ve iki-üç saati geçmemek kaydıyla bir otomobille gezilere çıkabiliyordu. Herkes en sonunda, hastalığında gerçekten de kesin bir düzelme olduğunu düşünüyordu. Lenin, çok arzulu bir şekilde sol eliyle yazı yazma çalışmaları yapmaya koyuldu, ve oldukça da ilerletti. Krupskaya ve Lenin'in kızkardeşi Mari, konuşma dersleri verdiler ve her gün biraz daha düzelterek dilini kullanabilme yeteneğini yeniden kazandı.

Bu arada hekimler, Rusya'da henüz yeni başlamış olan kışın bu güneşli günlerinde, dışarda temiz ve açık havada bulunmasının Lenin için çok yararlı olacağı kanısına vardılar. Kızağa binerek yakınlardaki koruluklarda (onu avutmak amacıyla düzenlenen) av eğlencelerini de izleyebiliyordu. Lenin, bu av eğlencelerine ve gezilerine büyük istek göstermiştir. En sevdiği meşgalesini, bu günlerinde bir çare olarak kullanabilmiş olması dikkate değer.

Lenin, Gorki'deki nekahatı sırasında çocuklara karşı da büyük bir sevgi ve yakınlık göstermiş ve onlarla birlikteyken olduğu kadar hiç bir zaman mutlu olmamıştı. Ölümünden birkaç hafta önceye raslayan Noel sırasında, evde bir Noel ağacı donatılmış ve komşu köylülerin çocukları davet edilmişlerdi. Çocuklar Lenin'in hasta olduğunu bildikleri için ilkin, oynamaktan ve gürültü çıkarmaktan çekinmişler, utangaç davranmışlardı. Ama Lenin, oynamalarını ve diledikleri kadar gürültü yapmalarını ısrarla istemişti.

Lenin'in sağlığı, ölüm gününe kadar düzelmekte devam etti. Öyle ki hekimler gazeteye bakmasına bile izin verdiler. Kendisine okunmasını istediği makalelere işaret koyabiliyordu. Lenin'in nekahatı sırasında okuduğu kitaplar arasın-

da ise, *Yeni Bilim ve Marksizm, İç Savaş Sırasında Maliye ve NEP, Dünya Sanayi Bunalımı, Rus Çarlığının Sonu, İsa'ya İlişkin Mit,* ve *Modern Proletarya Şiirinde İdealistçe Sapmalar,* gibi konular yer almaktaydı. Ne var ki, sağlığındaki bu düzeliş, sonuncu ve ölümcül darbeye bir başlangıç olduğunu da gösterdi. Avrupa'nın en güçlü tıbbî müdahalesi ve Lenin'in ortaya koyduğu büyük irade gücü arterial sclerosis'in (damar sertliği) kaçınılmaz gelişimi karşısında çaresiz kaldılar. 21 Ocak 1924'te bütün Rusya korkunç bir haberle donakaldı: "*Lenin öldü.*"

Ölümünü izleyen günlerde bir milyon Moskovalı emekçi, Sendika Binasındaki cenazesinin önünden geçerek, saygıda bulundu. Soğuk, sıfırın altında yirmi derece olmasına karşın, sevgili önderlerini son bir kez daha görebilmek için saatlerce sıranın kendilerine gelmesini beklediler. O günden bu yana dört milyon işçi ve köylü, ünlü Kızıl Meydan'daki Mozalesinde, Kremlin duvarına bitişik olarak yatmakta olan Lenin'e karşı son görevlerini yerine getirdiler. Rusya işçileri Lenin için yas tuttular, ama şevklerini yitirmediler. Onun eserinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yaşadığını biliyorlardı. Lenin'in kurduğu, yükselttiği ve yönettiği yüce Komünist Partisine ikiyüzbin işçi üye oldu. Ve, Lenin'in, uğrunda yaşayıp öldüğü, Dünya Emekçileri Cumhuriyeti inancının tüm ülkelerde leninist partilerce gerçekleştirileceğini de biliyorlardı. Bu ülkede [İngiltere'de], Lenin'in canlı eserini tamamlayacak olan da, Büyük Britanya Komünist Partisidir.

The Communist, vol. 1, n° 4,
May 1927, s. 188-191

DOĞAN ÖZ'ÜN ÖLDÜRÜLMESİ, ECEVİT HÜKÜMETİNİN, DEMOKRASİYİ ESENLİĞE ÇIKARMA SİYASASINDA *ARTIK* BİR DÖNEMEÇ OLMALIDIR

Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz'ün, yasa-dışı, örgütlü güçler tarafından düzenlenen planlı bir silahlı saldırı sonucu öldürülmesi, Ecevit hükümetinin demokrasiyi esenliğe çıkarma çalışmalarını, artık bir dönemece getirmiş olmalıdır. Soruna, Ecevit hükümeti, "anarşik olay"lardan biri olarak bakmaktan vazgeçmeli, ve şiddet olaylarını gerçekleştirenlerin yakalanmasıyla sorunun çözümleneceği gibi yüzeysel görüşleri hızla terketmelidir. Sorun, yüzeysel bir "anarşik" eylem, şiddet eylemi sorunu değildir. Şiddet eylemleri, "anarşik" eylemler, demokrasiye karşı girişilen savaşın dışa vuran, kendini somutlaştıran *bir* yönünü oluşturmaktadır. Ve bu nedenle, şiddet eylemleri, bir bütünün, yalnızca *parçalarıdır,* ve hükümet, birkaç sanık yakalayarak ve bununla yetinerek ilerlediğini sandığı zaman, sorunu bütünlüğü içersinde ele almazsa, demokrasiyi esenliğe çıkarma yolunda, ilerlemek şöyle dursun, geriye bir adım atmış olacaktır. Geriye bir adım atmış olacaktır, çünkü, şiddet eylemleri, yurt ölçüsünde yaygınlaştırılmış örgütler tarafından düzenlenmektedir, ve nitekim bugüne değin şiddet eylemleri ile bu örgütler

arasındaki sıkı bağ gözönünde bulundurulmadığı için, bu örgütler, kendilerine dokunulamayacağı inancı ile şiddet eylemlerini yeniden artırarak ve yoğunlaştırarak faaliyete devam etmek cüretini göstermişlerdir. Şiddet eylemlerini gerçekleştiren kadroların yetiştirilmesi, eyleme sevkedilmesi, bunlar için gerekli silah, otomobil, barınma dahil tüm maddî olanakların sağlanması, eylemleri işleyenlerin kaçırılması ve saklanması, yurt ölçüsünde örgütlü bir kadroyu gerektirdiği gibi, şiddet eylemlerinin siyasal amacını saptayan, Türkiye'de uygulamaya koyan yerli bir siyasal kadroyu da gerektirdiği anlaşılır bir şeydir. Bu nedenledir ki, Ecevit hükümeti, şiddet eylemlerini *örgütlü bütünlüğü* içersinde ele almadıkça, demokrasiyi esenliğe çıkaramaz.

Doğan Öz'ün kişiliğine bakalım: Doğan Öz, halkın demokratik ve ilerici temsilcileri arasında bir çevre oluşturarak, toplumun içinde bulunduğu sorunları yakından izleme olanağı edinmiş, yürekli, dürüst, yurtsever bir insandı. Görev aldığı illerde, yasa-dışı gerici faaliyetlere elkoymakta ve kendisinin yüklendiği görevleri, tam bir kararlılıkla sonuca vardırabilmek için, yasaların kendisine sağladığı yetkileri kullanmakta bir an duraksamamıştır. Yurdunun esenliğe çıkarılmasında, görevinin önemini kavramış; görevini kişisel girişkenliği ile bütünleştirmişti. Ve cumhuriyet savcısı olarak, cumhuriyete, demokrasiye, anayasaya yönelik saldırılar ve faaliyetler karşısında, suç işleyenlerin üzerine kararlı bir biçimde yürümüş, ve bundan da önemlisi, suç işleyenler üzerine yürünebileceğini tanıtlamıştır. Kendisi duygulu, içten, duyarlı bir insandı. Buna karşın, görevini yerine getirirken, duygusal olmadı. Tek tek olayların içersinde yönünü şaşırmadı, tek tek olayların, hangi bütünden kaynaklandığını, ana amacını, özünde saptadı, ve soruşturmayı bu ana amaca, sorunun can alıcı hedefine yöneltti. Kısacası, Doğan Öz'ü, demokrasi savaşımında öne çıkaran, onun girişkenliğidir ve olayların ayrıntıları içersinde boğulmayıp, tek tek olayların ortak ve ana amacını saptamış ve soruşturmayı bu doğrultuda yürütmüş olmasıdır. Doğan Öz'ü *kim* öldürmüş olabilir? Bu, yalnızca Doğan Öz'ün katilini bulmak amacı bakımından önem taşır; yoksa Doğan Öz'ün öldürülmesinin nedenini tek başına açıklamaktan uzaktır. Önemli olan, Doğan Öz'ün *niçin* öldürülmüş olacağıdır. Bunun nedeninin, Doğan Öz'ü, cumhuriyeti, demokrasiyi, anayasayı savunmaktan *caydırmak* olmadığı besbellidir, çünkü onun canına kastedilmiştir. Doğan Öz'ün öldürülmesinin nedeni, Anayasanın üç öğesinden birini oluşturan yargının işlerliğini engellemek, yargının anayasal düzeni koruma görevini yerine getirmesine engel olmaktır. Bir başka deyişle, Anayasanın *yasama, yürütme* ve *yargı* öğelerinden birini, faşist güçlerin yasa-dışı faaliyetleri karşısında, işlemez hale getirmektir. Suçun niteliği açıktır,

ve Ecevit hükümeti, suçun niteliğini ve suçun gerçekleştirilmesinin manevî öğesini, yani siyasal amacını, ve bu amaca varmak isteyenlerin örgütlü bütünlüğünü gözönüne almadan, ciddî bir adım atamaz. Şiddet eylemleri, amaçta birleşen, birbirinden bağımsız örgütler tarafından mı, yoksa aynı yerden kaynaklanan bir örgütün birbirinin ayrı kolları tarafından mı oluşturulduğu, şu anda, bizim için, varsayımlara yeni bir varsayım katmaktan ileri gidemeyecek bir konudur, ve bu konuda, bilgi sahibi olanlara, kesin bilgileri olmayan insanların doğru yolu gösterebilmesi güç olduğu kadar, yanıltıcı da olacaktır. Ne var ki, demokrasi düşmanlarına karşı savaşımda, hükümet, nereden başlayacağını bilemez gibidir. Yasa-dışı faşist örgütlerin, örgüt adları bakımından bir isim kargaşası yarattığı ve bundan çıkar sağlandığı açık bir şeydir. Bu nedenle, savaşıma nereden ve nasıl başlamak gerektiği konusunda duraksamalar vardır. Ama, bu savaşımın örgütsel sistematiğini önce belirleyip, sonra harekete geçmek yerine, pratik bir yol izleyerek, şiddet eylemlerine katılan kişilerin bağlı olduğu örgütlerin üzerine giderek işe başlamak, gerçekçi tek çözümdür. Parçalardan başlayarak ilerlemek ve böylece diğer parçaları daha belirli bir biçimde açığa çıkarmak gerekir.

Ayrıca belirtelim ki, birtakım şiddet eylemlerine karıştığı öne sürülen ve kendilerine proleter devrimci adını verenler, eğer gerçekten proleter devrimciler ise, hem iddia edilen olaylarla bir ilişkileri varsa bu eylemlerini derhal durdurmak ve bunu kamuoyuna açıklamak, hem bu eylemlerle ilgileri olmayanların tutumlarını kamuoyuna açıklamak, onların devrimci görevleri olmalıdır. Proleter devrimciler, durumun ciddiyetini anlamalı, çocuksu serüvenlerini terketmek suretiyle, faşist şiddet eylemlerinin köklerinin açığa çıkarılmasına yardımcı olmalıdırlar; bu bir zorunluluk değil, onların görevi olmalıdır. Bu, sonuçta, faşizme karşı, hükümetin daha sağlıklı bir tutum takınmasını kolaylaştıracağı gibi, faşist örgütlerin kerte kerte açığa çıkarılması yolunu da açacaktır. Bugüne değin, Ecevit hükümetinin, demokrasiyi esenliğe çıkarma doğrultusunda izlediği yöntemin yetersiz bir yöntem olduğu, herkesçe bilinen bir şeydir. Ecevit hükümeti, ilkin, suç işlenmesini bekleyerek, suç işleyenleri arkasından kovalamak gibi bir yöntemin yetersizliğini, kesin olarak kabul etmelidir. Hükümet, demokrasiye karşı işlenen suçları, adi suçlar kategorisinden çıkarmak, bireysel suçlar kategorisinden çıkarmak, bunları, siyasal ve örgütlü suçlar kategorisine koymak zorundadır. Bu suçları, birbirinden bağımsız, tek tek suçlar kategorisinden çıkarmak, bir bütünün parçaları olan bu suçları bütünlüğü içinde ele almak zorundadır. Bir bütün olarak bu suçların, anayasayı işlemez hale getirmek amacına yönelik eylemler olduğu, bu amaca varmak için yurt ölçüsünde silahlı

eyleme kalkışılmış olduğu gerçeği kabul edilmelidir.

Yalnızca bu siyasayı belirlemiş olmak yeterli değildir, bu siyasayı uygulama alanına koyacak Doğan Öz'lerin ortaya çıkışını da bekleyemez Ecevit hükümeti. Buna, cumhuriyet savcılarının kişisel girişkenliğinin ötesinde, bir devlet işlerliği kazandırma zorunluluğu vardır. Demokrasiyi yıkmak isteyenlerin yeni yöntemleri karşısında, eski usullerle yetinmek, acze düşmek demektir. Büyük illerde, şiddet eylemleri ve bunların kaynaklandığı örgütlerle ilgili soruşturmayı yürütecek ve her türlü güvenlikleri sağlanmış, birbirleriyle koordine çalışan cumhuriyet savcılarından oluşan *kurullar* oluşturmak, bu hükümetin birinci ve başlıca görevi olmalıdır. Doğan Öz öldürüldü, bu bir acı gerçek; Doğan Öz öldü, bu da acı bir gerçek; bu iki acı gerçekten çıkarılacak sonuç şudur ki, "Doğan Öz'leri yaşatmak", ses tonu yüksek söylevlerle olası değildir; demokrasiyi ve anayasayı korumakla görevli cumhuriyet savcıları, bu görevlerini yerine getirmek için, tüm güvencelere kavuşturulmaz, evleri ve canları özel olarak korunmaz, ve bu görevler, savcıların kişisel girişkenlikleri sınırları içersinde kalırsa, ve bu görevlere bir devlet işlerliği kazandırılmazsa, faşist güçler, Doğan Öz'ün öldürülmesinden beklenen amaca ulaşmış, cumhuriyet, demokrasi ve anayasa geç kalınmış bir yara almış olur.

M. E.

LA PENSÉE'DE KÜLTÜR SORUNU

LENİN'E GÖRE KÜLTÜR GELENEĞİNDE KOPUŞ VE SÜREKLİLİK

Lenin'e göre, bilinçlenmiş işçi sınıfının kültür karşısındaki tavrı ne olmalıdır? *La Pensée*'nin 150. sayısında Georges Cogniot bu konuya eğiliyor.

Lenin, 1897'den sonra, yukarıdaki soruya şu karşılığı vermektedir: marksistler, "aydınlıklar" felsefesinin mirasını bütünüyle benimsemeli, ancak mülkiyet sahibi olmayan üreticiler açısından kapitalizmin çelişkilerinin bir analiziyle onu tamamlamalıdırlar. Aydınlıklar'ın havarileri hiç bir sınıfa özel bir dikkat yöneltmemekte, genel olarak halktan sözetmekteydiler; marksistler ise, bu mirası, işçi sınıfının görüş açısından kavrayarak benimseyeceklerdir.

Burda üç düşünce ortaya çıkıyor:

1) Değerli ve saygı duyulması gereken bir miras sözko-

nusudur;

2) Marksizm bu mirası benimsemektedir;

3) Bu mirasın, canlı ve üretici olarak korunması için, işçi sınıfı açısından bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerekir.

Lenin, yaşamı boyunca, hep bu temel düşünceyi savunmuş, zaman içinde onu derinleştirmiş, zenginleştirmiştir.

Özel mülkiyetin ortaya çıkmasından ve toplumun sınıflara bölünmesinden bu yana, kültür de tümel niteliğini yitirmiş, açık bir sınıf karakteri kazanmıştır. Egemen kültürün bellibaşlı öğeleri (sanat ve edebiyat, ahlâk kuralları, âdetler) egemen sınıfın çıkarlarını yansıtmaktadır. Bütünüyle öğretim kurumu için de doğrudur bu.

Kültürün, doğa bilimleri ve üretimde kullanılan teknikler gibi bazı bölümleri doğrudan doğruya sınıf niteliği taşımamaktadır; ancak, onlar da sınıf ilişkilerine daha az bağlı değildir (doğa bilimleri genel felsefî sonuçlar içinde yorumlanarak yöneltilebilmekte, teknik ise insanın insan tarafından sömürülmesinde kullanılmaktadır). Öte yandan, kültürün bu öğeleri, tam sınıf niteliği taşıyan öbür öğelerden organik biçimde ayrılmış da değildir.

Nihayet, kültürün ya da hiç değilse onun en yüksek biçimlerinin gelişimi, ayrıcalı sınıfın ellerindedir. Marx'ın deyimiyle söylersek, bireyselliğin yüksek gelişiminin bedeli, bireyler kitlesince ödenmektedir. Kitlenin trajedisi aynı zamanda kültürün de trajedisidir.

Çelişkili sınıfların bulunduğu bir toplumdaki egemen kültür, bütünüyle, egemen grubun *sınıf* kültürü olmaktadır.

Ne var ki, bu tür bir toplumda, özellikle bugünkü gibi gelişmiş kapitalist bir toplumda, egemen sınıfın o egemen kültürünün karşısında, ezilmiş sınıfa ilişkin başka bir kültürün de varolacağı açıktır. Bu ikincisi, marksizmin ve ilerici toplumsal bilimlerin kurtarıcı teorileriyle, savaşım ve dayanışma ahlâkıyla, emekçilerin çıkarlarını kollayan sanat akımlarıyla vb. temsil edilmektedir.

Böylece kapitalist toplumun içinde, işçi sınıfının sosyalist kültürü de oluşmaktadır.

Lenin burdan şu sonucu çıkarıyor: her ulusun içinde iki ulus, her ulusal kültürün içinde iki kültür vardır.

Her ulusal kültür, demokratik ve sosyalist bir kültürün *öğelerini de* kapsar; çünkü her ulusun içinde, yaşam koşullarının kendisini zorunlu olarak demokratik ve sosyalist bir ideolojiye götürdüğü, çalışan ve sömürülmekte olan bir kitle olacaktır. Ama her ulusun içinde bir burjuva kültürü de vardır (yalnızca *öğeler* halinde değil, *egemen* kültürün biçimi halinde). Bu iki kültür arasında "sınıf uçurumu" açılmaktadır.

İşte, işçi sınıfı, kültür mirası konusunda, bu burjuva ideolojisine karşı çıkarak, insanlığın tarihsel kazancının en iyi öğelerini, eleştirel bir incelemeden geçirerek bilinçli bir sınıf haline gelebilir. Öyleyse işçi sınıfının, kültür mirasıyla ilgili tavrında hem bir kopuş, hem de bir süreklilik sözkonusudur.

Lenin, bu konuda eski kültür mirasını bütünüyle yadsıyan Proletkult yöndeşleriyle sürekli savaşım içinde bulunmuş, onları, anarşizmle, sekterlikle suçlamıştır.

LATİN AMERİKA'DA ANLATI VE GERÇEKLİK

La Pensée dergisinin Haziran 1977 tarihli 193. sayısında Eugenia Neves, Gabriel Garcia Marquez'in romanlarını ele aldığı yazısında, Latin Amerika'da anlatı (fiction) ve gerçeklik sorununa da yaklaşmak istiyor. Yazarın bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Latin Amerika'da toplumun gelişim süreci Avrupa'dakine göre oldukça farklıdır. Bunun sonucu olarak, bu kara parçasında bulunan ülkelerin edebiyatları da, Avrupa ve Birleşik Devletler edebiyatlarının büyük etkilerini taşımasına karşın, yine de farklı bir gelişim içindedir. Bu yüzden, Latin Amerika edebiyatlarının bugünkü durumunu anlamak için, o ülkelerin tarihsel süreçlerini ve bu süreçler içinde bugün ulaşmış oldukları durumları gözden kaçırmamak gerekecektir.

Bütün Latin Amerika ülkelerinin ortak bir geçmişi vardır; bunların gelişimleri de, genel planda, aynı çizgi üstünde olmuştur. Hepsi de uzun bir sömürge dönemi yaşamıştır. Sömürgeciler buralarda yalnızca iktisadî bir denetim uygulamamış, işlerini, büyük insan kırımlarıyla, eski geleneklere ve kültürlere karşı uyguladıkları korkunç bir yokediş siyasası ile de görmek istemişlerdir. Dil konusunda da aynı yönseme görülmektedir. Sözgelimi İspanyolca ve Portekizce (Brezilya'da), yalnız resmî dil olarak değil, ulusal dil olarak da yerleşmiştir.

Yine aynı ülkelerde, bağımsızlık için devrimci hareketler ve ilk Latin Amerika cumhuriyetlerinin görünmeye başlaması, çok yeni tarihlere, 19. yüzyılın ilk yarısına raslamaktadır. Bağımsızlık savaşımına girenlerin, o ilk yerli topluluklar değil, yeni ve çok farklı toplumsal bileşimlerden gelme yeni gruplar olduğunu da unutmamalıyız.

Ulusal bilincin kazanılışı daha çok siyasal ve entelektüel çevrelerde ve usul usul olmuştur.

Yerleşik eski bir geleneğin olmaması nedeniyle, ulusal bir kimlik aranmakta, kendi kendini tanımlama çabası da yeni bir edebiyata yolaçmaktadır. Edebiyat üretiminin büyük bir bölüğü ulusallık çevresinde dönmektedir: "ulusal olan her şey" çevresinde.

Bu çizgide gelişen edebiyatın ilk ürünü, hiç kuşkusuz, Pablo Neruda'nın *Genel Şarkı*'sıdır. Bu yapıt, Latin Amerika edebiyatının doruk noktası olmuştur. Bugün Neruda'nın şiirsel yapıtının önemini kimse yadsımamakta. Ama, *Genel Şarkı,* 1950'da yayımlandığı anda da Latin Amerika için çok büyük bir önem ta-

şımaktaydı. O güne dek, teori alanında da, bilimsel, ideolojik ve siyasal alanlarda da, bütün kıtaya, Latin Amerika gerçeğinin bütününe tarihsel, diyalektik ve marksist açıdan onun gibi bakan bir yapıt daha yayımlanmış değildi. Öyle ki bu kitap, kıta gerçeğine toptan bir bakışın ilk esinleyicisi olmuştur.

Gabriel Garcia Marquez'in yapıtları da bu çizginin roman planında ele alınışı olarak değerlendirilebilir. Neruda gibi, Marquez de, Latin Amerika'nın toplumsal oluşumunun temel yapısının bir esinleyicisi olmak ister gibidir.

Eugenia Neves, daha sonra Gabriel Garcia Marquez'in gerçekçilik anlayışına getiriyor sözü. Bu arada da onun iki önemli yapıtını ele alıyor: *Yüzyıl Yalnızlık* ve *Başkan Babanın Sonbaharı.*

Birçok eleştirmen Gabriel Garcia Marquez'in yapıtına eğilirken ondaki gerçekçiliği "büyüsel gerçekçilik" (réalisme magique) olarak nitelendirme eğilimi içinde olmuştur. Bununla onun yapıtlarındaki gerçekçilikle, başka eski Latin Amerika yazarlarının —hatta birçok çağdaş yazarın— yapıtlarındaki gerçekçilik arasında beliren ayrım gösterilmek istenmiştir.

Ancak "büyüsel gerçekçilik" kavramı Gabriel Garcia Marquez'in yapıtını açıklamaktan uzak kalmaktadır. Eleştirmenler, onun, romanlarında işlediği toplumsal verilerle, anlatımının getirdiği öğeleri birbirine karıştırdıkları, bu ikisini, yapıtın değerlendirilmesinde aynı düzeyde gördükleri için yanlış bir tanımlamaya sürüklenmişlerdir. Sözgelimi *Yüzyıllık Yalnızlık*'ta, roman, bütünüyle nesnel gerçeklik üstünde kurulmuştur. Roman tekniği yönünden başvurulmuş roman kişilerinin bireysel ve öznel yorumları, monologları, o gerçekliği bozmamakta, tersine tamamlamakta, bir bakıma Latin Amerika toplumuna özgü birtakım çelişkileri ustaca bütünlemektedir. *Yüzyıllık Yalnızlık*'ı okurken, bir ailenin öyküsünde, bir ülkenin, hatta bir bakıma bir kıtanın tarihini de bulmaktayız.

Yazarın son romanı olan *Başkan Babanın Sonbaharı*'nda ise Orta Amerikalı bir tiran tipinin öyküsü ele alınıyor. Bu yapıtta da, önemli olan, temeldeki toplumsal gerçektir: 19. yüzyılda, diktatörlükler, Latin Amerika cumhuriyetlerinin yozlaşması..

SOVYET YAZARLAR BİRLİĞİ ÜZERİNE BİR KONUŞMA

Sovyet Yazarlar Birliğince aylık olarak çıkarılan *Lettres Soviétiques* dergisinde (216. sayı) ilginç bir konuşma yayımlandı. Bu birliğin kuruluş amaçları, işleyiş biçimi, yazar haklarını nasıl koruduğu ele alınıyor. Sovyet Yazarlar Birliğinin yönetim kurulu sekreteri Yuri Verçenko ile yapılmış bu konuşma-

nın metnini özetleyerek aşağıya alıyorum.

— Yazarlar Birliği nedir? Ne zaman ve hangi amaçla kurulmuştur?

— Sovyet Yazarlar Birliğinin amacı üyelerini yaratıcı çalışma yönünde yüreklendirmek, Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan bütün halkların edebiyatları arasındaki dostluğu derinleştirmek, edebî yaratışın temel sorunları konusunda yazarların oybirliğini sağlamaktır. Birlik 1934 yılında kurulmuştur. Bugün 7.775 profesyonel edebiyatçı üyesi vardır. Bunların 1.085'i kadındır. Birliğin yönetim organlarında görev almış kadın üyelerin sayısı da oldukça yüksektir.

— Örgütün kuruluş yapısı üzerine bir-iki söz söyler misiniz? Kim yönetiyor birliği?

— Ukrayna ve Kazakistan'da, Litvanya ve Gürcistan'da, kısacası Sovyetler Birliği'nin her federe cumhuriyetinde yazarlar birliği vardır; ayrıca, özerk cumhuriyetlerde, belli bir nüfus birikimi gösteren yerlerde edebiyatçı örgütleri kurulmuştur. Birliğin kuruluşu şöyle özetlenebilir: Sovyet Yazarlar Birliği, özerk cumhuriyetlerin, bölge ve kentlerin edebiyatçı örgütleri. Birliğin en yüksek organı beş yılda bir toplanan Kurultaydır. Son olarak Haziran 1975 tarihinde Altıncı Kurultay toplanmıştı. İki Kurultay arasında yaratı yapıtlarıyla, yayımlarla ve yönetsel çalışmaların çekilip çevrilmesiyle ilgili işler Birlik Yönetim Kurulunca yürütülür.

Sovyet edebiyatı 89 dilde yazılmaktadır. Yönetim Kurulu (225 üyesi vardır), Sovyetler Birliği'ndeki bütün halkları temsil eden Kurultayda gizli oyla seçilir. Yönetim Kurulu yılda üç-dört kez toplanır. O arada ise Birliğin çalışmaları Yürütme Kurulunca (sekreterlik) yürütülmektedir. Yönetim Kurulu, kendi genel kurul toplantılarında Yürütme Kurulu başkan ve üyelerini açık oyla belirler.

Kurultayda, ayrıca, yazar örgütlerinin malî ve iktisadî durumlarını gözetmekle görevli bir merkez komisyonu seçilir.

— Sovyet Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu ile federe cumhuriyetlerin yazar birlikleri arasındaki temaslar nasıl sağlanmaktadır? Ülke sınırları içindeki halkların dillerinden başlayarak yayılan çok zengin bir çeviri geleneği var. Birliğin bu yöndeki çalışmaları üzerine bilgi verebilir misiniz?

— Edebî birlik, Sovyetler Birliği sınırları içindeki halkların edebiyatlarıyla ilgili komisyonların aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu komisyonların herbiri, Birliğin yönetim merkezi ile, ilgili komisyonca temsil edilen cumhuriyetin edebiyatı arasında canlı bir zincir halkasıdır. Komisyonlar, cumhuriyetlerde yayımlanan edebiyat dergilerinde, ulusal edebiyatlarda ortaya çıkmış yeni olaylar üzerine, bazı yapıtlar üzerine tartışmalar, açık oturumlar düzenlerler. Ayrıca o federe cumhuriyetlerdeki yazarların merkezdeki yayınevleriyle, dergilerle temas kurmalarına yardım ederler; onlara, çoğunca, bir çevirmen sağlamaya çalışırlar.

Çeviri konusunda elde edilen sonuçlar sevindiricidir. Hiç

bir ülkede bizdeki kadar, bir dilden başka dile çeviri yapılmadığını kesinlikle söyleyebilirim. Ülkemizde, bir yapıt, hangi dille yazılmış olursa olsun, hatta en küçük bir etnik grubun malı olsun, Rusçaya çevrilerek bütün Sovyet okurlarının eline ulaşabilmektedir. Çevirmenleri, kendi alanında tek kuruluş olan Gorki Enstitüsünde yetiştirmekteyiz. Ayrıca, Birliğin bir edebî çeviri komisyonu vardır.

— Yazarlar Birliğinin üyeleri arasında düzyazı yazanlar, şairler, oyun yazarları, denemeciler, eleştirmenler var.. Ayrıca yalnızca çocuklar için yazanlar var sözgelimi.. Birlik, çalışmalarında, edebiyatın türlerini, temalarını da gözönünde bulunduruyor mu?

— Kendiliğinden oluyor bu. Ortak yanlarına karşın, şairler, düzyazıcılar, oyun yazarları, çevirmenlerden, bilim-kurgu yazarlarından, ya da sözgelimi polis romanı yazarlarından ayrı özel haklara sahip olabiliyorlar. Bu yüzden, yukarda sözünü ettiğim komisyonlar dışında, Birliğin başka komisyonları da var: bunlar çeşitli edebiyat türleriyle uğraşmakta; o türler için açık oturumlar, seminerler vb. düzenlemekte.

— Sovyet yazarlarının yabancı ülkelerdeki meslektaşlarıyla sıkı ilişkiler kurdukları görülüyor? Nasıl oluyor bu?

— Yazarlarımız sık sık yabancı ülkelere gitmektedirler. Bu yolculuklar kimi zaman bireysel yolculuklardır. Kimi zaman da delegasyonlara, ya da her çeşit uluslararası edebî sempozyumlara katılma biçimiyle gerçekleşmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği'ne başka ülkelerden birçok yazar gelmektedir.

Sosyalist ülkeler yazarlarıyla çok sağlam ilişkiler kurulmuş, bunun için o ülkelerle karşılıklı işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. Sovyet Yazarlar Birliği, uluslararası bir dizi yazar toplantısının ilk girişimcisi ve örgütleyicisi olmuştur. Uluslararası Edebiyat Eleştirisi Birliğinin kurulmasında öncü rolü oynamıştır. Ayrıca, Uluslararası Çevirmenler Birliğinin çalışmalarına katılmaktayız. Asya, Afrika, Latin Amerika ülkelerindeki yazarlarla ilişkilerimizi pekiştirmeye özel olarak önem veriyoruz. Fransa'da, Federal Almanya'da, İtalya'da, İskandinavya'da, Birleşik Devletler'de, Japonya'daki ve başka birçok ülkedeki ilerici yazarlarla ve yazar örgütleriyle ilişkilerimiz de gün günden daha güçlü hale gelmektedir.

Birliğin *İnostrannaya literatura* (yabancı edebiyat) adlı dergisi, dünyanın bütün ülkelerindeki edebiyat üretimini dikkatle izlemektedir. Dünya edebiyatının hazinelerini temsil eden birçok yapıt ilk kez bu dergide yayımlanarak Sovyet okurlarına sunulmuştur. Dergi, olay olmuş, gürültü koparmış yapıtlar kadar az yankı uyandırmakla birlikte evrensel edebiyata yeni girişimler getirmiş yapıtlarla da ilgilenmektedir.

Ayrıca, dokuz ayrı dilde yayımlanıp, yüzü aşkın ülkeye dağıtılan *Lettres Soviétiques* dergileri de yabancı ülkeler okurlarına Sovyet yazarlarını tanıtmakta, onları Sovyetler Birliği'ndeki edebiyat yaşamı ile içli-

dışlı kılmaya çalışmaktadır.

— Yazar kulüplerinden ve bunların güttükleri amaçlardan da sözeder misiniz?

— Birçok federe cumhuriyette yazar kulüpleri vardır. Ama bunların en önemlisi Aleksandr Fadeyev Yazarlar Evidir. Moskova'da, Herzen sokağındaki bu kulüp tam bir edebiyat yuvasıdır. Yazarlar sık sık gelip burda kendi yapıtlarını okurlar. Ayrıca resim sergileri açılır, Sovyet ve yabancı sinema yapıtları gösterilir.

— Sovyet Yazarlar Birliğinin tüzüğü üzerine biraz bilgi verebilir misiniz? Birliğin temel ilkeleri nelerdir? Üye olma koşulları? Sağlanan haklar, yerine getirilmesi gereken görevler?

— Yazmayı meslek edinmiş herkesi Birliğe almıyoruz. Bu konuda titiz kurallar konmuştur. Meydana getirilen yapıtların, üretilen edebiyatın hem sanat yönünden, hem de ideolojik yönden yüksek bir düzeyi tutturmuş olması gerekir. Genel olarak, iki düzyazı ya da şiir kitabı yayımlamış kimseler, Birliğe kabul edilmektedir. Bir eleştirmenin Birliğe girmesi de basında düzenli ve sistemli olarak yazılar yayımlamasıyla mümkün olabilmektedir.

— Edebiyatta her zaman büyük bir yeni yetmeler, çıraklar kalabalığı vardır. Bunların bir bölüğü tuttukları yolda direnmekte, bir bölüğü içinse edebiyat bir "heves" olarak kalmaktadır. Yazarlar Birliği, genç yetenekleri nasıl destekliyor?

— Gençlerin çalışmalarını izleyen bir komisyonumuz vardır. Ayrıca ünlü yazarların gözetimi altında işleyen bir edebî danışma servisimizden de sözetmeliyim. Onlar, genç yeteneklerin ortaya çıkmasına yardım etmektedirler; gençlere öğütler vermekte, meslekî ilerlemeleri yönünden onları yüreklendirmektedirler. Birlik, genç yeteneklere öğütler vermekle, onların yapıtlarını incelemekle yetinmemekte, bir para yardımı da yapmaktadır; böylece genç yetenek, başka her uğraşı bırakarak kendini bir süre edebiyat çalışmasına adamak olanağına kavuşmaktadır. Ya da yeni bir yapıtın yazılması için gerekli malzemeyi toparlayabilmek için bir yolculuğa çıkabilmektedir.

— Sovyetler Birliği'nde yazarlar için bir yüksek öğrenim kurumu var: Gorki Enstitüsü. Bilindiği gibi yazarlık mesleği hiç bir okulda öğrenilemez. Giriş sınavları çok sıkı biçimde yapılan bu enstitüde nasıl bir eğitim veriliyor?

— Önce sorunuzdaki bir yanlışı düzeltmeme izin verin: bu enstitü yazar değil, edebiyat bilgileri gelişmiş kimseler yetiştirmekte. Zaten öğrenim sonunda verilen diplomada da yazar, şair, eleştirmen değil, "*litterateur*" sözcüğü kullanılmakta.

Bununla birlikte, bugünkü yazarların birçoğunun, bu Enstitüden çıkışlı kimseler olduğunu da belirtmeliyim. Enstitüde düzyazı, şiir, eleştiri, oyun, çeviri bölümleri var. Gorki Enstitüsünün ayrıca iki yıllık bir yüksek edebiyat yüksek bölümü kurulmuştur: Yazarlar Birliğinin üyesi olup da yüksek öğrenimden geçmemiş, ya da yalnızca teknik bir yüksek öğrenimden geçmiş

profesyonel edebiyatçılar burdaki derslere katılabilirler.

— Yazarla yayınevi arasındaki ilişkiler öyle pek kolay cinsten olmasa gerek. Nasıl gerçekleşiyor bu ilişkiler? Yazar örgütleri bu konuda bir aracılık rolü oynuyorlar mı? Birliğin kendi yayınevleri, dergileri, gazeteleri var mı?

— Yazarlar Birliğinin, kitaplar için bir, dergi ve gazeteler için bir olmak üzere iki yayınevi vardır. Ülkenin en büyük yayınevlerinden biri olan *Sovyetski Pisatel* (Sovyet Yazarı), yılda ortalama 400 yapıt yayımlamaktadır (toplam 17 milyon nüsha). Genellikle birinci baskı olan bu kitapların çoğu genç yazarların ilk yapıtlarıdır. Bu yayınevi, her yıl, Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde bulunan halkların dillerinden Rusçaya çevrilmiş 140 kitap yayımlanmaktadır. Aynı yayınevince, Sovyet Yazarlar Birliğinin organı haftalık *Literaturnaya Gazeta* Rus Yazarlar Birliğinin organı haftalık *Literaturnaya Rosya* (Rus Edebiyatı) ve *Naş Sovremennik* (Çağdaşımız) dergileri çıkarılmaktadır. Onbeş federe cumhuriyette de edebiyat gazeteleri yayımlanmaktadır. Yazarlar Birliği, ayrıca 94 edebiyat dergisi yayımlamaktadır; bunların 13'ü bütün Sovyetler Birliği içindir; 81'i ise yerel nitelik taşımaktadır. Bazı Cumhuriyetlerde iki, üç, hatta daha fazla edebiyat dergisi yayımlanmaktadır (sözgelimi, Ukrayna'da, sekiz!). Burdan da anlaşılıyor ki, Birlik, kendi üyelerinin yayın yapmalarına, dergi ve gazetelerde görünmelerine yardım etmektedir.

— Bir yapıt, müsvedde durumundan kitap halini alıncaya kadar karmaşık bir yol izlemektedir...

— Evet, kimi zaman bir aracının devreye girmesi gerekiyor. Edebiyat toplantıları, ünlü yazarların yaptıkları yolculuklar, konferanslar, şölenler, böyle bir raslantıyı hazırlayabilir. Bugün yazarlarımız yılda yüzbinden fazla kez okurlara seslenmektedirler. Üç milyondan fazla okur, yazarlarla karşı karşıya gelmektedir. Büyük bir sayıdır bu!

— Yazarların yaşam koşullarından sözettik. Büyük bir yapıtın hazırlanması kimi zaman yıllarca çalışmayı gerektirir. Yazara yapılan para yardımı konusunda da bilgi verebilir misiniz? Yani ilerdeki telif haklarına mahsuben yapılan ödemeler konusunda?

— Daha geçen yüzyılda Rusya'da zor koşullardaki yazarlara yardım için bir fon kurulmuştu. Sovyetler Birliği'nin edebiyat fonları çok daha kapsamlıdır; ve yazarın yaratıcı çalışmasını özendirmeye, yaşam koşullarını düzeltmeye, sağlık ve kültür hizmetleri yönünden ona güvenceler sağlamaya yöneliktir. Ülkemizin en güzel 17 yerinde "yaratış evleri" açılmıştır. Ayrıca üç dinlenme evi, bakımevi, birçok villa, kreş, çocuk bahçesi, ve dört kitapsaray... Bu amaçlar için yirmi-otuz milyon ruble ayrılmaktadır. Bütün bu önlemler yazarlara daha yüksek bir yaşam düzeyi sağlamaktadır.

— Bütün bu fonların kaynağı nedir?

— Yayınevlerimizin elde ettiği kazançlar ve telif haklarını-

dan yapılan kesintiler.

— Son bir soru: Yazar hakları nasıl korunuyor?

— Yazarlar Birliği, üyelerinin haklarını korumakla yükümlüdür. 1974'te Sovyetler Birliği, Cenevre Yazar Hakları Anlaşmasını imzalamıştır. Sovyet yazarlarını, ve yapıtları ülkemizde basılan yabancı yazarların haklarını korumak için bir de ajans kurulmuştur.

O. M.

yeni ÜLKE

1

yeni
ÜLKE
2

BÜTÜNLEŞME ÖZLEMİ VE GEÇMİŞİ BÖLMEK
Ü L K E

EMPERYALİZMİN GÜNCEL ÇELİŞKİLERİ VE
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI
VAHAP ERDOĞDU

TÜRK PLANCILIK DENEYİMİ VE MC İKTİDARININ
1978 PROGRAM BÜTÇESİ
İ. AREL

EV KİRASI VE ARSA RANTI ÜZERİNE
SEYHAN ERDOĞDU

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST ÜRETİME
GEÇİŞ KOŞULLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL NİTELİĞİ
VE SONUÇLARI
MUZAFFER ERDOST

MARX, RICARDO'NUN DEĞER TEORİSİNİN
YADSINMASI VE HEGEL'İN YAPITLARINDAKİ
EMEK KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ
AUGUSTE CORNU
(KENAN SOMER)

LENİN GİZLİLİKTE
ERIC VERNEY
(A. ALTINDAL)

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELER YANITLAR
EKİM DEVRİMİNİN SOSYALİST NİTELİĞİ VE
DEMOKRATİK DEVRİMİ TAMAMLAMASI,
BAĞIMLI ÜLKELERDE DEVRİMİN FARKLILIĞI
M. E.

"EN BÜYÜK TEHLİKE" ÜZERİNE AÇIKLAMA,
MEKTUP VE NOTLAR

yeni

ÜLKE

ÜÇ AYLIK SİYASAL DERGİ

Sahibi: *Vahap Erdoğdu*; Yazıişleri Müdürü: *Ali İhsan Torun*; Yönetim Yeri: Bağlar Caddesi, Seyran Sokak 13/a, Ankara; Yıllık Abone: 150 TL. (Yurtdışı aboneler, ayrıca 100 TL. posta gideri eklemelidir); Basıldığı Yer: *İlkyaz Basımevi*, Ankara; Yazışma ve Havale Adresi: ÜLKE, P.K. 512, Kızılay-Ankara.